

Sayı: III

1936

TÜRK TARİH, ARKEOLOJYA VE ETNOGRAFYA DERGİSİ

KÜLTÜR BAKANLIĞI TARAFINDAN NEŞROLUNUR

DEVLET BASIMEVİ, İSTANBUL, 1936

İÇİNDEKİLER

	<u>Sahife</u>
Göllüdağ Hafriyatı	R. Oğuz Arık 3
Les Fouilles De Göllüdağ	» » » 20
Balaban Ağa Mescidi Hafriyatı	Dr. Arif Müfit 49
Ras Şamra çivi yazısı alfabesinin başlangıç tarihine dair	Prof. Dr. H. Th. Bossert 75
Eros ve Psihe Figürlerini havi tunç vazosu	Aziz Ogan 83
Haymana civarında bulunan yeni kitabeler	Prof. Frans Miltner 91
Uygurca yazılar arasında	» Dr. Rahmeti Arat 101
Konya Asariatika müzesinde Mevlâna Celâlettini Ruminin sandukası	Yusuf Akyurt 113
Ankara Arkeoloji müzesinde 13 üncü asra ait bir Selçuk kabartması	Friedrich Sarre 129
Ein Seldschukisches Relief Des 13. Jahrhunderts Im Museum von Ankara	» » 134
Madenden üç Türk eseri	Halil Etem 137
Trois Monuments Turcs En Metal	» » 151
Barbarosun Otantik resmi	Tahsin Öz 155
Arkeolojinin rolü	Prof. Albert Gabriel 159
Edirne mezarları	H. Turhan Dağlıoğlu 163
Güney Yurtta Damgalar	Y. Yalçın 193
Ayasofya Narteks mozaikleri 1932 de yapılan iş	Th. Whittemore 199
St Sophia The Mosaics of The narthex Work done in 1932	Th. Whittemore 203
Die Ausgrabung In Larisa Des Frühjahrs 1934	J. F. Crome, Bruno Meyer 209
Monumenta Asiae Minoris Antiqua Report of The Expedition of 1934.	W. M. Calder 215
Sipylos	Lionel Belhomme 217
Adanadan gelen vazosu	R. Oğuz Arık 227

Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı adına yapılan:

GÖLLÜDAĞ HAFRIYATI

üstüne

(İlk kısa rapor)

Remzi Oğuz Arık
Kültür Bakanlığı Arkeoloğu

I.

Göllüdağ arkeoloji edebiyatında adı geçmiyen bir yerdir. Bugüne kadar Anadolu'da yer yer seyahat ve tetkikler yapan bilginlerin hiçbiri buraya uğramamıştır, denilebilir. Bütün seyahat haritalarında burası karanlıkta bırakılmıştır.

Burayı en iyi tanıyan, dağın şark-şimalindeki Kömürcü köyünden Civan Alidir. Atları, sürüsü için bu dağı karış karış ve hemen on beş yıldır gezen bu Türkmen çocuğu; dağın tepesindeki eserleri görünce ve devletin bu gibi eserleri aradığını işitince Nevşehir'e gitmiş; Kültür Bakanlığına telgraf çekmek istemiştir. İşte o sırada rasladığı B. A. Ali Candar, Civan Alinin verdiği haberleri not ederek (Ankaradan Nevşehir'e) adlı broşürüne geçirmiş, sonra da Asarı Atika ve Müzeler Müdürlüğüne haber vermiştir. B. A. Candarın haberi üzerine Kültür Bakanlığı Antikitele ve Müzeler Direktörü Hâmit Koşayı bu işin elden ve gözden geçirilmesi yumuşu ile o alanlara yollamıştır.

Doktor Hâmit Koşay 28/VIII/1933 ten itibaren dağın üstünde yaptığı küçük bir yoklamada Civan Alinin haber verdiği aslanları çıkarmış ve verdiği raporda (mühim bir Eti merkezi önünde bulunduğunu, yapılacak kazıların iyi neticeler vereceğini) bildirmiş idi.

Göllüdağın kazımı böyle bir geçmişe bağlıdır. Asıl kazımı yapacak heyet 17/IX/1934 tarihinde Ankaradan ayrılmıştır. Heyet bu yazıları yazan arkeologun başkanlığı altında mimar Macit Rüştü, arkeoloğ asistanı ve Kayseri Müzesi Müdürü Nuh, Müzeler Dairesi Mümeyyizi Haydar Ocağcıdan, bir de çanak çömleklerin temizlenmesiyle ayrılmasında daha Alişarda gözü açılmış usta Seyitten ibaretti. Haydar Ocağcı heyetin mutemedi işini görmüştür.

Çadır, gocuk gibi gereken eşyayı Kayseride bulan heyet 22/IX/1934 te Niğdeye varmış, orada devlet mümessillerinin yardımı ile eksiklerini tamamlamağa çalışarak 24/IX/1934 te iki koldan Göllüdağa yollanmıştır. Birinci kol, ağırlıkları taşıyan kamyonla ve Civan Alinin rehberliği ile Niğde - Nevşehir şosesinin garbinden ve şoseye muvazi bir yol tutmuş, Misli ovasından ve partikadan geçerek doğru Divrin, Haşa Köyüne ve Bavlamağa erişmiştir. Oradan

beş altı kilometre ilerde yani Niğdeden takriben 50 - 55 kilometre şimalde ve Göllüdağın cenup etekleri dibinde Boğazkaya denen yerde geceleme mecburiyetinde kalmıştır. Öteki kol, Niğde valiliğinin yeni açtığı Niğde - Yeşilburç - Tepeköy - Alluson - Azadala - Ramat yolundan Şelikin yahut Melendiz Boğazına varmış ve boğazın öbür yanında Boğazkayada kamp kuran birinci kolla birleşmiştir.

25/IX/1934 sabahı erkenden Civan Alinin köyünden getirttiği kırkı geçen hayvan sırtında ağırlıklar ve arkadaşlarla dağa tırmanılmış cenup ve cenup garbindan, sonsuz zorlukla Göllüdağın tepesine, (Kartal Pınarı) denen yere çadır kurulmuştur. Daha on beş yirmi yıl önce ardıç, meşe, çam ormanlarıyla örtülü olan bu ulu dağda şimdi bir karış gölge ve bir damla içecek su yoktu. Kuyu kazdırmak, kamp kurmak, kazılacak yerleri gözden geçirmek ve sonra - en yakını iki saat olan - köylere haber yollayıp işçi bulmak... Birkaç gün istiyordu. Bu işler bitmişti ki eşi ancak böyle yüksekliklerde ve bu mevsimlerde görülecek fırtınalar koptu. Soğuk geceleri sıfır altı 10 dereceden yukarı çıkmadı. Yalnız çalışmayı düzene koymak değil, mevsimle, tabiatle, her türlü zorluk ve yoklukla da karşılaşmak gerekiyordu. Burada kazım işinin uzunluğunca insan ve eşya için bir dam altı ilk şarttı. Bunun için heyet hemen bir dam yaptırmıya başlamış ve oradan ayrılıncıya kadar onu bitirmiştir.

II.

Göllüdağdaki çalışmaları başlıca iki öbeğe ayırmıştım:

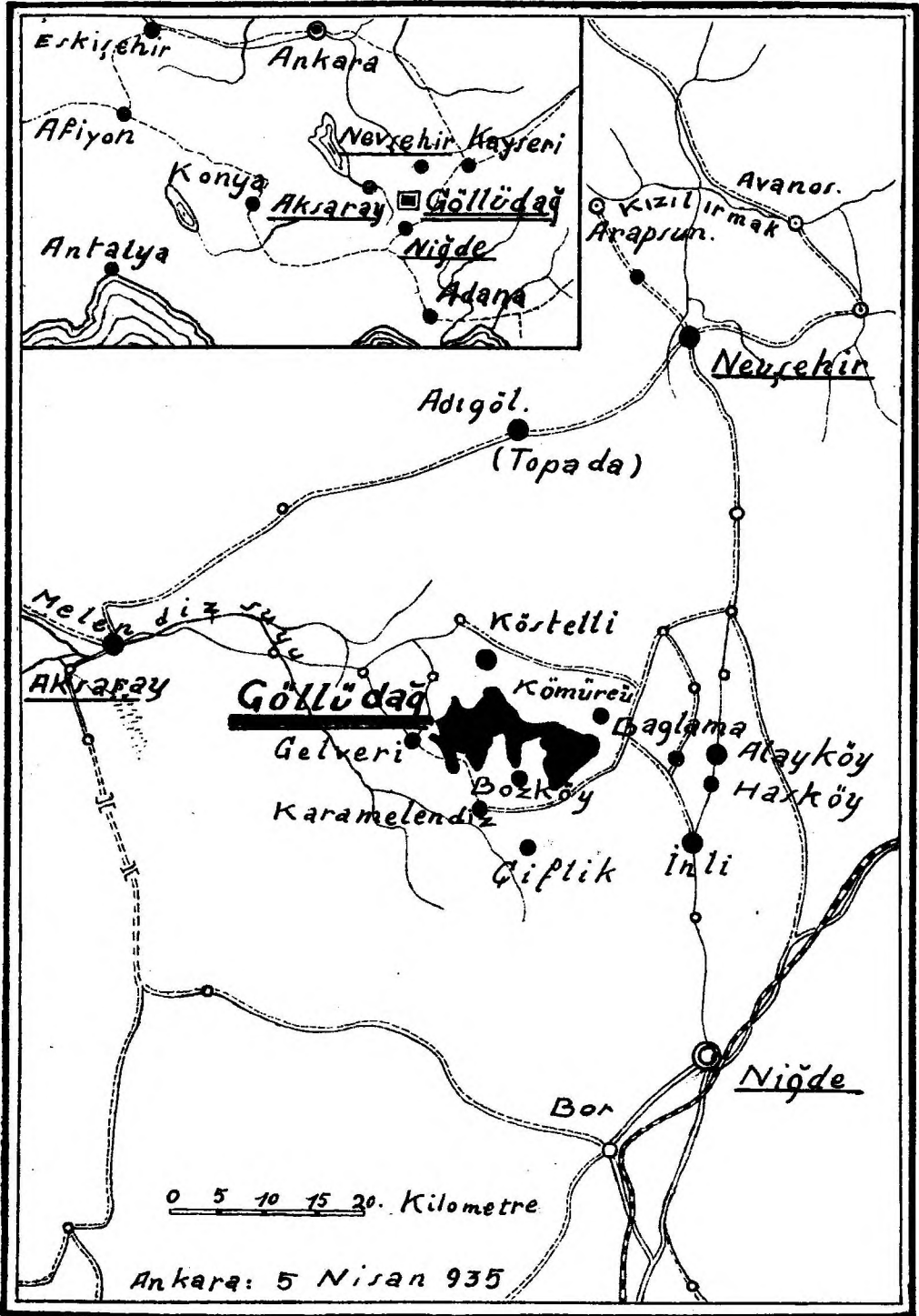
A. Dağın üstünde, çevresinde exploration'lar yapmak.

B. Dağın üstünde, İçşehir dediğimiz yerde asıl hafriyat işlerini yürütmek.

§

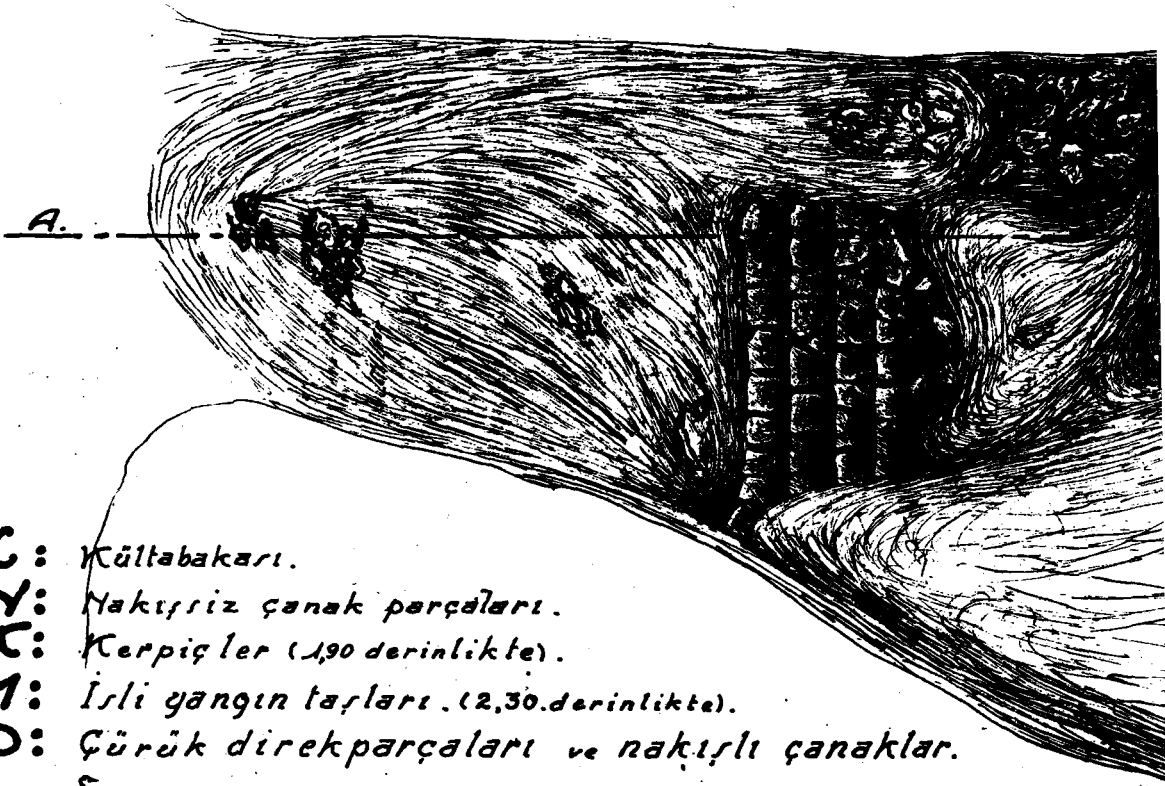
A. (Exploration) lar.

Göllüdağ; en yüksek tepesi - erkânı harbiye haritasına göre - 2142 rakımlı, garp şimalinden şark cenubuna uzanan bir kraterdir. Volkanın ağzından başka bir şey olmıyan göl, garp şimalinde, 1900 ve 1860 metredir. Dağın çevresini dolaşıp müdafaaya yarayan bütün yükseklikleri içine alan ve şöyle toptan yedi - sekiz kilometrelik bir daire muhiti meydana getiren dış sur, ancak üç - dört saatte gezilebilir. Hemen her yanda temelleri sağlam kalmak üzere, bir zelzele neticesi göçmüş, yıkılmış gibidir. Sağlam kalan kısımların örgüsü iri taşlarla (Cyclopéen) işleri hatırlatmaktadır. Dağın hücumu en uygun tarafı garp ile garp şimali yanlarıdır. Buralardan çıkmak ve suru aşmak daha kolaydır. İşte bu duruma çare olmak üzere dış sur asıl buralarda da müthiş kulelerle emniyet altına alınmıştır. Dış suru yeryer kuvvetlendiren bu kuleler, asıl dört geçidi bekliyorlar. Bunlardan birisi cenuptadır. Dağa biz bu taraftan çıkmıştık. İç şehrin kapısı, aslanlar ve asıl kalabalık mahalleler bu yanda görülmektedir. Tabii kayaların ve akıl almaz bir taş haşrî neşrinin kapattığı buralarda, ancak çok ince aramalarla kule izlerine raslanıyor. Geçitlerden birisi şarktadır. Birisi garpta ve gölün solunda-

Göllüdağ Kazımı:

Altıncı Ocak Plânı, (Şehir içkısı önyüzü)
Kazının devamı: 1934 de , 25 Eylül den 25

L: Kültübakarı.

N: Nakırsız çanak parçaları.

K: Kerpiçler (1,90 derinlikte).

M: İrli yagın taşları (2,30. derinlikte).

D: Çürük direk parçaları ve nakırlı çanaklar.

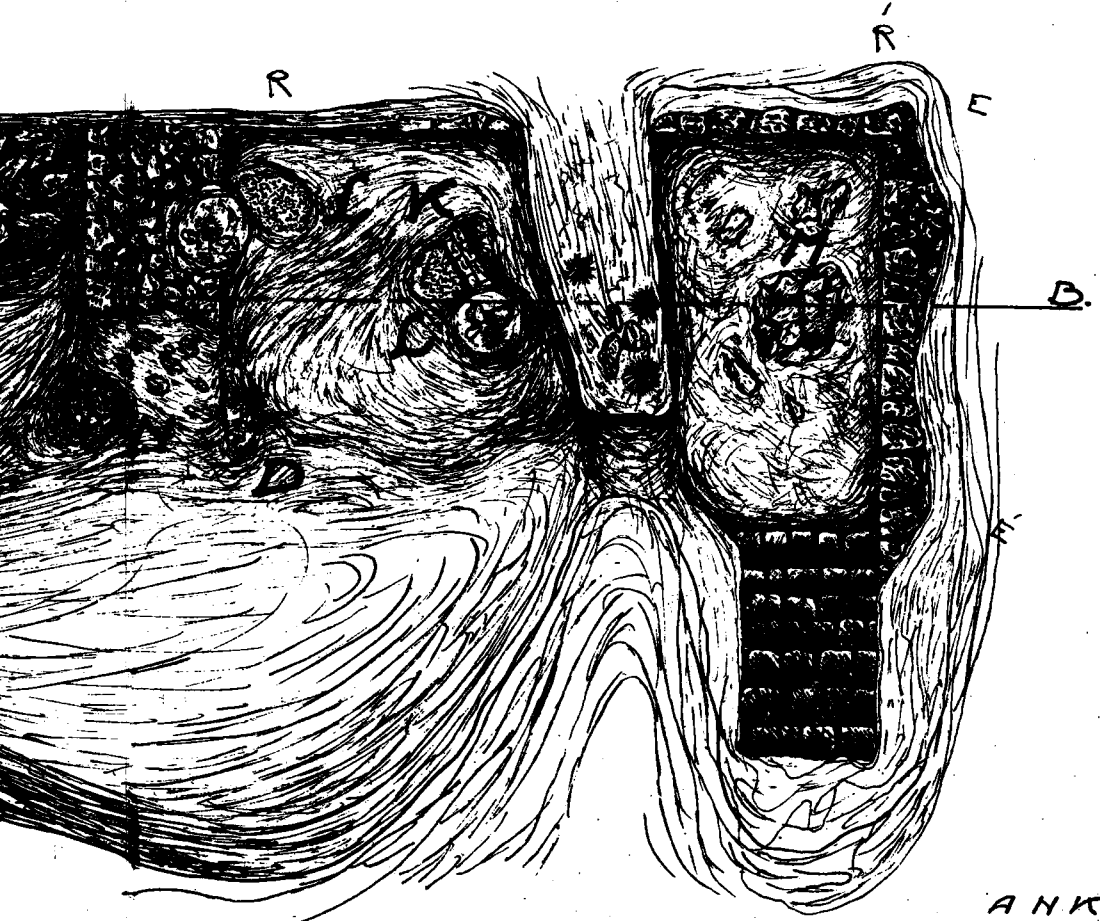

Toprakdan alan ve çizen; Mimar Macid Rü.
Abideleri Koruma Heyeti Üye ve Min

izünün sağ köşesi.).
25 İlk Tevriine kadar.

7

8 9 10 Mikyası: 1/50.

ANKARA:
7. Nisan. 19
dipl. of
Saeif

dır. Buraya halk şimdi bile (Kapıyeri) demektedir. Bozköye giden yol buradan geçiyor ve bu geçit, aynı zamanda (Yaylagediği) adını alıyor. Bu geçidin sağ ve solundaki tepeler düzeltilmiş, kuleler - iri taşlarla - bunların üzerine kurulmuş. Buralardan (Hasandağı) nı görüyoruz. Solda yani garpteki kuleden sağdakine yani garp şimalindekine geçerken sur ikiye ayrılıyordu; uzun bir geçit meydana getiriyor. Kuleler işte bu uzun ve tuhaf geçidi muhafaza etmektedir.

Garp şimalindeki geçide halk (Gölgediği) diyor. Burada da kule izleri vardır.

Anlaşıyor ki buradaki örende vaktile hüküm sürenler hiçbir şeyi tesadüfe bırakmamışlardır.

Dış surun kalınlığı iki ve üç metreden aşağı görülmemektedir. Bazı geçitlerde ve kulelerde yapılacak hafriyat bu meseleyi de çözecektir.

Göl: Bugün üstü çatlaklarla yarık yarık, geniş bir kuru çamur alanıdır. Su, ortada ufak bir kısımda görülüyor. Köylülerin haber verdiğiğine göre, buraları çevreden inen taşlar, çamurlar doldurmadan önce, gölün suyu hem çoğalır, hem çok kalırmış. İçimi pek tatlı imiş. Bu suyun fevvarî olduğu şüphesizdir. Bizim kampımızı kurduğumuz yerdeki pınarlar da fevvarîdir. Dağın çevresindeki suların buralardan akıyor olması muhtemeldir. Garp cenubu eteğinde muhteşem bir yaylacık var ki sürüler onun üstünde otlamakta; (Meydan yaylası) denen bu güzel tepenin ilerisinde, daha yüksek ve çok tümsekli bir yayla daha bulunmaktadır. Ortasında bizim göle benzer bir havza vardır ki ona (Küçükgöl) demektedirler. Bizim gölden ve geçitlerden buralara inen yollar var. Bizim gölün kenarında sütun kaidesi, sütun parçalarını andırır işlenmiş taşlar var. Garp cenubundaki kule ve tepedeki örenlerden göle doğru inen bir yolun izini farketmek hâlâ mümkün.

Gölün şarkına doğru çıkarken iri kayalar var. Bunlardan birisinin üstünde iri bir lâhit kapağı gibi yontulmuş bir taş; kapağın hazırlanmış yerine devrilmiş gibi duruyor. Gene şarkta, daha yukarıya, tam tepeye çıkınca büyük ve mustatil bir duvar manzumesi önünüzü kaplar. Cenupta bulunan ön yüzü ensizdir: 98 m. 90 dır. Uzun yüzü 216 metreyi bulmaktadır. Bu iri mustatil, hakikatte zelzelenin göçürdüğü bir iç sura benziyor. Üstlerinde otlar ve yosunlar biten bu dış duvarların içi birbirine amut ve muvazi koridorlarla veya caddelerle bölünmüş bir ev veya mahalle mahşeridir. Buradaki hendesi güzellik insana Romayı, Priene'yi ve Cnossos'u birden hatırlatıyor. Bu iri mustatilin cenup yüzünde bir geçit var. Fakat ötekilerinde böyle bir iz görülmemektedir. Biz şimdilik bu mustatil örene (Akropol) dedik. [1]

Dış sur ile Akropol arasında yeryer mahalleler var. Bunlar en sık ve en büyük olarak cenupta, şarkta, şimal şarkında bulunuyor. Cenuptaki tepelerde daha çok mabedi hatırlatan yapılar görülüyor. Mahallelerdeki yapıları da birbirine muvazi ve amut aralıklar ayırıyor ve uzaktan, yüksekte bakılınca Göllüdağdaki örene inanılmaz bir hendesi güzellik ve ululuk veriyor.

Dağın etekleri firdolayı örenler, mağaralar, inler, mezarlar, mahzenlerle

[1] Burası belki de müstahkem bir saraydı.

kaplıdır. Fakat bunlara ille şarkta, şark cenubunda, cenupta pek sık raslanmaktadır. Şark ve cenupta ovoidan gelen ve dolanarak dağa çıkan yolların izini bulmuş bulunuyoruz. Bu eteklere bakan dağın kayaları akıl almaz bir korkunçlukla yalçındır. Ovaların yüzündeki iri köyler, bu yalçınlıklardan bir minyatür gibi görünmektedir. Bu eteklerin üzerinde gördüğümüz künkler (Conduites-d'eau), kayaların dibine oyulmuş pınarlar vaktile aşağılara su dağıtan kaynaklar bulunduğunu bildirmektedir. Şark eteği başlangıcından (Sarıkaya ini) denen yer kayaya oyulmuş, kubbeğe yakın bir biçimde tavanı bulunan, bir mezardı. İçinde taştan sedirler yontulmuş, kapısı (plein-cintre) li bir kemer halindeydi.

(Direklidam) denen mağarada şaşılacak bir incelikle oyulmuş; ortasında -kaideleri tavanda ve zeminde bulunacak surette - iki ehtamın ucuca birleşmesinden meydana gelmiş bir direk var. Tavanın yüksekliği 1,68 di. Burada mezara benzer mustatil biçimli bölmeler yapılmış; harçlarını yerlerde buluyoruz. Burada çok güzel, ince, kırmızı hamurdan bir Romen çanak parçası buldum. Zaten bu etekte yapı örnekleri var.

Cenup eteklerinde, yığın yığın göçmüş taşlar arasında kaybolmuş bir mağara methali bulduk. Yontulmamış yassı, iri taşlarla ve çok özenilerek yapılan bu methal insana Mikenayı hatırlatıyor. Fakat her tarafını kum kapatmış. Methalden sonra dar, yılankavî oyulmuş bir dehliz başlıyor. Kaya veya zemin, kireçli bir harç gibi yumşak. Dehliz toloslu bir salona iletiyor. Burada ikileşen yol sağa - yukarı çıkan - daha ince bir koridora; sağda dört köşe iki odaya götüren başka bir koridora açılıyor. Buranın da mezar olması muhtemel. Fakat elimize hiçbir vesika geçmediğinden sadece işaret ediyorum.

Bütün bu alanda, toprak üstünde bulduğumuz çanak ve çömlek kırıkları pekazdı ve hepsi de Roma - Bizans devirlerini gösteriyordu. Osmanlı devrine ait bulunanların ise pek yeni kap kırıkları olduğu, göle sürülerini suvarmıya getiren yürüklerden kaldığı anlaşılıyordu.

Dağın çevresinde:

Göllüdağın çevre ve yakınlarındaki köyler, örenler şöyleceedir:

Şimal şarkında Kömürcü köyü vardır. Kızılbaş Türkmenlerin, kayalar arasına ve içine kurduğu bu köye inmek bir saatten artık oradan dağa çıkış daima iki saatten artık zaman ister. Otomobiller yazın Nevşehirden ve Niğdeden bu köye kadar gelebilir amma ne çeşit olursa olsun eşyanın buradan dağa taşınması sadece belâdır. Ancak eşekler, atlar ve yaya insanlar bu taşıma işini görebilirler. Köyün çevresinde de Bizans devrini gösteren örencikler vardır.

Dağın şimal ve garp şimalinde Kayırlı ve Göstelli köyleri vardır. Dağa üçer saatten aşağı olmanın uzaklıkta ve hepsi de örenlerin sınırları üzerinde bulunmaktadırlar. Genez, Ketircik, Karaağıl örenlerinin kuşattığı bu geniş alanda Emircik dağile Bozdağ yükselmekte, bunların da üzerinde iri yığmalar (Tumulü) görülmektedir. Emircik dağındaki çifte yığmaların yapısı, çok orijinal ve ulu bir eserle karşılaştığımızı göstermiştir. Kayırlı ve Göstelli ise açıktan açığa Bizans eserleriyle doludur; kayalara oyulu mabetler, sığınacak yerler çoktur. Aksaraydan gelen tabii yol Boğazın eteğinden ve Kömürcü köyünün yakınından geçip

Divrine ve Niğdeye inmektedir. Ele geçen toprak yüzündeki çanak çömlek kırıkları hep klâsik devir ve Osmanlı çağı.

Dağın cenup garbında Bozköy yahut (Gelemiç) var. Dağa iki saatten aşağı sürmiyen köyden getirilen - ve bir mezardan çıktığı söylenen - pişmiş topraktan bir iri çanak bakır devri işlerine benzemektedir. Oralarda örenler bulunduğu söylenmektedir. Nahiye merkezi olan Çiftlik, üzerinde durulacak bir yer olmayıp, dağa iki buçuk saatliktir. Yenidir.

Dağın cenup ve cenup şarkını dolanan Şelikin veya Melendiz boğazı - yukarda bahsi geçen - Niğdeden gelen yeni ve eski yolları birleştirmektedir.

Şelikin boğazının cenubunda Çınara, Murtaza veya (Murtandı) gibi içreler çekilmiş, seyrek köyler vardır ki işçilerimizin en çalışkanını, büyük kısmını buralar vermiştir. Dağa üç dört saatten yakın değildirlir ve hepsinin de çevresinde örenler vardır.

Dağın doğusundan kıblesine doğru uzıyan Mıslı ovasında ise dağa en yakın köyler Bavlama, Alay, Tırhın, Gelederedir. Bunlar da ikişer üçer saatten aşağı çekmezler. Bu alanlarda da hüyükler, örenler bulunmaktadır.

Dağın bağlı bulunduğu Gölcük nahiye merkezi şarkta ve Niğde - Nevşehir şosası üzerindedir.

Dağın üstündeki büyük beldenin dışarı ile ve dört yanındaki su kaynaklarile ilişkilerini idare için kullandığı gizli, yeraltı yollarının nerede olduğunu kesin olarak bilmiyoruz. Amma cenupta, şimalde, garpta bunun için bazı izlere raslamış gibiyiz. Mezarlıkların nerede olduğunu da şimdilik bilmekten uzağız.

Bu araştırmalar sırasında dikkatimize en çok çarpan, bütün bu geniş alanda, hele dağın üstünde ve yakın çevresinde gördüğümüz "obsidien" madenin bolluğudur. Kara ve şeffaf kaya billûrlarından başka şey olmıyan bu maden, kalın tabakalar, milyonlarca minik çakıllar ve nadiren işlenmiş parçalar halinde buraları doldurmaktadır. Anadolunun eski tarihinde "obsidien" madenin oynadığı rol pek büyüktür. Ve bu madenin Anadoluda, ille Niğde alanlarındaki varlığı, yalnız Göllüdağ kazımı yüzünden ortaya çıkmış görüyoruz.

Dağın bu alanlarda yüksekliklerin başlıcalarından olduğunu; Kayseri - Nevşehir - Aksaray ve Konya yolu ile, Nevşehir - Niğde - Ulukışla yolunun geçitlerine hâkim bulunduğunu; dağın üstündeki örenin ululuk bakımından bütün bu çevrelerdekine üstün olduğunu bu araştırmalarımız meydana çıkarmıştır.

§

B. Asıl kazım işlerimiz:

Bu işlerin içine giren teknik çalışmaların birisi dağın haritasını, dış ve iç surun plânını yapmaktır. Aletlerimizin eksikliği, mevsimin dayanılmaz şiddeti yüzünden bu iş bu yıl yarım bırakılmıştır.

Diğer teknik çalışmalarımızın temeli ise: Asıl hafriyattır.

İlkin örenin şimalinde bulduğumuz kuleler arasında, iri kayaların çevrelediği bir saha içinde yoklamalar yaptım. Burada mezara benziyen tümsekler, dizili taşlar vardı. Fakat kazılarımız hemen hiçbir netice vermedi. Akropol san-

dığımız yerin şimal yüzü ile dış sur arasında da yoklama kazımları (sondages) yaptık. Burada da hiçbir netice alamadık. Yani; hiçbir kültür eşyası bulmadan ya bakir kayaya, ya bakir toprağa varmıştık.

Akropol sandığımız büyük mustatilin cenup ufak yüzü ortadan ikiye ayrılmışa benziyordu. Ortada dar bir geçit vardı ki mustatilin içinde bir büyücek yapıya iletiyordu. Asıl geçit, daha önce haber verilen aslanların kaidelerinden koparılıp alınmaları yüzünden altüst edilmişti.

Bu yüzden göze çarpan şey, duvar önündeki zeminin aşağılara doğru meyilli durumu idi. Bu alanda ve duvarın otuz metre kadar ilerisinde yaptığımız sondaj, bir yapı veya döşeme izi vermemişti. Buradaki geniş bir çukuru, hafriyattan çıkacak toprağı doldurmağa ayırdım. Çıkacak taşları ise on beş yirmi metre ileride duvarlar halinde ördürmeyi tasarladım. Elimizdeki teknik vasıtaların, yerin ve zamanın azlığı beni böyle harekete zorluyordu.

İlkin methalde çalışmaya karar verdim. Gerçi methaller bütün tahriplere amaç olmak yüzünden bir stratification'a uygun gelmezler. Amma buradaki örenin bünyesi bakımından çalışmaya en uygun yer burası idi. İçerde yapacağım stratigraphique hafriyat için de burada bir yol açmam gerekti. Zaten Göllüdağa gözümüzü çeken aslanlar ve kabartmalı kaideler burada ele geçmiş bulunduğundan sağ tarafta yapacağımız araştırmalarla aslanların öteki eşini de hemen ortaya çıkarmamız pek mümkündü. Aslanları taşımış bulunan kaidenin sağında, meydana hiçbir şey görünmüyordu.

Köylülerin bu mustatil örene (Kiliseyeri) dediklerini; kamp kurduğumuz yere de (Kartalpınarı) adını verdiklerini de öğrenmiştik.

Methalde ve methalin şark yanında göçmüş, dağınık taşları toplattım. 'Ve aslanların koparıldığı kaidenin sağında 11,60×18,50 ölçüsünde bir yarma açtırmaya başladım. Bu geniş yarmayı hemen 11,60×8,95 ölçüsü ile tamamilen sağ tarafa geçirdim, (plân 4 ilk ölçü hakkında, plân 1, 2 son ölçü hakkında fikir verir) ve buraya (Birinci ocak) dedim.

Göçen taşlar zirvede kalın, yüksek; aşağılara doğru ince ve yayvan bir biçim alıp bir nevi (Sathi mail) meydana getirmişlerdi. Duvarın temel kısmını yani asıl yapı bünyesini ancak bu dökülen taşları kaldırıncaya ortaya koyacaktık. Göçen taşlar ise meydandaydı, üstlerinde yeni bir tabaka meydana gelmemişti.

Sol tarafta, aslanların söküldüğü kaide, asıl temelin veya duvarın hizası, yeri hakkında bize yetesi ışık veriyordu. Sağ taraftaki yarmayı buna göre, duvarın tam önünden başlayacak surette açtırmaya başladım. Plânda (+-0,00) işaretile gösterdiğimiz bakir, kumlu (yerli ifadeyle: kislî, yani kilsî) yere kadar, duvarın üstündeki en yüksek yerden takriben 2,85 - 3,00 metre derinlik bulmuştuk.

Bu alanda (plân 1), daha meydandaki taşları toplatırken, bakir kum tabakasından 0,95 yükseklikte ve etekte iri taşlar görmüştük. Kaldırıncaya birisinin aslanbaşı olduğu meydana çıkmıştı. Sol üst dişleri tamamı, haykırıyordu, kollarını yatırmış, hücum eden, fırlayan bir hali vardı; gözleri de belliydi. Yazık ki alt çenesi ve boyun kökünün yarısı kırılmıştı. Öteki de farkedilmeyecek hale girmiş bir kabartmaydı. Taşlar koyu esmer kalkerdendi, oldukça gevrekli.

1,30 derinlikte bir boyalı, güzel Firikya parçası çıktı. Fakat bu yığın-tı arasında, onun stratigraphique bir değeri olamazdı. Çanak çömlek parçası ile başka kültür eşyasına ratlamaksızın 1,90 metle derinliğe varınca yarmanın mak-tarını boylu boyunca kaplıyan, kalınlığı bir ile üç santimetre arasında ,bir kül taba-kası gözüktü. Bu kül tabakası ortasında sert bir küle dönmüş beyaz ve ince bir taşın da ufak ve mustatil bir tabakacık yaptığını gördük. Kül tabakası kaidenin önün-den 5,60 ileriye kadar uzuyor ve sonra kesiliyordu. Sonra kum tabakasına kadar inişimiz sırasında ele geçen az çanak çömlek kırıkları hep süsüz, kaba şeylerdi ve Bizans çağından daha eski olmalarına imkân vermiyecek bir görünüşte idiler. Buralardaki yangının bütün kapları çok bozduğunu hemen kaydedelim.

Bu birinci ocakta, temel duvarının önünde şakulî bir toprak tabakasının kalmasına dikkat ettik: Yağmurlar, fırtınalar vaktinden önce bu vesikanın bün-yesini tahrip eder, diye korkuyorduk. Duvarın üstünü de temizlemeden bırak-tık. Burasına dokunulmamış olduğu için şimdilik bakir kalması daha doğru idi.

Duvarın bünyesini sol tarafta aramayı düşündüm. Aslanların koparıldığı kaidenin sağındaki taşlardan sola ve ileri doğru bir yarma açtırmıya başladım. 12,90×12,60 ölçüsüne yakın olan bu yarmaya başlangıç olan yer (plân: 1 de B harflerile gösterilen taşların) sağdır.

Bu ocakta da, öteki ocaktakinin seviyesinde kül tabakası başlıyordu. Bilhassa (plân: 1) de (H) harfile gösterilen alan, birinci ocaktaki, kül kesilen aktaşa benzer bir sert ve uzun tabaka teşkil etmekteydi. Aslanların koparıldığı kaidenin sağ yanı altüst edilmişti ve B ile gösterilen taşların - şimdi Kayseri Müzesine kaldırılan - kabartmalı kaide ile birlikte bulunduğunu, o zaman çalışan işçilerden öğreniyorduk. Kaidenin kendisi şimdi üç parça kalmış olup gerisinde, sağında, çevresinde kül ve yangın izleri, yahut tuğlalaşmış yanık topraklar bir tabaka meydana getirmekte idiler. Kül ve yangın tabakası kaidenin arkasında, örene doğru derinleşmekte idi.

Kaidenin solunda temel duvarı yıkılmış bir makta halinde görülmekteydi. Kaideyle onun birleşme vaziyetini şimdi tayin etmek imkânsız gibiydi: Aslanlar koparılırken öyle göçürülmüştü. Yalnız kaideyi terkip eden blokların uzunlukları hemen duvarın enine müsavi: 1,95 m. ve eni 1,00 m. olup duvarın üst yüzünden 1,45 derinlikte bulunuyordu. Aslanların yüksekliğini 1,70 m. olup kaideyle birlik-te temel duvarı dediğimiz örgünün hizasını geçtiğini kabul etmek lâzımgelir. Du-varın bu kaideden aşağısının ise toprak içinde kalması akla uygundur. Duvar bu-gün topraktan yani kaideden bir metre kadar derinde kalmıştır. Bu bir metre kalınlığında toprak tabakasını duvar boyunca ve enince kaldırtım. O zaman du-varın bünyesi şöylece gözüktü:

Duvarın eni 1,90 metreydi. Dış ve iç yüzü oldukça iri fakat düzgün olmıyan pelasgiques?) örgülerle (appareils) örülmüş; araları yine düzgün olmıyan ufak taşlar, taş kırıkları ile doldurulmuştu. Toprak veya adi çamur, bütün bu taş kütlesini tutan yegâne harçtı. Duvarın - aslanların kaidesinden bir metreyi geçen derinlikteki - kaidesi, bugün toprak haline geçmiş bir çamur tabakasından sonra, (kis) denen kilsî, yumşak bakir zemine yerleşmiş bulunuyordu. Bu hi-

zada zemin çakıl ve kum kütsile dolu idi. Duvarın üst yüzünden 2,42 - 2,72 derinliğe inmiştik.

Kazım ilerleyince, yıkık uçtan iki metre solda (garpta) bir iç duvarının kaim bir halde gelip duvara bitişiği görüldü. Bu iç duvarın uzunluğunu bulmak için araştırma yaparken - temel duvarının iç yüzünden - 2,50 metre içerde ve 1,30 derinlikte bir kulp bulduk. Hamuru ince, pembe idi. Hitit çağının eserlerini andırıyordu. Andırıyordu, diyorum, çünkü mahiyetini değiştirecek kadar tagayyürata uğramıştı.

İç duvarının çevresi iri toprak külçelerile, taşlarla örtülü çukurlara benziyordu. Çamurla örülmüş veya kerpiçle bir alternance meydana getirecek surette diğer taş duvarların bulunduğu şüphesizdi.

Biraz daha solda, temel duvarına gelip bitişen gene böyle iç duvarlar vardır. Buralarda, 1,50 metre derinlikte kül, kömür ve kemik çıkıyordu. Kül ve yangın tabakasının bütün duvar boyunca devam ettiğine inanmak lâzımgeliyordu. Asıl temel duvarına gelip bitişen ara duvarlarının arası, çevresi taşlarla, toprak keseklerle dolu çukurlardı. Böylece; Eti göreneğine göre yapılmış bir müstahkem kapı complexe'ini ele geçirdiğimize şüphe kalmıyordu. Maalesef hiçbir teferruat üstünde bekleme, fırtınadan zaman ve takat bulamıyorduk.

I.nci ve II.nci ocaklar arasında toprak (plân 4 te görüldüğü üzere) çökmüş gibi bir hal gösteriyordu. (Plân: 1 de iyice farkedilen) bu çökük kısım 3,80 metre eninde bir methal teşkil etmekte idi. Buraya III üncü ocak dedim.

Methal cenuptan şimale gidiyor; büyük ve geniş bir avludan veya meydana geçerek - orthostates biçiminde - diklemesine konan iri taşlardan örülmüş bir yapı temeline varıyordu. Bu yapının mahiyetini anlamıya zaman bulamadık. Bu yapıdan sonra, birbirine muvazi ve amut aralıklarla ayrılmış yapıların yıkıkları sınıksız bir ören halinde uzuyordu.

Methaldeki kazım (plân: 5) kademeli tarzda yıkılmış veya döşenmiş bir zemin verdi. Methalin, ören içine bakan yanında yüksek olan bu gayri muntazam taş döşeme, temel duvarı tarafına bakan yanında alçakta kalıyordu. Hattâ methalin ön solunda 0,60×1,00 ölçüsünde iri, yassı, işlenmiş bir blok bulduk ki hemen hemen aslanların kaidesi hizasında idi (plân: 1 ve 5). Zemindeki taşlar altları hep kara topraklı. Bundan sonra da kum ve çakıl geliyordu.

Plân: 1 de iyice gösterdiği üzere, bu methal dediğim alanın ve genel olarak temel duvarının önündeki toprak bir rampa ile yükseliyordu. Burada da Etilerin meşhur tekniğine raslamış bulunuyorduk.

Kül ve yangın tabakası aslanların kaidesinden, temel duvarından daha ileri ve geri geçtiğine göre, bu duvarın daha sonradan yapılmış olması icap eder. Hangi devirde? Maalesef bunu söylemek için yalnız duvarın yapılış tarzı yani istilden başka elimizde ölçü yoktur. Geçit bu kadar yanıp hırpalandıktan sonra burada kronolojik bir stratification aramak zaten imkânsızdı. Duvarın istili ise - Alişarın şimal ve cenup kapılarının iki tarafındaki tertibat gözönünde getirilirse - bize Eti tarzını telkin eder. Taşla örülen kısmın oldukça yukarıda kalışı, çağın geçkinliğine, sorahlığına delâlet etmektedir.

Geçidin solunda ve duvar gerisinde bulduğumuz tertibe bakılırsa; Zencirli'de, Sakçagözün'de, Karkamış'da, Alacahüyük'te görülen "monomentale" kapıların eşine rastladığımızıza şüphe kalmaz. Bu duvar şimdi doğrudan doğruya aslana gelip bitiyor. Amma daha önce, şehrin ilk kuruluşunda, bu aslanın - ve ona mütenazır bulunması tabii olan öteki, sağdakinin - solunda, yahut geçitin içinde, "plinthe" halinde konmuş bir firiz yok mu idi? Yukardaki Eti "poterne" lerine, kabartmalarla süslü böyle firizler vardır. [1]

Geçitte bulduğumuz yassı döşeme taşı ile geçitin mail durumu da öteki "poterne" lerin döşemesini hatırlatıyor. Geçit ilk halinde değildir; fakat bugünkü şekli ile de Eti böreneğinin dışında kalmıyor. Burada bulduğumuz, aynı hizadaki kül tabakalarının ise - yine Zencirli ve Sakçagözündeki gibi - duvarın arasına ağaç direklerden bir "armature" konmuş bulunmasını akla getiriyor. Bütün bu mukayeselerle, elimizdeki eserin aslanların çağından eski olamayacağı tahmin olunabilir.

Burada duvarın çakıl ve kum tabakası üstüne oturtuluşu dikkate değer. Her an zelzeleye, fırtınaya karşı kalan bu alanda yapıların elastikiyeti ve sızdıran bir temele oturtulması akla, mevsim ve iklim şartlarına uygundu. Aynı çareye, bin yıl sonra, Turovadaki Athena mabedini yapan klâsik çağ arşitektleri de başvurmuşlardı.

Garpten ve cenuptan esen yağmurlu rüzgâr bu ocaklar üstünde ve genel olarak garp yanında çalışmamızı imkânsız bıraktığından; Akropol'un bu cenup önünün şark köşesini meydana çıkarmıya karar verdim. Yağmurun fırsat verdiği saatlerden istifade ederek buraya VI.nci ocak adını verdiğim bir chantier kurdum. (Dördüncü ocağı, II. ncinin solundaki duvar üstü ve iç yüzü teşkil etmişti. Fakat burada hemen pek az çalıştık. Beşinci ocağı ise, şimdiki VI.ncinin yerinde başlamış, sonra VI.nciyä katmıştık.)

Ören burada enli, yüksek bir taş yığını gibiydi. Methaldeki temel duvarının buraya doğru uzandığı muhakkaktır. Onun hizasını gözönüne alarak bu köşeyi kazdırmaya başladım. Methalde bulduğumuz bakir kaya zemini (- + 0) olarak almıştık. İşte o zemine nazaran buradaki yıkık üst zemin yüzü 4,65 metre yükseklikte kalıyordu (plân: 6 ve 7).

İlkin göçmüş, devrilmiş bulunan taş yığını kazdırttım. Altındaki top-rağı, yukarda söylediğim gibi, temel duvarı hizasında ve takriben dört metre eninde bir yarma kazdırmıya başladım. Daha 0,50-0,75 metre derinlikte iç yanları boş gibi, karanlık gibi gözüken irili ufaklı taş dizileri meydana çıktı. Yukarıdan aşağı, bir balık sırtı gibi serpilmiş, alt taraflarında boşluklar, derinlikler var hissini veren bu taşların dibinde çakıltaşları dolu idi. Bu üstteki taş dizilerini kaldırttım; altı gene aynı manzaradaydı. 0,75 te elimize geçen bir kap parçası kalın, tornada yapılmış, maktar pürüzlü ve kaba idi; fakat o kadar ta-gayyüre uğramıştı ki, Bizans veya Roma çağından olan bu parçaya Neolitik çağ işi görünüşü vermekte idi. Kazım ilerledikçe Bizantin, Romen, Hellenistik ve

[1] [Ed. Pottier: L'Art Hittite, I. pl. III. ve şekil 43; şekil 53; şekil 69; Otto Weber; L'Art Hittite, levha 46.]

Firikya çağ parçaları ele geçmekteydi. Bir minik kulp üzerinde bir ufak haç kazılmıştı.

Temel duvarının buraya kadar uzanan ucunu hemen bulmuştuk (plân: 6. N ve D arasındaki duvar). Duvar burada kesiliyor gibiydi. Önünde - sağında, şarkında - yıkık ve göçmüş taşlar, topraklar vardı. Bu göçmüşe benzer ucun biraz solundan, cenup-şimal istikametinde, daha ensiz bir duvar amut olarak çıkıyordu. Bu, şüphesiz, methalde bulduğumuz ve temel duvarından daha ensiz olduğunu tespit ettiğimiz ara duvarları gibi bir duvardı (R R' duvarı takriben 7,70 metre uzunluğunda idi).

Bu ara duvarının şimalde, sağa yani şarka bükülen köşesini meydana çıkarttıktan sonra bu yeni garp-şark istikametini şarka doğru araştırttım. (EÉ duvarı takriben 6-7 metre ilerliyordu.) Maalesef buradaki hercümerç, bu şark ucunu tamamen bulmama mâni oldu. Yalnız (Plân: 7) bu şark ucunda, şarktan garba inen bir merdivenin sekiz basamağını meydana çıkarttım. Basamakların daha inmesi muhtemeldi. Fakat vardığımız zemin yıkılmış taşlardan, kerpiçlerden, yanmış ağaçların kül ve kömürlerinden farkedilmez ve hemen yeniden göçecek bir halde idi. RR' duvarının bu sekiz basamağa karşı olan kısmının dibinde geniş ve dairemsi bir göçüntü vardı. Sanki buraya (Koçbaşı = belier) denen tahrip aletile vurarak bir geçit açmağa rabalamışlardı. Burası takriben iki metre ve iki buçuk metre derinliğinde idi. Bu yangın, is, kül, kömür, göçme mahşerinin arasından çıkan çanak çömlek parçaları çok güzel olup Alişar hafriyatında Firikya ve Post-Hittite denen çağların eseridiler.

Buradan en ufak bir derinleşme ve genişleme teşebbüsü hemen yıkılmalar, göçmelerle nihayetlendiği için faaliyetimizi daha aşağıya - yani daha cenuba - indirdik (plân: 7). K ile gösterilen mıntakada iri, kaba kerpiçlerden diziler vardı. RR' duvarının diplerine giden ve o duvardan daha eski bir devre ait başka bir yapının gerisi olarak kalan bu izler orada çoktu. Bunlar kaba hamurlu, adi toprak renginde olup sertlikleriyle ve biçimleriyle kara topraktan ayrılıyordu. Bazı yerde renklerinin sarıya ve kırmızıya çaldığını da katmalıyım.

Bu alanda L ile gösterdiğimiz kül tabakaları vardı. D ile gösterdiğimiz ağaç çürükleri büsbütün dükkate lâyıık bir vesika idi. Buralarda bol miktarda nakışlı ve nakışsız çanak çömlek parçaları ele geçti. Fakat daha el dokununca dağılacak ve bozulacak hale gelmişlerdi. Çağ bakımından da karışıklık gösteriyorlardı. Buralarda da yangın izi boldu.

Methaldenberi geldiğini zannettiğimiz duvarın cenup ilerisinde ve balık sırtı gibi görünen göçmüş taşlı sahanın solundaki kazılarımız dört uzun kademe meydana çıkardı. Bunlar garpten şarka geliyor ve hemen hemen EE' duvarına (plân: 7) muvazi bulunuyorlardı. Orta büyüklükte taşlardan yapılmış olan bu kademelerin neye yaradığı ve hele hangi devrin malı olduğunu bu mevsim içinde bilmek mümkün olamamıştır.

Böylece; bu şark köşesinde büyük (ve belki de çifte) bir kule meydana çıkmıştır.

RR' ve EE' duvarlarının durumu ve asıl temel duvarına nazaran vaziyetleri bu hususta insana kat'î fikirler vermektedir. Fakat buradaki mimarlık vesikala-

rının hangi çağa ait olduğunu katıyetle tespit pek kolay değildir. Yalnız şusarını söylemek mümkündür ki:

Burada bir kerpiçleri kullananların devri, bir onların yerine duvarları yapanların devri bir Firikya devri, bir Hellenistik devri, bir Roma devri, bir Bizans devri, bir Osmanlı devri gelip geçmiştir. Ele geçen çanak çömlekler, (kronolojik bir stratification elde edemediğimiz için) ancak toptan bu imkânı vermektedirler. Osmanlı devrinin pek geç ve geçici olduğunu, hattâ yalnız göçebelerin bıraktığı izlerle temsil edildiği zannındayız.

Gerek burada, gerek biraz daha cenup ve şarkta bulduğumuz eski kap parçaları, Ankara Etnoğrafya Müzesinde, İstanbulda Eski Şark Eserleri Müzesinde eşlerine raslanan bir seramik çeşidi meydana getirmektedirler. Post-Hittit ve Firikya devri eserleri olan bu vesikalar; çok ince pembemsi bir hamurdan yapılmış olup kalın cidarlıdırlar. Kabın üstü beyaz, ince macundan bir astarla - veya sırla = engobe - kaplanmıştır. Bu astar tabakasının - engobe'un - üstünde bazan tatlı bir şarap kırmızısı, bazan koyu kahve rengi ile çizilmiş kalın daireler, kalın zikzaklar ve kafesler (treillis) . . gözalı bir dekor meydana getirmektedir. Süslerin hepsi de (hendesî = géométriques) tir. Bazı parçalarda kırmızı ve koyu kahverenginden başka yine sarımtırak (chamois) zemin üzerine siyah renk te kullanılmıştır. Firikya parçalarından düğmeli kulp cinsleri bilhassa dikkate değer: düğmeler burada bir hayvan veya insan başını hatırlatmaktadır ve üstlerinde kafesler (treillis) yahut baklava biçimi süsler bulunmaktadır.

Bunlar arasında, şöyle genel biçimini verecek kadar parçalarını ele geçirebildiğimiz bir güğüm (veya testi) tezyinat bakımından pek çok dikkat ve merak çekmektedir. Renk ve tekniği yukarıda yazdığımız gibi olup zarif bir kulp süslü bir boyundan aşağı inmekte, genişçe karnının üstüne ilişmektedir. Kabın dibi hafifçe sivri bir yuvarlakta ve dip yok denecek haldedir. Karnı üzerinde firdolayı kırmızı ve kara yahut (sepya) ile nakşedilmiş daireler ve onların üstünde bir (kancalı haç=Croix gammée) ve bir (Croix ancrée) ile aralarında bir yılan vardır. Kulpun üzerinde, pek yeni yapılmışa benzeyen, biçimsiz bir haç kazılmıştır. Eğer bu kulpun çıktığı yeri ve zamanı gözümle görmesem bunun, işçilerden birinin elile yapıldığını sanırdım.

Birçok yerde karşımıza çıkan Coix gammée, gerek Boğazköyde, gerek Orta Anadolu'da bulunan ve hem çok eski (Milâttan önce 18 ve 19.ncu asırlar) hem nisbeten yeni (Post-Hittite ve Firikya. . .) kaplar üzerinde tesadüf olunmaktadır. Cyclades kaplarında aynı motife rasladığımızı hatırladım.

Fakat iki haçın arasındaki yılan motifi bizi daha ziyade Ege'ye, Cyclades'lara götürmektedir. Elimizdeki malzemenin azlığı, hafriyatımızın pekaz sürmüş ve pekaz sahalarda daralıp kalmış olması. . . ne daha fazla mukayeseye, ne de daha esaslı kanaatler ortaya sürülmeye müsaade etmemektedir. Fakat kabın biçimi de kulpu da bize Mikena seramitiğinde görülen - ve sonraları Yunan'ın meşhur Cenochoé tipine varan - kapları hatırlatıyor. Turova'da da aynı çeşit kapların - gene Mikena tabakalarında yani Turova VI. da - ele geçtiğini ayrıca kaydedelim. Belki de bu testi bir importation'dur; belki yerli atelyelerin dışarı tesirile yaptıkları bir eserdir.

Kabın biçimi Anadolunun yerli kaplarında pek görmediğimiz bir örnektir: Boynu kısa ve üstüvandır; karın küreye yaklaşır; dip gövdeden ayrılmamıştır. Kulp bir kaim zaviye meydana getirir. Bu gövde bize "vases-à-etrier" denen Girit, Cyclades, Kıbrıs ve Turova VI kaplarını hatırlatıyor. Kabın üstündeki beyaz, kalınca astar (engobe) kremle pembe renk arasındadır.

Bu işi (procédé) de daha çok Akdeniz, Ege mıntakasında buluyoruz. Gerçi "Susiane" bu türlü "engobe" tekniğini çok önce tanımış, tanıtmıştır ama bizim kabın buradan gelmediğini söyleyebiliriz. Boyun üstünde kısmen görülen kavislerden yapılmış nakış ile gövdedeki kalın, renkli halkalar arasındaki ince halkalardan yapılan nakışalr gözümüzü yine Girit'e, Cyclades'lara çevirtiyor. [1]

Malatya'da, Aslantepe'de iki hafriyat mevsimi geçiren M. L. Deleporte'un bulduğu çanak-çömlek arasında Göllüdağ parçalarına benzeyenler çoktur. M. Delaporte bu seramiği M. Ö. XII. inci asırla VII. inci asır arasında sıralanmaktadır. [2] M. Delaporte'un elindeki criterium, daha çok Alişar hafriyatının sonuçlarıdır sanıyoruz.

Diğer parçalar, hele son devirlere ait bulunanlar, çok bozuk ve hiç birisi tam olmadığı için, ne fotoğrafla, ne desenle, ne de sözle üstlerinde duracak vaziyette değiliz. İlerde hafriyata devam olunduğu takdirde bulunacak malzeme ile bunlar hakkında ışıklar buluruz ümidindeyim.

VI.ncı ocağın bir şubesi olarak; dört kademe ile balık sırtı göçüntünün sağında ve temel duvarı hizasında açtırdığım yerde güzel bir köşe duvarı ele geçti. Bünyesi temel duvarının aynı olup onun şark cenup köşesini meydana getirdiği şüphesizdi. Bu köşenin cenup önlerinde ve duvarın üst yüzünden 1,80 - 1,70 derinliğinde birçok kap parçaları ele geçti. Levhalarımızda verdiğimiz Firikya parçalarından bir kısmı da burada, yanık, kül, kömür ve daha sonraya ait diğer çanak parçaları ile birlikte çıkmıştır. Gene bu alanda duvar köşesinden 2,30 - 2,45 metre cenup ilerde ve 1,75 derinliğinde bir de tandır ele geçti. Tandır dediğimiz bu kap kalın, kaba ve çakıllı hamurdan yapılmış olup hemen hemen kum üstünde gibiydi. İçi yanık külle dolu idi. Bunun bir mezar olduğunda ve yanmış kemiklerin külünü muhafaza ettiğinde şüphelim.

§

III.

Bir ayı geçen hafriyat faaliyetimizin asıl toprak üstünde, kazımla geçen kısmı yalnız 15 - 16 gündür. Daha önce söylediğimiz gibi türlü zorluk ve yokluk yüzünden, hele mevsimin çok ilerlemiş, her yanımıza kar düşmiye başlamış, fir-

[1] Bakınız: R. Dussaud: Civi. Préhelléniques, 2e édi., p. 48, fig. 30; p. 245, fig. 176. Ch. Dugas: La Céramique des Cyclades, pl. I, 1, 4; pl. VII, a, b; pl. VIII, 2; pl. IX; pl. X, 1, 2.

Ed. Pottier: L'Art Hittite, II; fig. 4, No. fig. 14, No. 3; fig. 15, No. 5; fig. 38; fig. 42.]. Ch. Dugas'ya göre bu kapların XVI. ncı yüz ile IX. uncu yüz (M. Ö.) arasında olması gerektir.

[2] [Revue Hittite et Asiatique, 1933, fascicule 12 ve 1934, fascicule 16.]

tınaların ardi arası kesilmemiş bulunması sebebiyle kazım ve exploration işlerimize pekaz, pek kısa sürmüştür. Elde ettiğimiz neticeleri şöylece toplıyabiliriz:

1. Göllüdağın yeri, topoğrafyası hakkında esaslı bilgi sahibi olduk.
2. Göllüdağın civarla ilgisini ve civarında neler bulunduğunu incelemeye imkân bulduk.
3. Göllüdağın üstünde, hiç olmazsa son Eti çağından başlayarak Osmanlı çağına kadar süren bir büyük ören bulunduğunu; bunun büyük bir dış sur ile bir Akropoldan ve ikisi arasında, büyük bir intizamla, yer yer yerleşmiş mahallelerden meydana geldiğini; eteklerinde ise hemen münhasıran klâsik çağların hâkimiyetini gösteren büyük ören yerlerinin bulunduğunu tespit ettik.
4. Burada bakir toprak veya bakir kaya pekaz derinliktedir; methal gibi, cenup şark köşesindeki kule gibi, karışık yerlerde de olsa, bu toprağa veya kayaya kadar inebildiğimiz noktalarda elimize geçen en eski seramik vesikaya bakılırsa, Göllüdağdaki örenin büyük ve ikinci Eti imparatorluğundan daha eski bir ömrü olmaması gerektir.

Fakat önümüzde çözülecek daha çok mesele var; daha doğrusu bütün meseleler bundan sonra çözülecektir:

- A. Bir kere buradaki ulu ören ne zaman kurulmuştur? Yani Göllüdağda hayat kimlerle başlıyor?
- B. Burada biribiri ardından gelen kavimlerle medeniyetlerin mahiyeti nedir ve her biri nekadar zaman sürmüştür?
- C. Bu ulu ören niçin kurulmuştur? Bir şato mudur? Bir payitah mıdır?
- Ç. Burasının şimdilik elimizdeki vesikalara göre en eski sahipleri Eti'lerdir; fakat gerek Akropol dediğimiz büyük mustatilin içinde, gerek dışındaki mahallelerde gördüğümüz muvazi ve amudî kuruluş tarzı da Eti midir?
- D. Buradaki büyük belde ne zaman, nasıl sönmüştür?

Eldeki seramik bizi şimdilik Milâttan önce XII inciden IX uncu asra kadar iletıyor.

Göllüdağ göreninin yaşı üzerine en canlı belgeyi, geçitte bulunan aslanların varlığını unutmış değiliz. Bugün Kayseri Müzesinde bulunan aslanlar geçitin solundaki kaideden koparılp götürülmüştür. Müzedeki aslanların kaidesi kalınlığı şimdi on beş santimetre kalmıştır. Göllüdağda kalan kaidenin kalınlığı da yirmi santim kadardır. Demek ki kaidenin toptan yüksekliği (kalınlığı) 0,35 olacak. Kaidenin eni 1,00 metre, boyu (uzunluğu) 1,95 metredir. Aslanların kaide yüzünden yüksekliği 1,35 m. dir. Aslanların eni kaideye bitişik yerde 0,87, gövdede 0,85 dizlerde 0,80, baş kısmında 0,86 m. dir. Kaidenin aslanları meydana çıkaracak kadar geniş olduğu görülüyor. Aslanların uzunluğu kaide de 1,70 göğüste 1,70, bacaklarda 1,60 m. dir. Dikkate değer iki nokta var: Aslanlar aynı hizada değildir; sağdaki - yani duvara bitişik olan - on santimetre daha ilerdedir. Bunun sebebini biz "perspective" hürmetinde buluyoruz. Sonra; aslanlar yekpare olmayıp - sağdaki iki, soldaki dört olmak üzere - altı parçadan yapılmıştır. Aslanlar, Etilerin "cenup San'at Mektebi" istiline uygun olarak işlenmiştir. Baş ve boyun bloktan öne çıkmış ve üstünde "ronde-bosse" gibi çalışılmıştır; gövde - ve yalnız sol aslanınki - profil olarak, az kabartma halinde işlenmiştir. Ağzı teh-

ditkâr açık olup yandan bir yarım ve kabartma daire gibi görünmektedir. Dişler çok düzgün bir realizmle işlenmiştir. Burun kırışmış ve iki yanında bıyıklar yukarı kalkık dörder çizgi manzumesi halini almıştır. Kulaklar arkaya doğru yatkındır. Boyun istilize, sık ve mütenazır perçemlerden yapılmış yele ile örtülüdür. Omuz üstleri, karın altı aynı teknikle işlenmiş perçemlerle kaplıdır. Bacaklarda tamamile hendesî bir "stylisation" la yapılmış kıl mıntakası, adaleleri gösteren realist bölmelerin yanında bir tenakuz gibidir. Kuyruk yalnız bir tane gösterilmiştir: Bacakların arasından inip ayaklar hizasında geriye, yukarıya kıvrılmıştır. Ön bacaklar bir hizada gibidir; yalnız sağ aslanın sağ pençesi, sol aslanın sol pençesi azıcık ilerde gösterilmiştir. Halbuki ard bacaklar - sağdakiler ilerde, soldakiler geride olmak üzere - yürür durumdadır. Görülüyor ki Sumerlerden beri Etilerin miras olarak kullandığı teknik göreneği devam ediyor: "Ronde-bosse" la kabartmanın aynı zamanda kullanılıp ekonomik bir tezyin usulü benimsemek; bu tehditkâr süsü kapı ve geçitlere bir tanrı senbolü gibi koymak. Fakat bizim aslanlarda ilk Eti İmparatorluğu çağının arkayık ifadesi artık yoktur. Şurada burada "survivances" gibi kalmış bazı tenakuzlar bir yana bırakılırsa gövedenin hareketleri, sembolün ruhuna uygundur. Şunu unutmamak gerek: Göllüdağ aslanlarında Asuryalıların akıllara hayret veren ince, teferruatlı, tam realizmi yoktur. Bu bakımdan eser henüz Eti primitifliğini yitirmemiştir. Bunlarla mukayese için Zencirli'de Hilani III. de bulunan aslanları alabiliriz. Zencirli aslanları genel anlama göre M. Ö, IX uncu asır işidir. Göllüdağ aslanlarını da aynı asır işi olarak tanıyoruz. - Aslanların üstü baş hizasından azıcık yüksek bir mustatil olup üstüne - Sakçagözü'nde olduğu gibi - tanrı veya hükümdar heykelinin, yahut bir direğin konmuş olması pek mümkündür. Böylece eser yalnız sembol olmaktan çıkarak mimarî bir "fonciton" da görmeğe davet edilmiş oluyor demektir.

Bu vesile ile şunu da söyliyelim: Kayseri Müzesi Müdürü Bay Nuh, bu aslanları - hafriyattan önce - kendisi kaldırmış müzeye götürmüştü. 1935 yaz mevsiminde, Göllüdağdaki hafriyat malzemesini Alacahöyüğe getirmeğe gittiği sırada, geçitin sağ yanını yağmurların açtığını ve orada bu aslanlar gibi diğer bir çift aslan ortaya çıktığını haber vermişti. [1]

Aslanlarla birlikte Kayseri Müzesine kaldırılmış bulunan başka bir kaide çok değerli bir vesikadır. Geçitte bulunduğu bilinmekle beraber ne halde elegeçtiğini maalesef bilmiyoruz. Aslanlarla aynı taştan yapılmıştır. Uzunluğu 1,36 m. eni 1,05 m., yüksekliği (kalınlığı) 0,40 m. dir. Dört köşesinde ön ayaklarını öne yatırmış, başlarını da onların üstüne yaslamış olan birer aslan bulunmaktadır. Bunlar ikişer ikişer öne ve arkaya bakmakta, yani ikişer ikişer arka arkaya gelmiş bulunmaktadırlar. Çok örselenmiş olduğundan iyi bir fotoğrafı aldırılmamıştır. Kaidenin ortası daire biçiminde kabarık ve orta tarafı oyulmuştur. Dairenin kutru 0,76 m. dir.

Bu kaide aslanların üstünde mi idi? Yoksa geçidin ortasında bulunuyor

[1] Aslanların ve geçitlerin manası, tekniği üzerine, mukayeseler için bakınız:

Ed. Pottier: L'Art Hittite; I, s. 49-53. Levha III, şekil 37; s. 15, şekil 3; Levha IV ve V, şekil 52, 53, 63, 64, 99, 100; Levha VII, şekil 101; Levha VIII.

Otto Weber: L'Art Hittite; Levha 8, 9, 22.

Leon Heuzey: Catalogue des antiquités Chaldéennes (1902); şekil 4, 12, 120, 126, 218.

ve bir sütun taşıyor mu idi? Buna şimdi cevap vermemiz çok güçtür. İlerde yapılacak araştırmalar bu hususta da söz söylemeye imkân verir sanıyoruz.

Bu kaidenin dört yanındaki aslanlar münasebetile aklımıza "Yamola Kartalı" geliyor. Yine Kayseri Müzesinde bulunan bu eser Robinson ve Barstang'dan sonra 1932-1934 de "R H A" mecmuasının 8 inci ve 16 ıncı fascicule'ünde neşredilmişti. Mana bakımından çok eski bir Sumer efsane ve göreneğini devam ettiren bu güzel eser, üç yüzünde üç yatmış aslan çevreleyen iri bir yılanın üstünde Kartalı gösterir. Göllüdağ kaidesinde de böyle bir sembolik ifade aramak doğrudur. Yamola kartalı, istil bakımından IX - VIII. asırlarına ait olabildiğine göre Göllüdağ kaidesinin de o çağlarda yapılmış bulunması - diğer eserlerimiz ile yoldaşlığı itibarile - mümkündür.

Her manasile bir test-suar olmıyan methal ve cenup şark köşesindeki ocaklar, bize ancak toptan malzeme, toptan fikir veriyor. Dağın şark eteklerindeki Koyuncu öreninde ele geçirdiğimiz bir tunç Roma İmparatoru Valerianus'un parası, Milâttan sonra III.üncü asırda, buraların Roma ve İran hüküm ve nüfuzu altında da bir müddet kalmış bulunduğunu gösteriyor.

Fakat; Akropolun içinde ve dışında bulunup insana bir yandan Priène'i bir yandan Knossos'u hatırlatan Quadrata tertipli mahallelerinin kimlere ait olduğunu; büyük surun, küçük surun kimler zamanında kurulup ne zamanlar yıkıldığını, ne zamanlar onarıldığını. . . ancak ilerdeki kazımlar kesin olarak gösterecektir.

Yalnız; Kayseriden garba, cenuba giden yollara hâkim bir yerde yerleşmiş bu şahin yuvasına benzeyen kalenin, şu ilk münasebetimizde bile bizde uyandırdığı düşünceleri, hafriyatımızın bir sonucu gibi yazmak isteriz.

Gerek çivi gerek hiyeroğlifle yazılı Eti yazılarını okumakta ve Eti dillerini çözmek hususundaki muvafakiyetleri - bizim Kültepe hüyüğümüzü işe yaramaz hale getiren arkeolojik günahlarını da affettirecek kadar - büyük olan M. Bed. Hrozny, Anadolunun tarihi coğrafyası bakımından çok değerli düşünceler, teklifler ortaya koymaktadır. 1929 da, Kızılırmakla Tuzgölünün yakınında ve Aksarayın şimalinde, Nevşehirin garbinde Muratlı Hüyük yerindeki Nyssa ile Nésites'lerin (yani çivi yazısını kullanan, Hrozny'ye göre Centum grupuna giren Hindo - Avrupaî asıldan olanların) merkezi Nèsas'ın aynı olduğunu ortaya atmıştır. Milâttan önce 2000 yıllarına doğru Kushshar (veya Kuşsar) Eti hükümetini deviren Kral Anittash veya Anittas bu Nésites'lerin başında bulunmakta idi. Profesör Hrozny o zaman Kusar beldesinin de Garsaura (gene bizim Tuzgölü cenubunda, Aksaray alanlarında) olduğunu kabul etmişti; bugün bizat Aksaraydaki Acem-Hüyüğü üzerinde durmaktadır [2]. (Bu son görüşe Dr. İ. Gelb, 1935 te yaptığı arkeolojik geziden sonra, katılmış bulunuyor). Profesör Hrozny Salatıvara adlı Eti beldesinin de gene Tuzgölü havalisinde, Konya ile Aksaray arasındaki eski yol üzerinde bulunan Savatra (veya Soatra) ile bir

[1] [Contenau: Manuel Arch. Orien., I. fig. 166; fig. 350; fig. 398; ve II, fig. 398; fig. 406; fig. 484.]

[2] Bed. Hrozny: Archiv Orientalni, 1929, 1930 ve 1935 ciltleri.

olduğunu kabul etmiştir. (Savatra bizim Akören ile yahut Bozdağ eteklerindeki Yağlıbayat ile bir telâkki olunmuştur). [1]

Çekoslovakyalı profesör Eti hiyerogliflerinin okunması ilerledikçe bu dilin sahiplerini bulmak üzere çalışmaya başlamıştır. Her şeyden önce bu dilin bilhassa Lûites'ler ve sonra Nésite diline akraba olduğunda ve onlar gibi Hindo-Avrupaî dillerin Centum grupuna mal edilmesinde ısrar ettikten sonra [2] bu dili konuşanların ilk vatanı neresi olabileceğini araştırmıştır. 1934 te Türkiye Kültür Bakanlığı izniyle ve Kayseri Müzesi adına Topada [3] (Nevşehirin cenup garbinde bugün bir nahiye merkezi olup Acıgöl de denir) ve Suvasa (Topada'nın şimal garbinde, Kızılınmak'a daha yakın bir yerde) daki araştırma ve sondajlar profesör Hrozny tarafından yapılmadan bu vatan merkezinin - hiç olmazsa M. Ö. XI. ve XII. nci asırlarda - garpta İlğın, cenupta Mihaliç, ve şarkta Kayseri olmak üzere çizilecek bir mıntaka içinde eski Lycaonie ve civarında aranmasına taraftardı. Bununla beraber M. Bed. Herozny, Hiyeroglif yazısını yazan kavmin bu XII.nci ve XI.nci asırlardan önce Anadolunun garp ve cenup uçlarında (Carie, Phrygie gibi mıntakalarda. . .) gizli kalmış olmasını muhtemel görmekte ve M. Ö. 1200 yıllarına doğru (şimal kavimleri) nin akını ve kaktıştırmasile Anadolunun ortasına ve şark cenubunda kalmış bulunmasını akla yakın bulmaktadır. İşte Hiyeroglif yazısını kullanan bu yeni kavmin M. Ö. 1200 tarihlerine doğru Şuppi-luumas'ın kurduğu büyük Eti İmparatorluğunu yıkmış, Orta Anadoluya, şimalî Suriyeye yayılmıştır. Bizim Niğde ve Bor yakınındaki eski Tyana yerinde Tuvanuva hükümetini ve Fırat üstündeki Kargamesas (Kargamış, şimdiki Carabulus) beldesini bu sırada kurduğu gibi, İstanbul Üniversitesi profesörlerinden M. Th. H. Bossert'in 1934 te neşrettiği Topada Hiyeroglif kitabesinde [4] ve P. Merigginin tetkik ve neşrettiği [5] Sultanhan Hiyeroglif kitabesinde adı geçen Valudadamemas I, Tuvatas, Valudadamemas II, gibi birtakım kıralların mensup olduğu bir hanedanın hükmettiği, merkez edindiği Parmeta veya Parmetas beldesini de gene bunlar kurmuşlardır. Profesör Hrozny bu Parmetas adını, M. Ö. 1800 yıllarına doğru büyük Eti İmparatorluğunu kuran Kırıl Labarnas'ın torunlarından, kanunlarile ün alan Telipinus'ün (M. Ö. XVII.nci asır. .) kitabelerinde adı geçen Pärminijâs şehriyle bir tutnak istiyor. 1934 te bu beldeyi Topada'da veya yakınlarında bulmayı tabii görmekte idi.

Profesör Hrozny bugün Hiyeroglif yazısıyla dilini kullanan Eti kavimlerinin ilk vatanını Palâ diyarı olarak göstermek taraftarıdır [6]. Bu diyarı ise Antakyanın yakınlarında, hulâsa Suriyenin şimalinde ve (Üst memleket) denen Comma gène alanlarına bitişik sahalarda aramayı en doğru bulmaktadır.

[1] G. de Gerphanion: Mélanges de l'Université St. Joseph. (Beyrouth); t. XIII, faasci. 1, p. 250 et suiv. 1928 .

[2] Bed. Hrozny: Archiv Orientalni, 1934, VI., s. 121 ve sonrakiler.

[3] Henri del Medico: Le Roche à inscription. RHA, fasci. 15, 1934, p. 247, pl. 14.

[4] Th. H. Bossert: Orientalistische Litteraturzeitung 1934, 37.

[5] Pierro Meriggi: L'inscription hittite hiéroglyphique du Sultanhan. RHA, fasci. 15, 1934, p. 239 et suiv.

[6] Bed. Hrozny: Les Inscriptions (Hittites) hiéroglyphique de Boybey-punarı et le problème de la langue Palaite. Archiv Orientalni 1935, cilt VII.

M. Bed, Hrozny'nin gerek Hiyeroglif dilini kullananların aslına, gerek onların ilk vatanına dair mütaleaları Meriübgî, Forer, Bossert, Cavaignac ve sairinin mukabil mütalealarına çarpmaktadır. Bunların aydınlanması için yeni vesikalarn neşredilmesini beklemek en doğrusudur.

Fakat; Göllüdağ hafriyatı münasebetile M. Bed. Hrozny'nin ortaya koyduğu Valudadamemas hanedanı ve onların merkezi olan Parmetas beldesini bir kere daha hatırlıyoruz. M. Hrozny, Türkiye Kültür Bakanlığı izni ile ve Kayseri Müzesi adına Topada sondajını yaparken biz de Göllüdağda bulunuyorduk. Aramızda 40 - 45 kilometre bulunduğu ve Parmetas beldesini Topada civarında aramayı bizzat kendisi telkin etmiş olduğu halde, onun Göllüdağ hafriyat yerini görmek istememesine hâlâ şaşırıyoruz.

Bizim mütevazî kanaatimizce Göllüdağdaki büyük ören, Kerkenez dağındaki, Boğazköydeki gibi büyük bir merkez olabilir. Elimize geçen vasikalarla Eti İmparatorluğunu yıkanların hüküm ve nüfuzuna merkez olan alanlara ait neşriyat ve mütaleaları karşılaştırarak, bu yeni akını yapan Eti kümelerinin merkezini Göllüdağda bulmak istiyoruz. Bu merkez hakikatte Parmetas veya başka bir ad mı taşıyordu? Bunu ileride devam edecek hafriyatla meydana koyacağız, umudundayım [1].

[1] Az vakitte ve bin müşkülât içinde, bize Göllüdağ keşfinin zevkini tattıran iki büyük amile burada minnet ve teşekkürlerimi sunacağım. Bunlardan birisi: Eşi az bulunur bir dayanıklık, dürüstlük, anlayış ve vefa eseri gösteren Anadolunun işçi köylüsüdür. Öteki: kazım işini resmî vazifenin üstünde bir millet işi, bir zevk gibi alan hafriyat heyetinin âzasıdır. Hele değerli arkadaşım Mimar Macit Rüştü'nün dostluğu ve teknik yardımı benim için aynı büyüklükte oldu. R. O. A.

LES FOUILLES DE GÖLLÜDAĞ

par: *Remzi Oğuz ARIK*
Archéologue du Ministère de
l'Instruction Publique

Göllüdağ est un lieu dont le nom ne figure point dans la littérature archéologique. Le site avait attiré l'attention par la présence de lions-jumelés en pierre noirâtre. Le Ministère de l'Instruction Publique, averti, confia à l'automne de 1934 - à l'auteur de ces lignes - la direction de fouilles archéologiques sur cette montagne, d'une altitude de 2142 mètres.

Le Göllüdağ se trouve sur le territoire de la commune de Gölcük, dont le chef-lieu à l'Est, sur la chaussée de Niğde à Nevşehir; il domine la route de Kayseri à Konya par Nevşehir et Aksaray, ainsi que la route de Kayseri - Ulukışla - Tarsus. Par conséquent, il occupe une position stratégique et commerciale importante.

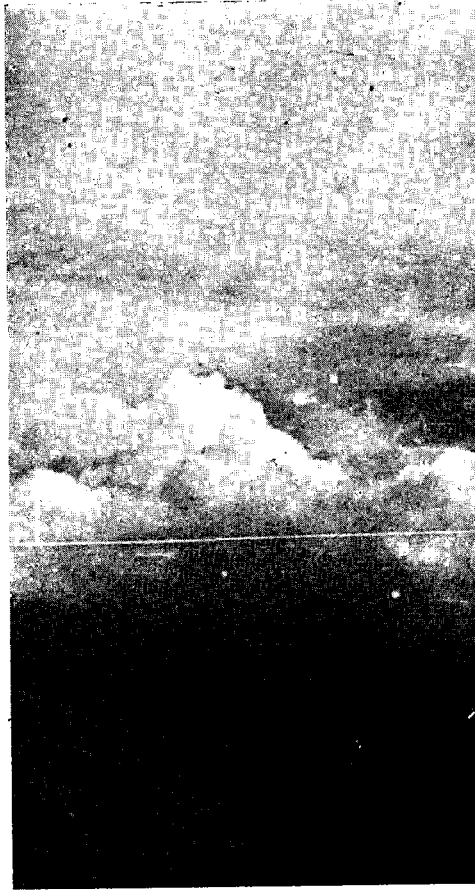
La grande enceinte générale, qui suit les sinuosités de la montagne, entoure les quartiers de la ville, un lac volcanique et l'acropole; sa longueur périphérique ne mesure pas moins de 7 à 8 Kilomètres. La muraille, flanquée de distance en distance par des tours saillantes et quadrangulaires, avait jusqu'à trois mètres d'épaisseur.

Sur le large sommet de la monticule centrale, une autre enceinte oblongue formait, probablement, l'acropole. Un des côtés mesurait 216 mètres de longueur, l'autre - celui du sud, - 90 m. 90. Ce dernier était percé au milieu par un porte, sorte de donjon massif et carré, composé de deux constructions épaisses qui contenaient des logettes, laissant entre-elles l'espace d'un vestibule ouvert, paraît-il, en croix.

Le bloc de deux lions-jumelés était, semble-t-il, engagé dans la muraille à gauche de l'entrée - probablement remanie, - qui conduisait, par le vestibule, à une cour fermée, derrière laquelle, vers le nord, se développaient les bâtiments de l'acropole. Tous ceux-ci, s'alignaient sur les deux côtés des rues et des ruelles qui s'entrecoupaient parallèlement.

Les lions, actuellement au Musée de Kayseri, sont façonnés plus de réalisme sur la dalle qui contient tout le corps exécuté en bas-relief, tandis-que les têtes en ronde-bosse, dépassent le bord du bloc. Ils rappellent les lions de l'hilani III. du Zencirli, et datent, au plus tard, du IXème siècle avant J. C.

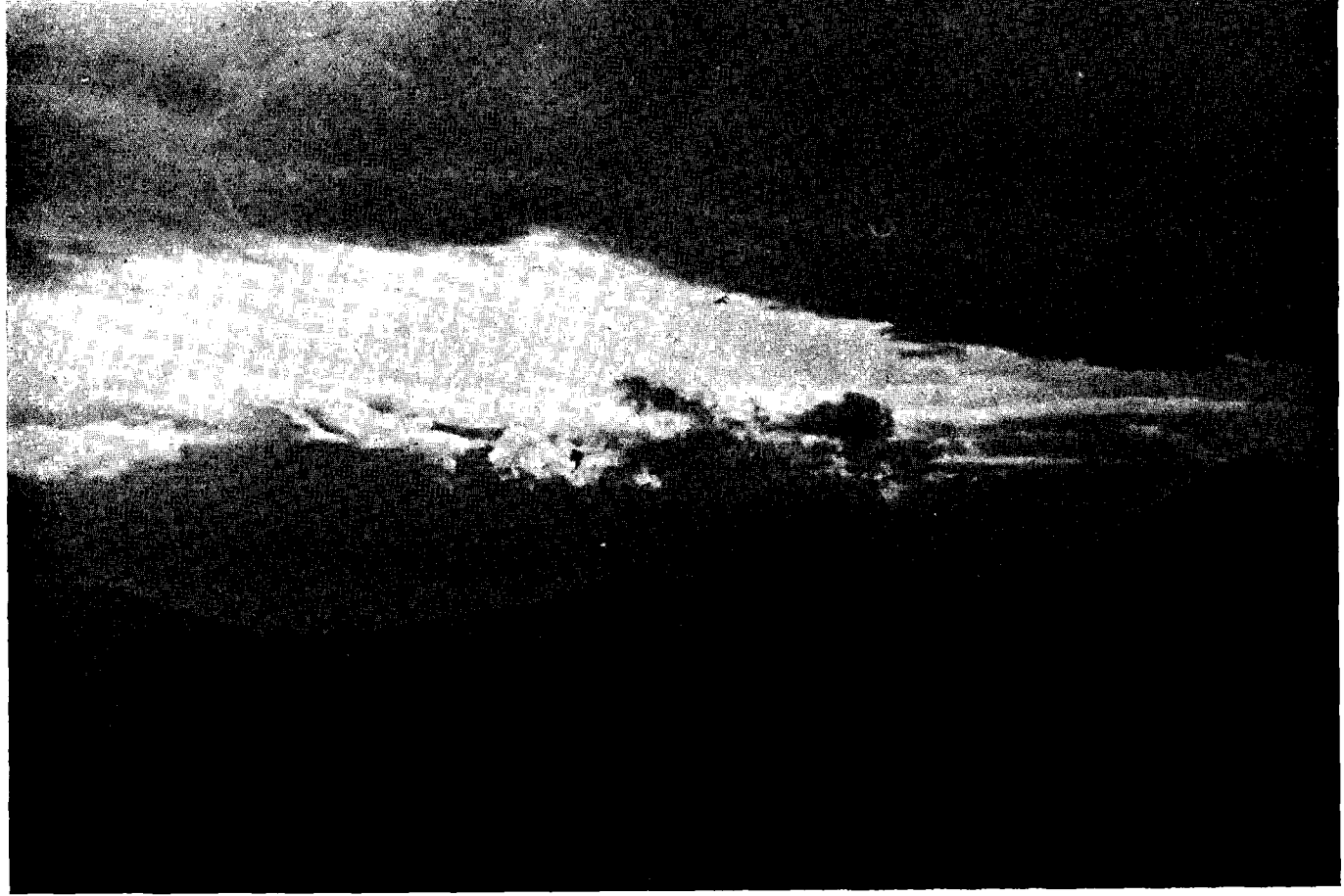
La céramique, assez variée, s'échelonne entre le XIIIème siècle avant J. C. et la période ottomane, témoignant ainsi d'une vie assez longue et prospère du site. Les périodes dominantes paraissent être Poste-hittite, phrygienne et romaine.

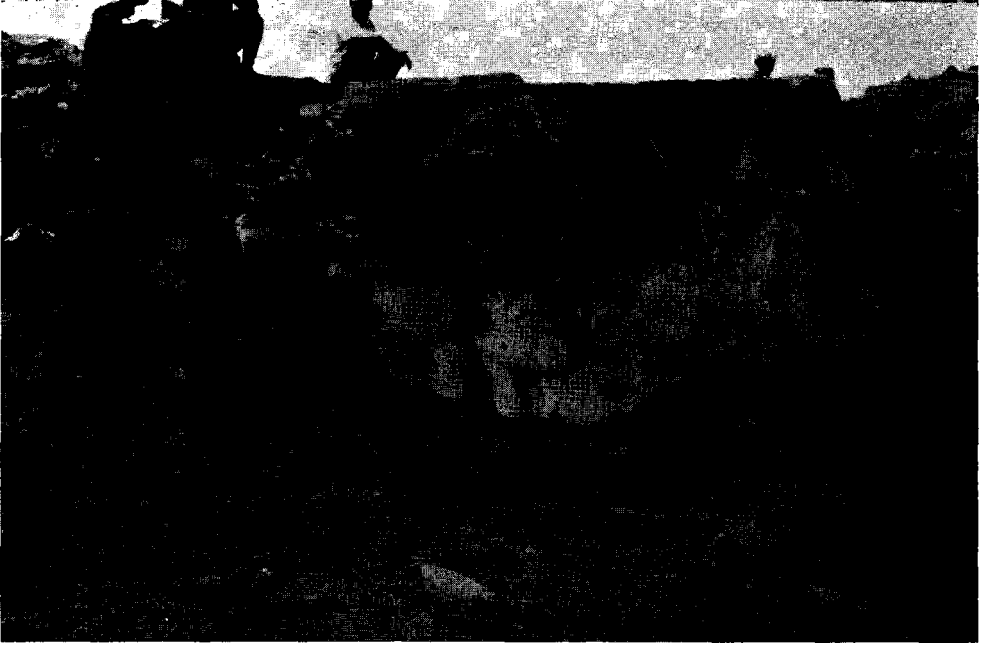
Resim : 1 —

Göllüdağ: Şarktaki yalçın kayalardan ovalara bakış

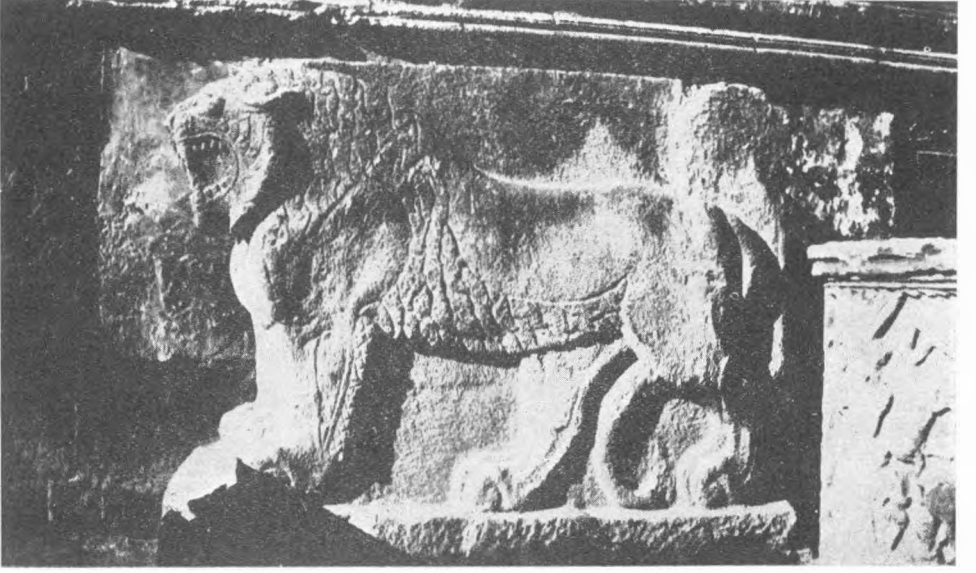
Resim : 2 — Erciyeş'e doğru bakış

Resim : 3 — Göllüdağ Akropolü methalinde bulunan aslanlar ilk buldukları zamanlarda
[Bu aslanların bulunması üzerine hafriyata karar verilmişti]

Resim : 4 — Aslanlar dağdan aşağı nakledilirken

Resim : 5 — Göllüdağ aslanları Kayseri Müzesinde; yandan görüşleri

Resim : 6 — Göllüdağ aslanlarının Kayseri Müzesinde, önden görüşleri

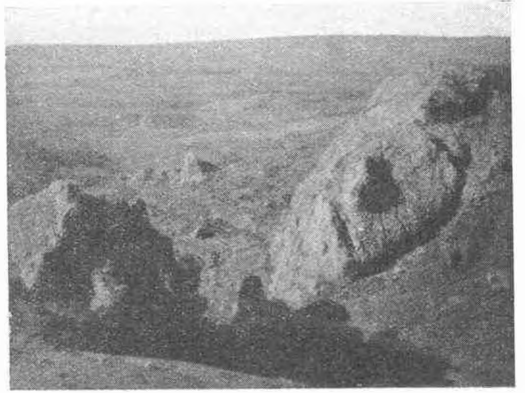
Resim : 7 — Göllüdağın şimal
şark eteklerinden görünüşü

Resim : 8 — Göllüdağın şimal
şarkındaki Kömürcü köyü

Resim : 9 — Göllüdağdan şark
cenubundaki ovalara bakış

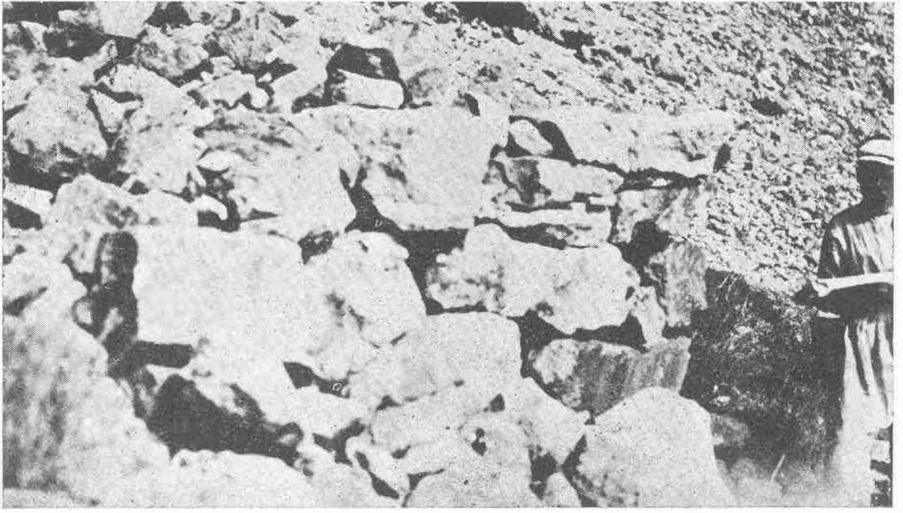

Resim : 10 — Göllüdağdan cenup
ovalarına bakış

Resim : 11 — Göllüdağdaki göl, şarktan görünüşü

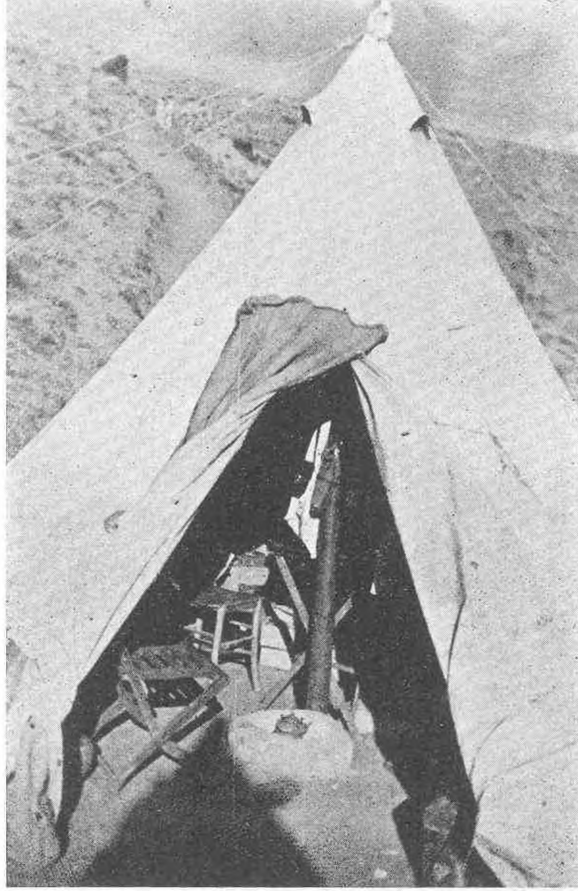
Resim : 12 — Göllüdağın dış suru bünyesi

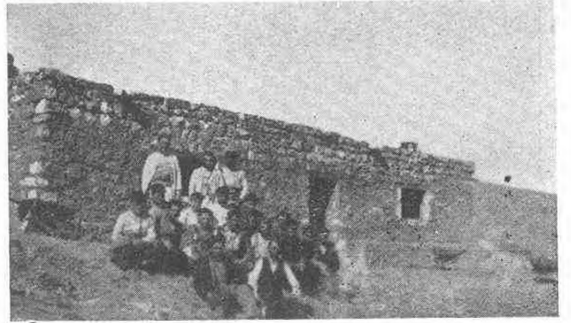
Resim : 13 — Dağın cenup eteğinde keşfedilen mağaralardan

Resim: 14 — Kömürcü köyünün
sahipleri

Resim: 15 — Hafriyat
heyetinin çadırı

Resim: 16 — Heyetin yaptırdığı ev

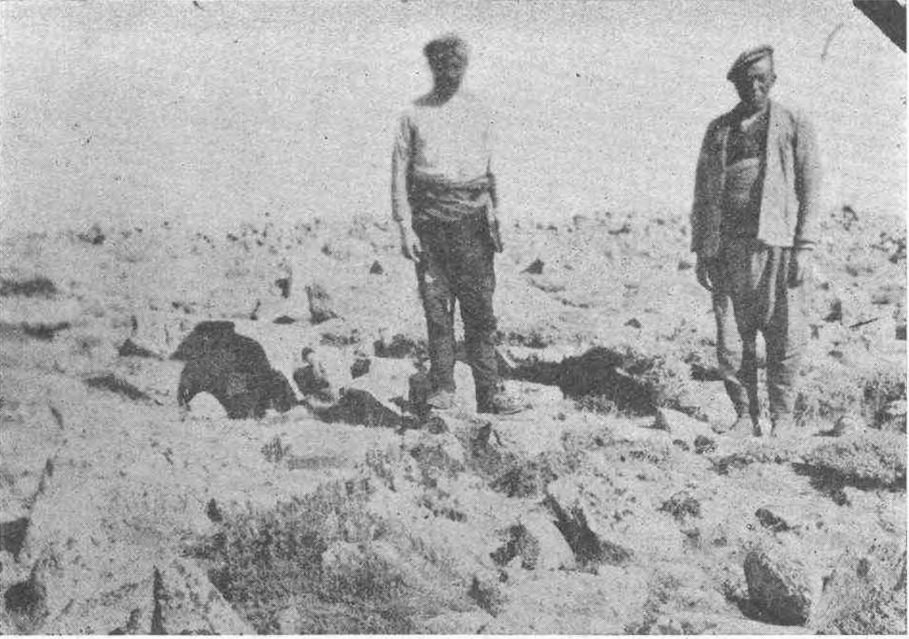
Resim : 17 — Akropol. Methal, kazılmadan önce (sol taraf)

Resim : 18 — Akropol. Methal, kazılırken

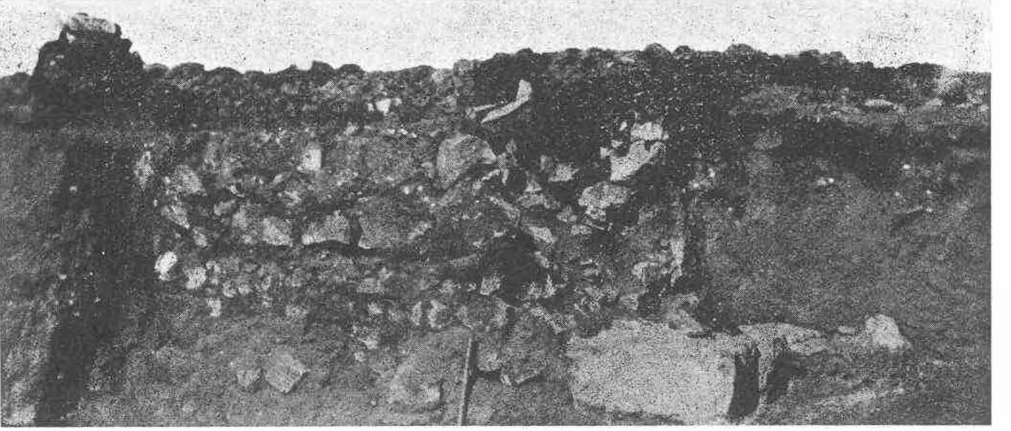
Resim : 19 — Akropol. Methal'in solu kazılırken

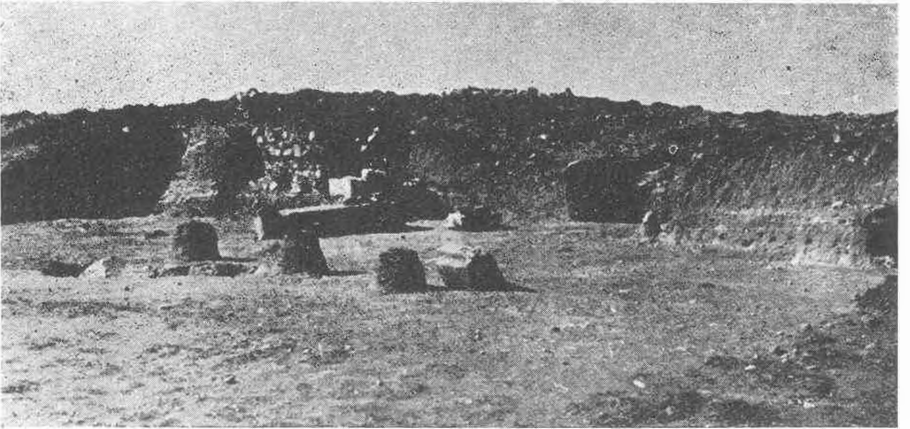
Resim : 20 — Mezar zannedilerek kazılan yerlerden

Resim : 21 — Akropol, Methal. II inci ve III üncü ocaklar

Resim : 22 — Akropol, Methal. Temel duvarı, aslanların kaidesi

Resim : 23 — Methal. II inci ve III üncü ocakların iş bittikten sonraki hali

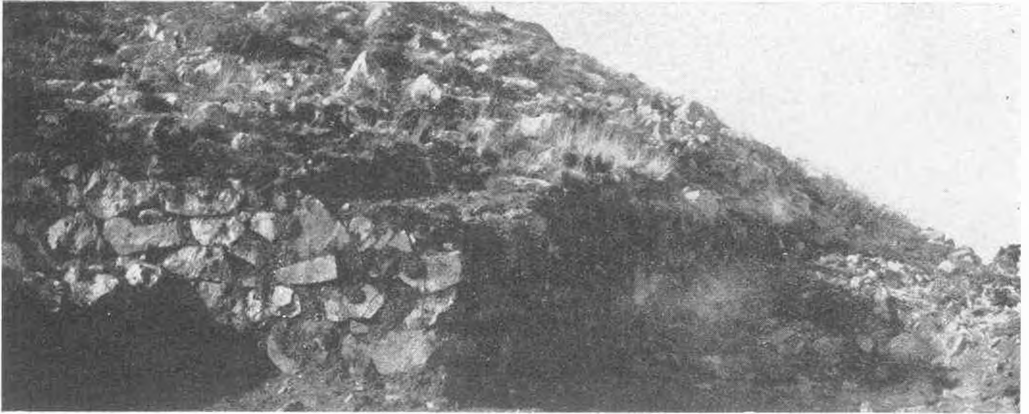
Resim : 24 — Akropol. Cenuş-şark köşesi, kazılmadan önce

Resim : 25 — Altıncı ocaktaki kademeler meydana çıkarılırken

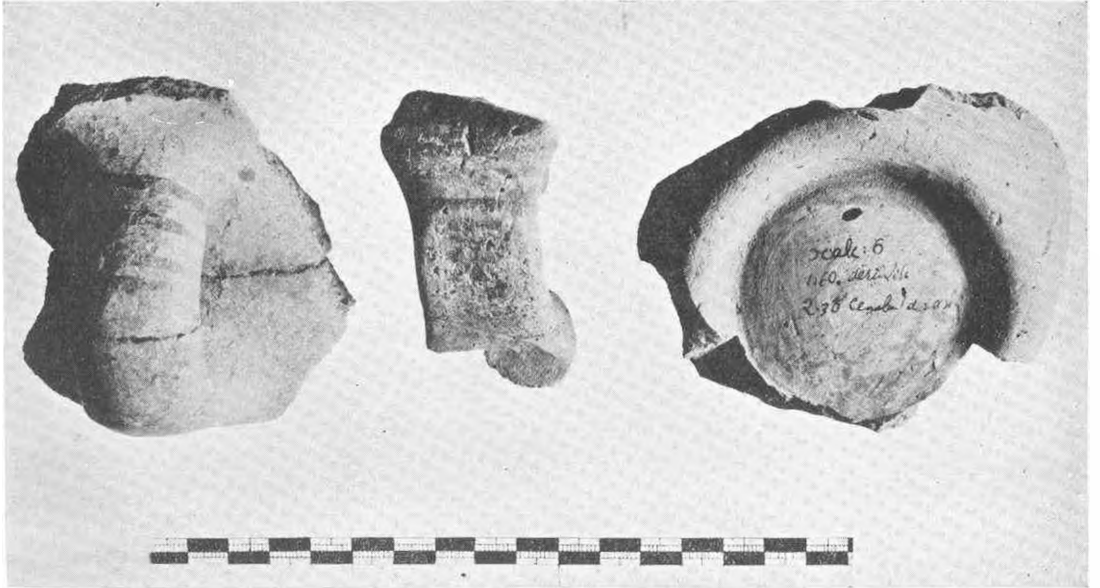
Resim : 26 — Altıncı ocağın ilerisinde ele geçen temel duvarının cenup-şark köşesinin önu

Resim : 27 — h deki duvar köşesinin daha tam bir görünüşü

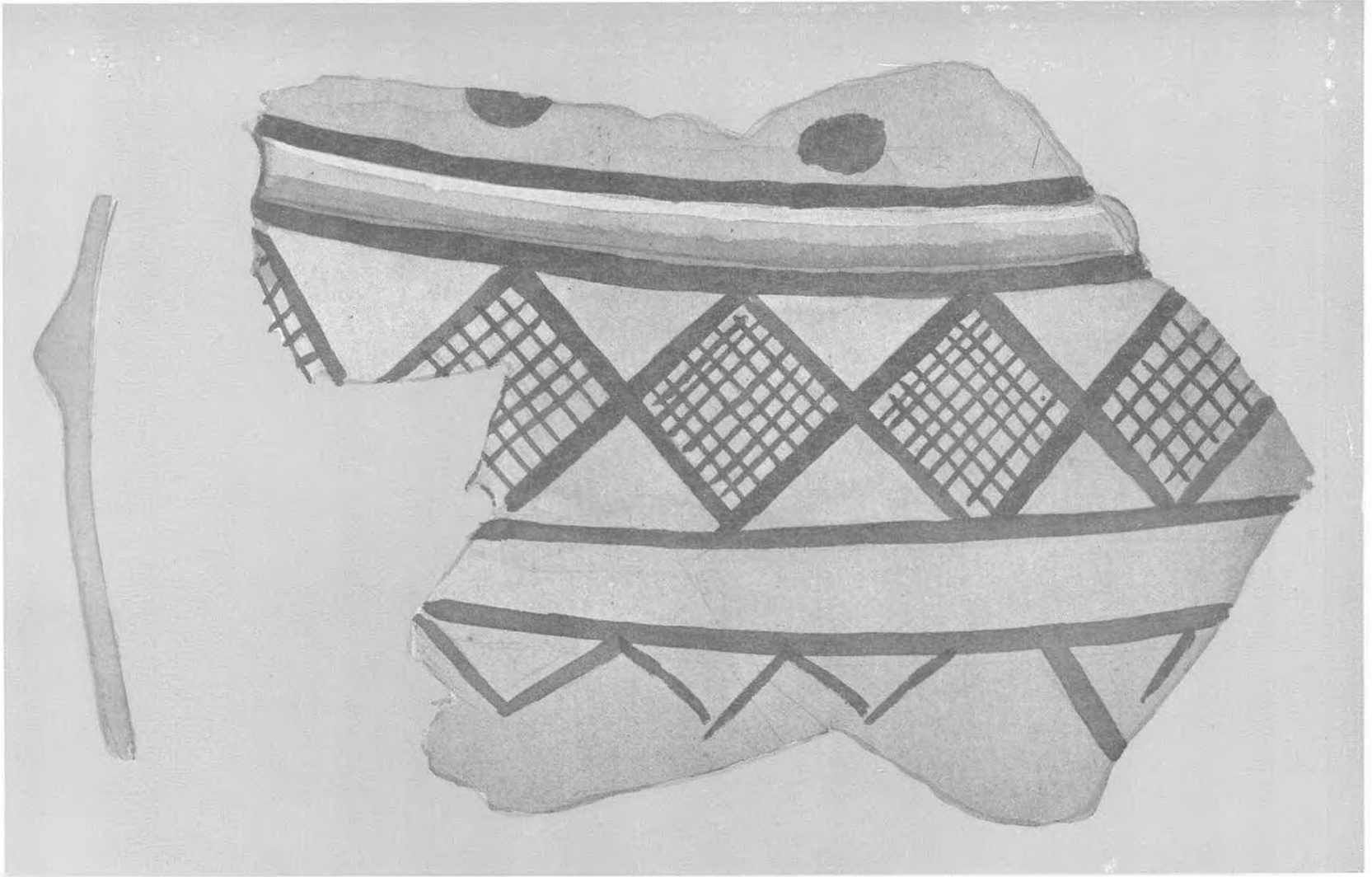
Resim : 28 — Akropol Methalden ileride bulunan yapı [ne olduğu bu mevsim anlaşılmamıştır. Fakat aklımıza Alişarda bulunup mahiyeti 1932 de anlaşılmamış bulunan iri yapıyı getirmektedir. Türk Arkeoloğya ve Etnoğrafya Dergisi, sayı 1, s. 34 deki resim ile karşılaştırınız.]

Resim : 29 — Methalde ele geçen çanak çömlek parçaları

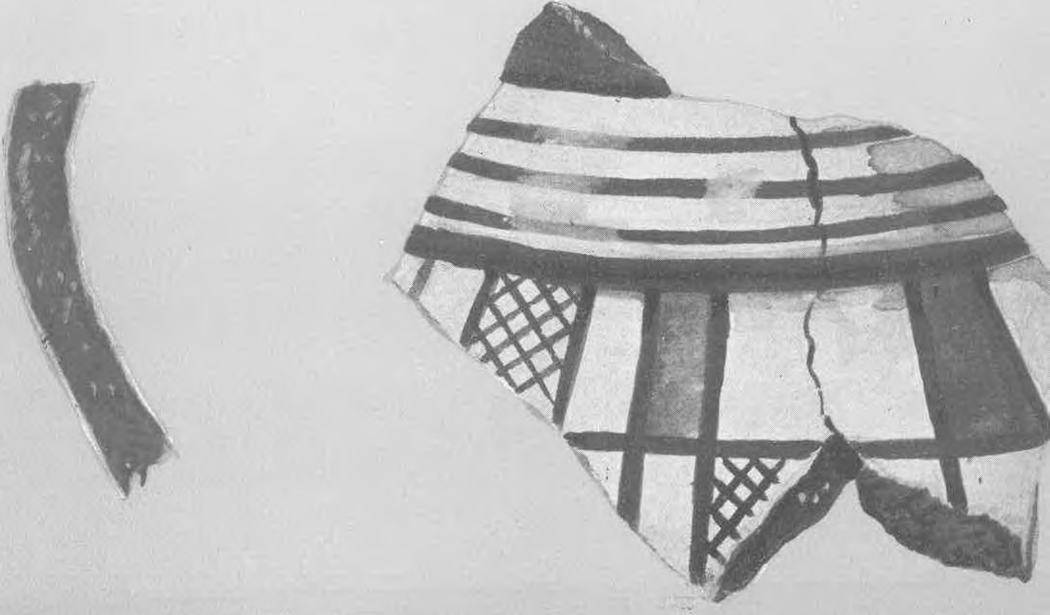
Resim : 30 — Altıncı ocakta ele geçen seramik parçalarından

Resim : 31 — Altıncı ocakta bulunan seramik parçalarından

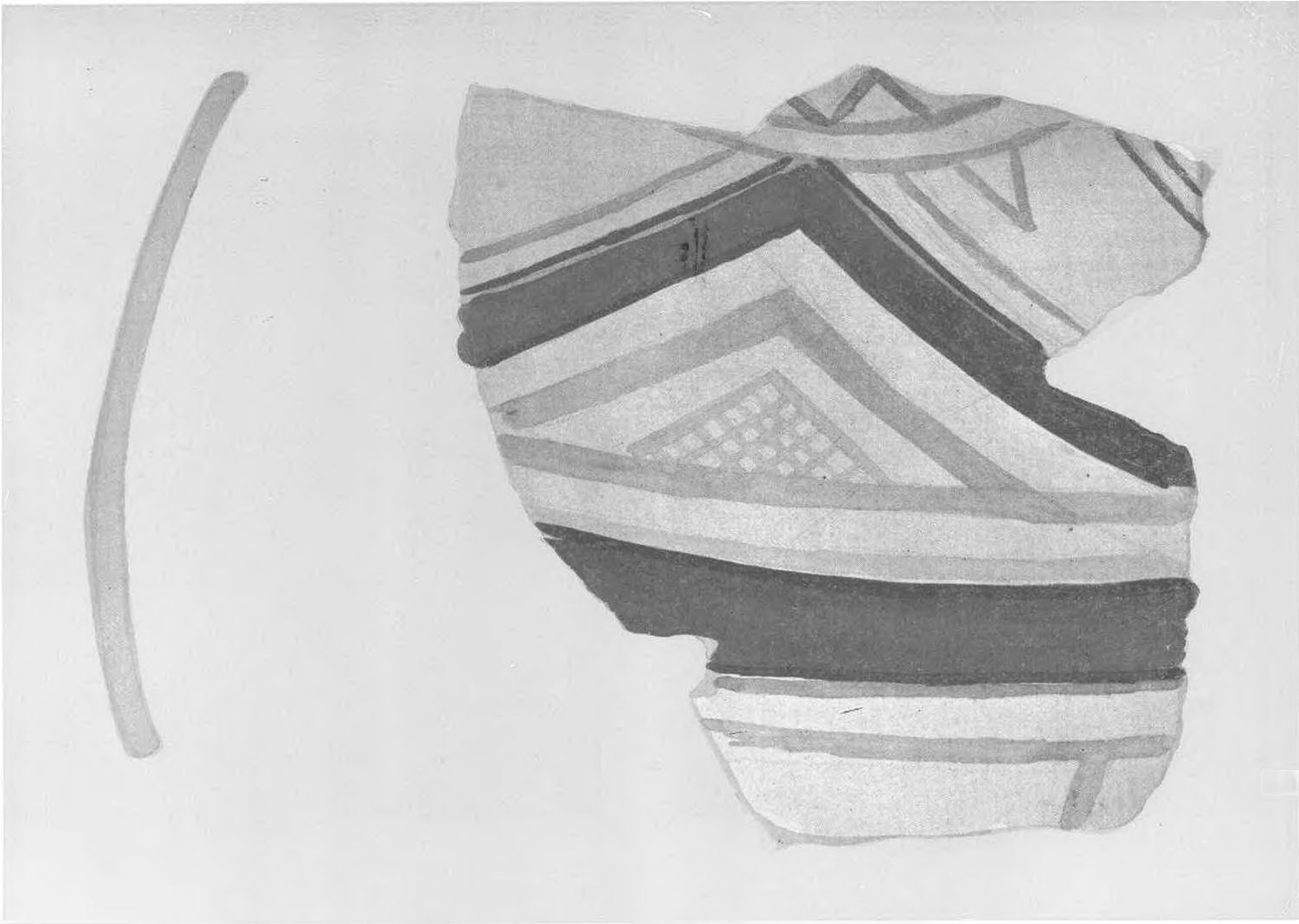

Resim : 32 — Altınca ocakta ele geçen seramik parçalarından

Resim : 33 — Methalde bulunan kap ağzı

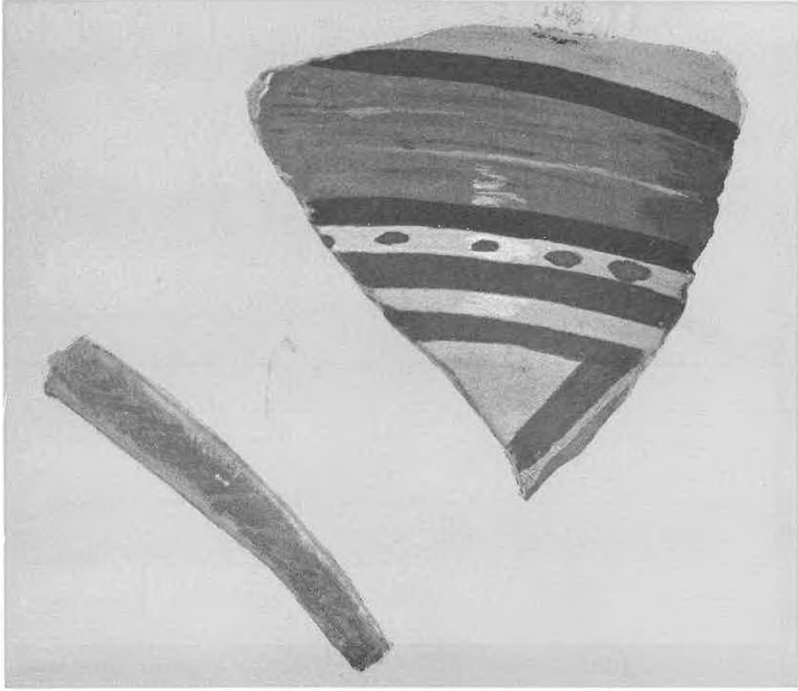
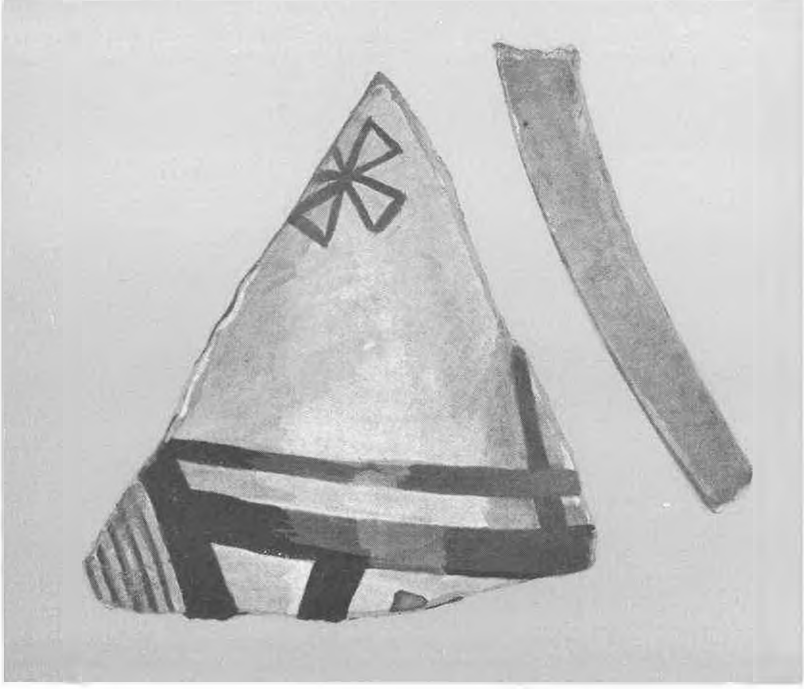

Resim · 34 = Altıncı ocakta bulunan seramik parçalarından

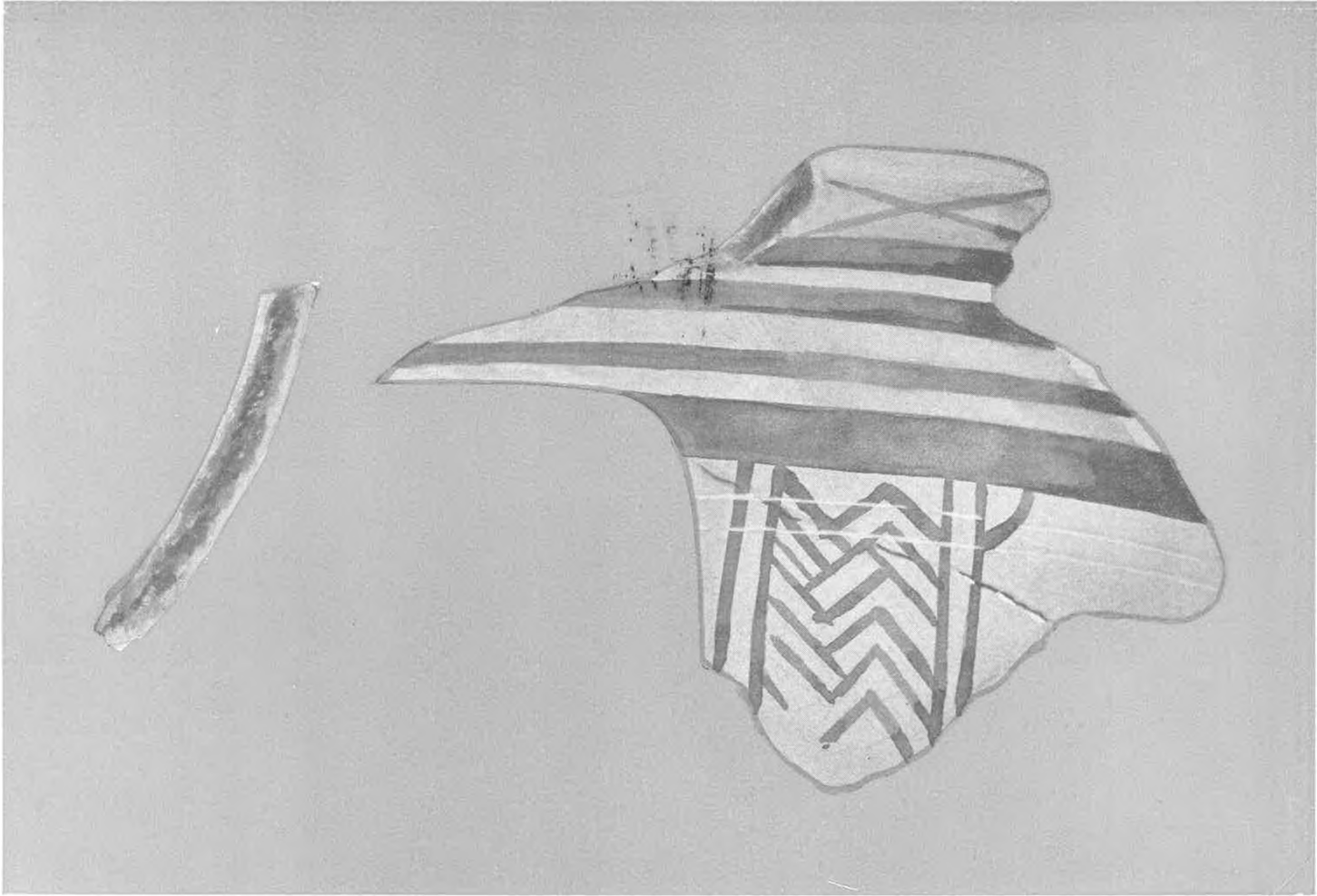

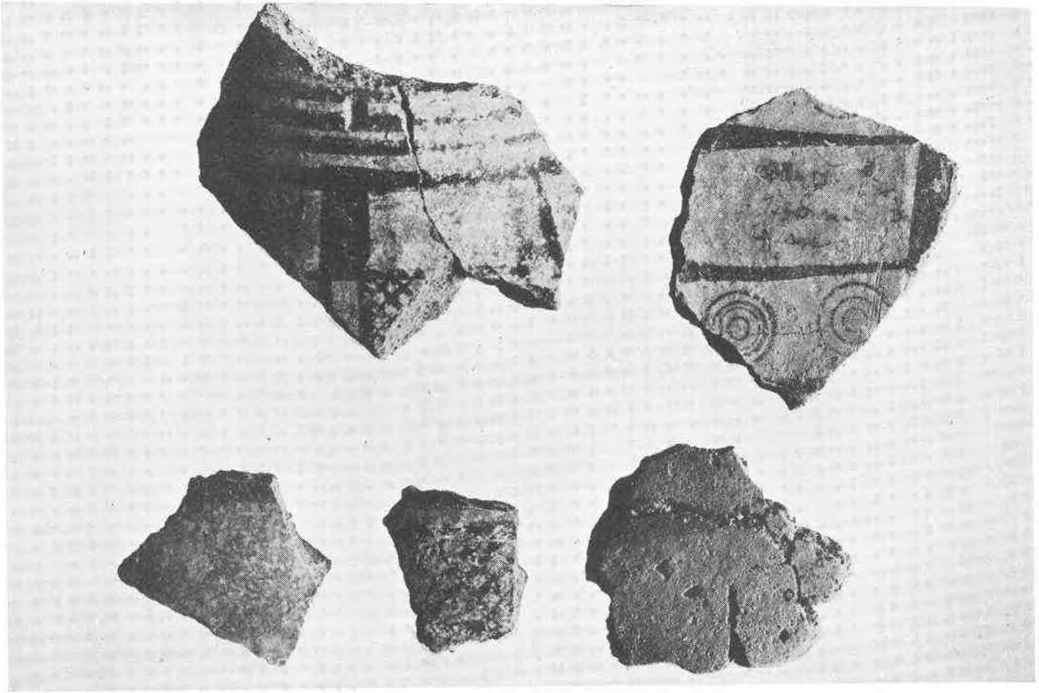
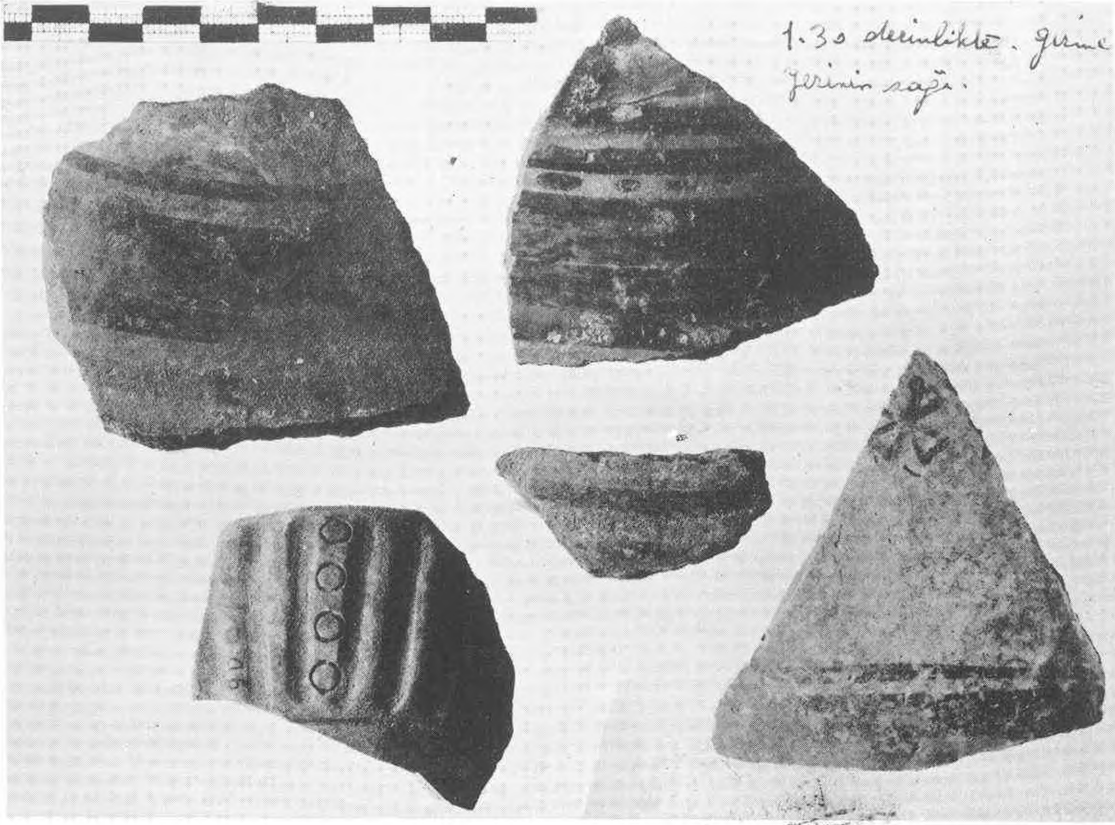
Resim : 35, 36 — Methalde bulunan seramik parçalarından

Resim : 37 — Methalde bulunan seramik parçası

Resim : 38, 39 — Methalde bulunan seramik parçaları

Resim : 40 — Altinci ocakta bulunan «olnochoé»

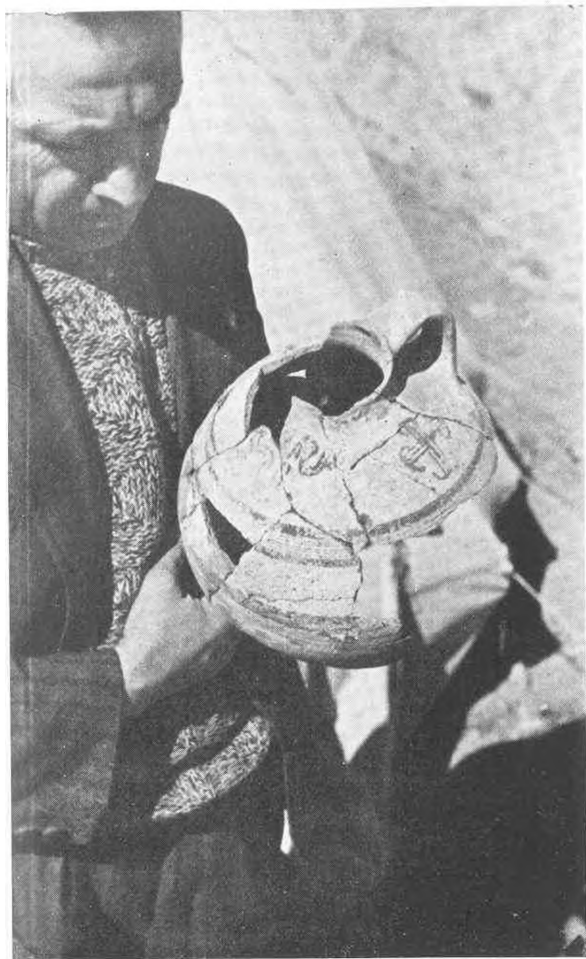

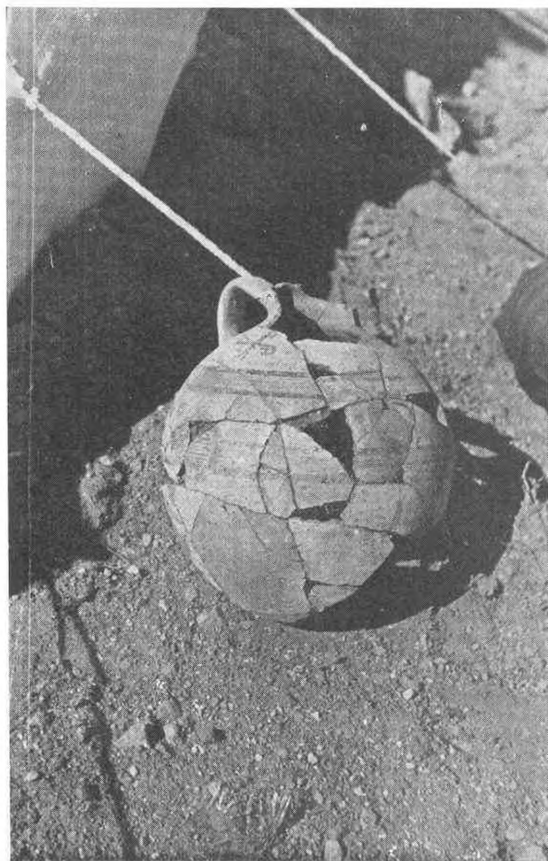

Resim : 41 — Altınca ocakta ele geçen «olnochoé» nin bir yanı

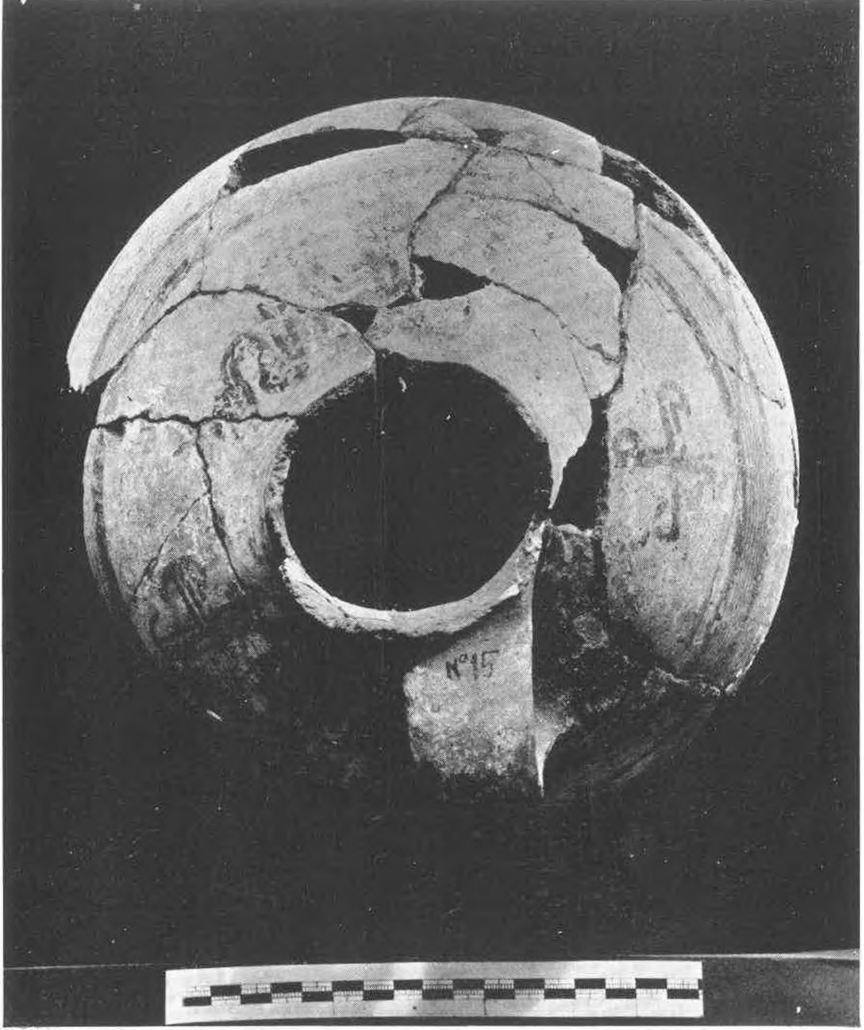

Resim: 42 — Altineci ocakta
bulunan “oenochoé,, nin
fotoğrafi.

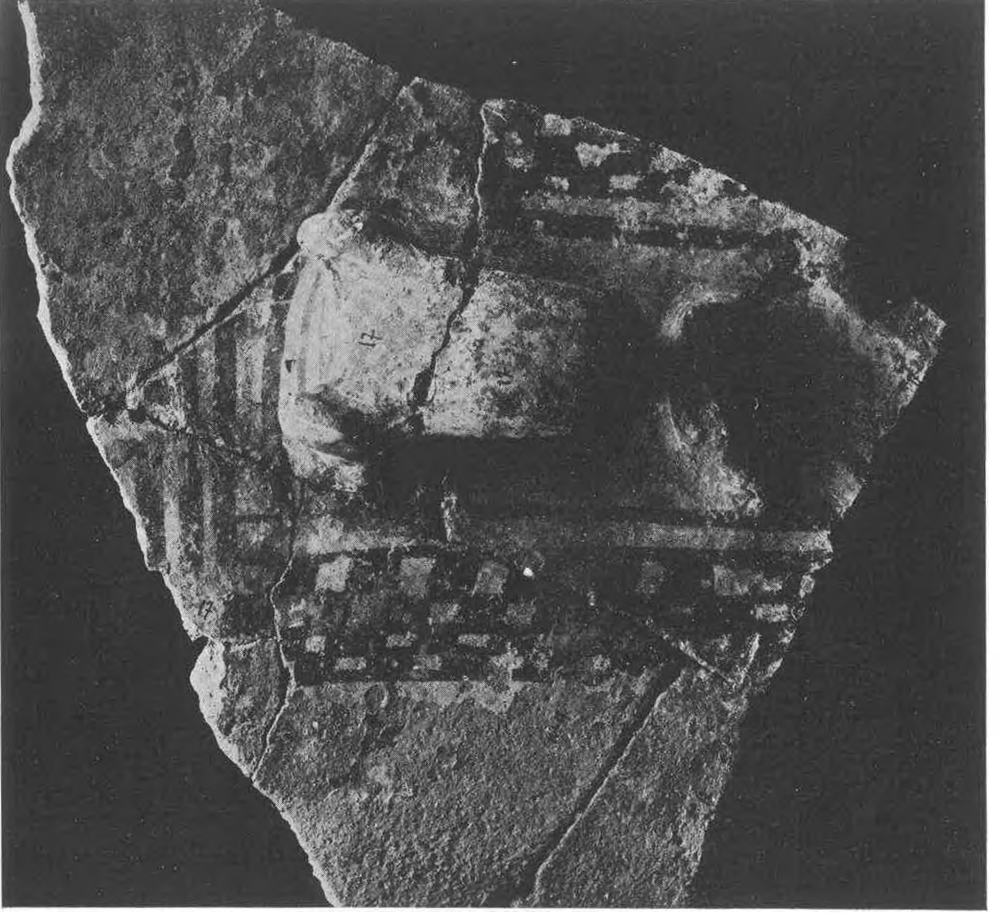
Resim : 43 — Altineci ocakta
bulunan “oenochoé,, nin
fotoğrafi.

Resim : 44 — "Oenochoe", nin üstten alınmış fotoğrafı

Resim: 45 — (Levha XXVI'nci original'e göre çekilmiş fotoğrafı)

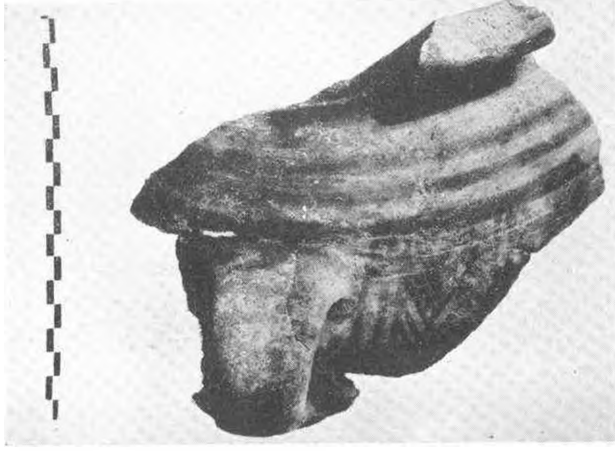

Resim : 46 — Göllüdağ: Şark eteğindeki Koyuncu öreni içinde bulunmuş tunç Roma parası
Bir yüzünde: İmparatorun taçlı, çelenkli büstü.
Kenarında: IMP. C. P. LICINIUS VALERIANUS PE AVG.
[Bu Valerianus, İran İmparatoru Şapur'un esir ettigidir.
M s. 253-259]

Resim : 47 — Demirden ok ucu. Girme yeri (iç surun cenup yüzü). Göçmüş, yıkılmış taşlar ve topraklar arasından. Firikya çağı,

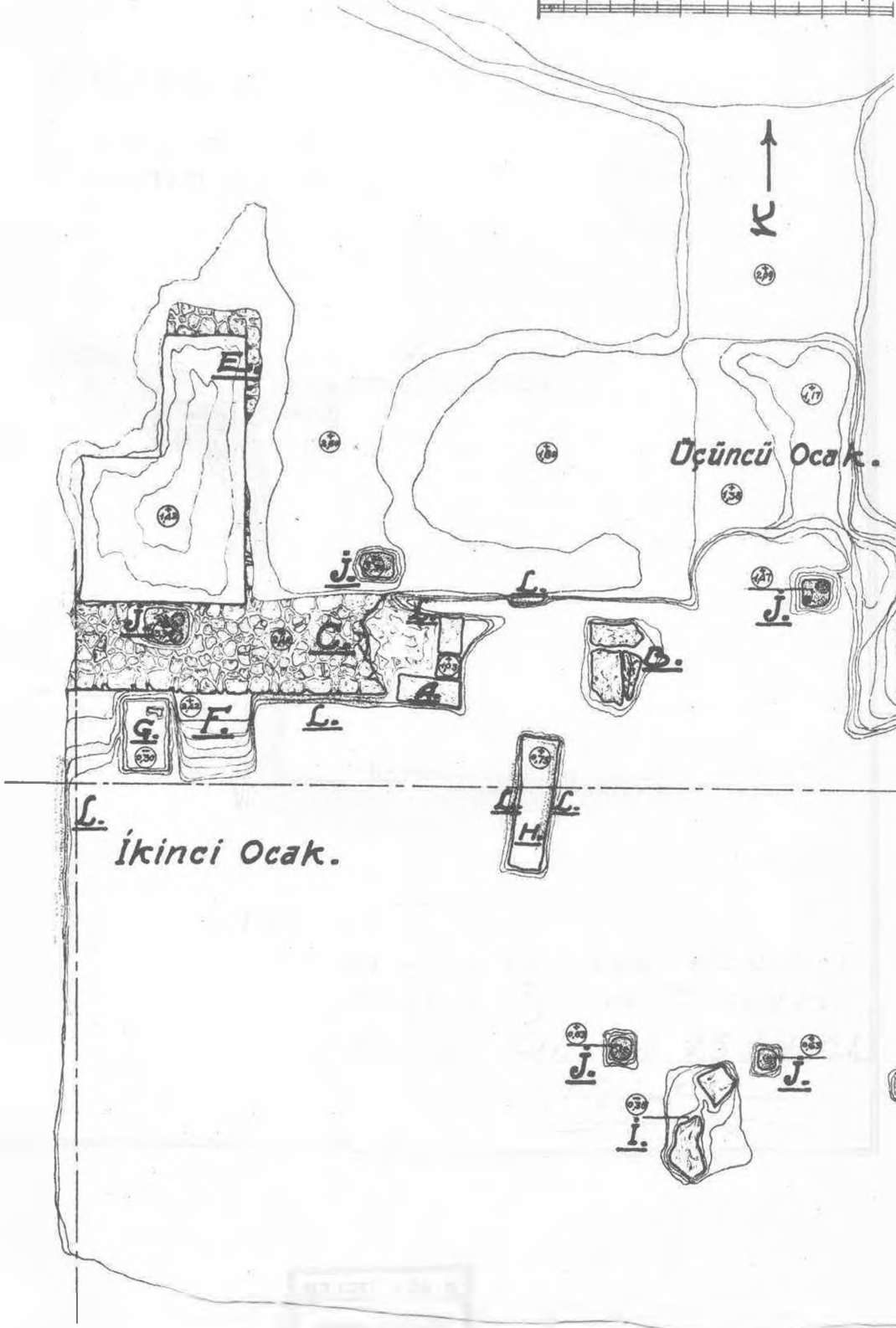
Resim : 48 — Altıncı ocakta bulunan kap

Göllüdağ Kazımı.

Girme (metkal) yerinin bütün görünüşü.

Kazının devamı, 1934 yılında: 24. IX - 25. X. 1934e kadar

rünü su -
Σ. 934'e kadar

Anlatma Cedveli:

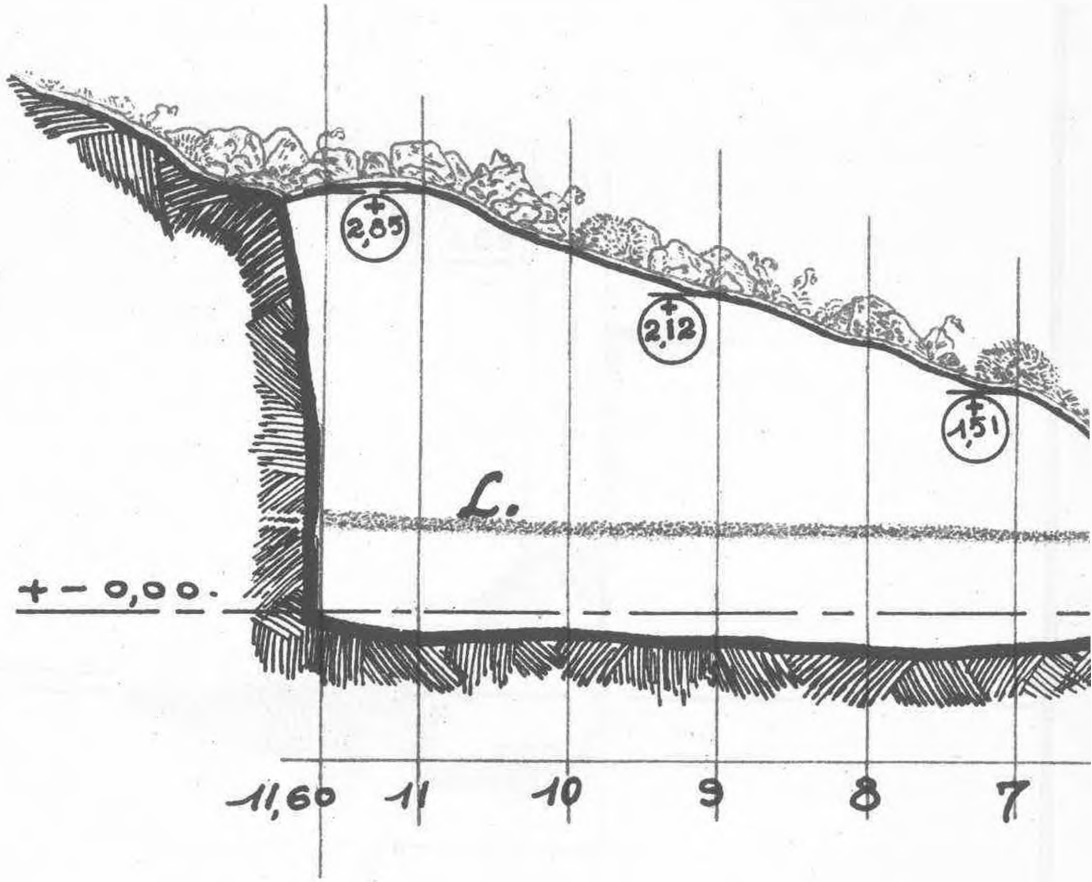
- A - Çift aslanın bulunduğu kaide.
- B - Kabartma kaidenin bulunduğu yer.
- C - Akropol'ün önyüzünün temel duvarı.
- D - Akropol'ün önyüzü duvarından.
- E - Araduvalları.
- F - Dırakılan istinad toprağı.
- G - Dakir toprağı kadar inen çukur.
- H - İki yanında kültabakası bulunan toprak seti.
- İ - Büyük taşlar.
- J - Erazi meylini gösteren seviye mahruqları.
- K - İlerideki Mabed'e giden geçid.
- L - Kül tabakaları.

Üçüncü Ocak.

Birinci Ocak.

Göllüdağ Kazımı -

Girme (methal) yeri sağ yanının dikleme
Kazının devamı, "1934" de : 25/IX dan 2

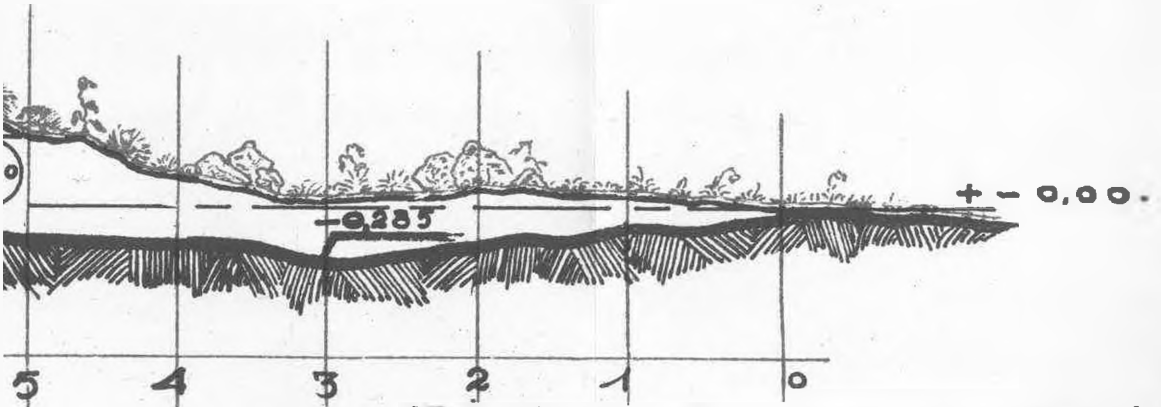
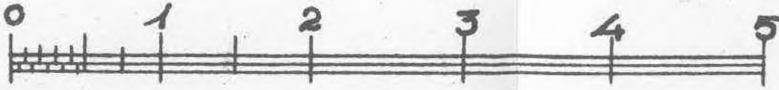

L. Kültüphanesi.

ri =
dar.

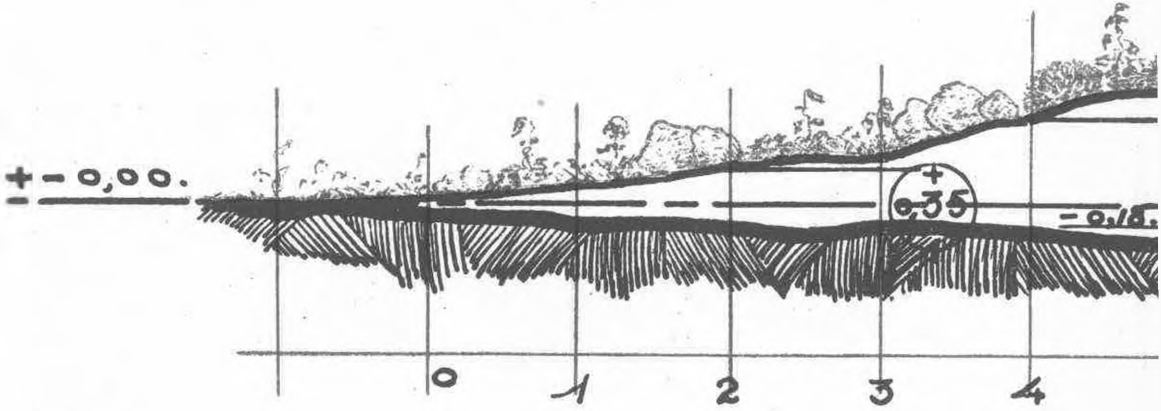

Toprakdan alan ve çizen : Abideleri
Koruma Heyeti Üye ve Mimarı.
Mimar Macid Rüstü. 25. Sub. 34.

Dipl. Mimar
Macid

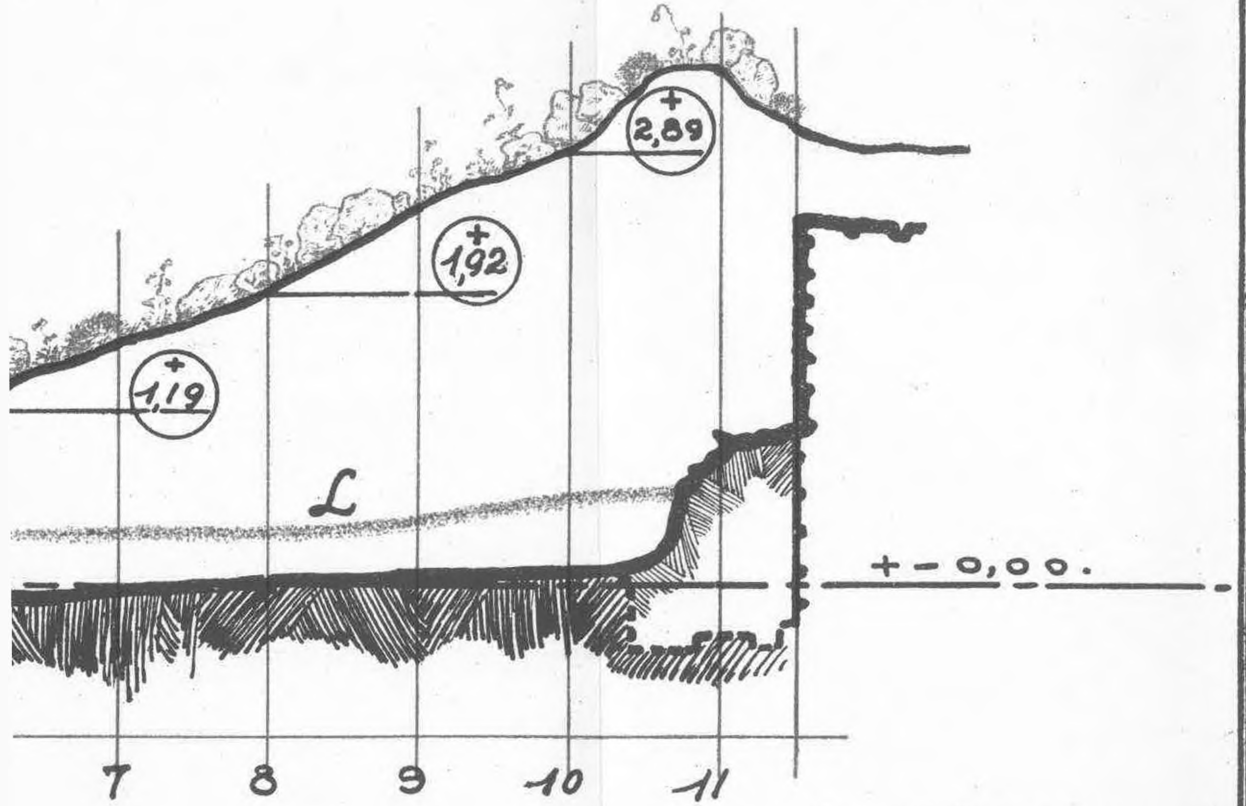
Göllüdağ Kazımı -

Girme (methal) yeri sol yanının di
Kazının devamı, 1934 de: 25/IX

Toprakdan alan ve çizen: Mimar
Macid Rüştü - Abideleri Koru-
ma Heyeti Üye ve Mimarı. Ankara.

Kesimi.
8 a kadar.

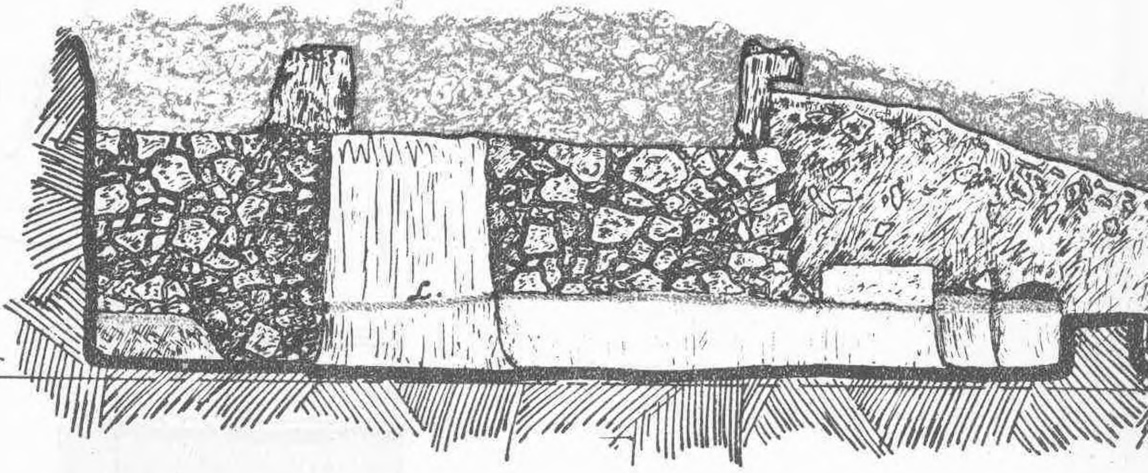
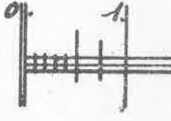

L - Kütüphane.
25 - Şubat - 1935.
Dipl. Mimar
Macid

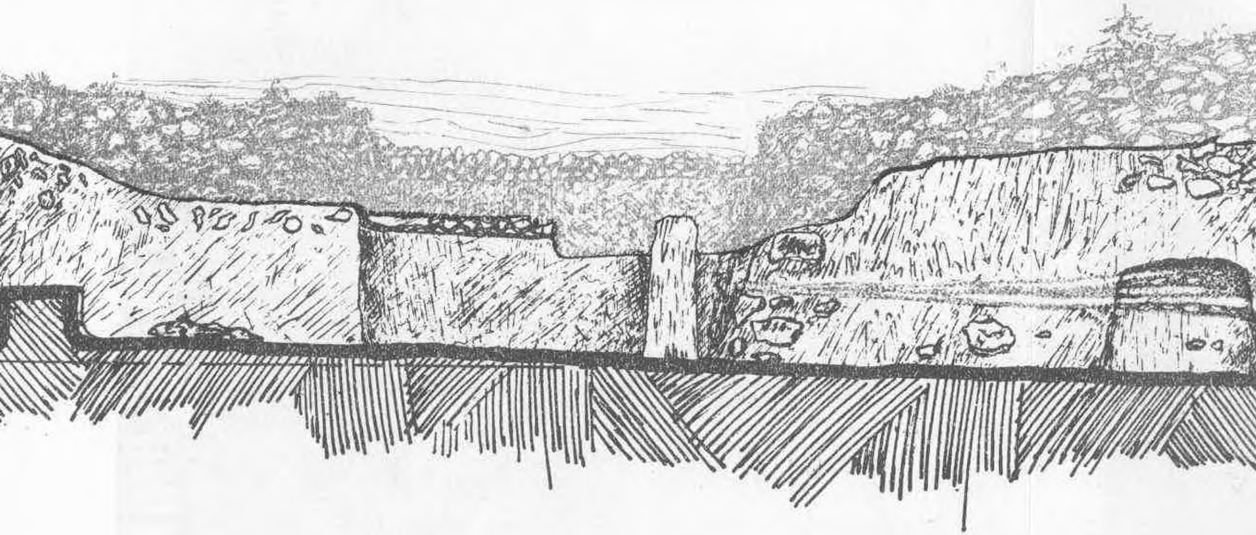
Göllüdağ Kazımı -

Girme (methal) yeri Birinci, İkinci ve Üçüncü Ocaklarının
Kazının devamı, 1934 de: 25 Eylül den 25 Birinci

L: Kültütabakasıdır

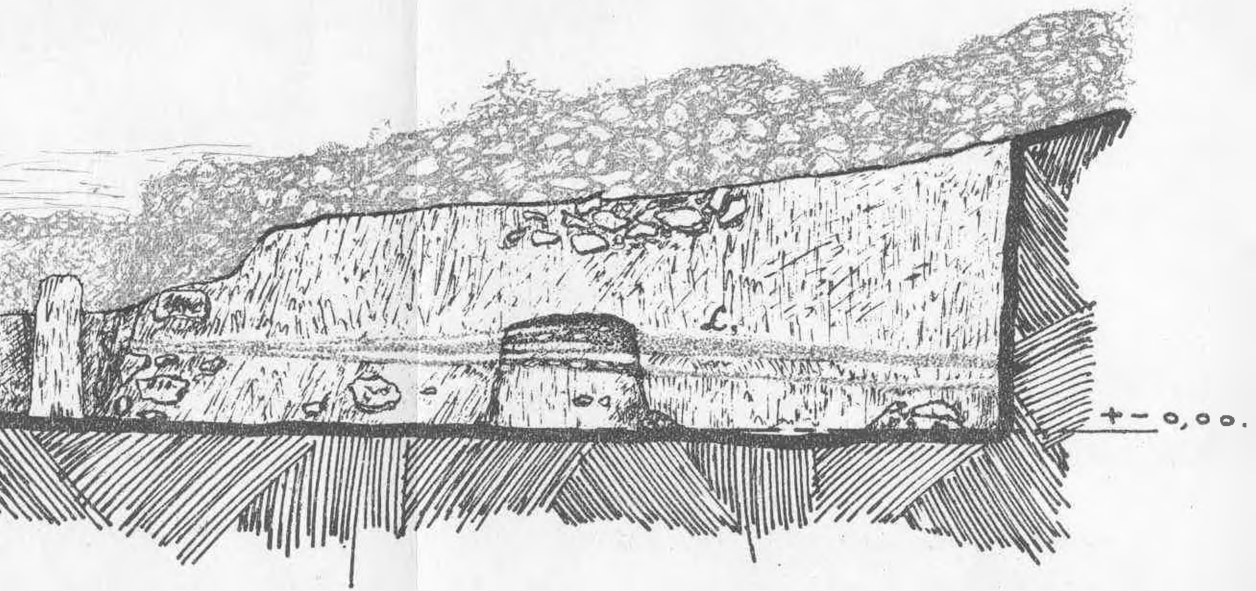

1. Tefrine gösteren yüz resmi.
2. Tefrine kadar.

Toprakdan alan ve çizen: Min
Macid Rüşü - Abideleri K
ma Heyeti Üye ve Mimarı.

4

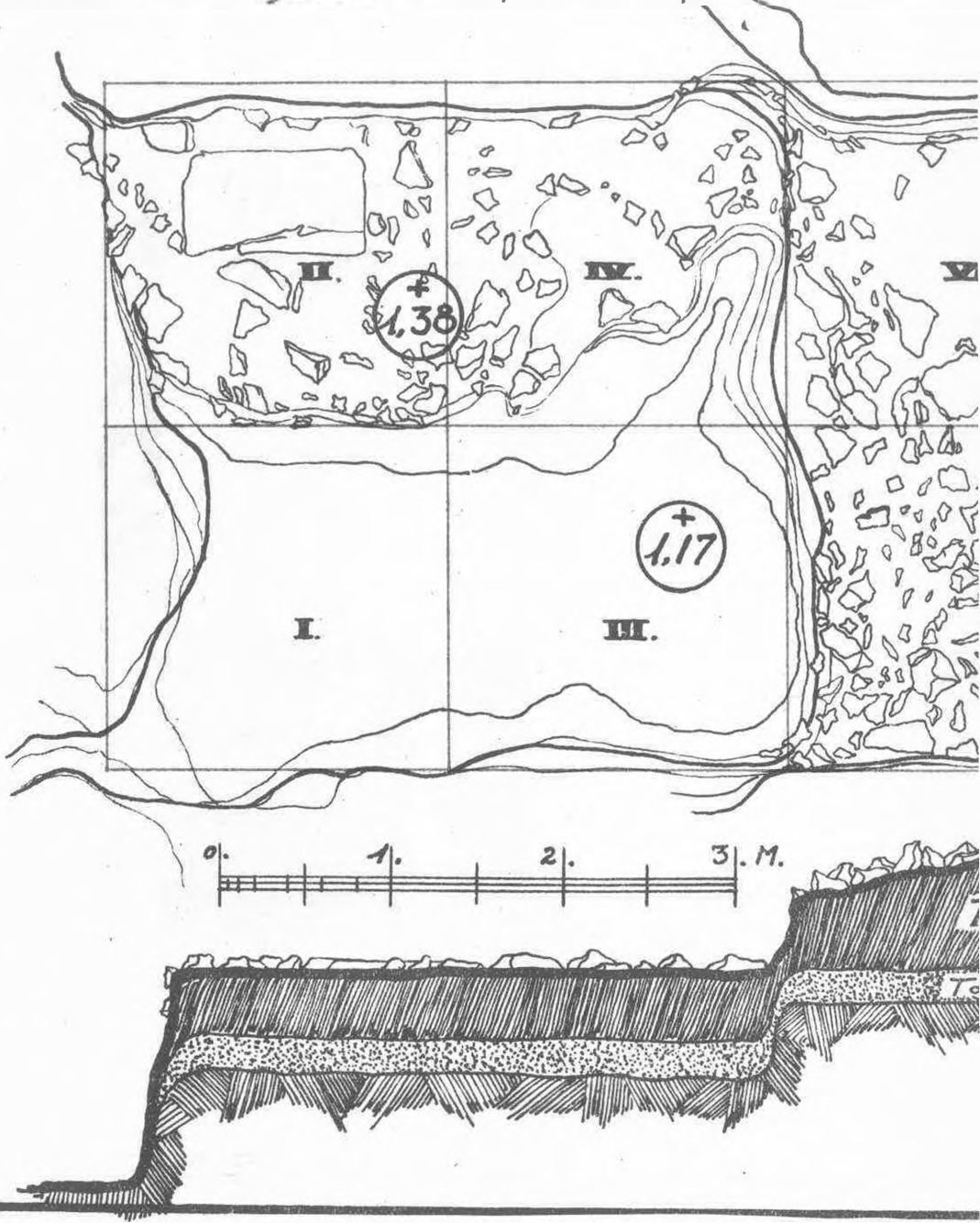

· 25 - Şubat - 1935
Dipl. Mimar
Sarı

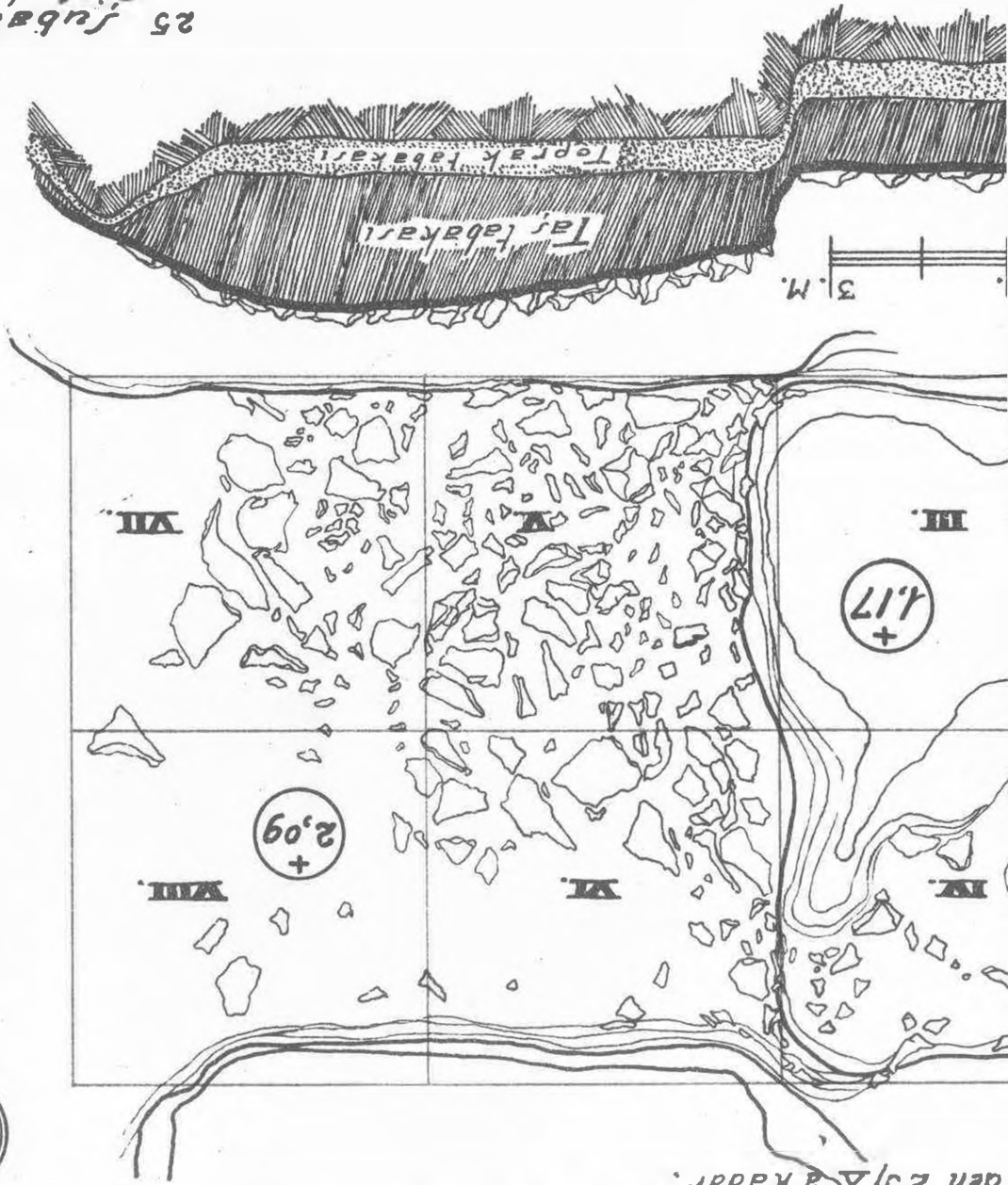
Göllü dağ Kazımı.

Üçüncü Ocak dan Mabede geçidin tafsirat resmi. yıla
Kazının devamı, 1934 de : 25/IX den 25/X'a kadar.

25 Jübat 935.
 Dıpl. f. *[illegible]*

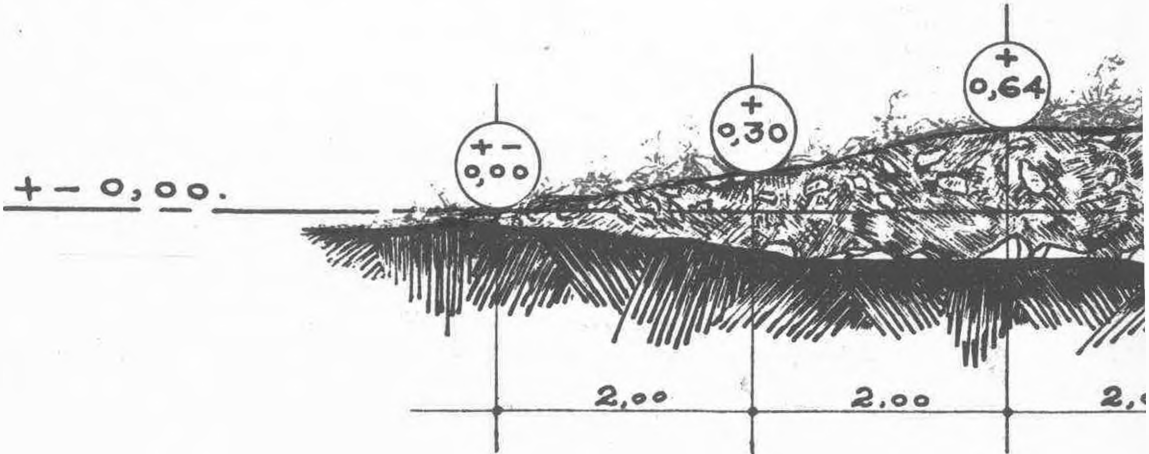
Toprakdan alan ve gizen:
 Mimar Hacıd Rıf'a - Abideleri
 Koruma Heyeti Üye ve Mimarı.

kapitlat remiziyulan ve keumo
 den 25/X a kadar.

Göllüdağ Ka

Altıncı Ocagın Dikleme
Kazının devamı, 1934 de

- M:** 2,30. Derinlikte İrli, yangın taşları
K: 1,90. Derinlikte Kerpiç çıktı.
L: Kül tabakası bulundu.
D: Çürük direk parçaları ve Nakışlı
N: Nakışsız çanaklar çıktı.

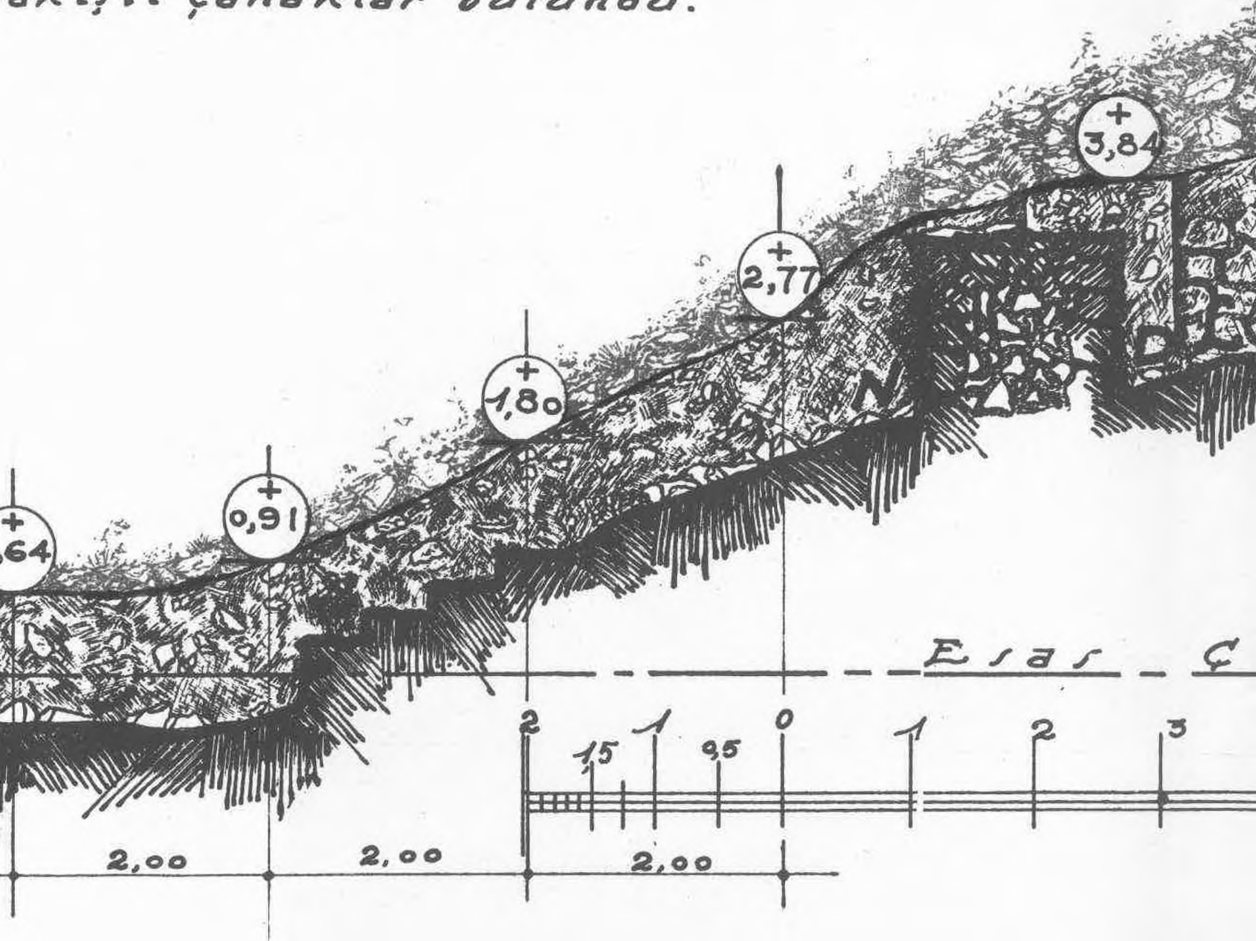

azımı

me kesimini gösterir resim.
4 de: 25 Eylül den 25 Birinci

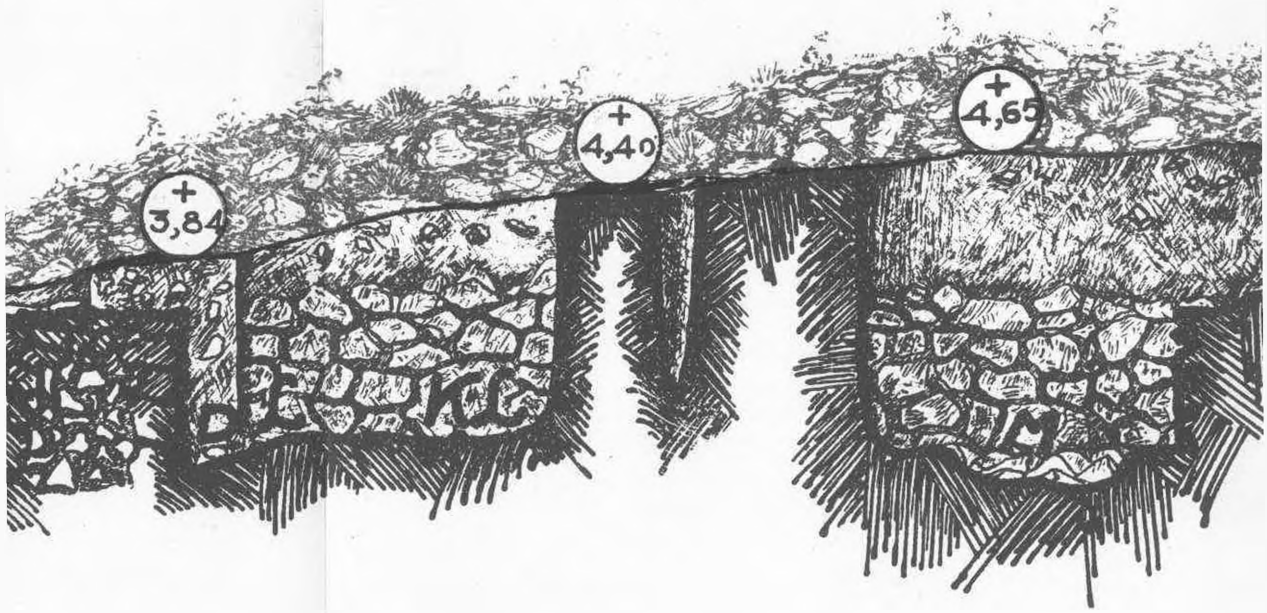
ları çıktı.
tı.

lakışlı çanaklar bulundu.

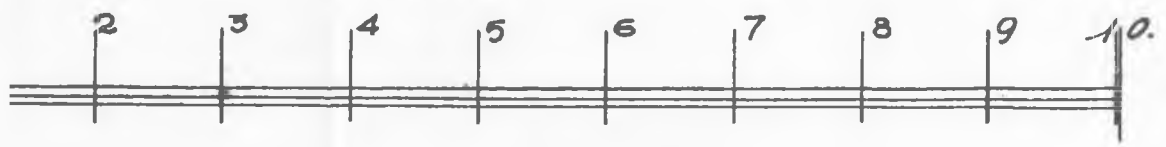

Toprak
Abideler
Üye ve M

resim. Mikyası: 1/50.
Birinci Teşrine kadar.

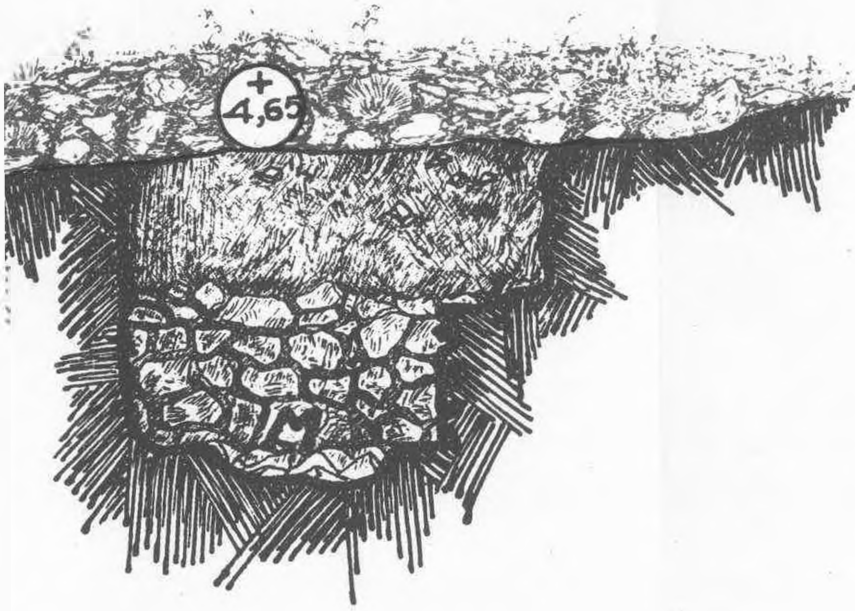

Erar Çizgisi.

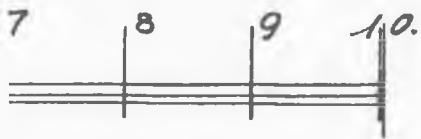

Toprakdan alan ve çizen.
Abideleri Koruma Heyeti
Üye ve Mimarı: Macid Rüştü

150.
dar.

+ - 0,00.

ANKARA.
4. Nisan. 1935.

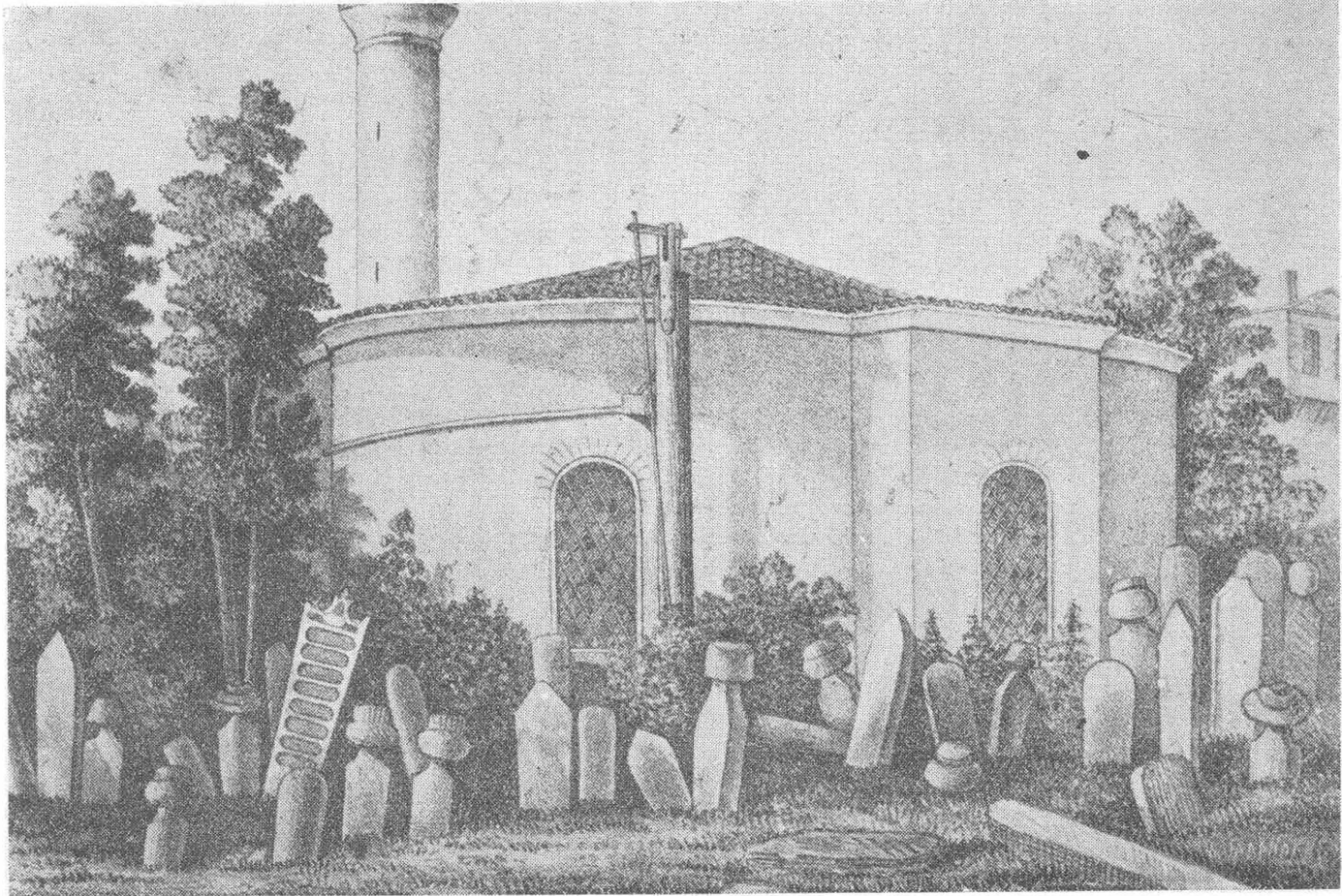
Dipl. Mimar
Macid Rüştü

BALABAN AĞA MESCİDİ HAFRİYATI (1930)

Dr. Arif Müfid

Şehzade ile Lâleli arasında bulunan bu mescit hakkında Hadikatül Cevami Cilt 1 Sah. 6 2de şu satırlar yazılıdır: "Balaban Ağa mescidi kiliseden münkalıptır. Vâkıfı hini fethinde Sekbanbaşı olmuştur. Merkadi namalûmdur. Vazifesi Ayasofya camiinden verilir. Mahallesi vardır." Paspatis "Βυζαντινὰι κελῆται(1877),, ismindeki eserinde sah. 385 de bu binanın bir Bizans kilisesinin müstemilâtından olduğundan ve kubbesinin tamamen muhafaza olduğundan bahseder. Paspatisten 30 sene sonra C. Gurlitt'in "Die Baukunst Konstantinopels, 1907, Cilt I, S. 42" nam eserinde bu binanın H. Wilde tarafından yapılmış plân ve maktar ve kısa bir tarifi vardır (Res. 2). Plânda binanın şark kısmı yuvarlak, garp kısmı ise muntazam bir sekiz köşenin nısfı şeklinde gösterilmiştir. Gurlitt Wilde'ye atfen kubbenin nazarı dikkati celbedecek kadar basık olduğundan, kubbeyi taşıyan pilyelerin iç cephelerinin Türkler tarafından yontulmuş ve höcrelerin arka duvarlarından bulunan geniş pencerelerin sonradan açılmış olduklarından bahseder. 1912 de tabedilen Milingen'in "Byzantine Churches'in Constantinople" isimli kitabında (S. 265/1) bu binaya dair kısa notlar, S. 267 de Gurlitt'in resimlerine tevafuk etmeyen yanlış bir plân ve bir maktar (Res. 3) ve lâvha 55 de binanın dahili bir manzarası vardır. Millingen'in plânında mescidin garp cephesi pek gayri muntazam bir şekilde gösterilmiş ve maktada dahi binanın kubbeli olduğu nazarı itibare alınmamıştır.

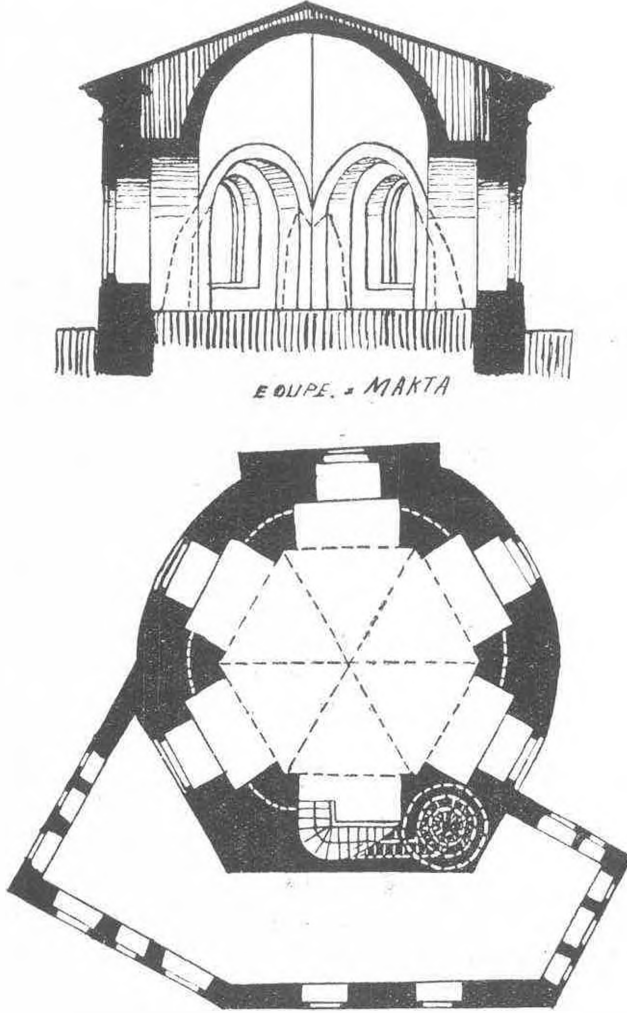
1911 senesinde büyük bir yangında yanmış olan bu mescit kalın duvarları ve muhkem kubbesile oldukça iyi bir halde yangın arsalarının ortasında yükseliyordu. Son zamanlarda bu mescit taşçılara satılmış ve bunlar dahi bu tarihi binayı temellerine kadar tahrip etmişlerdi. Bu ameliyeden pek geç haberdar olan Müzeler İdaresi ancak binanın son bakıyesini kurtarmağa muvaffak olabildi. Fakat binanın garp kısmının pek yakınında bir ev yapılmış ve şehir plânı mucibince belediye tarafından binanın tam ortasından bir yol geçirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu vaziyet karşısında harabeyi olduğu gibi muhafaza etmek kabil olamadığından o zamanlar Müzeler Genel Direktörü bulunan B. Halil Edhem burada küçük bir hafriyat yapıp hiç olmazsa binanın plânını tesbit eylemeği muvafık gördü ve bu iş ile beni tavzif eyledi. Plânlar o zamanlar Müzeler Mimarları olan Macit tarafından yapılmışlardır. Hafriyat 8 nisandan mayıs başlangıcına kadar New-York Bizans Enstitüsünün maddî yardımile devam etmiş ve günde vasatı olarak 10 amele kullanılmıştır. Binanın taşçılar tarafından pek ziyade tahrip edilmiş olması hafriyatta zuhûr eden bazı meselelerin halline mani olmuştur. Binanın garp kısmını dahi buraya yapılan evden dolayı tamamiyle hafretmek kabil olmamıştır. Bütün bu müşkülât ve araştırma ameliyesinin kü-

Res. 1 — Balaban Ağa mescidini Paspatis tarafından yapılmış eski bir resmi

çük mikyasta yapılmasına rağmen binanın plân ve diğer teferruatı tesbit edilmiş ve Bizans mimarisi ve mezar sistemi için oldukça mühim neticeler elde edilmiştir.

Bizanten olduğu eskidenberi malûm olan bu binanın bir (türbe = mau-

Res. 2 — Gurlitt tarafından yapılmış plân ve makta

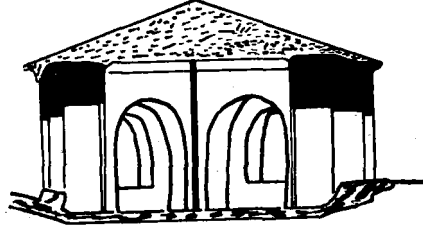
solée) olduğunu hafriyat meydana çıkarmıştır. Aynı zamanda binada üç devre bulunduğu tesbit olunmuştur. İçinde altı adet höcreyi havi va haricen yuvarlak olan esas bina birinci devreye aittir. İkinci devrede binanın temellerinin ortasına kubbeli bir oda yapılmıştır. Üçüncü devre ise Türklkere ait olup bazı ufak tadilat ve ilâveleri ihtiva etmektedir.

Birinci devre:

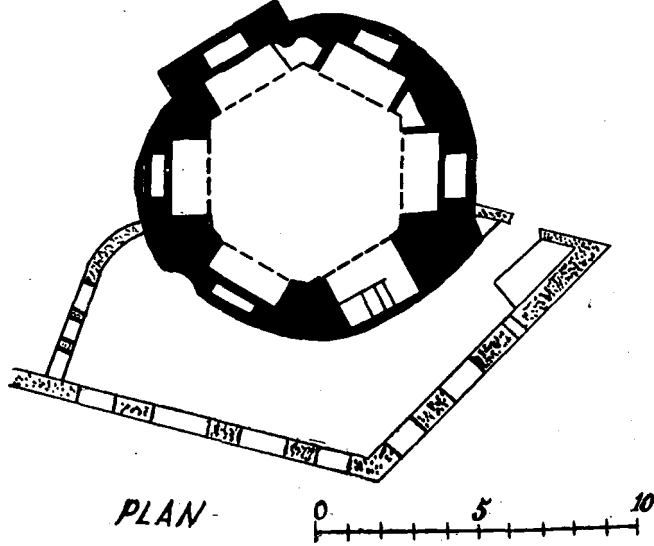
Esas bina 10,60 metre kutrunda oldukça muntazam bir daire teşkil eder [1]. Binanın şark kısmında (Apsis = mihrap) şeklinde bir çıkıntı vardır.

Bina dahilen altı adet höcreyi ihtiva etmektedir. Bu höcreler müstatil şeklinde olup 2,70 metre uzunluğunda ve 1,25 metre derinliğindedirler. Yalnız şark tarafındaki çıkıntıya tesadüf eden höcre diğerlerinden daha büyük olup eb'adı $2,75 \times 1,85$ metre tutmaktadır. Bu höcreler (Res. 4) görülen plânda A, B, C, D, E, F harflerile gösterilmişlerdir. Binanın methali D höcresinin arka kısmında, binaenaleyh binanın esas mihvri üzerinde idi. 1, 80 metre genişliğinde olan bu methalin mermer sögelerinin alt kısımları (Res. 9, 15/6) de görülür.

MAKTA

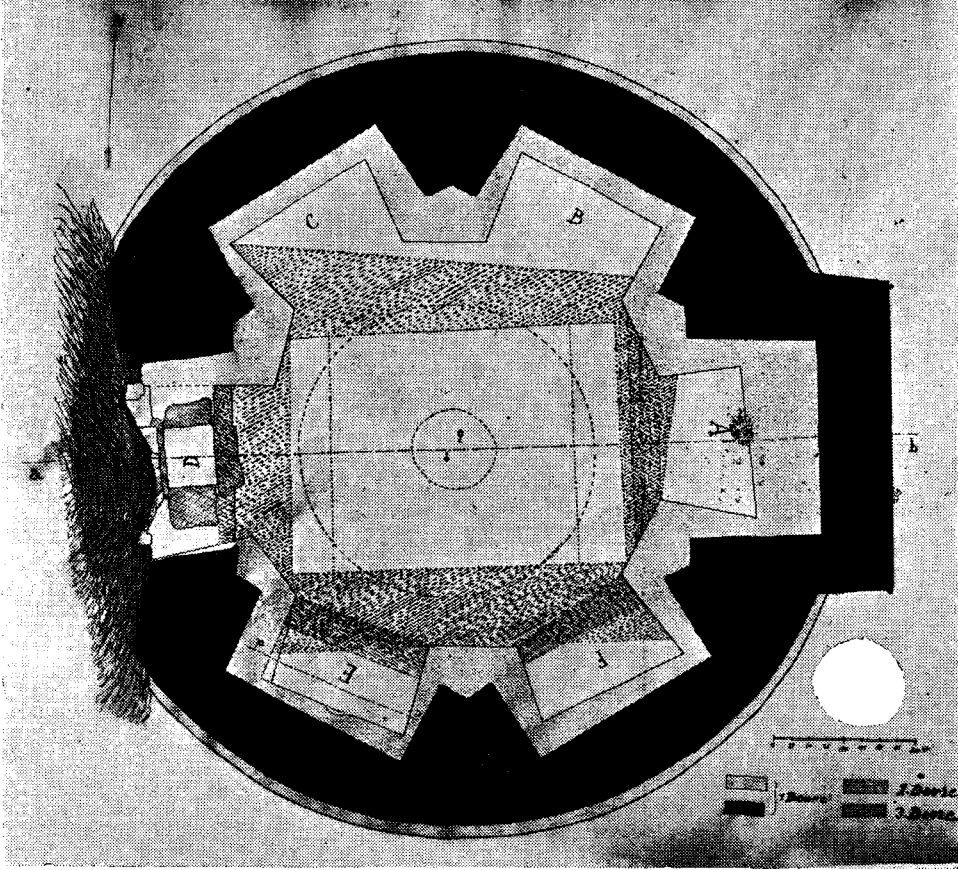
PLAN

Res. 3 — V. Millingen tarafından yapılmış plân ve makta

Höcrelerin duvarları 1 metre yüksekliğe kadar 20 - 25 santimetre kalınlığında muntazam ufki tabakalar teşkil eyliyen 35 - 40 santimetre uzunluğunda oldukça muntazam işlenmiş taşlarla yapılmıştır. Kullanılan harç içinde fazla miktarda tuğla tozu bulunduğundan kırmızımtırak bir renktedir. Bundan sonra 36,5 - 37 santimetre eb'adında ve 3,5 - 4 santimetre kalınlığında dört köşe tuğlalarla yapılmış duvar başlar. Her tuğla tabakasının arasında 3,5 - 4 santimetre kalınlığında

[1] Apsis şeklindeki şark çıkıntısına doğru kavis biraz intizamını kaybetmektedir. Binanın garp tarafında Gurlitt ve Van Millingen tarafından gösterilmiş olan köşeli dış duvarları hafriyatta tesbit olunamamışlardır. Duvarların üst kısımlarını tesbit etmiş olan bu resimler ihtimal Türkler tarafından tuğla duvarların yontulma ve sıvanmasile husule gelmiş bir şekli göstermektedirler.

harç vardır. Höcreleri ve bunların arasındaki kalın pilyeleri teşkil eyliyen bu duvarlar binanın garbinde tamamen tahrip olunmuş (Res. 9 - 10), şimalinde ise 1,75 metre yüksekliğe kadar muhafaza olunmuşlardır (Res. 12 - 14). Gurlitt'in resminde görüldüğü veçhile (Res. 2) höcrelerin üst kısımları kemerler ile, binanın üstü ise höcrelerin arasındaki altı pilyeye istinat eden büyük bir kubbe ile örtülü idi. Hafriyat esnasında bu kemerler ve kubbeden hiçbir eser bulunamadı. Pilyelerin iç cepheleri (Res. 12 ve 14) de vazih bir sûrette görüldüğü veçhile iki köşelidirler. Gurlitt'de bu cephelerin yontulmuş olduğu gösteriliyorsa da Türk'ler zama-

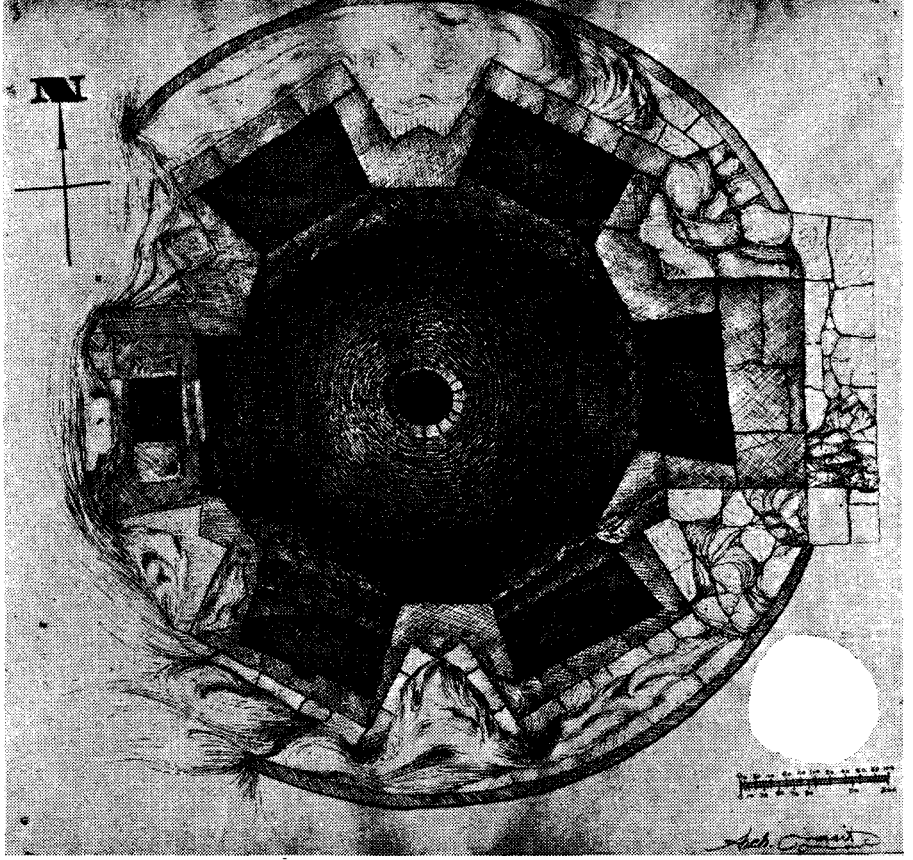

Res. 4 — Muhtelif devreleri gösterir umumî plân

nında zemin pek fazla yükselmiş olduğundan bu ameliyenin üst tabakalarda vukubulduğunu kabul etmek lâzımgelir.

Binanın temelleri daha itinasız ve daha gayri muntazam bir tarzda yapılmışlardır. Taşlar bazı yerlerde muntazam ufki tabakalar teşkil eylemekle beraber esas itibarile pek muhtelif cesamettedirler. Bunların aralarında kullanılmış olan harcın içinde fazla miktarda çakıltası bulunmaktadır. Temel duvarları 2,80 - 3 metre derinliğindedirler (Res. 6 daki makta'a müracaat). Bunların en üst tabakaları geniş ve yassı taşlarla örtülmüştür. Hariçten bu duvarlar taşıdırları esas

binanın plânına tevfikân, yalnız bundan 15 santimetre dışarı taşan bir daire teşkil ederler. Dahilen bu duvarların aralarında, höcrelerinin alt kısmına tesadüf eden mahallerde altı adet mezar mevcuttur. Bu mezarlar dahi höcrelere verilen aynı harflerle gösterilmişlerdir. Mezarlar höcreler gibi müstatil şeklinde olmayıp dilimleri muhtelif eb'atta dört köşe şeklindedirler. Bunların uzunlukları 2,10 - 2,15 metre ve genişlikleri 1,17 - 1,40 metre arasında tehavvül etmektedir. A mezarı daha büyük olup 2,05 metre uzunluğunda ve 1,18 - 1,30 metre genişliğindedir. (Res. 11).

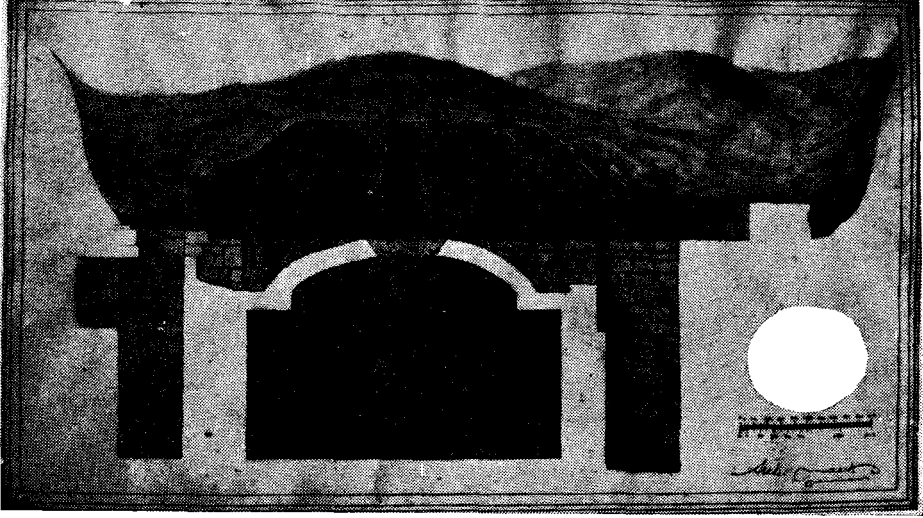

Res. 5 — Umumî plân

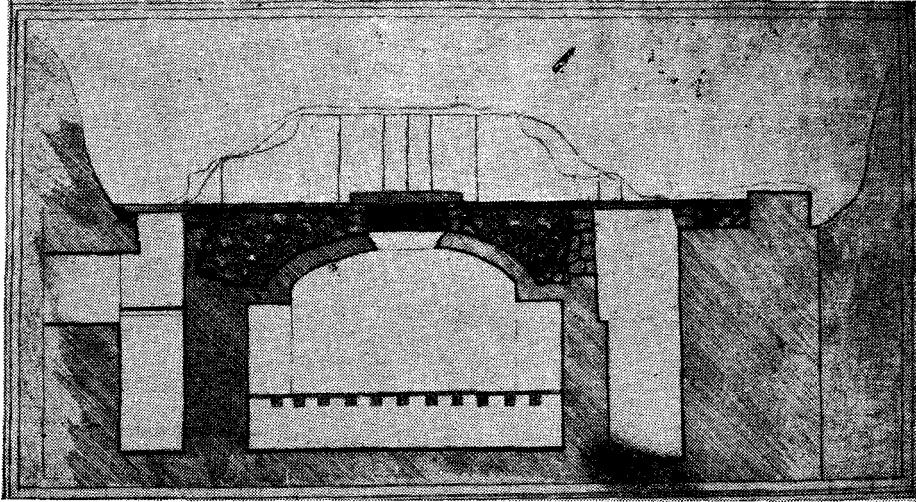
C, D, ve E mezarlarının arka duvarlarında yükseklikleri 1,10 1,30 metre ve derinlikleri 40 santimetre olan menfezler göze çarpmaktadırlar (Res. 9, 12). Temel duvarlarının bütün kalınlığına imtidat eden ve evvelce dahi toprağın altında olduklarına şüphe edilmeyen bu menfezlerin rütubet ve yağmur sızıntılarını izale etmek üzere yapılmış olan birtakım hava koridorile münasebetleri olması pek muhtemeldir. Bu temeli aksamının etrafında, aşağıda göreceğimiz Bakırköy mezar binasında olduğu gibi, bir hava koridorunun bulunmuş olması melhuzdur. Tekmil bu tertibatın ikinci devrede yapılan tadilâtta ve inşaatta kısmen tahrip edil-

diği, kısmen ise muattal bırakıldığı kabul olunabilir. Binanın haricinde bir araştırma yapıp bu mühim noktayı tesbit etmek maalesef kabil olamadı.

Birinci devrede mezar binasının dahili tezyinatı için hafriyat esnasında bulunan birtakım mermer duvar söğeleri pek önemlidirler (Res. 8). Bunların

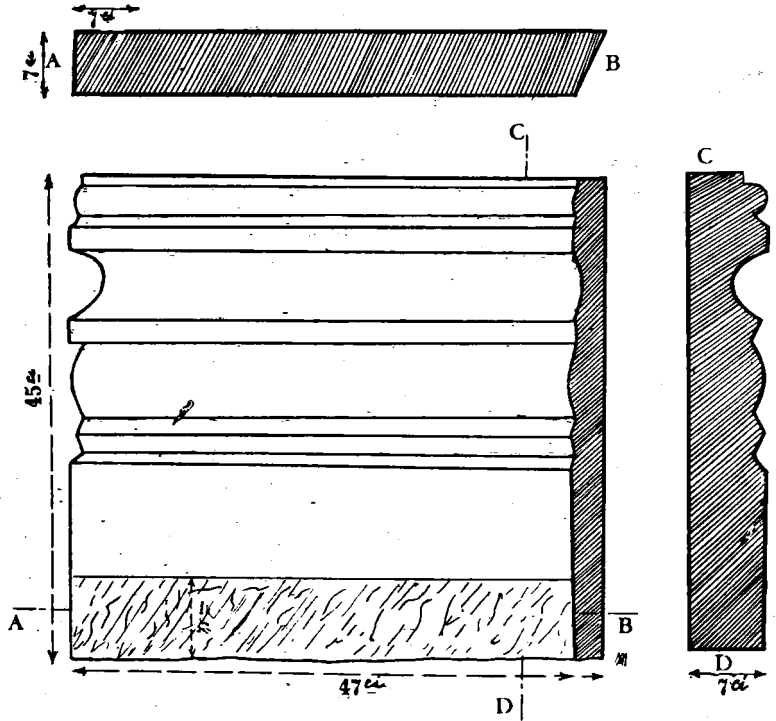
Res. 6 — (a-b) maktı

Res 7 — İkinci devrede binanın (a-b) maktı

uzunluğu 47 - 48, irtifaları ise 45 santimetre olup alt kısımlarında 7,5 santimetre genişliğinde üzeri cilâsız bir saha göstermektedirler. Bu saha söğeler taşlarının bu derinlikte zeminin içine gömüldüklerini gösterir. Diğer taraftan bunların bir tarafının meyilli bir surette kesiliş tarzına nazaran bu söğelerin köşeli bir noktada birbirile iltisak etmiş olmaları meydana çıkar. Piyelerin dahili cep-

helerinin iki köşeli ve her bir dil'in 47-48 santimetre olduğunu nazarı itibare alırsak bu mermer söğelerin buraların alt kısımlarını tezyin ettiklerini kabul etmemiz lâzımgelir. Bu söğelerin kalınlıklarının 7 santimetre olduğuna nazaran bunların üzerlerinde bir alçı tabakası olmayıp bir mermer plâkaj bulunduğu meydana çıkar. Hafriyat esnasında bulunan muhtelif renkte mermer lâvhalar hiç şüphesiz duvarları kaplıyan plâkaja aittirler. Diğer taraftan (Res. 10) da A höresinin yan duvarında 40 santimetre irtifada birtakım delikler göze çarpmaktadırlar. Bunlar mermer plâkaları duvarlara rapteden çiviler için yapılmışlardır. Bu deliklerin bu noktada nasıl muhafaza olunduklarını dahi izah edebiliriz. İkinci devrede zemin bu irtifaa geliyordu. Zemini teşkil eyliyen taş ve toprak kaldırıl-

Res. 8 — 1 inci devreye ait mermer duvar sögesi

dıktan sonra bu delikler meydana çıkmışlar, halbuki daha yukarlarda bulunan delikler ikinci devrede buraları kaplıyan alçı tabakasının altında kaybolmuşlardır.

Gurlitt ve Van Millingen'in maktalarında görülen büyük pencereler sonradan Türkler tarafından açılmış olmalıdırlar. Bu devrede olsa olsa pek yüksekte bulunan küçük pencerelerin mevcudiyetine hükmedebiliriz. Bu kabil pencereler bir "diptyque" üzerinde yuvarlak bir mezar binasının cephesinde tasvir olunmuşlardır [1].

[1] Delbrück, Consulardiptychen, lâvha 68.

Res. 9 — Harabenin şimalışarkisinden alınmış umumî manzarası. Soldan sağa doğru A, F, E, D, C, B mezarları görülüyor

Hulâsa olarak birinci devrede haricen yuvarlak, dahilen altı höcre ve altı mezarı ve üst kısmında altı pilyeye istinat eden büyük bir kubbeyi havi içi zengin bir surette plâkaj ile kaplanmış bir türbe tesbit edebiliyoruz.

İkinci devre:

Bu devrede binanın temel duvarları arasına müstatil şeklinde (4,45×3,20) üzeri basık bir kubbe ile örtülü bir mezar odası yapılmıştır (Res. 4 - 5, 9). Kub-

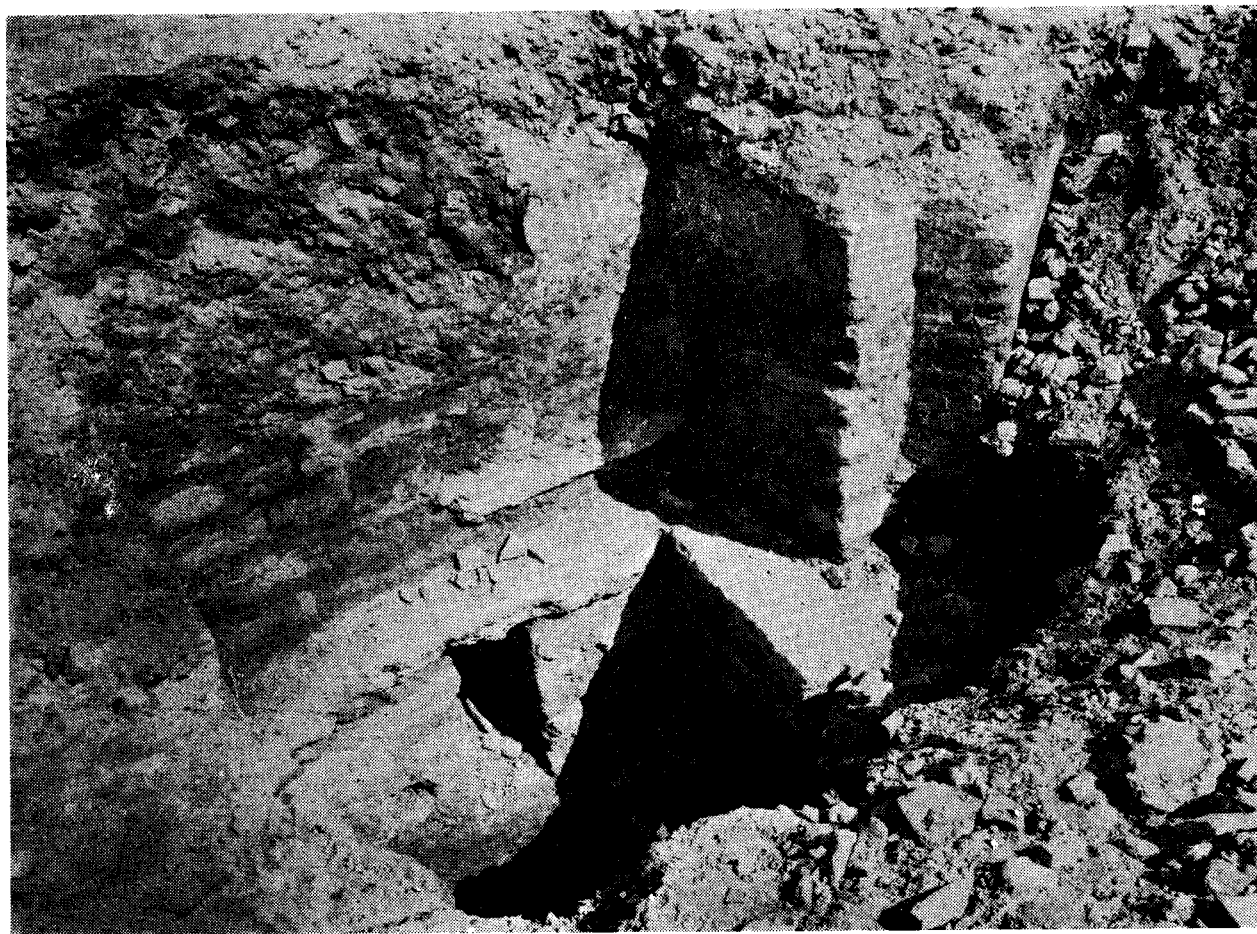
Res. 10 — Binaın şark kısmındaki mihrap şeklinde olan çıkıntı (A höcresi)

benin üst kısmı temellerin üst kısımlarile aynı seviyededir. Bu oda binanın mihrapı üzerinde olmayıp biraz cenup tarafına doğru taşkın bir vaziyette inşa olunmuştur. Odayı teşkil eden duvarların alt kısımları (takriben 80 santimetre yüksekliğinde, 1.10-1.30 metre kalınlığında olup bir taraftan Eve F, diğer taraftan B ve C mezarlarının içine kadar uzanmakta ve kısmen bu mezarların arasındaki pilyelerin cephelerine dayanmaktadır). A mezarının önüne tesadüf eden duvarın

Res. 11 — A ve F mezarları

Res. 12 -- C mezarı

kalınlığı 50 ile 85 santimetre arasında tehavvül etmektedir. D mezarının ön tarafındaki duvar ise daha muntazam olup 1 metre genişliğindedir. Cenup ve şimaldeki bu alt kısım duvarlarının üzerinde daha ince ve üst kısımları yuvarlak olan ve aralarında ufki tuğla tabakları bulunan 1,55 metre yüksekliğinde duvarlar yükselmektedirler. Tuğlaların kalınlığı 4 santimetredir. Bunların aralarındaki taş sahalarn genişlikleri 35 - 40 santimetredir. (Res. 6 ve 17). Şark ve garp kısmında ise arka duvarlara yaslanan 1,37 metre yüksekliğinde tuğladan yapılmış iki kemer vardır (Res. 17 - 18). İşte yekdiğerine "pendantif" ler ile raptedilmiş olan bu kemerler ve üzerleri yuvarlak olan şimal ve cenup duvarları kubbeyi taşımaktadırlar. Kubbe Bizans inşa sistemine tevfikân biribirinin içine vazolunmuş tuğla halkalarından müteşekkildir. Kubbenin ortasında odanın yegâne menfezi olan 1, 15 kutrun da bir delik vardır (Res. 9 - 10,15). Odanın en sonunda ufki tuğla tabakaları dahi vardır.

Bu odanın tarzı inşası esas binankinden çok farklıdır. Kullanılan taşlar çok daha küçük ve çok daha gayri muntazamdır. Bunların arasında içinde fazla miktarda kömür tozu bulunan siyah bir harç göze çarpmaktadır. Taşların arasında ufki tabakalar teşkil eyliyen tuğlalar dahi vardır.

Odanın şimal ve cenup duvarlarının içinde, zeminden 65 santimetre yükseklikte ve 15 × 15 santimetre eb'adında dört köşe ve biribirinden 23 - 25 santimetre mesafelerde birtakım delikler göze çarpmaktadırlar. Bu deliklerin iki karşılıklı duvar üzerinde ve aynı seviyede bulunmaları bunların içine giren ve bir duvardan diğ erine kadar hatılların mevcut olduğunu gösterir. Demek yerden 65 santimetre irtifada bir tahta zemin bulunuyordu. Bu suretle alt kısımda bir hava tabakası teşkil olunuyor ve tahta zeminin üzerine vazedilen iskeletlerin bozulmadan uzun müddet muhafazası temin ediliyordu. Buna mümasil bir tertibata Makridi tarafından Yuşa Tepede hafredilen 6 ıncı asra ait bir kilisenin Narkteks kısmının altında tesadüf olunur [1]. (Res. 23) de görüldüğü veçhile bu kısımda 7,10 metre uzunluğunda ve 2,5 metre genişliğinde üzeri bir kemer ile örtülü bir oda vardır. Bu odanın zemini ortalarında 3 - 8 santimetre kutrun da delikleri havi yassı taşlarla kaplanmıştır. Bu taşlar 18 santimetre yüksekliğinde tuğladan yapılmış küçük pilyeler üzerine istinat etmektedirler. Romen, Bizans ve Türk hamamlarının altı boş olan zeminlerini hatırlatan bu tertibat sayesinde odanın duvarlarından sızan sular bu deliklerden akar ve alt kısım boşluğunda gaip olurdu. Bu suretle cesetlerin rütubetten müteessir olmamaları bir dereceye kadar temin edilirdi.

Mezarların iç erlerine kadar uzanan müstatil odanın duvarlarının üzerine A, E, F, D mezarlarında elyevm mevcut olan takriben 4 0santimetre genişliğinde birtakım duvarlar örölmüş ve bu suretle bu mezarlar binanın diğ er kısmından tefrik olunmuşlardır. E ve D mezarları pencere şeklindeki menfezin iki tarafında dört köşe iki delik tekabül ettiğine nazaran bu deliklerin, tıpkı odada olduğu gibi iki hatıl ve bunun üzerindeki tahta zemini taşıdırları meydana çıkar. E mezarındaki bir delikte oldukça iyi muhafaza olunmuş bir hatıl başı dahi bulun-

[1] Krokilerini bana verip bunlardan bir kısmının neşrine müsaade eden meslektaşım Makridiye burada teşekkür etmeğ i bir vecibe savarım.

muştur. Binaenaleyh mezar iki kata bölünmüş ve üst tabakanın altında yine boş bir tabaka meydana getirilmiştir. E mezarının bu devredeki vaziyetini (Res. 19) göstermektedir.

Bu devrede mezarların önüne yapılan duvarlar ile kubbenin arasındaki saha taş, toprak ve birinci devreye ait mermer plakaj parçaları ile doldurulmuştur. Bu devrede zemin dahi yükselmiştir. (Res. 11) de A höcresinin yanındaki pilyenin iç cephesinin önünde iki tabaka taş ve bunun üzerinde bir mermer döşeme parçası görülmektedir. Hafriyat esnasında aynı tabakada birçok kırılmış mermer plâklar zuhûr ettiğinden bu devrede zeminin mermer ile döşeli olduğunu kabul etmek lâzımgelir. Mezar odasının yegâne menfezi olan kubbenin ortasındaki deliğin üzerinde, Yuşa Tepede olduğu gibi büyük bir taş kapak bulunmuş olması muhtemeldir. Binanın bu devredeki vaziyetini (Res. 7) deki maktâ vazih bir surette göstermektedir.

Mezarların birinin üzerinde 7 santimetre kalınlığında büyük bir mermer lâvha bulunuyordu. Taşçılar bunu yerinden oynatmışlar ve birçok parçaya kırmışlardır. Bunların ifadesine nazaran bu lâvha C mezarını örtiyormuş. Lâvhanın üzerinde muahhar Bizans harflerile bir kitabe vardır:

ΕΚΟΙΜΗΘΗ Ο ΔΟΥΛΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΣ

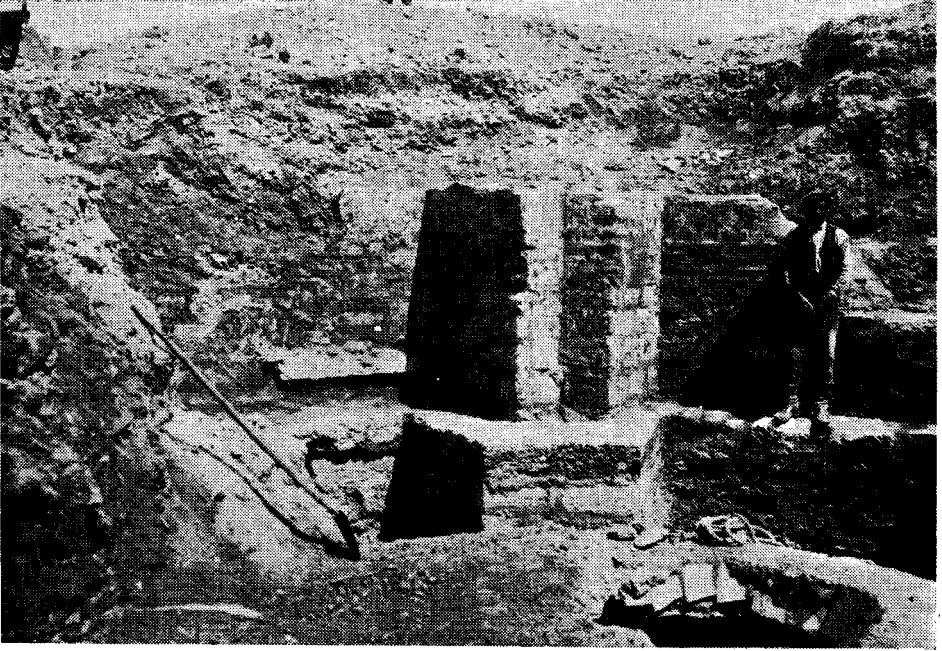
(Theodoros) ismini ihtiva eden bu mezar kitabesinin altında Kânunsani 1341/2 tarihi vardır.

Diğer üç mezarın üzeri (Res. 26) da görülen ve buraya başka bir binadan getirilmiş olan "arşitektonik" parçalar ile kapanmış idi. Milâttan sonra 5inci asra ait olan bu eserlerde arşitrav, friz ve korniş aynı mermer parçasından yapılmışlardır. Arşitrav üç tabaka olup boncuklu şeritlerle süslenmiştir. Friz bir akant kabartmasını havidir. Korniş konsoller tarafından taşınmakta ve üslûblaştırılmış bir "palmet" motifile tezyin olunmaktadır. Büyük bir binanın cephe kısımlarına ait olan bu parçalar höcrelerin uzunluğuna göre kesilmişler (2,70 metre) ve tezyinatlı tarafları aşğı gelmek suretile mezarların üzerine vazolunmuşlardır. Bunlardan ilki taşçılar tarafından çıkarılmış, üçüncüsü ise hafriyat esnasında F mezarının üzerinde bulunmuştur.

Binanın dahili manzarası bu devrede oldukça değişmiştir. Mermer plâkaj duvarlardan sökülmüş ve onun yerine duvarların üzerine ince bir alçı tabakası vurulmuştur. Bu tabakanın üzerinde renkli şekil ve şahıslar boya ile yapılmışlardır (fresk). Duvar boyları taşçılar tarafından pek ziyade tahrip olunmuşlardır. Şimal kısmında oldukça yüksek olan duvarların üzerinde 40 santimetreden itibaren üzerinde siyah çizgiler bulunan beyaz bir tabaka vardır (Res. 12 - 14). Bunun damarlı bir mermer lâvhayı taklit ettiği aşikârdır. 1, 40 metre yükseklikte 35 santimetre kalınlığında murabba sahalara ayrılmış bir friz başlar. Bu sahaların içi kırmızı, yeşil, sarı ve mavi renkte olup üzerlerinde ayrıca mermer damarlarını taklit eden siyah çizgileri ihtiva etmektedirler. B ve C höcrelerinin ortasındaki pilyenin iç cephesinde (Res. 13, sol köşe) beyaz zemin üzerinde konturları siyah ve içi kırmızı olan nebatî tezyinat göze çarpmaktadır. Bilhassa A höcresinin duvarlarının pek zengin freskleri havi oldukları anlaşılıyor. Elyevm mev-

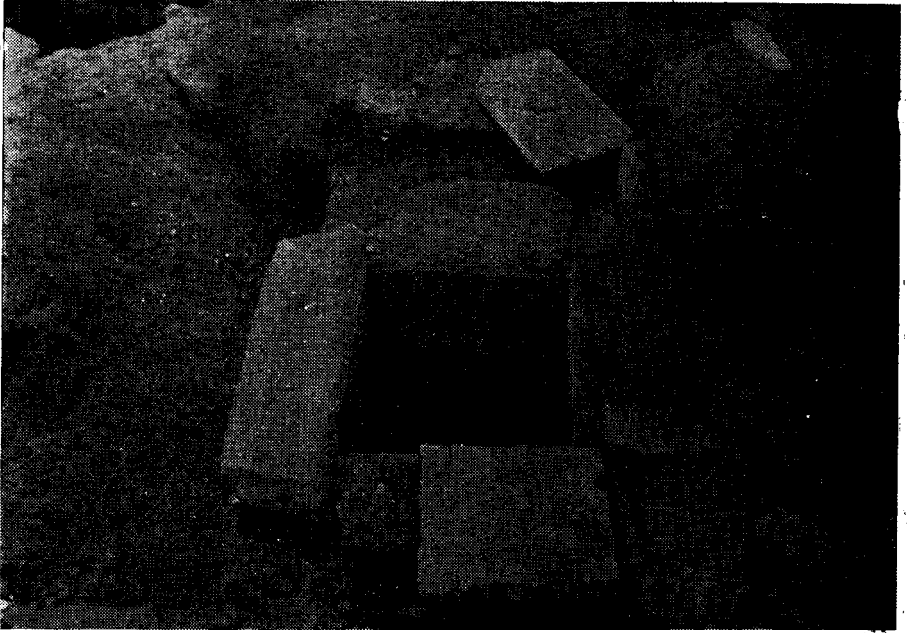
Res. 13 — Şimal kısmında B haresinin duvarları üzerinde bulunan fresk bakıyeleri

Res. 14 — Şimal kısmı duvarları ve soldan sağa doğru C ve B hareleri
Üst kısımda freskler görülmektedir

Res. 15 — D höcresi (methal) ve kubbeli odanın menfezi

Res. 16 — D mezarının üst kısmı ve eski mimarî parçalarla çerçevelemiş menfez

cut taşların üzerinde koyu mor ve mavi bir zeminin üzerinde yuvarlak çizgiler ve bir kitabenin birkaç harfi bulunmaktadır. Taşçılar tarafından sökülen tuğla ve taş külçelerinin üzerinde insan tasvirleri dahi mevcuttu. (Res. 20) de ta'abbüt vaziyetinde birbirinin arkasında duran birtakım eşhas tasvir olunmuşlardır. Bunların üzerinde kırmızı hendesi tezyinatı havi sarı bir gömlek ve mavi bir manto bulunmaktadır. Kumaşların kıvrımları siyah çizgiler vasıtasile gösterilmiştir. Ellerin konturları kahve rengi, iç renkleri ise kırmızımtrak sarı ile beyaz arasında tehavvül etmektedir. Eşhasın arkasında bulunan saha (fond) kırmızı idi. Diğer iki resimde (21 - 22) kırmızı çizgili sarı kanatlar görülüyor. Bu kanatların meleklerle ait olmaları melhuzdur. Kalın ve itinasız fırça darbeleriyle emprisionist bir uslûpta yapılmış olan bu freskler 14 üncü asrı ima eylemektedirler.

Üçüncü devre:

Bu devre Tünlere aittir. Fetihden pekaz sonra bina fazla tadilat görmeden bir mescide tahvil olunmuştur. Bir caminin içinde ölümlerin bulunması caiz olmasına rağmen mezarlar açılmışlardır. Çünkü hafriyat esnasında odanın ve diğer mezarların içinde pekçok insan kemiğine tesadüf edilmiştir. D ve E höcrelerinin arasındaki pilye üzerine Gurlitt'e vazih bir surette gösterildiği veçhile bir minare inşa olunmuş, D höcresinden geçen kapı minareye çıkan merdiven tarafından set olunmuş ve onun yerine D höcresinin arka duvarının içine bir kapı açılmıştır (Res. 2 - 3). Millingen'in plânında görüldüğü veçhile (Res. 3) A ve F höcrelerinin arasındaki pilyenin iç cephesine bir mihrap yerleştirilmiştir. — D höcresinde görülen ve antika taşlarla çerçevelenmiş olan menfezin dahi Türkler tarafından yapılmış olduğu, fakat bu devrede zeminin pek çabuk yükselmesinden dolayı bunun pek az sonra muattal kaldığı muhtemeldir (Res. 16). Şimal kısmındaki duvarlar 1,75 metreye kadar muhafaza olunduıkları halde Gurlitt'te gösterilen C höcresinin arkasındaki kapıya dair hiçbir emareye tesadüf olunamamıştır. İşte bu sebepten dolayı zemini teşkil eden toprak yığınının altında kalmış olan fresler bir dereceye kadar muhafaza olunmuşlardır. Gurlitt'in yazdığı gibi "kubbenin nazarı dikkati celp edecek kadar basık olması" ancak bu üçüncü devrede zeminin pek ziyade yükselmiş (1,75 - 2 metre) olmasile izah olunabilir.

* * *

Tesbit ettiğimiz bu üç devre hangi zamana aittirler? Birinci devredeki yuvarlak bina Şarkî Roma İmparatorluğunun ilk zamanlarında pek mebzul olan ve mezarları ihtiva eden ibadetgâhlar (memoria) yahut din uğrunda ölen azizlerin mezar binaları (martyrion), yahut vaftiz binaları (baptisterion) serisine dahil olurlar [1]. Bizim bina doğrudan doğruya esas duvarların üzerine istinat eden kubbesile bu kabil binaların en basit şeklini arzeder. İstanbulda Milattan sonra dördüncü asırdan itibaren yuvarlak türbe binaları pek revaçta idiler. Konstantin ve Theodosius II. kiliselerin yanlarında bu kabil birçok binalar inşa ey-

[1] Wulff, Altchristliche und byzantinische Kunst I, S. 244 ff. Ch. Diehl, Manuel d'archéologie byzantine I, S. 33 v. s., 86 v. s.

lemişlerdi [1]. Bizim binaya Bakırköy civarında Makridi tarafından hafredilmiş olan yuvarlak bir mezar binası güzel bir analogi teşkil etmektedir [2] (Res. 24/5). Kutru 15,35 metre olan bu mezarın içi haç şeklinde dört daireye taksim olunmuştur. Haçın dört koluna tesadüf eden ve binayı örten kubbeyi taşıyan pilyelerin içleri boş olup birtakım taş lâhitleri ihtiva ediyorlardı. Binanın etrafında tahtelarz takriben 3 metre yüksekliğinde ve 60 santimetre genişliğinde rütubete mâni olmak üzere yuvarlak bir koridor yapılmıştır. Tarzı inşası bizim mezar binasına pek benzeyen bu türbe Milâttan sonra 5 - 6 ıncı asra aittir. Aynı zamana ait yuvarlak bir bina Aya Sofyanın şimalinde (Babı Hümayun karşısında) bulunmaktadır [3].

Yuvarlak binaların dahilen altı köşeli olması oldukça nadir bir şekildir. Küçük Asyada ve Suriyede bu kabil vaftiz ve mezar binalarının içleri sekiz köşelidir (Oktogon) [4]. Şimali İtalyada Ravenna şehrinde dahi türbe ve vaftizgâhlarda "Oktogon" şekli en çok kullanılırdı [5]. İstanbulda Sancaklılar Camii sekiz köşelidir; Konstantin tarafından inşa olunan "Büyük Saray" ın birçok dairelerinin şekli yuvarlak, yahut sekiz köşeli idi [6].

Dahilen altı köşeli bir mezar binası Roma civarında Via Appia kenarında mevcut idi: Bu binanın nısf daire şeklinde altı höcesi vardı [7] Salona şehrinde büyük "Basilika" nın yanında bulunan altı köşeli bir binanın üzeri bir kubbe ile örtülü idi [8] Muntazam bir altı köşe teşkil eden bir bina Suriyede Der Seta'da mevcuttur [9]. İstanbulda Gülhanede Fransızlar tarafından hafredilen bir binanın Apsis şebli de altı çıkıntısı vardır [10]. Fakat Balaban Ağa mescidinde olduğu gibi haricen yuvarlak, dahilen altı köşeli bina tipi münferit kalmaktadır. Bu tip Oktogon'un daha muhtasar ve küçük binalara daha uygun bir şekli olarak kabul edebiliriz.

Birinci devre yukarıda işaret ettiğimiz gibi Milâttan sonra 5 - 6 ıncı asra aittir. Ebersolt dahi bu tarihi kabul ediyor [11]. İkinci devre 14 üncü asrı göstermektedir. 134/2 tarihini havi mezar kapağı binanın tamir ve tadilatının o zamanlar bitmiş olduğunu gösterir. Bu binanın Lâtinler tarafından tahrip, bilâhare İmparator Andronikos III veyahut halefleri tarafından tamir edildiği pek muhtemeldir. Çünkü bu kıralların birçok kilise, mezar ve vaf-

[1] Ebersolt, Sanctuaires de Byzance, 1921, S. 33, 46, 48, 79. Ebersolt - Macridy, Bulletin de Correspondance héléniqne 46, 1922 S. 389.

[2] Ebersolt - Macridy, Bulletin de Correspondance héléniqne 46, 1922, S. 363 v. s.

[3] Ebersolt, Sainte Sphie de Constantinople, 1910, S. 33.

[4] Strzygowski, Der Dom zu Achen, 1904, S. 23 v. s., Kleinasien, ein Neuland der Kunstgeschichte 1903, S. 1 v. s., 70 v. s.

[5] Holtzinger, Die altchristliche Architektur, 1887, S. 213/5. Ch. Diehl, Ravenne 1903, S. 33 v. s.

[6] Ebersolt, Le grand palais de Constantinople, 1910, S. 110, 162 v. s.

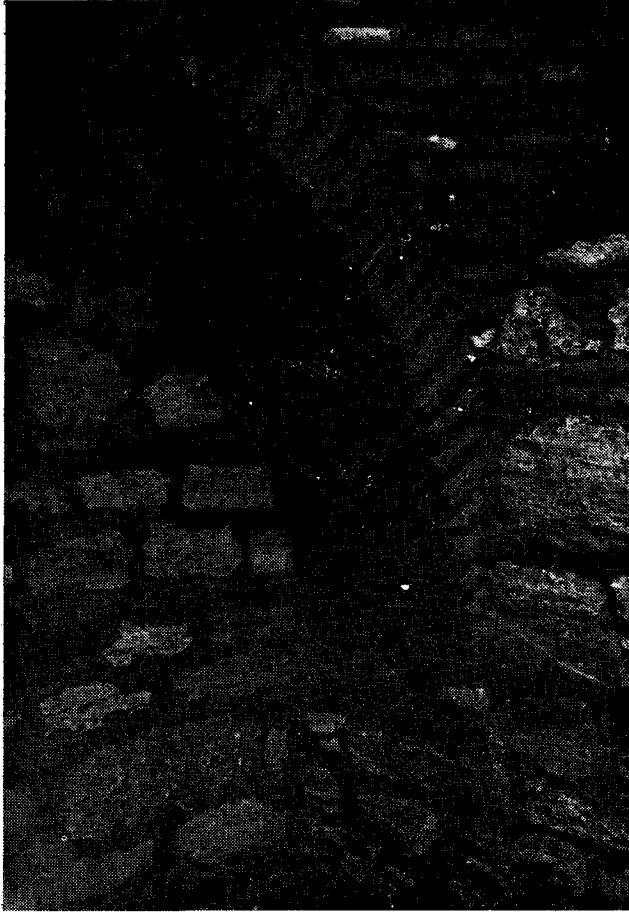
[7] Bu mezar binasını Ligorio'nun bir resminden öğreniyoruz (Codex Vaticanus Nr. 3429. Mukayese ediniz: Rivoira, Architettura Romana S. 229).

[8] Berveldi, Römische Quartalschrift, 1912, Wulff, ismi geçen eser 1, S. 242 Res. 237

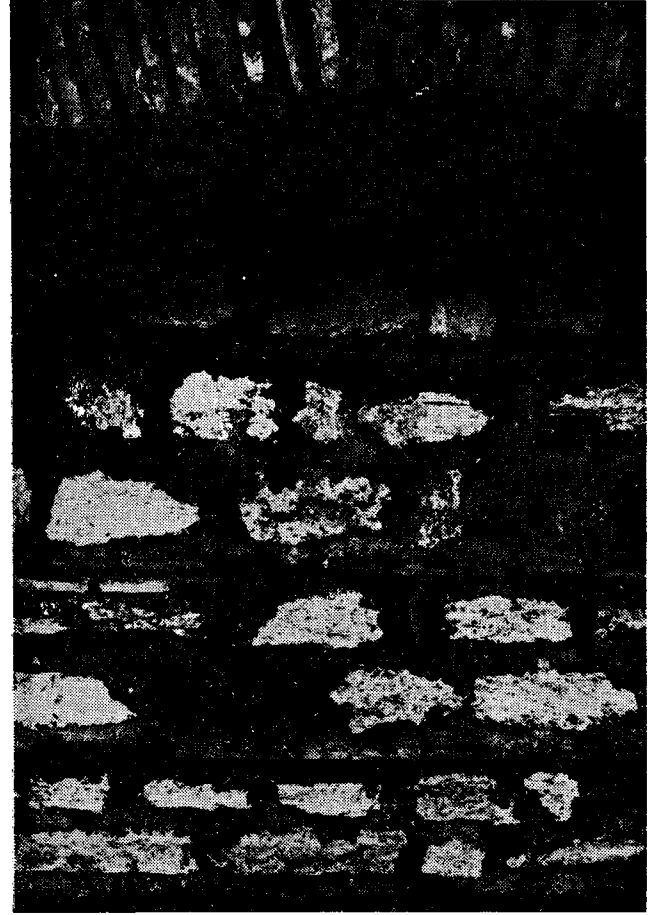
[9] Wulff, ismi geçen eser 1, S. 250.

[10] Bulletin de Correspondance héléniqne 46, 1922,

[11] Les églises de Constantinople S. 252,

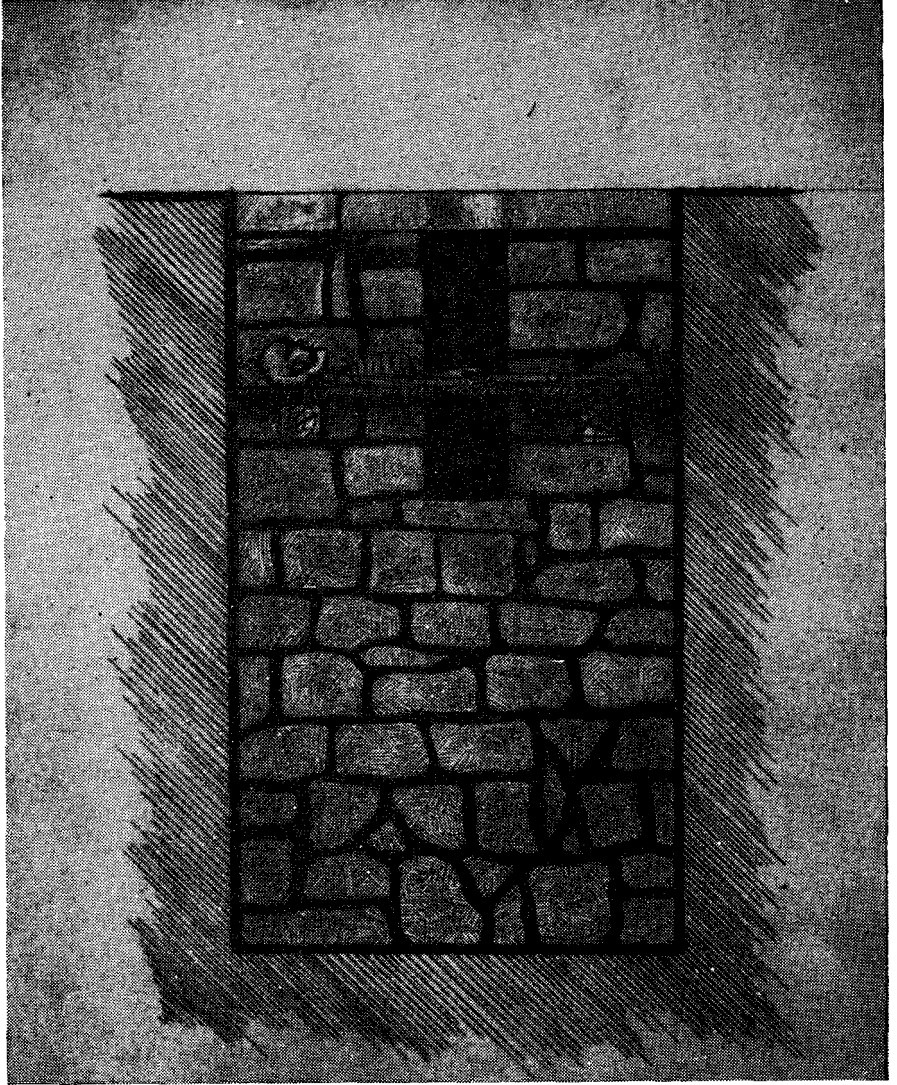
Res. 17 — Kubbeli odanın içi

Res. 18 — Kubbeli odanın duvarı

tizgâhları tamir ettiklerini biliyoruz. İşte o zamanlar eski mezarlar açılmış, iskeletler temellerin arasında yapılan yeni mezar odasının içine konulmuş ve höcrelerin altlarındaki mezarlara yeni cesetler vazolunmuştur. Duvarların bu ikinci devrede pek pahalıya mal olan mermer plâkaj yerine bunu takliden yapılmış

Res. 19 — E mezarının ikinci devrede vaziyeti

bayalı bir alçı tabakası ile örtülmüş olması bu zamanlarda Bizans İmparatorluğunun fakir düştüğüne delâlet etmektedir. Aynı hali Kariye Camiinin cenup galerisinde dahi görürüz [1].

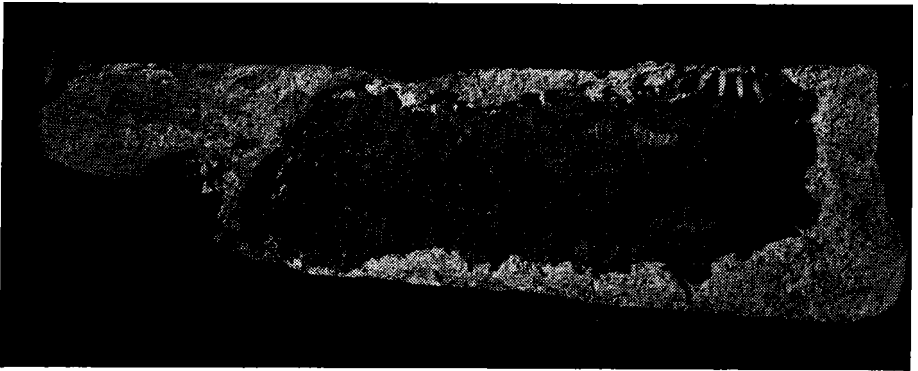
[1] Ebersolt - Thiers, Les églises de Constantinople, S. 264.

Res. 20 — İkinci devre duvar boyası

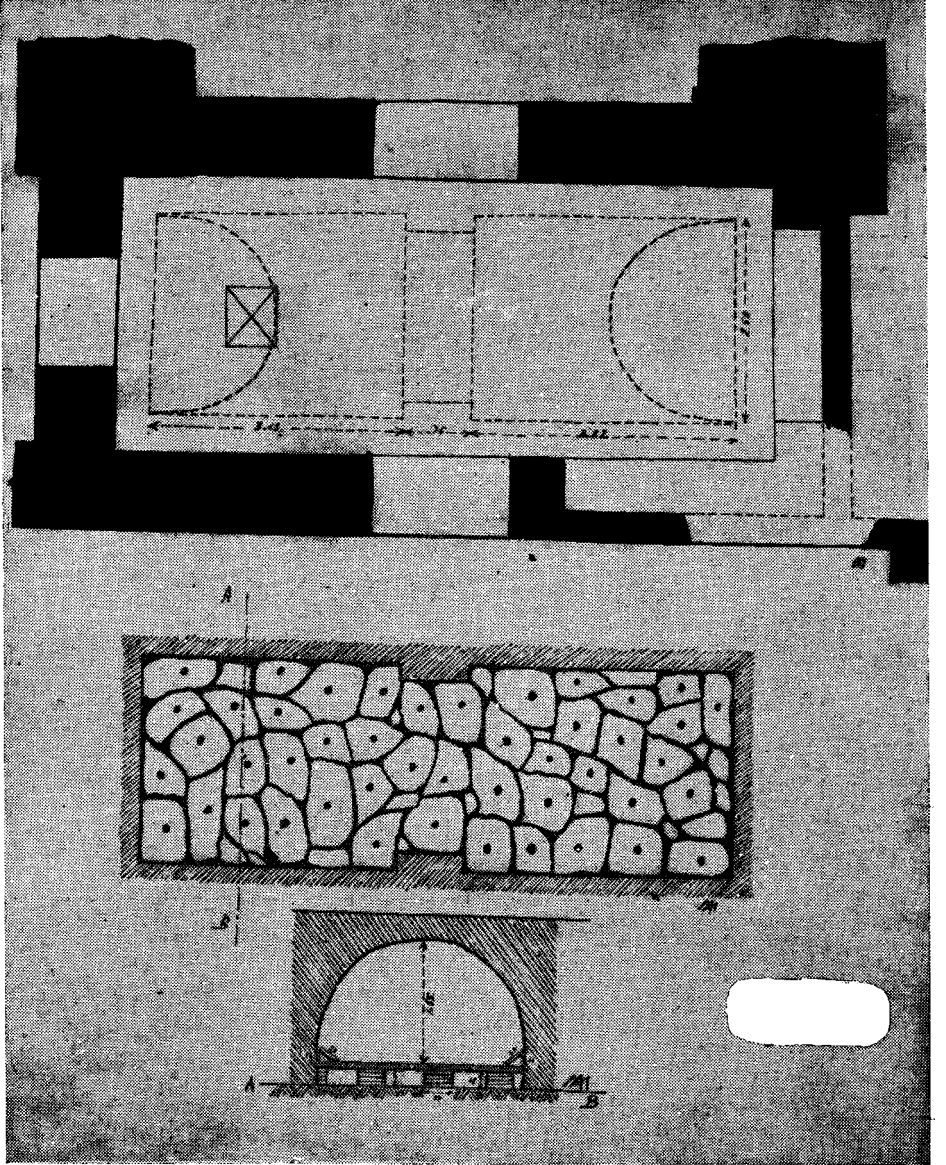

Res. 21 — İkinci devre duvar boyası

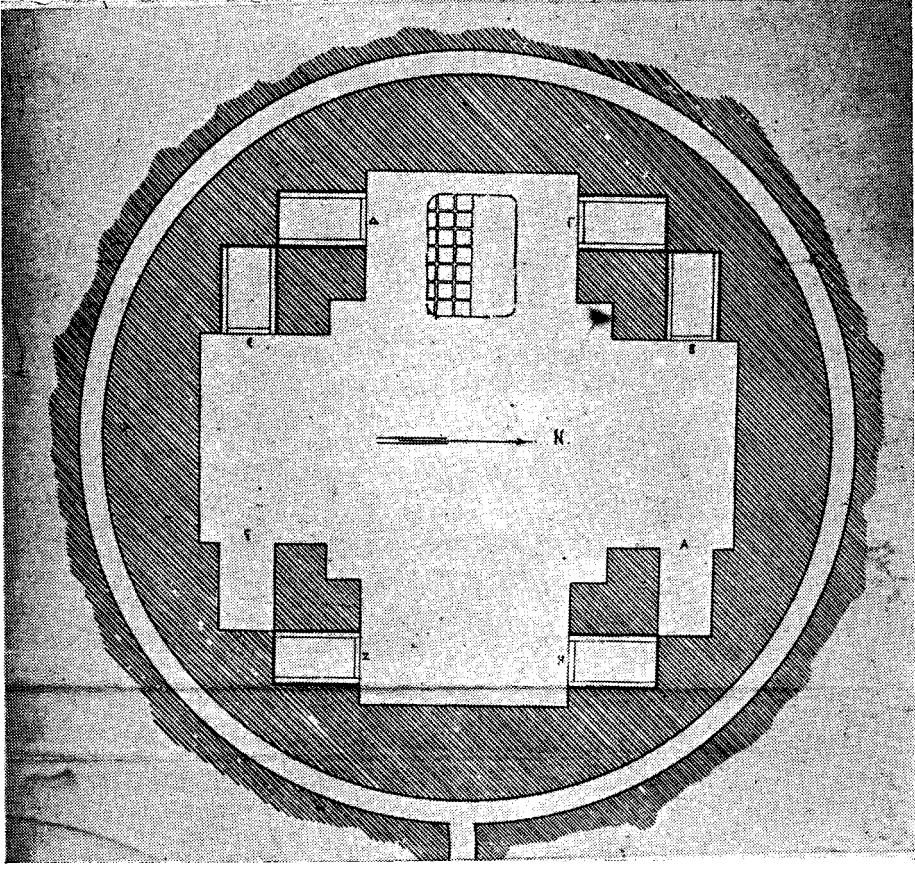
Res. 22 — İkinci devre duvar boyası

Bu mezar binasının Bizansın hangi kilise veya kabristan müstemilâtından olduğunu tesbit etmek güç bir meseledir. Mordtmann, Esquisse topographique de Constantinople S. 70 de bu binanın Kurator (τοῦ κράτορος) mahallesin-

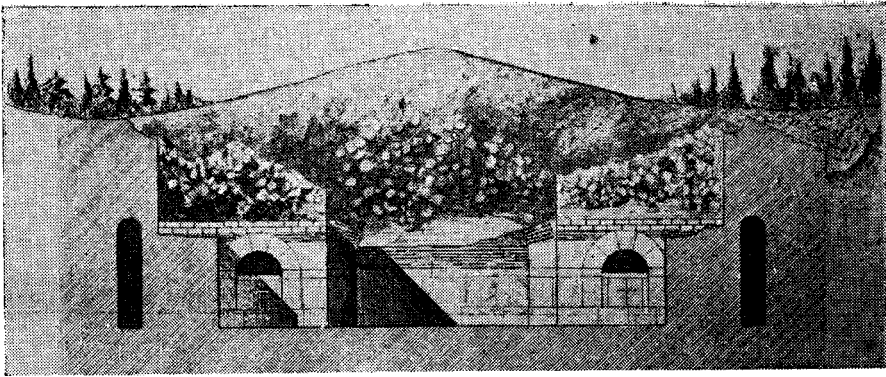

Res. 23 — Yuşa tepeedeki kilisenin mezar odası

de bulunan ve Leo Macellus (457 - 474) tarafından inşa olunan "Theotokos" kilisesi olduğunu yazıyor. Bu kilise "Tavrus meydanı" (Beyazıt) civarında imiş. Hafriyat buranın bir türbe olduğunu gösterdi. İhtimal bu bina mezkûr kilisenin müstemilâtından idi. Çünkü türbe ve vaftiz binaları ekseriya büyük kilise-

Res. 24 — Bakırköyde bulunan mezar binasının plânı

Res. 25 — Aynı mezarın maktâı

Res 26 — İkinci devrede mezarları örten arsitektionik parçalardan biri

lerin yanlarında bulunurlardı. Meselâ Konstantin ve Yustinianus'un türbeleri Fatih Camiinin yerinde bulunan "Havvariyun" kilisesinin yanında idiler [1]. Dere ağzında bulunan bir kilisenin iki tarafında sekiz köşeli iki küçük bina nazarı dikkati celbetmektedirler [2]. Efezde Maria kilisesinin yanında küçük bir vaf-tizgâh bulunuyordu [3]. Lateran Müzesinde bulunan 174 numaralı lâhtin kısa cephelerinde bir takım kiliseler ve bunların yanında yuvarlak türbe ve vaftiz binaları tasvir olunmuşlardır [4]. Bu havalide ileride yapılacak araştırmalar bize bu eski mezar binasının ismine ve ait olduğu manastır, yahut kiliselere dair daha fazla malûmat vereceklerdir.

Bu hafriyat, bugünkü mahdut şeklile, ilk defa olarak, Bizans mezarlarındaki iskeletlerin uzun müddet tesbit etmiş, aynı zamanda tarihleri oldukça emin bir surette tesbit edilebilen iki Bizans devresi gösterdiğinden bu devredeki inşa ve dahili tezyinat tekniği noktai nazarlarından dahi bize hayli malûmat vermiş, aynı zamanda elyevm mevcut olan Bizans abidelerinde gerek duvar ve sıva, gerek temel tetkikatının ne mühim neticeler verebileceğini göstermeği dahi güzel bir misal teşkil etmiştir.

[1] Heisenberg Grabeskirche und Apostelkirche, 1908. Cild II.

[2] Benndorf-Niemann, Reisen in Lykien und Karien I. Wulff, ismi geçen eser II, S. 392/3 Res. 339.

[3] Knoll, Oesterreichische Jahreshefte 1907. Wulff, ismi geçen eser I, S. 256 Res. 247.

[4] Stegeseck, Oriens Christianus, N. S. I, 1911, S. 272 v.s. lâvha 2. Heisenberg, Ikonographische Studien III. Die Kirchen Jerusalems auf dem lateranaensichen Sarkophag Nr. 174. Sitzungsberichte der Münchener Akademie 1921, S. 75 v. ş.

RAS ŞAMRA ÇİVİ YAZISI ALFABESİNİN BAŞLANGIÇ TARİHİNE DAİR

Çeviren:
Muzaffer Yürük

Profesör Dr. H. Th. Bossert
İstanbul

Ras Şamra [1] çivi yazısı alfabesi 29 şekli ihtiva eder. Bunlardan 26 sı sessiz ve 3 ü sesli şekillerdir. Yazı soldan sağa doğrudur. Herbir kelime amudî çizgilerle birbirinden ayrılmıştır. Çivi yazılarının şekilleri nisbeten basitce- dir: 3 şekil bir, sekiz şekil iki, 9 şekil üç, 5 şekil de 4 çividen teşekkül etmiştir. Yalnız, 4 şekil, 4 ten ziyade olan çivilerden ibarettir. Bunlardan birisinin 5, ikisinin 6, birisinin 7 çivisi vardır. Bu yazıdan şimdiye kadar, bizce meçhul olan Şimal - Garbî semit ve "Şubartu" dilinde metinler yazılmak suretile isti- fade edilmiştir. Mevzuubahis harflerle yazılan metinler, umumiyet itibarile İsadan evvel, 14 - 12 nci asırlara ait olsa gerektir. Bu yazı Bauerin, Dhorme'in ve Virolleaud'nın sarfettikleri büyük emeklerle deşifre edildikten sonra, geriye bu mütekâmil yazının menşeiini halletmek meselesi kalıyordu. Bu ağır meseleyi hallet- mek için, bundan kısa bir müddet evvel yalnız, Frich Ebeling (Zur Entstehungsgeschichte des Keilschriftalphabets von Ras Schamra SPAW 1934, III) bir tecrübeye girişti. Erich Ebeling, giriştiği bu tecrübe neticesinde meseleyi hal- lettğini zannetti. Bu zatın kanaatine göre, Ras Şamra alfabesi bayağı Babilonca çivi yazısı heca şekillerinden alınmış veyahut ta inkişaf ettirilmiştir. Bu yazı ka- bul edilirken de, Babilonca heca şekillerindeki vokaller atılmış ve sessizler kıy- metlerini oldukları gibi muhafaza etmişler. Yazı inkişaf ederken, şekiller amudî ve ufki kesmeler ile basitleştirilmiştir. Bazı şekiller de birbirine benzer olduk- larından karıştırılmamaları için, 90 derece meylettirilmiştir. Mühimsenilen şey, Babil birinci hanedanı zamanına ait olan bazı şekillerin Ras Şamra yazısının esasını teşkil etmiş olmasıdır. Binaenaleyh bu hesaba göre Ras Şamra alfabesi- nin İsadan evvelki 2000 inci senede neş'et etmiş olması lâzım geliyor demektir.

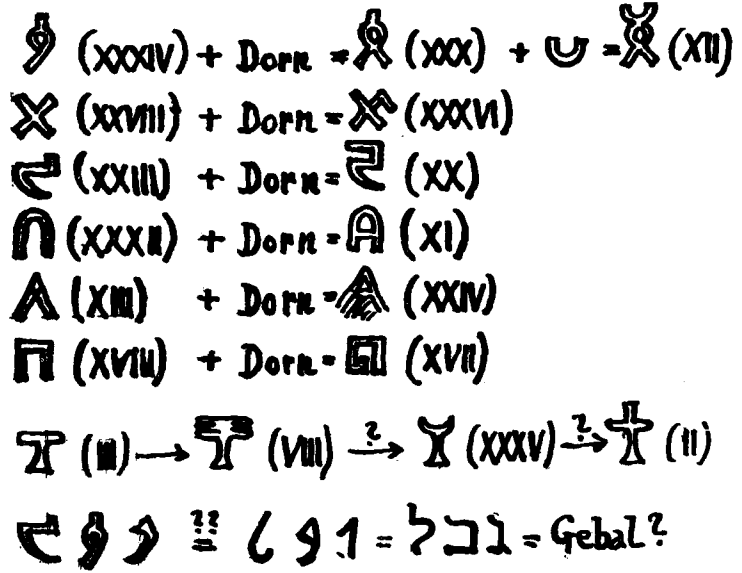
Halbuki şimdiye kadar malûm olan en eski alfabe yazısı, İsadan evvel 13 üncü asrın sonlarına doğru icrayı hükûmet eden Byblos Kıralı Ahiramın lahtı

[1] Ras Şamra, Şimalî Suriyededir. Tahminen Kıbrısın Şark burununun karşısına düşer. Fransızlar, birkaç senedenberi gayet verimli bir hafriyat yapmışlardır. Ras Şam- ralılar, İsadan evvel 2000 senelerinde yaşamışlar ve 1200 senelerinde de mahvolmuşlardır. Eski ismine (Ugarit) deniyor bu isme, çivi yazıları metinlerinde tesadüf edilmiştir. Yapılan hafriyat neticesinde, Fransızlar burada, çivi yazılarile yazılmış bir kütüphane keşfetmişlerdir. Bu münasebetle, şimdiye kadar malûm olmıyan, bir Semit lisanı ve bir de Şubartu lisanı bulunmuştur. Şubartu lisanı denilen bu lisan, Hurce ile akrabadır. Bu hafriyat, bütün Eti meselesi için de büyük rol oynamıştır. Çünkü vaktile Ugarit — bir zaman için — büyük Eti devletine ait olan bir yendi.

üzerindeki alfabe yazısıdır (Syria V, 1924 S. 153 ve sonrakiler). Lahtin üzerindeki yazı şekilleri evvelce bu yazının uzun bir tekâmül devresi geçirdiği kanaatini veriyor. Binaenaleyh Ahiiram alfabe yazısının ilk devresinde, Ras Şamra alfabe yazısının da mevcut bulunduğuna hükümlenabilir demektir. Byblosla Ras Şamranın arası 200 kilometrelik [2] bir mesafe olduğu için, her halde, Ras Şamrada da, sola doğru yazılan bu 22 harften ibaret olan, alfabenin tanınmış olmasına kolayca kanaat getirilebilir. O zaman, Byblosla da kelimeleri amudî bir çizgi çekmek suretile birbirinden ayırıyorlardı. Halbuki, çivi yazısı varken, böyle bir usul umumiyet itibarile cari değildi. Buna mukabil, aynı usulle kelimeler, Girit - Mikenik ve Kıbrıs yazılarında birbirinden ayrılıyordu.

Kıbrıs yazısının Ras Şamralılara her halde yabancı olmaması lâzımgelir. Çünkü, Kıbrıs Ras Şamradan görünülen bir yerdî. Nitekim, bundan bir müddet evvel de, Ras Şamrada, Kıbrıstan nakledilmiş birçok eşyalarla beraber, gene Kıbrıs kitabesini ihtiva eden madenî bir kap bulunmuştur. Şu halde,

(Şekil - 1)

Ras Şamra yazısının kâşifleri, kelimeleri birbirinden ayıran işaretleri her halde çivi yazısından almadığı anlaşılıyor.

Kıbrıs — Mikenik yazısı ile, Ras Şamra yazısının birbirine karabeti olduğunu Ras Şamra yazısındaki hiçbir işaret isbat etmediği için; fakat, benim göstereceğim gibi, böyle Byblos yazısıyla Bahri Sefit milletlerine ait yazıların kelime ayıran amudî işaretlerinin müşterek olduğu eğer kabul edilmiyor-

[2] Bu kanaat pek çabuk olarak kendini isbat etti, çünkü:

"Aynişsemis" denilen yerde, bir Ras Şamra tableti bulunmuştur.

"Aynişsemis" Ras Şamranın cenubuna düşer. 500 kilometre Ras Şamradan uzaktır. Kudüsün de garbine düşer. Kudüse de uzaklığı 25 kilometredir.

(Bull. Americ. Schools Orient. cilt 52, 1933, s. 4, cilt 1934, s. 18 karşılaştır.)

sa, en iyisi bir kanaat edinmek için, bu işaretin garbî semit "eski yazısında" kendini muhafaza etmiş olduğunu kabul etmek lâzımdır; ki, ben de, Ras Şamra alfabe yazısını Finike yazısı olarak bu eski yazıya doğru geri götürmek istiyorum. Bu "eski yazı" yalnız ilmî bir abstraksiyon değildir. Bundan birkaç sene evvel Byblosta bulunan bir kitabe tanıyoruz ki bu kitabe (Syria XI, 1930, S. 1 ve sonrakiler), naşir Dunandın hemen hemen tanıdığı gibi, birçok Finike alfabe prototiplerini ihtiva ediyor (Şek. 2). Fakat maalesef, yeni bulunan bu kitabenin bulunuş vaziyetine göre bir tarihi olmamakla beraber, en nihayet 2000 inci senenin ortalarına ait olması lâzımgelir Dunand (yukarda gösterilen eserde s. 5) ın yaptığı tasnife nazaran bu kitabede 38 şekil mevcuttur. Maamafih, XXIX ve

(Şekil - 2)

XXXVIII inci numaraların Dunandın listesinin aynı olduğu için bir şekil yüzünden bu rakamlar eksilecektir. Dunand bir de şunun farkına varmadı ki: birçok işaretler "Dorn" (diken) veya "yarım daire" ilâvesile tahvil edilmişlerdir, fakat böylece yeni bir işaret vücude gelmemiştir (şekil 1 ile karşılaştı) [1]. Bu 7 muad-

[1] Herkim Etice resim yazısındaki "diken" ve "yarım daire" nin manasını anlarsa, benim iddiamı kabul edecek demektir. Yalnız, I. Gelb (AJSL 47, s. 135 ve sonrakiler) in başka bir esastan tutturmuş olduğu gibi, herhalde yeni Byblos kitabesile Etice resim yazılarının mutlaka birbirile münasebeti olduklarını düşünmemelidir. Kelimeyi birbirinden ayıran amudî çizginin "dikenin" Bahri Sefit havzasındaki muhtelif mevcut yazılar arasında da aynen teamül şekline girmiş olduğu bugün, görülmektedir. Bu, Phaistosun diskusunda büyük bir rol oynuyor (A. J. EVANS, Scripta Minoa, 1909, pl. XII ve XIII). Çünkü, bu orada kelimenin sonunda 8 muhtelif şekilde 15 defa tekrür ediyor. Hem kelimeler, Phaistosun diskusunda da birbirinden amudî çizgilerle ayrılıyor.

del şekli 37 rakamından çıkaracak olursak geriye asıl 30 şekil kalacaktır ki, aşağı yukarı Ras Şamranınki kadar bir şey tutuyor demektir.

Burada, aradaki mevcut olması lâzımgelen unsurlar eksik olduğu için Finike şekillerinden ancak birkaçının Byblos yazısına çevrilmesi mümkün olabilir. Bu itibarla, Semitik karakteri bu yeni kitabede ispat etmek güç bir şey olacaktır. Aynı zamanda bu yazının, orada tavattun eden mevcut milletlerin lisan gurupuna da dahil olmuş olması, garp semitlerinin de alfabe yazılarına nümune olarak yardım etmiş bulunması ihtimali vardır. Yeni kitabenin fragmentarik vaziyetinin müsaadesi nisbetinde sık sık kelime grupları ile bir araya gelmiyen, muhtelif şekilleri amudî çizgilerle birbirinden ayırmayı tecrübe ettim. Bundan da maksadım: kitabeyi anlaşılabilir bir yola sokmaktır (şekil 2 ile karşılaştır) [1]. Bu ayırma ameliyesinin verdiği netice, kitabenin bustrophedon değil, sağdan sola doğru yazılmış olmasıdır. Küçük lâtin harflerile işaret ettiğim gruplardan birçoğu muhtelif satırlarda sık sık geçen gruplardır. Ezcümle: a grupu 2 defa, b grupu 2 defa, (kitabenin başında ve sonunda) c grupu 3 defa, d grupu 4 defa, e grupu 3 defa, f grupu 4 defa, g grupu 4 defa, h grupu 2 defa, i grupu 1 defa (f nin varyantı), k grupu 2 defa, l grupu 1 defa (n in varyantı), m grupu 2 defa, n grupu 1 defa tekerrür etmektedir (l in varyantı). Altıncı satırdaki g+d+i ve 9 uncu satırdaki g+d+f bunlardan maada, 5 inci satırdaki f+g ve 8 inci satırdaki g+f aynı zamanda 7 inci satırdaki 1+m ve 8 inci satırdaki n+m grupları da diğkate değer gruplardandır. Eğer bilhassa, grup m de (Gebal) ismindeki bir mahallin adını ararsam de (şekil 1, son satırı karşılaştır), grup m den daha evvel geçen grup l (satır 7) deki veyahut grup n (satır 8) deki bir ilâhın adını, bir ismihas yahut bir ünvanı aramak mümkün müdür, bunu kat'iyetle tesbit edemem. "Flexion" formalarının (i ile f, l ile n i karşılaştır) pek azı grupların sonunda bulunuyor [2]. Bunlar karakterlerini bir türlü belli etmiyorlar. Aynı zamanda g işaretinin kendi kendine bir kelime, bir Pre yahut Suffix olup olmadığını tefrik etmek te kabil olamıyor. Bu mesele, 8 inci satırdaki f ve h arasındaki işaret için de caridir. Benim noktai nazarıma göre; aynı cins yazıları ihtiva eden, hakikî şeklini tamamilen muhafaza etmiş bulunan, daha başka bir kitabe ele geçmedikçe bu muammayı halletmenin imkânı yoktur. İddiamı ispata kâfi gördüğüm Dunandın mukayese ettiği şekillerden yalnız, iki tanesini ele almak isterim. Bunlardan birisi Samekh, diğeri de Şindir. Samekh altı harfi, mutat olarak ifade ettiği manaya göre, bugün esas teşkil eden hieroglyph şekillerinin arasında bir esas ve bir "kaide" olarak kabul edeceğiz. Kurt Sethe her halde, Sinai yazısının hatırı için, Samekh şeklinde ve vücudu uzun ve amudî bir çizgiden, aynı zamanda, misbahları da 3 mail çizgiden ibaret olan bir balık (arapça Samak) şeklini görmek istemiştir (Nachr. d. Kgl. Ges. d. W. zu Göttingen,

[1] Yapılan bu taksimatla Dunandın editionu biraz daha tashih edilebilir.

[2] Herkim isterse, buraya ait olarak gösterilen, P grupunu (satır 4) O ile (satır 9) yahut Q grupunu (Satır 10) R ile (Satır 10) mukayese eder. Mümkün olur da, böyle bir vaziyette tamamilen muhtelif kelimeler bulunursa, ve bunlarda sadayyahire uygun olursa, o zaman ortada münakaşayı mucip bir hal yok demektir,

Phil. hist. Klasse 1917 s 446), fakat, bugün Sinai yazısı denilen böyle bir yazıdan kimse bahsetmemekte ve bu yazının da, Finike alfabe yazısının iptidai bir şekli olmuş olduğu hakikatine de yine kimse tarafından kıymet verilmemektedir. İbranice Samakh desteklemek demektir; alekser kurban dilinde "kaide" olarak kullanılan manaya gelir (Asurce simâku ile karşılaştır). Yeni bulunan Byblos kitabesinden anlaşıldığına göre, Samekh hieroglyphi, bir mabede hediye olarak dikilen bir "destek" in işaretidir. Hattâ öyle ki, bu yeni Byblos kitabesinde yalnız destek olarak ve yahut ta hediyelerle beraber destek olarak mevcuttur (Şekil 1 deki sondan bir evvelki satırla karşılaştır). Eski Finike Samekh işaretinin eylevm muhafaza etmiş bulunduğu, iki kat adaklı masası oldukça karakteristiktir (Şekil 3, 1. satır karşılaştır). Bu işaret, Ras Şamra yazısında da olduğu gibi çivi yazısına tebdil edilse idi, o zaman, ortadaki amudî bir çivi, her bir tarafı 3 çivi ile çevrilmiş bir şekil arzederdi. Binaenaleyh, fikrime göre, Ebelingin yaptığı gibi, archaik çivi yazılarının yardımına lüzum kalmadan bu, Ras Şamra yazısı izah edilebilirdi.

Şin Hieroglyphi de aynı şeyi ihtiva etmektedir. Eski semit kitabelerinde olduğu gibi, satırın üst çerçevesi dahilinde bulunan, bilhassa bu şekil ile, Dunaan ispat etmek istediği usul hakkında bana bir kanaat vermiştir. Tam bir te vazün mevcut olmamakla beraber, her halde bu Hieroglyphin tamamen "diş" (hassatan 2 diş) manasına gelen eski bir Finike şekli olması çok muhtemeldir. Sanırım ki bu şeklin çivi yazısına tebdil edilmesi Ras Şamraya tebdil edilişinden daha zor olacaktı (Şekil 3 deki satır 2 ile karşılaştır). Ras Şamra yazısı kâşifi büyük bir emekle Ras Şamra şekillerini basitleştirirken, hayretle görülecek şey, onun bilâhare basitleştirilmiş yazı şekillerinin tabii, bir abstraction kabul edilmesi ve o suretle nazarı itibara alınmasıdır. Bu sebepten ben, 3 üncü şekildeki Ahiram kitabesinin şekilleri arkasına, sonraki işaret şekillerini icabında karşılaştırabilmek maksadile ilâve ettim. Sonra ben, tanzim edilmiş olan 3 üncü şekilden bir fikir elde edilmesi için, bunları açık olarak meydana koymak isterim. Öyle zannedirim ki; bunların hepsi olmasa bile, hiç olmazsa bir kısmı olsun Ras Şamra yazısı bilmesini ihtiva etmektedir. Fikir tarihi bakımından enteresan olan cihet, 2 bin sene evvel, göz Hieroglyph'inin çivi yazısı mucidi tarafından bir çivi şekline çevrilmesi ve bu göz Hieroglyph'inin çivi şekline çevrilmiş olduğu aynı usulle, Ras Şamra yazısını bulanın da Aynı (göz) şekillerini Ras Şamra yazısına tebdil etmiş olmasıdır (Mukayese: şî şeklinin tekâmülü bir göz güllesinin yandan görünüşündendir). Ras Şamra alfabesi hakkında müdekkiklere umumî manada iki sual terettüp ediyor. Eski zamanda tam bir pilânla yazıyı basitleştirmek yok muydu ve bir unsurun (Papyrus, ağaç, deri ve saire) vasıtasile yazılması lâzımgelen kursif yazısının yine başka bir yazı unsuru (cereci çamuru) ile yazılan çivi yazısına tebdili misalsiz miydi?

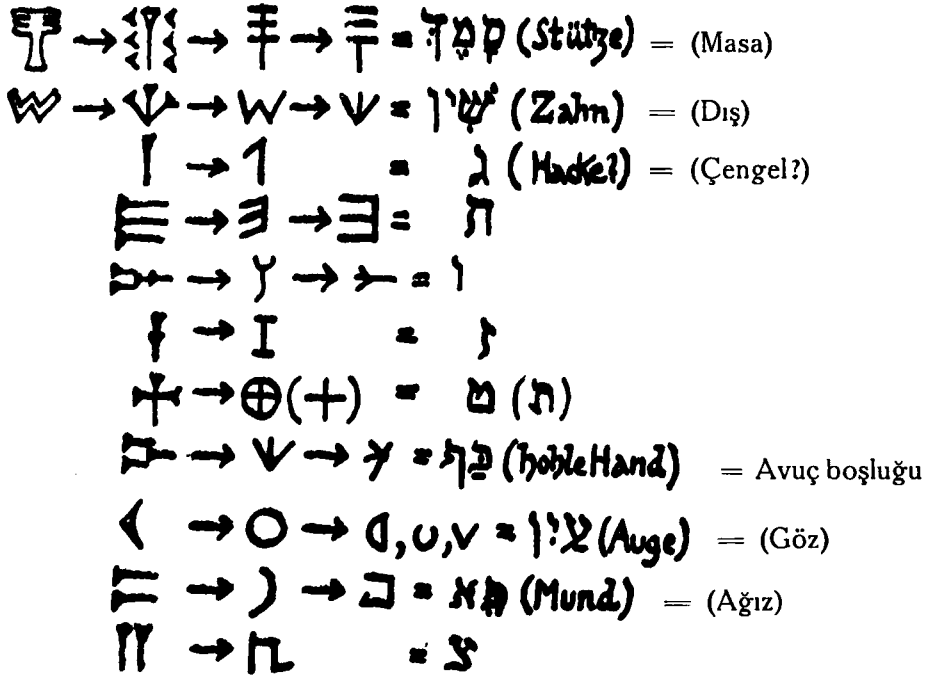
Babilonca çivi yazısına en iyi parallel Japonca yazısı oluyor. Japonca Babilonca gibi, Çinceden bambaşka bir tarzda bulunan yazı esası üzerine kurulmuştur. Bunlar şekilleri itibarile Japonca olarak telâffuz edilmesi lâzımgelen ideogramlardır. Fakat, morphème'ler aynı zamanda bu şekillerden alınarak islah edilmiştir. Bu suretle Hieroglyphlerden, seslilerin kıymetlerini nazarı itibara al-

maksızın tek hecalı çince kelimelerle edatı intihâ ve saire yazmak maksadile ifade edilmiştir. Hemen bundan bin sene evveleri Japonların bu karışık ve öğrenilmesi güç olan yazılarının yanında 2 hecalı yazılar vardı. Bunların birisi Katagana ve diğeri Hiragana idi. Mevcudiyetleri itibarile, sesli veyahut fikir ifade eden çince ideograma temas ediyordu. Bunlar mürekkep bünyeleri itibarile de oldukça basit görünüyörlardı. Öyle ki, bugün esasî teşkil eden çince şekilleri, nihayet onların henüz daha ortada bulunan mütেকâmil şekillerinden tanıyabiliyoruz. Bilhassa, Katagana Çince şekillerden fevkalâde uzaklaştırılmış olmasına rağmen Ras Şamra yazısına daima karşılık olarak gösterilebilir. Ebelingin çivi yazısından çevirdiği gibi de olsa, benim garp semit kursifile, tecrübe ettiğim gibi de olsa, bunların hepsi birdir.

Ras Şamra yazısının problemi ile, İran kuneus yazısının problemi aynıdır. Bu İran yazısı icadî İkinci Daraya varsa bile bunların bir kısmı ya, Babiloncadan, yahut ta, Eylamca çivi yazısından, diğeri bazı kısımlar da, Semitçe Kursif yazılarından çevrilmiştir. Bazılarına göre de: İran çivi yazısının şuradan buradan alınmayıp, ayrıca serbest olarak icat edildiği söylenir. Hommel burada haklı olabiliirdi. Yalnız, eski İran yazısı bir çivi şekline tebdil edilerek kursiv alfabeti olsaydı (Ethnologie u. Geographie des alten Orients, 1926, 20 S. 202). O zaman, biz de kendi izahımızla en güzel bir münasebet elde etmiş olurduk. Şimdi, Hommelin Hypothesini izah etmeyi kâfi görerek hakikî paraleli muhafazaya bakalım. Böyle bir münasebet bilâkaydıışart Ras Şamra ile, Kıbrıs komşuluğu arasında mevcuttur. Kıbrıs heca yazısı, Asur hükümdarlığı zamanında çivi yazısı karakterini bir müddet için muhafaza etti. (Mukayese: M. Schmidt, epichor yazısı ile, Kıbrıs kitabesi dergisi. 1876, Tablo VIII, N. 2, 4, 5, Cesnola, Salaminia 1884 s. 113 Şekil 123). Böyle olmakla beraber, Girit-Mikenik yazısından alınarak iyi bir şekle sokulmuş olan, Kıbrıs heca yazısının çivi yazısı ile hiçbir münasebeti yoktur. Her halde, evvelce insanlar Girit - Mikenik yazısından haberdar değilken ve Kıbrıs - Minos yazı abideleri de ortada yokken, Brandis de (Monatsber. d. B. A. 1873, S. 649 ve sonrakiler) Deecke (Der Ursprung der kypr. Silbenschrift 1877) gibi, Kıbrıs yazısını çivi yazısına çevirmeyi tecrübe etti. "Pa" şeklinin tesadüfî olarak birbirine benzemesinden başka, ortada ispatı uygun olması lâzımgelen hiçbir şeyi, bu, her iki âlim de keşfedememiştir. Deeckenin "karşılaştırmaları" öyle tetkik edilmiştir ki, bunlar onun Hypothesini yeknazarda diskredite etmişlerdir. Bugün biz, Kıbrıs yazısı ile, çivi yazısı arasındaki mutabakat olmadığı hangi esasa göre hükmedildiğini biliyoruz. Bütün heca şekillerinin hakikî çivi yazı şekillerini alabilmiş olmaları için, Kıbrıs şekillerinin çivi yazısına benzemesi lâzımdı. Halbuki, bu benzeyiş o derece ileri gitmemiştir. Benzerleri ornamentlerde gizli kaldığından ve Asur hükümdarlarının da inkıraz bulması yüzünden bunlar ortadan kayboldu. Bu vaziyet aynen şimdiki modern grafikçilerin, az bir emek sarfederek, almanca harfleri çince ve japonca stilize etmelerine çok benzer. Çin ve Japon, literatürüne dair almanca bazı eserler çıkıyor ki, bunların harfleri almanca olduğu halde Çince, Japonca gibi yazılıyor ve yine de okunaklı oluyor. Bir yazının şeklini değiştirmemek veyahut değiştirmek istememek oyuncaktan ibarettir.

Ras Şamrada bu bambaşkadır. Orada, Babilonca çivi yazısı, mabet mekteplerinde büyük rol oynıyordu. İnsanlar, o zamanlarda, cereci çamuruna işe yarıyan bir yazı unsuru olarak alışmışlardı. Apayrı bir yazı unsuru ile yazılan garp semit alfabe yazısının, cereci çamuru ile yazılan, haddizatında yazılışında bir kolaylık olan, çivi yazısı şekline tebdil edilmesine teşebbüs etmek bukadar hayret etmiye değer bir mesele midir?

Eski Finike şekillerinin yarısı Ras Şamra çivi yazısında da tekerrür ediyor. Bu eski Finike şekillerinin geri kalan diğer bir yarısında, Prototypleri tanınmıyacak bir halde de olsa ve Ras Şamra yazısı da gerideki herhangi bir yazıya temas etse, aynı zamanda, bir kısmı Ras Şamra yazısında bir kısmı da,

(Şekil — 3)

Finike yazısında bulunan birçok şekilleri ihtiva etmiş bulunsa, herhalde, Ras Şamraadki lâzımgelen şekillerle münasebettar kılınmamalıdır [1]. Yeni bulunan

[1] Şayet noksan olan şekilleri tamamlamak için, çivi yazı şekilleri alınmışsa bunları tefrik edebilmek hence imkânsızdır. Burada, çivi yazısı şekillerinin alındığını farzedecek olursak, ilk defa aklımıza gelecek olan ya vokal veyahut ta 2 defa tekerrür eden şekiller olacaktır. Bu şekiller, Ebelingin tasnifinde gözden geçirildiği takdirde (Nr. 2, 3, 11, 18, 23, 27, 29), bunların bütün mahiyeti itibarile çivi yazısından tebdil edildiği belli olur. Belki Ebeling, bu şekillerde hakikî bir iştirak bulmuştur. Ben burada her şeye rağmen *reybiyim*. Çünkü bütün bu değişiklikler modern bir gözle görüldüğünü zannediyorum, ve bana öyle

Byblos kitabesi, böyle bir meselenin haline hemen hemen yardım edecek gibi görünüyor. Çünkü, orada bulunan şekillerden yalnız bir kısmına, eski Finike şekilleri yazısı arasında da tesadüf edilmektedir.

---

geliyor ki, İsadan evvelki 2000 inci senenin "zihniyetine" (bu kelime birçok suiistimallere uğramıştır) herhalde uygun olmaması lâzımdır. 2000 inci senede Babilonların basit heca şekillerinden daha basit bir alfabe meydana getirmek kimin aklına düşerse archaik şekillerin yardımına lüzum duyulmadan ve bu şekiller üzerinde bir değişiklik yapılmadan, aynı zamanda, bazı fonetik kıymetlerin yardımı olmadan, Ras Şamranınkinden daha yararışlı bir alfabe vücade getiremezdi.

EROS VE PSİHE FİGÜRLERİNİ HAVİ TUNÇ VAZO

Aziz Ogan
İstanbul Müzeleri Genel Direktörü

Müzemiz 1934 senesi yaz ortalarında kıymetli bir tunç vazoya malik olmuştur.

Metodik surette öntükler kazısı yapan bilginlere karşı her memlekette olduğu gibi bizde de define arayıcıları namı altında bir kısım insanlar vardır. Tesadüf ancak binde bir kere bunların yüzünü güldürmemiştir. Tabiidir ki hiçbir usul ve kaideye tâbi olmıyan bu hareketlerinden çok defa dökülüp saçılmışlar ve neticede nedamet duymuşlardır. Bununla beraber yine mütenebbih olmayıp gizli-den gizliye araştırmalarına devam ederler. Bu araştırmalardan Hükümet müzelerinin müteessir olduğuna şüphe yoktur. İşte mevzuumuz olan ve Hydrie denilen bu vazo, Bursa'da ikamet eden ve böyle el altından antika aramak ve alıp satmakla iştigal eden bir şahıs tarafından Bursa vilâyetinde Apolyond'da gizli araştırma mahsulü olarak elde edilmiş bir eser olup muhbirine yüz lira ikramiye verilmiştir.

(5310) Envanter numarası alan bu vazonun özel ve ayrı vasıflarına geçmeden evvel eşkâlini kaydedelim:

Vazonun yüksekliği	48,6 santim
Boynunun yüksekliği	10,5 »
Ağzının kutru	15,7 »
Kaidesinin yüksekliği	2,7 »
Kaidesinin kutru	14 »
Karnının genişliği	29 »

Vazonun gövdesi yukarı kısmından aşağıya doğru tedricî surette darlaşıp yumurta şeklini alarak dış kenarları lotuslarla bezenmiş bir kaideye oturtulmuştur. Boyun kısmı kısadır. Taşkınca kenarları ise ojevlerle ve üst sathı ise perl tabir olunan tezyinat ile süslenmiştir. Karnının her iki tarafındaki kulpları 5,5 santim kutrunda yuvarlak ikişer halkaya bağlı bulunmaktadır. Kulpun lehimli olduğu noktanın etrafına damarları kalın sekizer yaprak sıralanmıştır. Boyundan karna doğru düz sonra dikine gövdenin taşkın yerindeki figürlü levhanın üstüne inen bir üçüncü kulpu daha vardır. Bu kulp lehimli olduğu noktadan üzerleri palmet ve papatya çiçekli ornemanlı beyzi birer levhaya merbut bulunmaktadır. Bununla beraber vazonun ratıp bir mahalde kaldığı için okside olarak karıncalaşmış olan yerlerinde husule gelen tomurcuklar, maalesef vazonun umumî güzelliğini azaltacak mahiyettedir.

Vazonun ikinci ehemmiyeti de tam ve kâmil olması ve benzerinin hemeu nadir bulunmasıdır. Gerçi mevzuumuz olan vazonun motiflerine benzeyiş itiba-

Vazonun yandan görünüşü

rile biraz yaklaşan British Museum Yunanî bronz koleksiyonunda böyle bir vazoya aidiyeti muhtemel olan Dionysos ve Aryan levhasile [1] Berlin Müzesindeki Samsun civarında Amisosta bulunma vazo tezyinatını [2] zikredebiliriz.

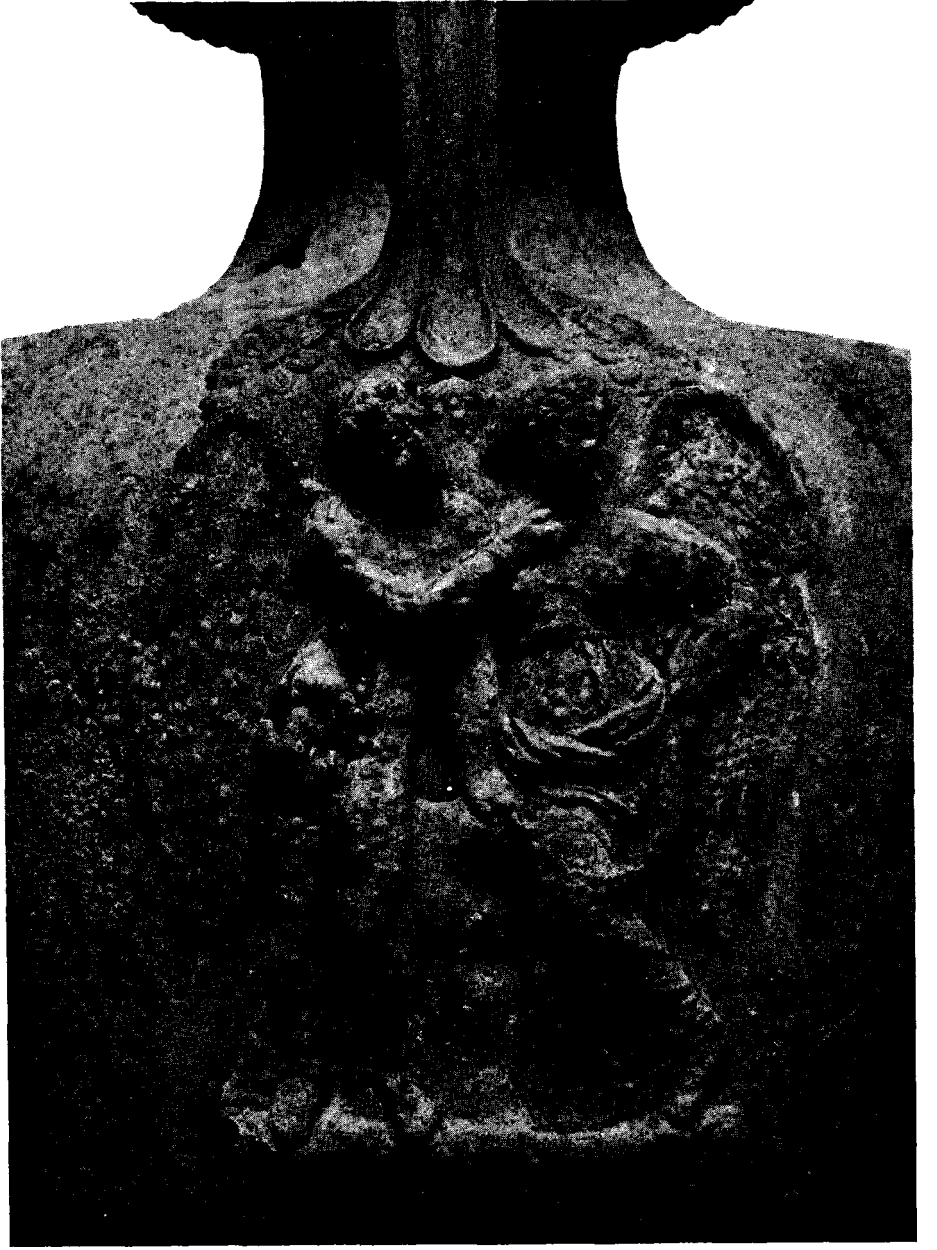

Eros ve Psihe kabartmalı vazo (İstanbul Müzesi)

[1] Catalogue of the Bronzes in the British Museum, Greek, Roman, and Etruscan, 1899.

[2] Eros und Psyche auf einem Bronzrelief aus Amisos, Th. Wiegand, 1923.

Malûmdur ki Eros ve Psihe birçok tarzda tasvir olunmuştur. Lâkin her ikisinin bir arada iki hayat arkadaşı olarak tasvir edilmiş ve iyi muhafaza olun-

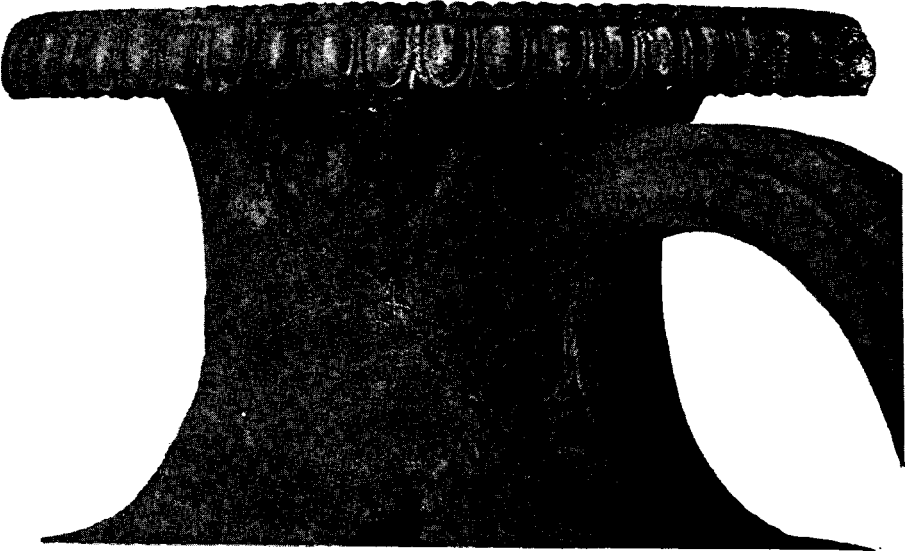

Vazonun üzerindeki kabartmanın yakından görünüşü

muş olanlarına çok nadir tesadüf edilir. Bu sebeple vazonun Arkeoloji noktai nazarından ehemmiyeti artar.

Vazonun, üzerinde en fazla durulması lâzımgelen kısmı bu kabartma olduğuna şüphe yoktur. Bu iki sevgiliyi levhanın taşkın bir çıkıntı üzerinde ayakta, bilhassa Psihe'yi sevgilisine sokulmuş bir halde görüyoruz. Psihe sağ kolunu Erosa dolamış ve sol kolunu kalçasına dayamış bir vaziyettedir. Baş, sağa hafifçe aşağıya eğilmiş ve vücudün üst kısmı sevgilisine maildir. Genç ilâhın ortadan ayrık gümrah dalgalı ve uzun saçları, alın ve şakaklar etrafında bir çelenk teşkil ederek arkaya doğru buklelerle nihayet bulmaktadır. Yüzde ilâhî bir masumiyet sezilir.

Mabude her figürde olduğu gibi burada da çok güzel bir surette giyinmiş yani chiton üzerine belden aşağı himationa bürünmüştür. Tenine giydiği dekoltesi açık bir chiton, kabarıkça olan memelerinin altından iki yana büklüm hâsıl ederek ensiz bir kuşakla hafif bir surette sıkılmıştır. Arkadan inen himation, fahrzlardan gelerek kasıklar üzerinde kalınca büklümler teşkil ettikten

'Vazonun ağzı

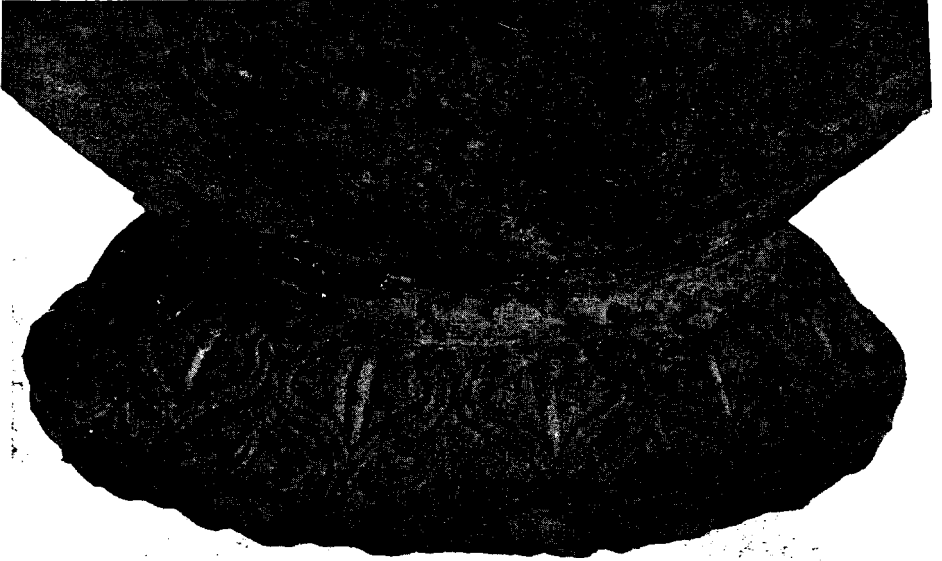
sonra kaidenin üzerine inerek kenara kadar dayanmıştır. Yanılmıyorsak yana dayalı kolunu, sanki mantonun bir ucu örtmekte imiş. Lâkin eserin bu kısmı fazlaca tahammuz ettiği için kat'î bir mülâhaza dermeyanı mümkün olamaz. Psihenin taşıdığı himationun chitona yakın ince bir kumaştan mamul olduğunu söylemekte hata mutasavver değildir, çünkü sağ bacak üzerinden sarılarak kaidenin üstüne dökülen libasın baldırın bütün umumî hatlarını belli eder bir surette göstermekte olmasa ve hattâ kıvrımların küçük pliselerle süslenmiş bulunması bu gütgeyi sağlamlaştırır.

Psihe ve Eros bermutat kanatlı olarak yapılmıştır. Bu kanatlar, kelebek kanatlarına çok benzerse de yukarda bahsedilen fena konservasyon sebebiyle üstündeki san'at incelikleri, izalesi kabil olmıyan bir humuz tabakası altında ka-

palı kalmıştır. Halbuki Berlin Müzesindeki Amisos kabartması çok iyi bir halde olduğundan kanadı teşkil eden tüyler bile teker teker görülmektedir.

Kanatları tetkik ederken san'atkârın burada çok yüksek bir maharetine şahit oluyoruz. San'atkâr, figürlerin birbirine değen cenahtaki kanatların yerine bir tane koymak suretile her iki kanadı bir san'at hud'asile eda etmiştir. Yani iki baş arasında yükselen kanadı her iki figüre birden ait imiş gibi göstermiştir. Çünkü her iki kanadı üstüste koymak şüphe yoktur ki burada sıkıntılı bir durum ihdas etmekten başka bir iş görmeyecekti. . . İşte san'atkâr bu inceliği ihmal etmemiştir.

Kabartmamızdaki Eros, ayakta çıplak bir durumdadır. Berlin Müzesindeki kabartmada ise Eros yarı belden aşağı libasa bürünmüş, adeta kadınlaşmış bir genç halinde görülüyor, sol elini kayaya dayamış sağını Psihenin çenesine uzatmıştır. Güya el biraz sonra maşukasının boynuna sarılmak istiyormuş gibi-

Vazonun oturduğu ayak

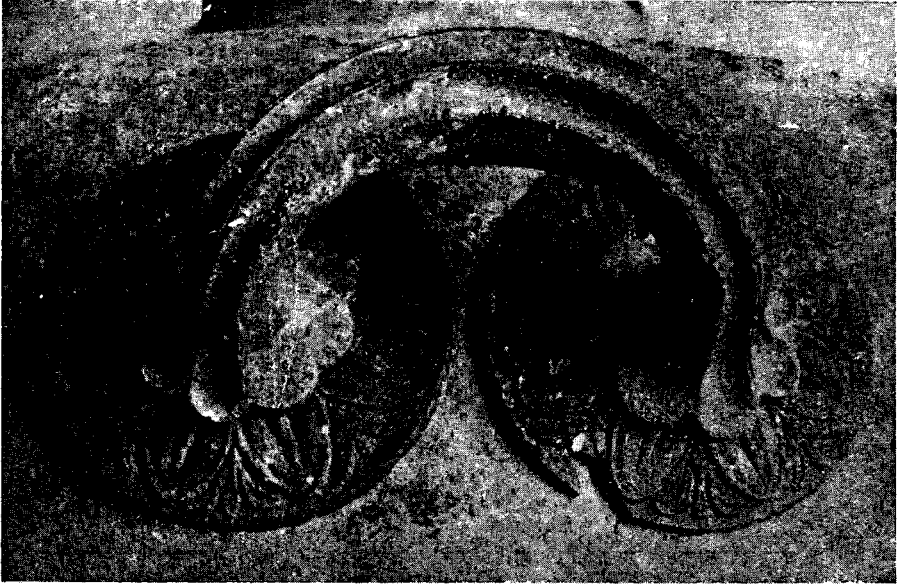
dir. Fakat Psihenin yüzünün sola dönük olması ve her ikisinin sakin duruşları ve fazla olarak çocuk halinde ibda edilmeleri böyle bir düşünüşün yerinde olmadığını gösterir. Eğer ötedemberi olduğu gibi Eros ve Psihe iki küçük çocuk halinde gösterilmiş olmasaydı aşk sahnesinin bu şehveti tasvirleri başka bir mahiyet alabilirdi. Halbuki resmimizde görüldüğü üzere san'atkâr her iki sevgiliyi çocuklara has zerafet sayesinde güzel ve şehvetten arı ve herkesçe beğenilen bir eser halini alabilmesi için şahısların iki çocuk halinde tasvirleriyle masum bir aşk levhası ibda etmiştir. Boynun kısa ve bacakların dolgunca ve etli olması Eros'a bir çocuk halini verir. Baş mailen 3/4 lük dönüşü esere umumî sükkûnetini ihlâl etmeksizin bir canlılık vermekte ve mebzul bukle halindeki saçları alın ve şakaklar üzerine dökülerek çehre masum bir hal almaktadır.

Erosun başı, bilhassa yüze neş'esiz bir eda veren dudakları, kısa ve göz

kapakları da etlicedir. Bu halile biraz Napoli Müzesindeki Kifisdodota atfedilen Atine başına benzeyişi vardır.

Vazonun oturduğu ayağın yüksekliği 4,5 santim
Kutru 15,4 » dir.

Dibi, 8 milimetre irtifainda dairevî ve kenarı içeriye yatıkça bir plâk teşkil eder. Üst sathı çepeçevre kimation ve palmet gibi süslerle bezenmiştir ki adetleri on ikiyi bulur. Burada kimantionun uçları aşağı doğru sivrilerek kenara kadar dayanır. Aralarında keislerden fıskıran birer palmet vardır ki sıra ile her palmetin iki yan yaprağı bir kere içeriye, bir kere dışarıya kıvrılmıştır. Bu tarz tezyinin sade bizim vazodaki kabartmada değil başka yerlerde ve hattâ mimarî tezyinatta da kullanıldığını biliyoruz. Bu cümleden olmak üzere Delfideki

Yan kulplar

Apollon mabedile (M. E. 350) Söke civarında Prien şehri kadimindeki Atine mabedinin (M. E. 332) çatı kısmındaki mümasil şekiller hatıra gelir.

Kabartmanın ifade ettiği mitolojik mana şudur ki Psihe ölüyor, ahrette tekrar Erosuna kavuşuyor. İşte Eros ve Psihe fena bir dünyanın bütün eziyetlerine galebe çalmış mes'ut fakat azgın ühtiraslardan azade olarak açık bir sema altında ebediyen yaşayan bir çifttir. Şekil itibarile de pek hoş olan bu küp ekseriya — topraktan mamul olanlar gibi — şüphe yoktur ki kıymetli bir ölünün küllerini muhafaza için kullanılmıştır.

Reliyefin üzerindeki ziynette ve bilhassa yüzlerdeki işçilikte takip edilen teknik usulleri ve buna inzınam eden birtakım hususî vasflar küpün yaşını tesbite delil olabilecek kuvvetli unsurlardır. Bu yönden bu güzel izerin Milâttan evvel dördüncü yüz yılın ilk yarımına ait olduğu kuşkusuzca söylenebilir.

HAYMANA CİVARINDA BULUNAN YENİ KİTABELER

Prof. Frans Miltner

Geçen senenin son baharında Bay Vecdinin gayretile Haymana ve civarında birçok eski devirlere ait mezar taşları bulunup resimleri alındı; bunların bazıları Ankarada bulunan Ogüst mabedinin yanındaki depoya getirilmiştir.

Her ne kadar bu taşların üzerindeki metinler alelâde kitabelerden başka bir şey değilse de tesadüf edilen isimlerin (doğru) yapılış tarzı ve numara «7» de bahsolunan topoğrafik tesbitler bize bu taşlar hakkında ufak bir fikir edinmemize yardım eder.

I. — Şimdi Ankarada, Ogüst mabedinin yanındaki depoda bulunan kireç taşından mamul 1 metre 6 santim yüksekliğinde, 60 santim genişliğinde ve 26 santim kalınlığında bir mezar taşı vardır. Harflerin büyüklüğü 4 santimdir. Taşın alt ve üst kısımları kopmuştur; sağ kenar yarıktır. Yukarı kısmında görülen kadın büstünün ve aşağıdaki harflerin şekilleri pek son zamana ait olmadıklarına işaretir.

Kitabenin baş tarafı kaybolmuştur (*Resim: 1*).

[. . . . .]
ΦΡΑΤ [. . . τῆ θυγατρὶ]
αὐτῆς ἔσθησε μνήμης
ε (è) ἔαντῆ

Kızının hatırası için bu taş
diktirdi ve kendisi için.

Geriye kalan kelimelerden kitabenin baş tarafında bulunan ismin çıkarılması mümkün değildir.

II. — Bâlâ civarında Altınçanakta bir çeşme duvarında bulunan mezar taşıdır. Yukarı kısmında görülen iki büstün gövde ve kafaları kopmuştur. Aşağı kısmında bir çerçeve içinde bir bel, bir bıçak, bunların altında üzerlerinde birer kâse bulunan 2 masa vardır; birbirile bağlı 4 küçük halkanın ne demek olduğu bence malûm değildir. Belki de Kütahyada bulunan mezar taşının üstünde gördüğümüz gibi halkalar yün yumağı ve aralarındaki çizgiler de iş manasıdır.

Αἴο (ἥλιος) μάξιμος
ἔσθησεν ἰδία γυνεὶ Λαλ-
ας καὶ τιγατρὶ Βαβου
μνήμης χάριν

Aiir hat karısı Halas ve kızı
Babu'nun hatırası için
bu taşı diktirdi.

Muhtelif şekillerde tesadüf edilen (Λαλας) «Dabas» ismi hakkında «Sundwall» in vesikalarına müracaat (Die einchim. Nam. a. Syk. 133 inter lala).

«Βαβον» kelimesi ve mensub olduğu grup Sundwall'a göre (A. A. O. 58) dedir (C I G III 4142 ye müracaat).

Elimizdeki metne göre ismi Βαβον Μαμα olduğu zannediliyor.

Resim: 1

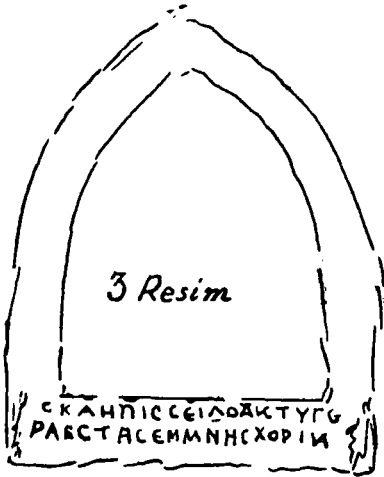
III. — Haymana civarında kapı şeklinde bir mezar taşıdır. Yukarı kısmı yuvarlak ve çerçevelemiştir. Burada bir karı kocanın kabartma resimleri görülür. Üstteki iki mustatilin içindeki yazılar kitabedir. Aşağıdaki sağ mustatilde, üstünde bir kâse bulunan masa vardır. Soldakinde dört köşeli bir şekil görülür. (Resim: 3).

Resim: 2

Resim: 3

3 Resim

ΕΚΑΗΠΙΣΣΕΙΣΔΟΚΤΥΓΓ
ΡΑΒΣΤΑΕΜΜΗΝΗΧΟΡΙΩ

Resim: 4

4 Resim

ΝΑ ΑΡΕΝ
Η, ΑΝΤ

Resim: 5

Αυρ (λήμιος) πανλῦνος τε
 Καυζάαες τὶ ἀνέστησαν
 ν . . . . ος μνήμης χάριν
 αἰτῆς

Aurelios Paulinos ve Kau-
 zakes (?) . . . . .
 Hatırası için bu taşı diktir-
 diler

Resim: 6

« Καυζααες » ismine başka uygun bir kelime bulamadım; « οὐν » le baş-
 lıyan ismin okunması kabil değildir; yerini boş bıraktım; okunabilen harflerden
 « πετρος » olduğunu zannediyorum.

IV. — Haymana havalisinde Sındıran'ın Sınalı köyünden kaba mermerden
 bir mezartasıdır. Şimdi Ankaradaki Ogüst mabedinin yanındaki depodadır.

Yukarki yuvarlak çerçevede üç kadın görülür; bunların tersimleri alelâde
 olup Bizans sanayii nefisesini andırır.

Mezartaşının yüksekliği 55 santim, genişliği 47 santim, kalınlığı 20 santim olup harflerin büyüklüğü 1,5 santimdir (*Resim: 4*).

[A]σκλήπιος εἰδόαις τυέρα	Asklepios kızının hatırası
ἔστησεν μνήης χάριν	için bu taşı diktirdi

« τυέρα » kelimesi adi halk lisanında kullanılmıştır; herhalde yazarın adamın kabahati; hakeza « εἰδοαις » kelimesi de.

Kelimenin baş tarafı olan (τ) numara «6» da bahsolunan taştaki gibi başka şekillerde de yapılabilir; « κòριν » (ksorin) kelimesi de adi lisanında kullanılmıştır. Ne yazık ki aynı yerde bulunan ve bir tipte olan diğer iki mezartaşının yazıları da kazıma ve yıkama yüzünden okunamayacak hale gelmiştir.

Rodenwald [Yahrb. d. Inst. XXXIV. 1919, 77 ff] ve bilhassa Schober [Oesterr. Yahresh. XXVI 1930 9 ff. insbes. 47] bunların yerli üslup cereyanlarının tesirine maruz kalıp kalmadıklarından bahisle son imparatorlar devrinin sanayii nefisesine ait olduklarını söylüyorlar.

V. — Haymana havalisinde Sındıran'ın Çelikli köyünden Süleymanoğlu Mustafanın evinde bulunan bir mezartaştır; aşağı kısmı kırılmıştır.

İçinde yazı bulunan müstatilin üstündeki yuvarlak çerçevelemiş kısımda 3 kabartma insan resmi vardır; solda bir bayan, arkada bir erkek çocuğu, sağda da bir adam (*Resim: 7*).

Διονύσιος Ἡλιοδώρου καὶ Διονύσιος φαρνάκου καὶ Ἡλιοδώρος πασα μαρκίω καὶ χρυσιδώρω κρεμτῶ αὐτῶν ἀνέστησαν μνήμης χάριν	Heliodoros'un oğlu Dionü- ros ve Farnakos'un oğlu Di- onüsios ve Paza'nın oğlu He- liodoros Markios ile Galatia ve mürebbiye Chrüsidoros'un hatıraları için bu taşı diktir- diler.
---	--

« π'κρας » kelimesi hakkında Sundwall'a (Die einh Nam. der Lyk. 176) müracaat.

VI. — Haymana havalisinde, Sındıran'ın Balçıkhisar köyünde bir evde bulunan mezartaştır. Yukarı kısmı kopmuş, kenarları zedelenmiştir.

Αὔρ (ήλιος) τῶος καὶ Δαίκιμος καὶ Ἀλέξανδρος Μόμμωνος Αὐρ(ηλία)Δόμνη τιγατέρι τοῦ μείρου ἀδέλ- μοῦ γλκατάτη ἀνεσσήσμαι μνήμης χάριν καὶ . α . μῶνι Διονυσίου	Biz Mommon'un oğulları A- urelios Gaios, Dekmos, Alek- sandros kardeşimiz ve Dionü- sios'un oğlu Meiros'un sevgi- li kızı Aurelia Domna'nin hatırası için bu taşı diktirdik.
--	---

(Δαίμος) ismi asıl kullanılan (Δέμος) [vergl. I G R R III 67 in. 208, C I G 606, 687, 1240 1286] şekille mukayese edilebilir. Μόμμων kelimesi hakkında Sundwall'a [Die einh. Nam. d. Lyk. 154] müracaat.

(γλυατάμ) kelimesi pek garip; yanlış yazılmış olsa gerek. (τιγατέρι) ve (ἀδελποῦ) [numara 4 te geçen « τεγέρα » kelimesine bak] kelimeleri halk lisanında kullanılmıştır. « ἀνροτήραμι » kelimesini « ἀνεροτήραμε » olsa gerek; « ν » harfi şayanı dikkattir. Sonradan ikinci kelimeyi boş bıraktım; Re-

Resim: 7

simde hafif izleri kalan « α » ve « μ » harflerinin arasında bir (χ) olsa gerek; « α » önceki harfin « S » olduğu kanaatindeyim: Eğer bu kısımda taşın yalnız ızrarı mevzuu bahs değil ise.

VII. — Haymana havalisinden Sındıran'ın Çekirge köyünde bulunan bir mezartasıdır. Yukarı kısmı toprakla gömülüdür. Yan tarafları üzüm salkımları ve asma filizlerle süslenmiştir; üst kenarın arkasında bir fiçı resmi ve buradan her iki tarafa uzanan salkım ve filizler görülür.

Kitabenin altında, üzerinde kâse bulunan bir masa, ve sağında da kulplu

bir bardak vardır. Bu mezar taşı bir piskoposun karısı için dikilmiştir; belki de masa, kâse ve kulplu bardak piskoposun kilisede kullandığı şeyleri bildiriyor.

Αῦρη (λίου) μομιανοῦ
ἐπισκόπου (ἐο (ὦ τω τῆς ἐκ-
σίως τῆς Νικολᾶει τῆς καὶ
Ἑλιοπολιτῶν Αὔρηλια
μούνα ἴδιοσ συνβιος μετὰ
τέκνων τάντων ἐττὰ ἀνέση-
σεν μνήμην χάριν

Burada Nikolaos kilisesinin ve Heliopolis şehrinin başpa-
pazı Aurelios Monianos'un
karısı Aurelia Muna yatıyor;
bu taşı kocası yedi çocuğu ile
beraber onun hatırası için
diktirdi.

Resim: 8

Anadoluda ekseriya (ov) yerine « O » kullanılmıştır; « Μομιανός » kelimesinde olduğu gibi. [Vgl. diesbetzüglich MAMA IV nr. 349 Λώκιος oder Igr III 171]. « Σατορνείνος » kelimesi de bu bahse ait olup gramere

uygun şekli « ἐπιρκόπω »dir. Igr II 1249 da tesadüf edildiği gibi [Σοναίω ἀδελφῶ] yerine « Σοναίον ἀδελφον » kelimeleri sadalı harflerle mukayyet bulunuyor. Lâtince tasriften sarfı nazar, « ἐπίδοπος » ve « Νικολᾶει » kelimelerinin arasındaki « υ (eo) ū » calibi dikkattir.

Resim: 9

Hiereh. (697, 2, Not. epise. I 141 und Vita S. Theodori) sayfa 392 de gelen « Ἡλιον πολιτῶν πολις » [Vgl. Ruge R. — e., X 102] kelimesinin Julipolis Gordiukome (Anderson. Brit — School IV 1897/98, 68 pl IV) kelimesinden mutlaka tefrikini işaret ediyor. Elimizdeki kitabemizin ispatına göre Heliopolis harabelerini Sındıran civarında aramak lâzımdır; çünkü mezartaşının uzaklara götürüldüğü zannolunamaz.

Türk askerî haritasına istinaden (1:800.000, 933, Ankara) Balçıkhisar civarında gösterilen harabelerin Heliopolis harabeleri olduğu kabul olunabilir. Bu bahsimin doğruluğu ancak mevzuu bahs mahallin tetkikından sonra ispat olunabilir.

VIII. — Haymana'da Culuk'ta bulunan, yukarı kısmı kopuk, sağ kenarı hayli kopmuş bir mezartaşdır. Yan tarafları sarmaşıkla tezyin edilmiştir. Kitabenin altında muhtelif şekillerde süsler vardır. Arkada daire içinde bir rozet; sağındaki galiba bir beldir; ve bunun alt kısmında da üzerinde birer kâse bulunan 3 masa vardır (Resim: 9).

Αἰὼ (ἡλία) κλωδία ταί-
ου καὶ Δόμνος οὐάρου
κυρίλλη τελεύκου γλυκινάτη
καγατρί καὶ Ἀντωνεῖνος
Οὐάρου ἀνήρτης κυρίλλης
μνήμης χάριν ἀνέστησαν.

Gaios'un kızı Aurelia Klodia
ve Varos'un oğlu Domnos ve
Varos'un oğlu Andoninus
Kürillenin kocası Seleukos'
un sevkili kızı Kürillenin ha-
tırısı için bu taş diktirdiler.

Kayınbiraderle baldızın kendi ailelerinden birile evlenen Selçukos'un kızı Kürilla'nın (Kyrilla) namına dikilen bu mezartaş için bilhassa emek sarfettikleri pek ender tesadüf edilen bir şey olduğundan nazarı dikkati celbediyor.

UYGURCA YAZILAR ARASINDA

Prof. Dr. Rahmeti (Arat)
İstanbul

Önümüzdeki bu uygurca yazma parça Turfan hafriyatında Murtuk'ta bulunarak *Birinci Alman Turfan - Expédition*'u tarafından Berline getirilmiş olup, bugün Prusya Ulûm Akademi'sinde saklanmaktadır. Bu yazı, expédition tarafından bulunan başka birçok uygurca yazılar ile birlikte, işlenmesi ve basılması için, 1903 senesinde W. Radloff'a verilmişti. W. Radloff bunu da başka uygurca yazılar sırasında okumuş, çevirmiş ve sonra bunlar S. Malov tarafından neşredilmiştir [1].

Yazı kaba kâğıda yazılmıştır ve saklanabilmiş olan parçanın genişliği ile uzunluğu 20 × 56 santimdir. Önce iki parça olan kâğıt parçaları 51 ile 52-inci satırlar arasında birbirine yapıştırlarak bir parça yapılmıştır. 52-inci satırdan başlayan, yazının son parçasından başkası oldukça düzgün bir imlâ ve alışıkları bir el ile yazılmıştır.

Yazının dili ayrı bir güçlük göstermediği gibi, dil için yeni bir şey de vermemektedir (b. Notlar). Dilin ilerleyişini (inkışafını) gösteren hususiyetler üzerine bu çeşit başka yazılarla birlikte durulması gerek olduğundan (bk. aşağıda), burada bu hususiyetler üzerinde durmayacağız. Yalnız, burada göze çarpan mühim noktalardan bazıları şunlardır: Uygurca Akk. (mef. b.) - eki olan -iğ, -iğ yr. -ni, -ni (-ni edle- 48; -ni başla- 28; urubni 61) öküş yr. köp (57, 59); adın yr. özge (49); öd yr. çağ; aşnuki yr. burunki (46); madın yr. mayın (50); er - ve - sar - ser eski şekillerini saklamaktadırlar.

Yazının başı eksiktir; kimin tarafından ve niçin yazılmış olduğunu gösteren kısım yoktur. Yazıda damga ve imzalar bulunmadığı için, bunun müsvedde veyahut kopya olduğunu düşünebiliriz.

Bu uygurca yazı parçasının bizi alâkadar eden birkaç ciheti vardır. Bunların birincisi, metnin yazıldığı tarihin belli olmasıdır. Yazı o zamanın hükümdarı olan Tokluğ Temür'e verilmiş olduğu için, 1447/48 — 1365 (?) yıllarında yazılmıştır. Türk dilinin en mühim örneklerinden olan Uygur yazılarının tarihlerini biz bugün tamamen tayin edemiyoruz. Bilhassa hukuk yazılarında kullanılan 12 yıllık hayvan takvimi bize bu imkânı vermemektedir. Onun için, türk dilinin inkışafında ayrı hususiyetlerin yaradılış tarihlerini tesbit etme işi birçok yerde takribî olarak kalmak mecburiyetindedir. Tarihleri belli olan yazıların, bir araya toplanarak, dilin inkışafı bakımından araştırılmalı icap edecektir.

Önümüzdeki yazının ikinci mühim ciheti, onun, umumiyetle Çağatay ulusu-

[1] W. Radloff, *Uigurische Sprachdenkmäler*, Hrsg. S. Malov. Akad. d. Wiss. der U. S. S. R. Leningrad, 1928 SS. 28—32, Nr. 22.

nun ve bilhassa *Turfan* ve civarındaki medenî ülkenin tarihi için faydalı olan birçok noktaları aydınlatmasıdır. Türk milleti cihan tarihinin büyük bir kısmını kendisi yaratmış veyahut onun yaratılmasına iştirak etmiştir. Yalnız, o, yarattığı tarihi yazmamış ve yazılanın da büyük bir kısmı zamanımıza kadar saklanmamıştır. onun için, bizim, ne gibi yollarla olursa olsun, geçmişte yaşadığımız devirler için ilk k a y n a k olabilecek yazıları büyük bir ciddiyetle toplamamız ve araştırmamız gerektir. Önümüzdeki uyurca parça da bu gibi yazılardan biridir.

Çok dikkatli olan ve zikri geçen hükümdar adlarının ayrı yazılması suretile görünüşü kolaylaştıran yazı tarzı, bu defa bizim zararımıza olmuştur. Çünkü, yazının tarihi şahısların adlarını taşıyan kısmı zedelenmiştir; yazının saklanabilmiş olan kısmındaki on hükümdar adından ancak dördü kalmıştır: *Esen Buka* (11), *İlçikedey* (23), *Yisün Temür* (34) ve *Tokluğ Temür* (45 ve 53) *Esen Buka* ile *İlçikedey* arasındaki hükümdarın adı *Kibek* (20) olacaktır. İlçikedey ile Yisün Temür arasında iki hükümdar yeri vardır. Bunlardan ikincisinin sonuncu harfi olan *-i* saklanabilmiştir. Adının sonu *-i* olan hükümdar bu sırada ancak *Çinkişî* (31) olabilir. İlçikedey ile Çinkişî arasında bulunan hükümdarın adını kestirmek biraz güçtür. Elimizdeki listede [''] bu ikisinin arasında üç hükümdar bulunmaktadır: *Duva Temür*, *Tarmaşirin* ve *Sancar*; bunların hangisi *Turfan*'a heyet göndermiştir? Bunların arasında en uzun hükümet süreni *Tarmaşirin* olduğundan, biz de burada onun adını yazabiliriz (26).

Yisün Temür ile Tokluğ Temür arasında bizim yazımızda iki hükümdar için yer vardır. Bunlardan ikincisinin adının sonuncu harfi *-k* (ince *-k*) dir. *-k*'ye biten adı taşıyan bir hükümdar listede mevcut değildir. Burada ya listede eksiklik vardır veyahut buradaki hükümdarların listedekilerden başka ikinci bir adları da mevcut idi:

Bizim yazımızdaki hükümdarlar listesi şu şekilde sıralanabilir:

1. *Esen Buka* (1309 — 1318).
2. *Kibek* (1318 — 1326).
3. *İlçikedey* (1326).
4. *Tarmaşirin* (1326 — 1334).
5. *Çinkişî* (1334 — 1338).
6. *Yisin Temür* (1338 —   ).
7. . . . .
8. . . . -k
9. *Tokluğ Temür* (1347/48 — 1365).

Iduk-Kut'un Uygur hükümdarlarına mahsus bir ad olduğunu ve *Barçuk* *Iduk-Kut'un* 1209 senesinde kendi isteği ile *Çingiz*'le birleştiğini biliyoruz. *Reşidî*'nin *Taribi Gazani*'sinde *Barçuk* (بارچوق، باورچق)'un oğullarından *کشماین* (? *کماين*) ve *سالتدی* 'ların *Iduk Kut* oldukları yazılıyor [2]. *Monğul-sülâlesinin yıllıklarında* (*Juan-schi*, Cop. CXXII).

[1] E. de Zambaur, *Manuel de Genealogie et de Chronologie pour l'Histoire de l'Islam*, Honnovre, 1927. S. 248. No. 235 *Djagatai*.

[2] W. Radloff, *Das Kudatku Bilik*, Teil I, Petersburg 1891. Einleitung XXVIII.

Iduk - Kut unvanının *Barçuk*'un çocuklarına ve çocukların çocuklarına veraseten verildiği yazılmaktadır [1]. Bundan sonra bu Iduk - Kut'ların ne oldukları belli değildi. Çingiz devletinin bir imparatorlu cumuriyet olduğuna ve Uygurların da bir dost sıfatı taşıdıklarına göre, Iduk - Kut'ların ortadan kalkmaları için bir sebep yoktu. Şimdi biz burada üç yerde Iduk - Kut'la karşılaşıyoruz ve her üçünde de onlar bu taraflara gelen heyetlerin başında bulunuyorlar. Yalnız, *Esen Buka*'dan önce ve onun çağında gelen ilçiler başında Iduk - Kut'ı gördüğümüz halde, aynı hükümdar çağında gelmiş olan ikinci bir ilçilikte ve ondan sonraki hükümdarlardan *Kibek* ile *İlçikedey* çağında Iduk - Kut görünmüyor; *Tarmaşirin* çağında gelen ilçiler başında yine görünmüyor. *Murtuk* tarafının Iduk - Kut'a tâbi olduğunu düşünebiliriz. Burada onun ilçilere başlık etmesi, heyetlerin başaracakları için ehemmiyetinden mi ileri gelmiştir? Devletin esaslarından biri olan vergi tanzimi işi Çingiz devletinin başka kısımlarında nasıl olmuştur?

Çinkişi çağında buralara Bey olarak gelmiş olan *Tarığçı* vergileri tanzim etmiştir. Burada *beg bol-* ibaresi bu taraflara (Iduk - Kut yerine?) tayin edilen bir vali mi demektir? 24-üncü satırdaki *taruğa* (bk. Not 6) sözü *Tokluğ*'un (23) unvanı mı, yoksa bir memuriyet midir [2]?

Bir cihet daha düşünmeğe değer: Müracaat edilen kimse devletin başı olan *Tokluğ Temür*'dür. Demek, idarede, bilhassa maliye işlerinde sıkı bir merkezilik olmuş ve ilçiler de doğrudan doğruya merkezden gelmişler; yerli idarenin salâhiyeti görünmüyor.

Bunların aydınlatılması tarihimizin bu devresi ile uğraşan tarihçilerimizin işidir. Türk milletinin kültür alanındaki işlerini gereğince anlamak için, tarih araştırmacıları olmıyanlara da kolaylık gösterebilecek olan, "Monumenta Turciae historica" ya ne kadar ihtiyacımız olduğu bu gibi sorgular üzerinde bir daha fazla duyulmaktadır.

Metin için: Uygurcada ayrı ayrı yazılmış ve aynı sözün ekleri olan parçalar birleştirilmiştir. Uygurcanın son çağlarına mahsus olan birkaç imlâ uygunsuzluğu metinde olduğu gibi bırakılmış ve ayrıca noktalarla gösterilmiştir:

t.=d, d.=t, s.=z, e.=e, ö.=ö

e. — Metinde bazan e ler a biçiminde (iki çizgi ile) yazılmıştır; bu bir telâffuz farkı olmayıp, ancak yazı tarzıdır.

ö. — Ekseriya son devrin uygurcasına mahsus olup, i' siz yazılan ö' leri gösterir.

[ ] İçine alınanlar, yerleri olup ta yazısı saklanamıyan sözlerdir.

( ) İçindeki rakamlar metnin satırlarını gösteriyorlar.

[1] W. Radloff, *Das Kudatku Bilik*, Teil I, Einleitung LXIX.

[2] A. Von Le Coq: *dâroğa, doroğa*, in Chines.-Turkistan: "ein Jamun-Beamte niederen Ranges"; im Turfan-Distrikt: "der oberste Zivilbeamte (die alte Bedeutung)". (G. J. Ramstedt, *Mongolische Briefe aus Idikut-Schäbri bei Turfan*, SPAW. 1909. Einleitung). Bundan başka bk. WB. (III, 1629): Çağ. Osm. "Chef eines Bezirks oder einer Stadt; Bezirkesverwalter; Polizeichef."

- 1   {Bİr} yigirminç ay, altı yangı[ğa]
 2   . . . ilçİ ke[lip] . . . .
 3   . . . . .
 4   {kalan kesip}, inçü bağçı[larğa]
 5   kalan kesmişi yok. Yan[a]
 6   . . . /z İduk - Kut, Tüke T/ . . . . .
 7   . . . /ilmiş Tarkan, S/ . . . . .
 8   . . . . .
 9   {k[ ]lan k[esip, inçü bağ-]
 10   çılarğa kalan kesmişi yo[k].
 11   [E]sen Buka kan çakıntı.a,
 12   {Künçü}k İduk - Kut, Kıd.ay U/ . . . .
 13   başlığ ilçiler birle
 14   kalan kesip, inçü bağ[çı -]
 15   ğa kalan kesmişi yok. Yana bu
 16   [kan ö]ze ök, Kuduğu Bad.ur, İrkenür,
 17   İrkey ilçiler birle kalan
 18   kesip, inçü bağçığa kalan
 19   kesmişi yok. Yana
 20   {Kibek} kan çakınt.a, Yabğu Beg kalan
 21   kesip, inçü bağçılarğa
 22   kalan kesmişi yok. Yana
 23   {İlçi}ikedey kan çakıntı.a, Tokluğ atlığ
 24   taruğa kelip, inçü bağçılarğa
 25   kalan kesmişi yok. Yana
 26   {Tarmaşirin} kan çakıntı.a,
 27   Künçük İduk - Kut Tüpçük
 28   Bad.urnı başlap kelip, kalan
 29   kesip, kalan kesip, inçü bağ-
 30   çılarğa kalan kesmişi yok. Yana
 31   {Çinkiş}i kan çakıntı.a, Tariğçı beg bolup
 32   kelip, kalan kesip, inçü bağçı-
 33   ğa kalan kesmişi yok. Yana
 34   {Y}isün Temür kan çakıntı.a, Kulun Kıa
 35   kalan kesip, inçü bağçılarğa
 36   kalan kesmişi yok.
 37   . . . kan çakıntı.a, Tıdığ İlçi kelip,
 38   kalan tös.üp, inçü bağçığa
 39   kad.ılmadı. Yana
 40   . . . /k kan çakıntı.a, Kuba Çakırça
 41   birle Say Buka, Çakudu,
 42   Temüke başlığ ilçiler birle
 43   kalan kesip, inçü bağçığa
 44   kalan kesmişi yok. Yana

- 1 . on birinci ay, altıncı günü,
2 . . . ilçi gelip, ...
3 . . . . .
4 vergi kestikte, *inçü* bağcılara
5 vergi kestiği yoktu. Yene
6 . . . /z İduk-Kut, Tüke T/. . . .,
7 . . . /ilmiş Tarhan, S/. . . .
8 . . . . . (ilçilerle gelip),
9 vergi kestikte, *inçü* bağcılara
10 vergi kestiği yoktu.
11 Esen Bukahan çağında,
12 Küñçük İduk-Kut, M/. . . .
13 riyasetindeki ilçiler ile
14 vergi kestikte, *inçü* bağcıya
15 vergi kestiği yoktu. Yene bu
16 han çağında, Kudıǵu Batur, Irkenür,
17 Irkey ilçilerle vergi
18 kestikte, *inçü* bağcıya vergi
19 kestiği yoktu. Yene
20 Kibekhan çağında, Yabǵu Bey vergi
21 kestikte, *inçü* bağcılara
22 vergi kestiği yoktu. Yene
23 İlçikedeyhan çağında, Tokluǵ adlı
24 taruǵa gelip, (vergi kestikte) *inçü* bağcılara
25 vergi kestiği yoktu. Yene
26 Tarmaşirinhan çağında,
27 Küñçük İduk-Kut riyasetinde Tüpçük
28 Batur gelip, vergi
29 kestikte, vergi kestikte, *inçü* bağcılara
30 vergi kestiği yoktu. Yene
31 Çinkişihan çağında, Tarıǵçı Bey olarak
32 gelip, vergi kestikte *inçü* bağcıya
33 vergi kestiği yoktu. Yene
34 Yisün Temürhan çağında, Kulun-Kıya
35 vergi kestikte, *inçü* bağcılara
36 vergi kestiği yoktu.
37 . . . han çağında, Tıdıǵ ilçi gelip;
38 vergi tanzim ettikte, *inçü* bağcıya
39 karışmamıştı. Yene
40 . . /k han çağında, Kuba Çakırça
41 ile SayBuka, Çakudu,
42 Temüke riyasetindeki ilçiler ile
43 vergi kestikte, *inçü* bağcıya
44 vergi kestiği yoktu. Yene

- 44a emdi
 45 {kanımı}z Tokluğ Temürge bağçılarının
 46 öd.üg: Biz burunkı bu
 47 {kan}lar çakınt.ın berü ağa ini-
 48 lerimiz birle bağrı edlep,
 49 ös.ge alban yasak
 50 tud.mayın,
 51 {kan}larımızğa küç birip yorıdımız
 52 e.rt.i. E.mti takı bolsar,
 53 {kan}ımız Tokluğ Temür, İrk
 54 Sında yeme bağlarımıznı
 55 e.dlep yarışı bolt.ı.
 56 Az birür urubumuz
 57 köp bolt. t. Aning
 58 teg ök bağlar-
 59 ning köbi kalt.ı. Biz ağa ini-
 60 {leri}miz birle bolup, bu yılt.a
 61 . . ./ğan urubnı büd.kerdimiz
 62 {er}t.i. Bir kişi iki alban
 63 {t}ud.zun tiser, bağlar .
 64 {kanı}mızning ol,
 65 alban bis.ning ol.
 66 . . ./k yarlığ bolzun.

Notlar

1 Yazı ve kâğıdın görüşünden biz bu *ötüg bitigi*'nin sonu eksik olmadığını düşünebiliriz. Onun için, bu yazıyı yazarların adı ve yazılmasının sebebi başında yazılmış olacaktır; yalnız, yazının bu kısmı bize erişmemiştir. Burada adı saklanmamış olan ilçinin Tokluğ Temür'den gelmiş olduğunu ve bu ilçinin öncelerde *inçü bağçılar*'ın istifade ettikleri kanuna uygun olmayan hareketinin bu yazıya sebebiyet vermiş olduğunu tahmin edebiliriz.

3 ve **8** Burada boş bırakılan yerlerin ancak birer satırdan ibaret olmayabildikleri kendiliğinden anlaşılır. Çünkü, şimdilik yazı başındaki eksikliğin ölçüsünü kestirmenin imkânı yoktur.

4 *inçü bağçı*. Buradaki *inçü* sözü *bağçı* sözü ile bir birlik yapmaktadır. Yalnız *bağ* sözü geçen yerlerde *inçü* yazılmıyor (bk. 48, 54, 58 ve 63). *Inçü* sözünün Çağ. anlamı (WB. I, 1455): 1. *Die fürstliche Domaine*; 2. *Ein Diener*; *Jeder, der freiwillig in den Dienst eines Beg's tritt und von ihm unterhalten wird*. Buna göre, *inçü bağçı* burada "tımarcı" (Domänenpächter) olmalıdır. Bunlar bahçeden aldıkları verimin bir kısmını (bk. *urub* 56) devlete vermekle

44 a şimdi
 45 hanımız Tokluğ Temür'e bağcılarını
 46 dileği (şudur): biz önceki bu
 47 hanlar çağındanberi, büyük küçük
 48 kardeşlerimiz ile bahçeyi işleyip,
 49 başka bir türlü vergiye
 50 katlanmadan,
 51 hanlarımıza emek verip geçinmiştik.
 52 Şimdi ise,
 53 hanımız Tokluğ Temür, İrk
 54 Sında dahi bizim bahçelerimizi
 55 işleyerek, (bize) ortak oldu. (Onun
 56 için bizim) az olan vergimiz
 57 çoğaldı. Tıpkı bunun
 58 gibi bahçelerin
 59 çoğu (olduğu gibi) kaldı. Biz büyük
 60 küçük kardeşler birleşerek, bu yıl da
 61 . . . vergimizi verdik.
 62 (Şimdi), bir kişi iki vergi
 63 versin, denilse, bahçeler
 64 hanımızın olsun, ve
 65 (bir) vergi bizim olsun.
 66 (Hanımızın) yarlığını bekliyoruz.

başka vatandaşlar üzerinde olan vergilerden dış tutulmuşlardır [1]. Bu "kiracılık münasebeti" (Pachtverhältnis)'nin iki taraflı şartlarla, serbestçe bağlanmış olduğunu ve "kiracı" (Pächter) 'nin isteği ile bozula bileceğini de görüyoruz.

Radloff buradaki *bağcı (inçü bağcı!)* sözünün başka metinlerdeki *borlukçı* (bk. yukarda No. 21: *inçü borluk* ve *borlukçı*) yerine kullanıldığı ve bunun oldukça son çağların hususiyeti gibi görmek istemiştir. Yalnız, Uygur-

[1] Başka bir uygur yazısında (T. M. 223 = W. Radloff - S. Malov, *Uigurische Sprachdenkmäler*, S. 25. Nr. 21): . . . *inçü borlukka edlegüci bir evlüg kişi birtün timiş üçün, biz.... begler, bu Altun-Kıa Kargu (?) nıng tud.uş turur kalanın il öngdüninde üs.üp, Budasırığa borlukçı birtimiz, tıp, tamğalarımızı bastıp birtimiz. Bu kündin song, bu Altun-Kıağa kalan, kayıt (?), tüd.ün, kapı (?), negüme alban biz tilemez biz, "...inçü bahçede çalışmak için bir evli kişi (?) verilsin denildiğinden, biz. . . Beyler, bu Altun-Kıya Karağ'unun (vermekle mükellef olduğu) vergisini (kalanını) il (cemaat) önünde üzüp (üzerinden alarak), (onu) Budasırıya bahçıvan (olarak) verdik ve damgalarımızı bastık. Bu günden sonra, biz bu Altun-Kıya'dan kalan, kayıt(?), tütün, kapı (?) ve başka hiç bir vergi istemeyeceğiz."*

larda *borluk* 'un ne gibi anlamlarda kullanılmış olduğu şimdilik pek te iyi bilinmiyor. Uygurlarda yalnız ü z ü m bahçeleri mi vardı? — sorgusu açık kalıyor.

Bağcı ve *bağçılar* ile birlik ve çokluk mu gösterilmek istenmiştir? Yoksa burada bir yazı hatası mı var? Birincisi doğru ise, bizim yazımızın, büyük dik-katle yürütülmüş olan, bahçenin idare defterine istinat edilmiş olması gerektir. Merkezden gelen ilçilerin muntazam gösterilmiş olması da bunu doğruluyor gibidir.

5 kalan. Burada *kalan* sözü her yerde yalnız "v e r g i" diye çevrilmiştir. Bununla ne gibi vergi ifade edildiği ancak bu gibi başka yazılarla karşılaştırıldıktan sonra tesbit edilebileceğinden, şimdilik burada bunun ü z a h rı tecrübesi faydasızdır. *Kalan* herhalde bu gibi *bağcılar* için olmalı ve başka vatan-daşlardan kesilmekte olan (belki de bir mahalle, köy veyahut şehirlere t o p t a n kesilen) umumî bir vergi olacaktır (bk. Nr. 21).

kalan'dan başka vergiler için bk. *alban* (49, 65), *yasak* (49), *urub* (56, 61) v. b. (bk. Nr. 21).

6 İduk -Kut, Tarkan (7), *Batur* (16), *Beg* (20), *İlçi* (37) ve *Taruğca* (24, bk. *Ön-söz*); bunlar, burada adların birer parçası olduğu için, çevrilme-miştir.

5 Kes- "kesmek"; *kalan kes-* "vergi kesmek, vergi tanzim etmek." Krş. : *makbuz kes-*, *kestir-* v.b.

12 Künçük. Burada ancak sözün sonundaki *-k* saklanabilmiştir ve metin-deki açıklık s. 27-ye göre doldurulmuştur. Bunun yerine başka bir sözde gelebilirdi.

13 başlığ (42 - de de), krş. *başlap* (28). Riyasette birkaç adın birlikte sa-yılması bugünküne biraz aykırı gibi geliyor. F. W. K. M ü l l e r gibi alsak bile bu müşkülât kalkmıyor (bk. : G. J. R a m s t e d t, *Mongolische Briefe aus Idiqt-Schähri bei Turfan*, SPAW. 1909. N a c h t r a g), fakat *başlığ*?!

13 birle, metnin her yerinde böyle okunmuştur. Bu söz *bilen* gibi de okuna bilirdi; yalnız, açıkça: *birle* (60).

15 yana, yan-'dan *a-Gerundium*. Bugün kullanmakta olduğumuz *yene* bu sözün *y-* yüzünden *i n c e l m i ş* şeklindedir.

16 bu kan öze ök "ayni han çağında." Bugün *ayni, tıpkı* v. b. ile değiştirdiğimiz *ok* ve *ök* 'lerin şivemizdeki kullanılışı pek mahduttur.

20 yabğu, Mongulca metinde de olduğu gibi (bk. G. J. R a m s t e d t, *Mongolische Briefe....*), burada *yabağu* 'da okunabilirdi; yalnız; bk. : R a d l o f f - M a l o v, *Uigurische Sprachdenkmäler*, I n d e x.

31 Burada bulunması gerek olan hükümdar adının ancak sonundaki *-i* saklanabilmiştir (bk. *Ön - söz*).

38 tūs.üp, oku: *tüzüp*. Bu cümle kendisinin başka benzerlerinden ancak sonundaki *kadılmadı* (oku: *katılmadı*), "k a r r i ş m a d ı, d o k u n m a d ı" sonundaki *kadılmadı* (oku: *katılmadı*), "k a r r i ş m a d ı, d o k u n m a d ı"

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

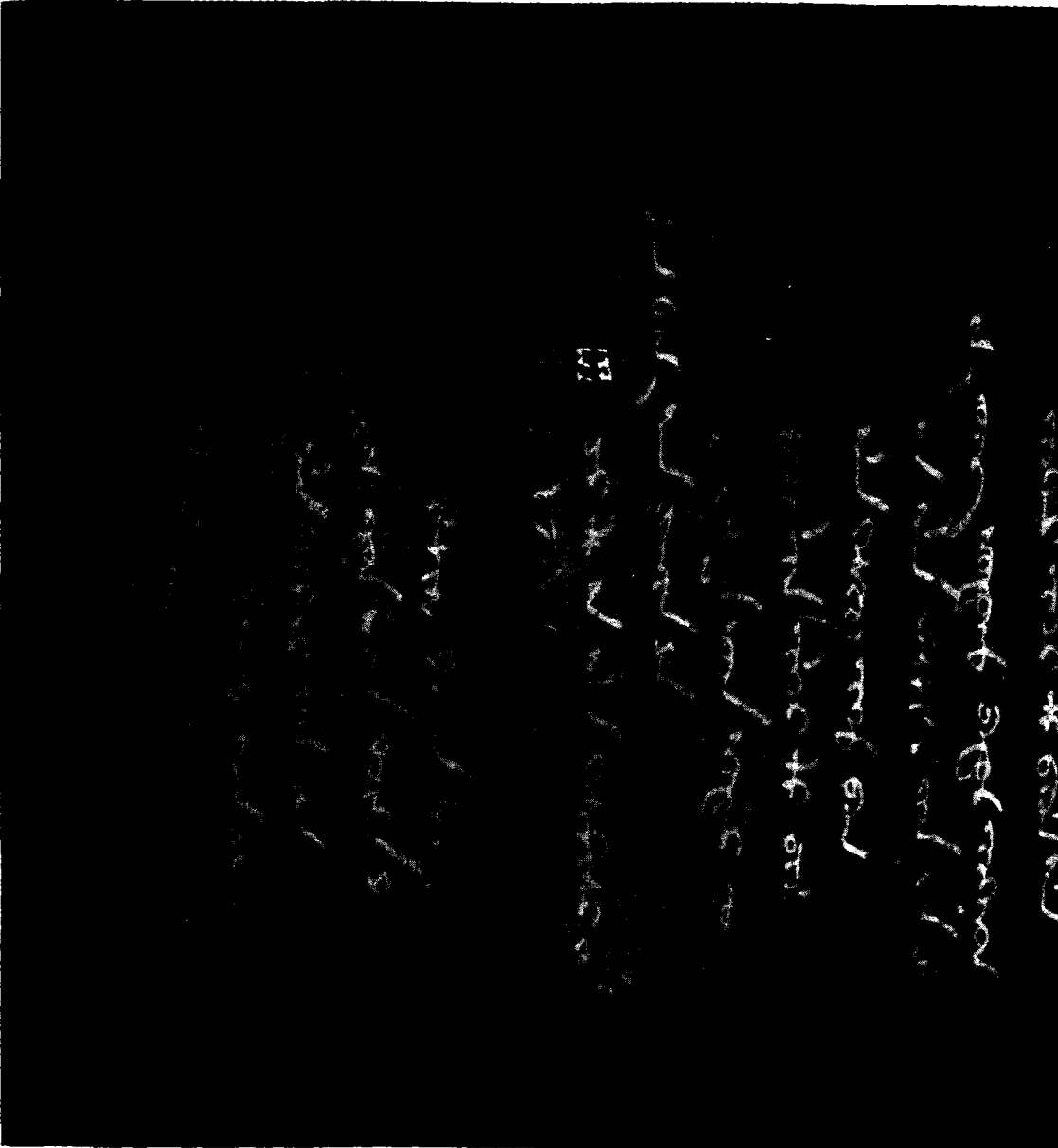
13

14

15

16

17

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

19

pas styro

20

pas styro /
pas styro /

21

pas styro /

22

pas styro /

23

pas styro /

24

pas styro /

25

pas styro /

26

pas styro /

27

pas styro /

28

pas styro /

29

pas styro /

30

pas styro /

31

pas styro /

32

pas styro /

33

pas styro /

34

pas styro /

35

pas styro /

36

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

38
39
40
41
42
43
44
44a
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54

no se que me
se de
se me
se me
se me
se me
se me

se me
se me
se me
se me
se me

se me
se me
se me
se me
se me

38
39
40
41
42
43
44
44a
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54

51

51

52

52

53

53

54

54

55

55

56

56

57

57

58

58

59

59

60

60

61

61

62

62

63

63

64

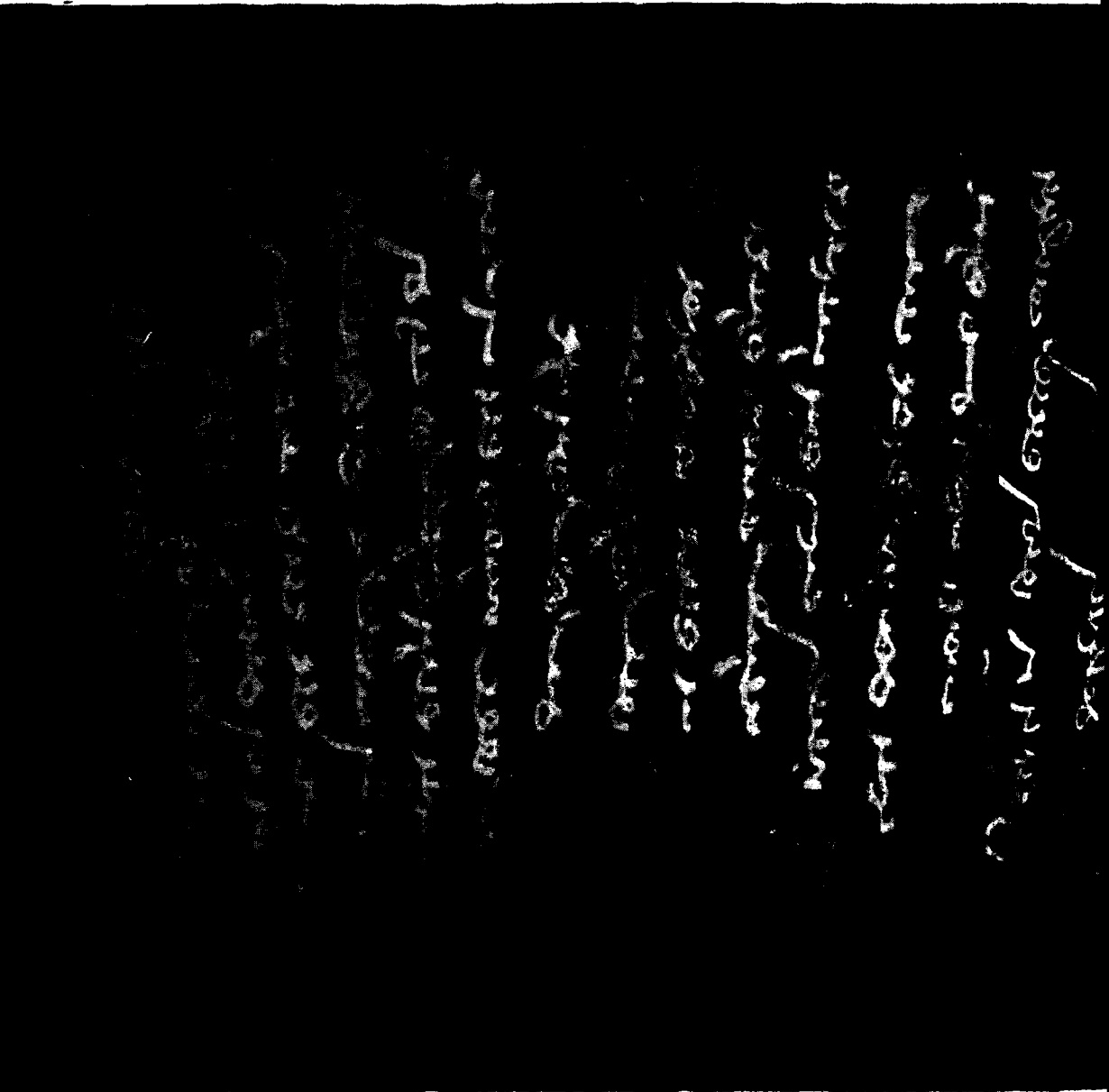
64

65

65

66

66

S. 16—17, Nr. 14, satır 14—15: ... *salıĝ, negüme katılmaz biz, salmaz biz* "... vergi, ne olsa, (ona)dokunmayız, koymayız"). Başka cümlelerdeki *kalan kesip*, burada da *kalan* 'dan sonra *kesip* sözüne yakın olan bir sözü istemektedir. *kalan kes-* burada, tabii, *vergi kes-, vergi tanzim et-* demektir; yoksa, vergi toplamak için yüksek memurlardan bir heyetin gelmiş olmasını düşünmek güç olurdu. Burada tanzim etmek anlamında ancak *tüz-*'den *tüzüp* olabilir. Bu sözün sonundaki *-p* burada açık yazılmıştır. Bunun gibi yazılmış olan *-p*'ler için, bk: *edlep* (55), *köp* (57); *-z-* yerine olan *-s-* için, bk. : *bis-ning* (oku: *bizning*) (65), *biz* (59). *Tüşük* adında bir verginin başka uygur metinlerinde görülmemiş olması da bu düşünceyi doğrulamaktadır.

41 *Say*, burada *-a-*, *-r-* gibi de okunabilirdi: *Sri?*

46 *öd.üg, -i* eksiktir: *ötügi*. Bk. T II B 28: *eşitgil bizing ötügümüzni, birgil bizing kolutumuznu* "bizim dileğimizi eşit, bizim istediğimizi ver"; *kolutumuznu* < *kolu-t-umuz-nu*; *kolu-* "istemek, rica etmek" v. b. *kolu-t* "istek, rica"; krş. *geçit, yanut* v. b.

50 *alban, yasak tutmayın; alban tutzun* (63). *alban tut-* "vergi vermek." (Bk. Bang-Gabain, *Türkische Turfan-Texte* I, 12 Anm. u. 1). *-mayın* < *-madın*.

53 *Temür*, sözün ilk harfi zedelenmiştir; *Demür* şeklinde de okunabilirdi.

53-55 Burası anlaşılması en güç olan yerdir. Ben burada, çok tereddütle olsa dahi, *İrk Sında* okumak ve bunu bir hasad olarak anlamaktan başka bir yol bulamadım. 55-inci satırdaki *yarışı* (yahut: *yaraşı, yarı(a)kı??*) sözünü Kaşğari'deki (III, 24—15) *yarışı* < *yar-ı-ı* (?) "ortak, münassif" ile karşılaştırırsak, ortadaki güçlük az çok kalkmış olur.

ilk bakışta, *Tokluğ Temür* 'den sonra *-ning* üzerinde düşünülmesi iyi olurdu, yalnız o zaman da *sında* (*sırda, -an* v. b.?) ile *yarışı* sözlerini anlamak kolaylaşmıyor.

55 *e.dlep*, 48-inci satırdaki *edlep* ile karşılaştırılınca, buradakini *adlap, aylap, avlap, idlap* ve bunların ünceleri de okunabilirdi. Yalnız burada da, 48-de olduğu gibi, "işlemek, işletmek" v. b. benzer anlamlardaki *edlep* olması gerektir. (Krş. WB. IV, 1446; *bağ ek-*; *edlep*'in sonraki şekli olan *eyle-*'nin ifade ettiği anlamlara bk. [1] *e-* yerindeki *a-* için bk. : *erti* (52) ve *emti* (52).

56 *urubumuz ve urubnu* (61). Başka uygurca yazılarda bu adı taşıyan bir vergi şimdiye kadar görülmemiştir. Bu sözün *uçup* okunması da işi kolaylaştırıyor. Görebildiğimiz lûgatlerden Zenker (I, 118) *urup* sözünü kaydetmiş ve bunun < *رُب* "un quart" dan bozulmuş olduğunu söylemiştir. Bizim metnimizin yazıldığı zamanlarda bu Türk ülkesinin kültür münasebetini gösteren bu sözün yukardaki *rub'* olması gerektir. Timarcı (Damänenpächter) 'lar,

[1] 48-inci satırda *edle-* geçtiği için, aynı metinde bir de *eyle-* şeklinin bulunmasını düşünmek imkânını görmüyorum. (Radloff-Malov, *Uigurische Sprachdenkmäler*, S. 133 — 134, Nr. 78, Z. 5 - teki *eyim* (oku: *evim?*)'in *ed* ile alakadar olması şüphelidir.

dan alınan ve ilk önce "dörtte bir" olan bu vergi, bizim yazıda artık söz anlamında olmayıp, bu gibi bahçelerden alınmakta olan vergi anlamında kullanılmıştır (bk. s. 56 - 57: *az birür urubumuz köp boldı*).

"Okyanus, II, 577 (ربع) *mirba*", malı ganimetin *rub* 'una denir, ki cahiliyette Emir ve Ser-asker olanlar ahzeder idi. Dini islâmda hums ahz olunur. Hadiste: وهو ربع قال لعدى بن حاتم انك تأكل المربع كان يأخذه الرئيس في الجاهلية diye şerh edilmiştir. Manası: *mirba*, cahiliyette reisin ganimetten alır olduğu *rub* (dörtte bir) den ibarettir" (Kıvâmidin Burslan).

Türkçede *r-* ile başlanan sözler olmadığı için, türkçeye girmiş olan bu gibi sözler çok kere şekillerini değiştirmişlerdir: *rab: irab, Rum: Urum, Rus: Urus* v. b.

60 *birle bolup*, başka şivelerde *birge bol*- "birleşerek, beraber" v. b.

61 *bütker-* (WB. IV, 1899: "zu Ende bringen, wiederherstellen, vollenden ausfühüren"), < *büt-ker-*.

62 *alban*, burada "vergi" anlamındadır: *iki alban*= *kalan* ve *urub* (bk. Not 4). *alban* (WB. I, 433; T a r. OT.): "Kronsabgabe, Krondienst"; (Ş o r., L e b, S a ğ., K ü e r.): "Tribut, Abgabe"; *albanmîğ* (< *albanlîğ*) (Ş o r., L e b.): "Tributpflichtig", *albançı* "der Abgabensammler"; *alban kul-* (T a r.) "im Deinst stehen"; *alban işi* "Dienstpflichten."

Index

ağa Büyük kardeş
a. ini 47. 59
alban Vergi adı 65
a. tut- 62.
a. yasak tut- 49
altı Altı
a. yangığa 1
anınç Onun
a. teg ök 57
at Ad
Tokluğ athğ taruğa 23
ay Ay
yigirmiç a. 1
az Az
az birür urub 56
bağ Bahçe
b.-nı 48
b.-lar 63
b.-larning 58

b.-larımıznı 54
bağcı Bağcı, bahçıvan
b.-larning 45
inçü b.-ğa 4. 14. 18. 32. 38. 43
inçü b.-larğa 9. 21. 24. 29. 35
baş Baş, önder
b.-lîğ 13. 42
başla - Başlamak, önde olmak
b.-p kel- 28
batur Bahadır
Kuduğu B. 16
Tüpçük B.-nı başla- 28
bir Bir 62
b. yigirmiç ay 1
bir- Vermek
küç b.-ip 51
az birür urub 56
birle İle 13. 17. 41. 42. 48
b. bol- 60

biz Biz 46. 59
b -ning 65

beg Bey
b. bolup ke' - 31
Yabğu b. 20

berü Beri
- tın b. 47

bol- olmak
köp b.-dı 57
yarışı b.-dı 55
b. -sar 52
birle b.-up 60
beg b.-up kel- 31
yarlıg b.-zün 66

bu Bu 15. 46
b. yılda 60

buka (Ad)
Esen B. 11
Say B. 41

burun Önce
b.-kı 46

bütker- Bitirmek, tamamlamak
b.-dimiz 61

çak Çağ
ç.-ında 11. 20. 23. 26. 31. 34. 37. 40
ç.-intın berü 47

çakırça (Ad)
Kuba Ç. 40

çakudu (Ad). 41

çinkışi (Ad). 31

edle- İşlemek
bağın e.-p 48
bağlarımızı e.-p 55

emti Şimdi 44 a 52. 62

er- İmek
yoridımız erti 52
bütkerdimiz erti 62

esen (Ad)
E. Buka 11

Iduk kut (Unv)
.../z I. - k. 6
Künçük I. - k. 12. 27

iki İki 62

ilçi İlçi 2
i.-ler 13. 17. 42
Tıdıg İ. 37

ilçikedey (Ad) 23

inçü Tımar (arazi)
i. bağı 4. 9. 14. 18. 24. 29. 32. 35. 38. 43

ini Küçük kardeş
ağa i.-lerimiz 47. 59

irkenür (Ad)
İ. Irkey 16

irkey (Ad)
İ.kenür İ. 17

kal- Kalmak
k.-dı 59

kalan Vergi adı
k. kes- 4. 5. 9. 10. 14. 15. 17. 18. 20. 22
25. 28. 30. 32. 33. 35. 36. 43. 44
k. tüz- 38

kan Han 11. 16. 20. 23. 26. 31. 34. 37. 40
47. 51. 53
k -ımız 45. 64

katıl- Karışmak
k.-madı 39

kel- Gelmek
k.-ip 2. 24. 28. 32. 37

kes- Kesmek, tanzim etmek
kalan k.-ip 4. 9. 14. 18. 21. 29. 32. 35
43
kalan k.-mişi yok 5. 10. 15. 19. 22. 25
30. 33. 36. 44

kıya (Ad)
Kulun - k. 34

kıtay (Ad) 12

kıbek (?) (Ad). 20

köp Çok 57. 59

kuba (Ad)
K. Çakırça 40

kuduğu (Ad)
K. Batur 16

kulun (Ad)
K. - Kıya 34

kut bk. : iduk - kut

küç Güç, emek
k. bir- 51

küncük (Ad)
K. Iduk-kut 12. 27

ol O, -dır 64. 65

ök Tıpkı
anın teg ö. 58

ötüg Ötünç 64

öze Üzere 16

özge Başka 49

say (Ad)
S. Buka 41

sında (?) (Ad)
İrk S. 57

takı Dahi 52

tariğçı (Ad) 31

tarkan Tarhan 7

tarmaşinin (?) (Ad). 26

taruğa (Unv.) 24

teg Gibi
anın t. ök 58

temüke (Ad) 42
temür (Ad)
 Yisün T. 34
 Tokluğ T.-ge 45. -ning 53
tıdğ (Ad)
 T. ilçı 37
ti- Demek
 tutzun tiser 63
tokluğ (Ad).
 I. atlığ taruğa 23
 T. Temür 45. 53
tut- Tutmak, vermek
 alban t. 63
 t.-mayın 50
tüke (Ad). 6
tüpçük (Ad)
 T. Batur 27
tüz- tanıim, tayin etmek
 kalan t.-üp 38
urub Vergi adı
 U.-umuz 56
 U.-mı 61

yabğu (Ad)
 Y. Beg 20
yana Yene
 5. 15. 19. 22. 25. 30. 33. 39. 44
yangı Gün (?)
 altı y.-ğa 1
yarışı Ortak
 y. bol-55
yarlığ Karar, emir
 y. bol-66
yasak Vergi adı
 alban y. tut- 49
yeme Dahi, gene. 54
yigirmi Yirmi
 y.-nç ay 1
yisün (Ad)
 Y. Temür 34
yıl Yıl
 bu y.-da 60
yok Yok 5. 10. 15. 19. 22. 25. 30. 33. 36. 44
yorı- Yürüme, geçinmek
 küç birip y.-dımız 51

KONYA ASARI ATİKA MÜZESİNDE MEVLÂNA CELÂLEDDİNİ RUMİNİN SANDUKASI

Konya Müzesi Direktörü
M. Yusuf Akyurt

Konya Asarı Atika Müzesinin 323-358 numarasında mukayyet Mevlâna Celâleddini Rumî'nin (Belhî) sandukası ceviz ağacındandır. Muhtelif şekil ve heyette oyma tezyinat nakışlarla, üst tarafı küçük parçalarla kafesvari çatma ve doğramalardan mürekkep marangoz işleriyle yapılmıştır. Bu sandukada Türk kudreti snaiyesi, Türk zevki millî ve fıtrisi bütün ihtişamile tecelli etmiştir.

Selçukilerin ağaç oyma işlerinde ne kadar ileri gittikleri bu sanduka ile Konyada Alâeddin ve Beyşehirde Eşrefoğlu Camileri minberlerinde görünmektedir. Bu üç eserin Türk san'atkârları elinden çıktığı üzerindeki kitabelerden anlaşılıyor. Bunlar doğramacılığın, marangozluğun ve ağaç san'atlerinin her nev'i için birer san'at bediası ve nefaset örneği olup Türklerin nefaise ne derece meclûp ve rağbetkâr bulduklarını ve bedialar icadında ne kadar tekâmül ve terakki etmiş olduklarını ispat için kâfidir.

Mevlâna Celâleddini Rumînin 672 H = 17 - 12 - 1273 M tarihinde vefat etmesi üzerine dervişlerinden İkinci Gıyasüddin Keyhusrev'in kızı Gürcü Hatun ki [1] Emîr Muinüddin Pervante [2] nin zevcesi idi. Müşarunileyha Mevlâna türbesinin inşasına teşebbüs etmiş ve emelinde muvaffak olmuştur. Bundan başka bütün masrafı kendi tarafından verilerek Konyalı Mimar ve San'atkâr Abdülvahit Bîn Selim marifetile bu sandukayı yaptırmış ve sandukanın üzerindeki Arapça olan ikinci ve üçüncü kitabeleri, Sadreddini Konevî'ye yazdırmıştır. [3]

Sandukanın uzunluğu 2,91 baş ucundaki yüksekliği 2,65, ayak tarafındaki yüksekliği 2,13 metredir.

Bu sandukada san'atçe nazarı dikkati celbedecek bir madde daha vardır. Oda Mısırdı, Suriyede 160 H = 776 m. senesinde başlayan ve bugüne kadar devam edip muhtelif şekillere giren ve Araplarca «Meşrebiye», Frenklerce «Moucharabie» denilen bu sandukada mevcut bulunmasıdır.

Selçukiler ağaç oyma işlerinde «Meşrebiye» [4] kullanmamışlardır. (Kul-

[1] Gürcü Hatun Prenses Tamar'dan doğmuştur. Prens Tamar Gürcü Melikesi idi.

[2] Muinüddin Pervanenin iki yüzlü siyasetinden dolayı Abaka Han tarafından tuturulup muhakeme ettikten sonra Rabiül'evvel 676 = 1277 M. tarihinde idam ettirdi.

[3] Sadreddini Konevî 673 H = 1275 m tarihinde vefat etmiştir. Kabri Konyada zaviyesindedir.

[4] Meşrebiye = Moucharabie. Muhtelif renkli ağaçlardan imal olunur. Bu işte en ziyade müstamel ağaçlar şunlardır: Ceviz, Limon, Bakkam, Abanus, Pelesenk ağaçlarıyla fil dişidir. Meşrebiyenin esası dairevî olan tornada vekemane çekilmiş direklerin arasına yine tornadan çekilmiş tesbihvari habbeciklerden ve bu habbeciklerin iki tarafına küçük kavela bırakılarak direklere geçirilmiş ve tesbit olunmuş kafeslerden ibarettir.

lanmışlarsa bile biz şimdiye kadar tesadüf edemedik). Mimar Abdülvahit Bin Selim tarafından yapılmış olan bu sandukanın alt tarafında (Şekil: 1 ve 2, No. 7) de görülen 45 derece meylindeki satıhta murabba direkli Meşrabiye imal edilmesi nazarı dikkati calıptır.

Mevlânanın büyük oğlu Mehmet Behaeddin Velet «Sultan Velet» 712 recebinde (1312) m. vefat eylemiş ve mevlevî büyüklerinin tensibile pederinin yanında defnolunup her iki kabire yalnız enli bir taş sanduka yapılarak Mevlâna için yaptırılmış olan bu müzeyyen ağaç sanduka Mevlânanın pederi Sultan Elulema'nın kabri üzerine konulmuştur. Bu sanduka Mevlânanın kabri üzerinde yalnız kırk sene kalmıştır. Bu taş sanduka sonradan İkinci Bayazıt zamanında tecdit olunmuştur.

SANDUKA KİTABELERİ

— I —

(Şekil: 1, No. 2) de sanduka cephesinin yukarı tarafından beyzî dairenin iki cihetinde ve kaidesinde (BESMELEİ ŞERİFE) ile Ayetül'kürsinin başından (ولايحيطون بشئ) cümlesine kadar o zamanın sülüs hattile oymalıdır.

Şu ikinci ve üçüncü kitabeler (Sadreddini Konevî) nin kaleminden çıkmıştır. Satır sırasile aynen yazıyorum:

— 2 —

- 1 — بسم الله الرحمن الرحيم. وبه نستعين والعاقة للمتقين ولا عدوان الا على الظالمين.
- 2 — قد سعد من زار هذا المرقد وهو مقبل مولانا سلطان علماً المشارق والمغرب
- 3 — نورالله الازهر في الغياهب الامام ابن الامام ابن الامام اسطوان الاسلام هادى
- 4 — الانام الى حضرة عزة ذى الجلال والاكرام موضح معالم الدين بعد
- 5 — اندراس آياتها منير مناهج اليقين بعد انطماس علاماتها مفتاح خزائن
- 6 — العرش بحاله مظهر كنوز الفرش بقاله منمنم بساتين ضمائر الخلائق بازاهير الحقايق
- 7 — نور مقله الكمال مهجة صورة الجمال قره اطباق احداق العشاق محلى اعناق
- 8 — عارفى الافاق باطواق محبة الخلاق محيط اسرار الفرقانية مدار المعارف الربانية

— 3 —

Ve onun altında yine bir müstatil içinde şu yedi satır yazılıdır: (Şekil I, No. 4).

- 1 — قطب العالمين محي نفوس
- 2 — العالمين جلال الحق والملة
- 3 — والدين وارث الانبياء والمرسلين
- 4 — خاتم الاولياء المكلمين ذى المراتب
- 5 — والمنازل العلية والمناقب والفضائل
- 6 -- السنية محمد ابن محمد ابن الحسين
- 7 — البلخي عليه تحية الرحمن وسلامه

Ve ayak tarafındaki cephede bir müstatil içinde şu yedi satır yazılıdır: (Şekil: 3).

— 4 —

- 1 -- وقد انتقل قدس الله
- 2 — نفسه وروح رمسه
- 3 — فى خامس جمادى الاخر
- 4 — سنة اثنين وسبعين وسبائه
- 5 — هذا الضريح من صنعة
- 6 — عبد الواحد بن سليم
- 7 — المعمار عفا الله عنه

İKİNCİ, ÜÇÜNCÜ VE DÖRDÜNCÜ ARAPÇA KİTABELERİN TÜRKÇEYE TERCÜMELERİ

Kullarına acıyan, iyiliği çok olan tanrının adıyla başlıyorum ve andan yardım istiyorum. İyi son, iyi netice, kendilerini günahlardan koruyanlar içindir. Allahın zalimlerden başka kimseye düşmanlığı yoktur. Bu istirahat yerini ziyaret eden kimse kutludur, uğurludur; bahtiyardır; Mevlânanın, şark ve garp ulemasının sultanı olan Mevlâna, bu merkadin sahibi karanlık yerler için hakkın parlak ve güzel nurudur; kendisi imamoğlu imam; imamoğlu imamdır; İslâmın diregidir. Celâl ve ikram sahibi olan Allahın huzuru izzetine halkın kılavuzudur. Yıkılmış olan din bayraklarını yeniden dikmiştir; nam ve nişanları kalmamış olan yakın ve irfan yollarını (caddelerini) nurlandırdı; hal ve meslekile arş ha-

zinelerinin anahtarı oldu; âlimane beyanatıle yerdeki defineleri meydana çıkardı. Halkın gönülleri bahçelerindeki eksiklikleri hakikat çiçekleriyle tamamladı. Bu zat; büyüklük göz bebeğinin ışığıdır; kâinattaki güzelliğin ruhudur; âşıklar gözlerinin merkez noktasıdır. Yüksek bilgili kimselerin boyunlarını tanrı muhabbeti gerdanlıklarile süslemiştir. Herkesin aklını erdiremediği Kur'an inceliklerini tamamen kavramış ve kucaklamıştır; tanrıya ait bilgilerin üzerinde devrettiği büyük ve mübarek bir mihverdir; bilenlerin bilgilerinin merkezi (kutbu) dur; nefeslerle dünya mahlûkatını diriltmiştir; hakkın; dinin, milletin büyüklüğü kendisinde görülmüştür; peygamberlerin varisidir. Mükemmel velilerin sonudur; yüksek dereceler, büyük makamlar, muhteşem ve parlak menkıbeler ve görülüp işitilmeyen meziyetler sahibi Mehmet Bin Elhüseyindir; Belh şehrendendir; tanrının alkışları ve selâmları kendisinde daim olsun. Hak ruhundaki mübarekliği mezarındaki istirahatini daim kılsın. Belhi Mehmet Celâleddin altı yüz yetmiş iki senesi cemaziyelâhîrinin beşinde geldiği yere göçtü; aslına rücu etti. Bu mezarı Selimin Oğlu Abdülvahit yaptı. Tanrı bu ustanın suçlarını yarılgasun.

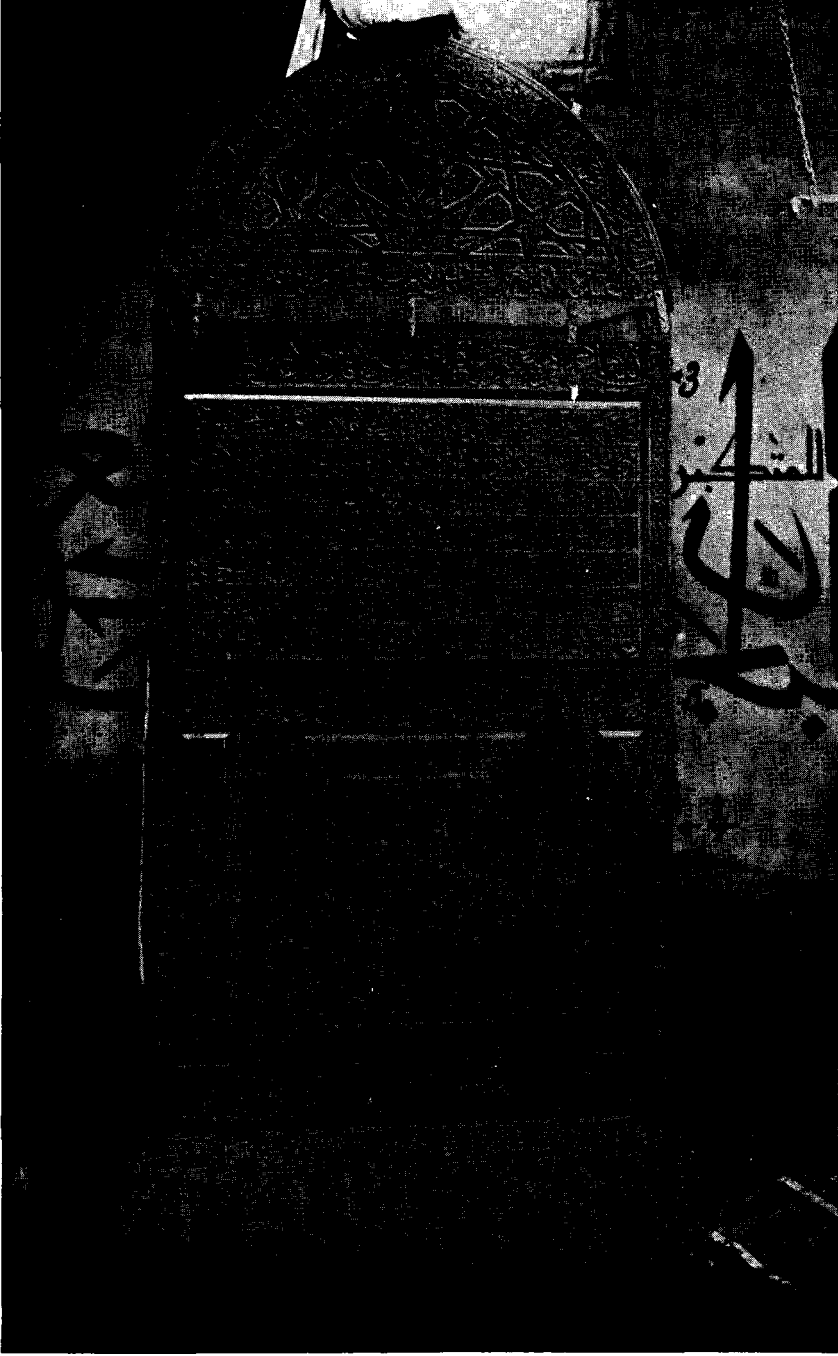
*

* *

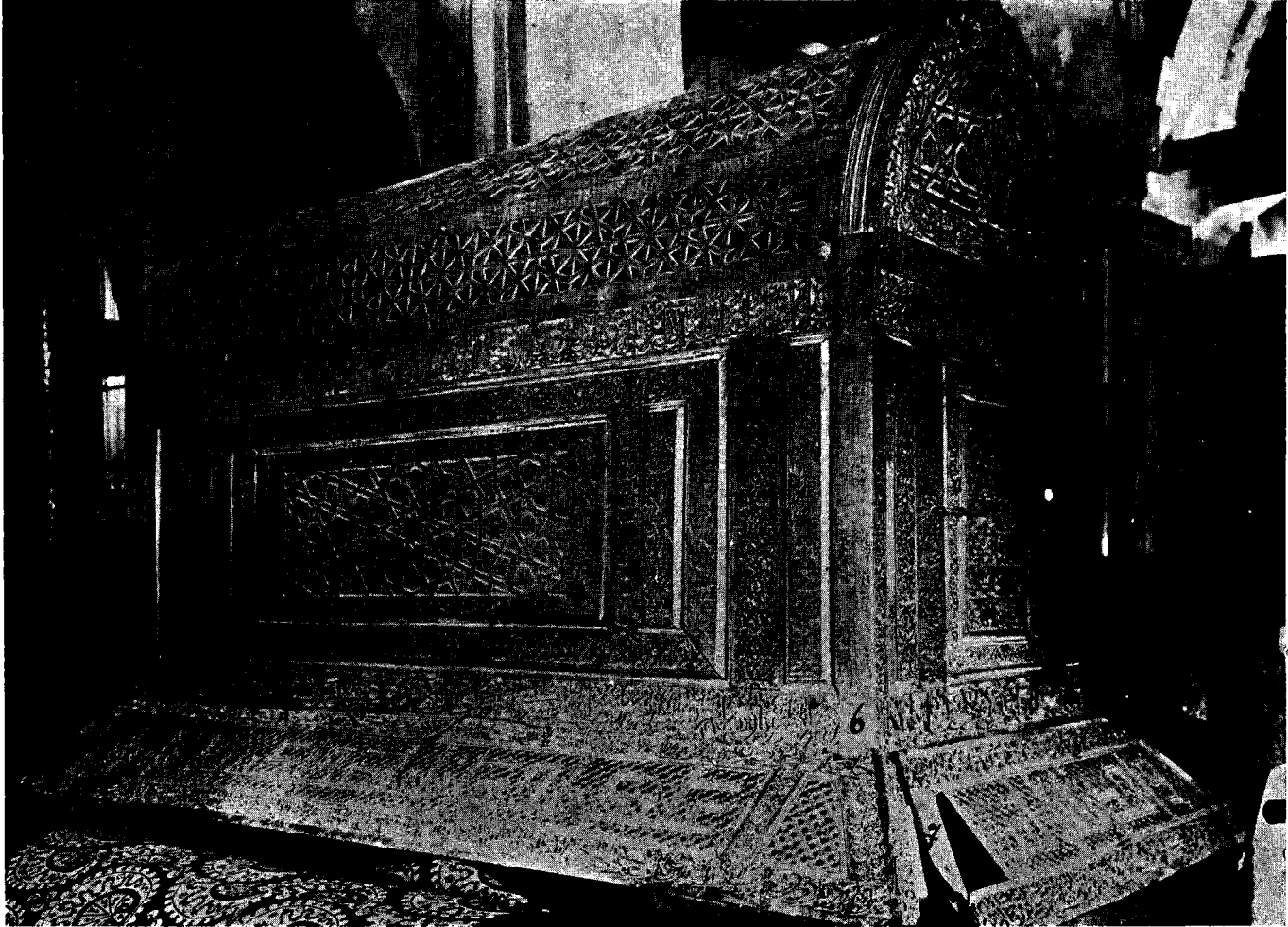
Ve sandukanın üst tarafında dairenemadar görülen yazılar Mevlâna Celâleddini Rumî'nin bir gazeli olup tercümesile beraber buraya yazılmıştır. (Şekil I, 2, 3 No. 5).

کان مبرکه مراد درد این جهان باشد	1 — بروز مرگ چو تابوت من روان باشد
بدوغ دیودر آفتی دریغ آن باشد	2 — برای من مگری و مگو دریغ دریغ
مرا وصال ملاقات آن زمان باشد	3 — جنازه ام چو ببینی مگو فراق فراق
که گور پرده جمعیت جنان باشد	4 — مرا بگور سپاری مگو وداع وداع
غروب، شمس و قمر را چرا زیان باشد	5 — فروشدن چو بدیدی بر آمدن بنکر
لحد چو حبس نماید خلاص جان باشد	6 — ترا غروب نماید ولی شروق بود
چرا بدانۀ انسانیت این کان باشد	7 — کدام دانه فرو رفت در زمین که نرسد
زجاء، یوسف جانرا چرا فغان باشد	8 — کدام دلو فرو رفت و پر برون نامد
که های وهوی تودرجو لامکان باشد	9 — دهن [1] چو بستنی ازین سوی آن
	طرف بکشا

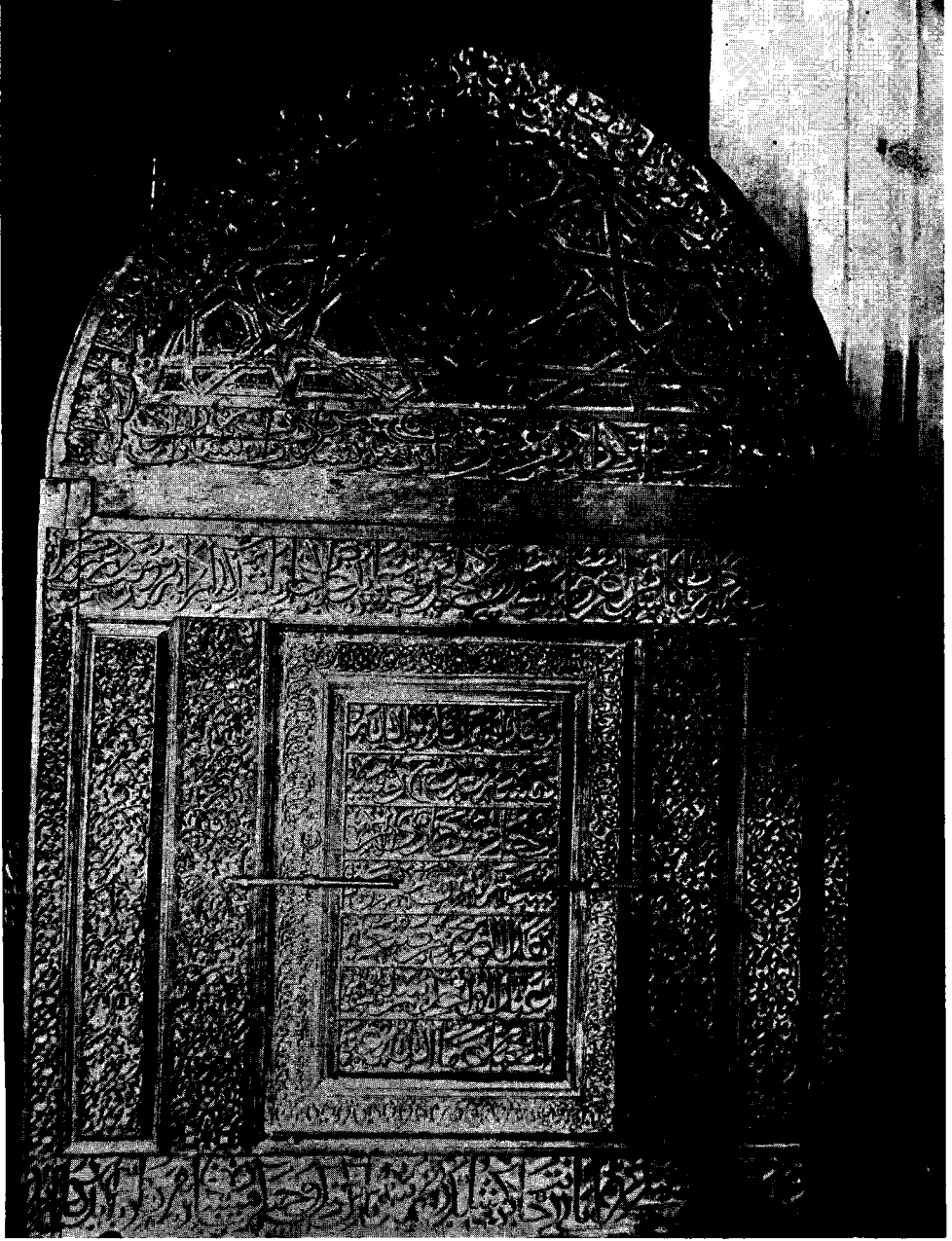
[1] Sandukada دهان yazılıdır.

Şekil : 1 — Mevlâna Celâleddin Ruminin Sandukası, cebheden manzarası
Konya müzesinde No. 323/358

Şekil: 2 — Sandukanın yandan ve arkadan manzarası

Şekil: 3 — Sandukağın arkadan manzarası

TÜRKÇEYE İZAHLI TERCÜMESİ

1 — Öldüğüm gün benim tabutumu omuzlar üzerinde gider gördüğün zaman bende çıktığım ve gördüğüm bu âlemlerin bir derdi bulunur sanma. Benim için bu hali bir felâket zanetme.

2 — Benim için (Celâleddin öldü ve ona bir musibet geldi, yazık, yazık) diye ağlama. Ben şeytanın hilesine ve tuzağına düşmüş adamlardan değilim ki ölüm benim için felâket olsun, şeytanın yalanına aldanmadıkça ölüm sana belâ olamaz.

3 — Cenazemi gördüğünde benim için (Ah ayrılık. Ah ayrılık. Celâleddin nimetler zevkinden ve yaranla ülfet neşvesinden uzak düştü) deme; ben vuslat ve saadet lezzetine asıl oğün kavuşacağım.

4 — Beni mezara bıraktığında Mevlâna (Her türlü saadete veda etti, yazık) deme ve öyle sanma. Görünüşü sana dehşet veren mezarın benim için cennet (Uçmak) cemiyetleri ve ziyafetleri ile dünya arasında bir kapı perdesidir. İlerisi bana zevk ve neşve verir.

5 — İndiğini gördüğün bir şeyin mutlaka çıktığını göreceksin. İnip batmak güneşle ayın tekrar çıkıp görünmelerine zarar verebilir mi? Mâni olabilir mi?

6 — Senin için inip batmak ve gözden kaybolmak zannedilen keyfiyet, kudret ve liyakat sahipleri hakkında bilâkis yükselip görünmektir. Hapishane sandığın kabristan, istihkak ve kudsiyet erbabı için ebedî bir halâs ve hürriyet meydanıdır.

7 — Hangi kabiliyetli bir tane, kabiliyetli olan bir yere düştü de tekrar bi-tip büyümedi. Toprakta saklanan kıymetli ve liyakatli bir insan ve öyle mukaddes bir tane için sen bu tekrar zuhûr ve kemale ermek keyfiyetini niçin muhal zannediyorsun.

8 — Hangi bir kova suyu bereketli bir kuyuya boş indi de dolu çıkmadı. Kendisini devlet ve saadete erdirecek olan kuyu, can Yusufunun feryat ve figanına niçin sebep olsun. Bilâkis memnuniyet ve mesruriyetine vesile olur.

9 — Bu cihana karşı ağzını kapadıktan sonra; öbür cihanda, lâmekân ikliminin namütenahi fezasında sıt ve sohbetin, hay ve huyun devam edip gidecektir.

*

* *

— 7 —

Yine sandukanın alt tarafında dairenmadar görülen yazılar Mevlâna'nın diğer bir gazeli olup tercümesile beraber buraya naklediyorum: (Şekil 1, 2, 3, No. 6).

ازان کونان پزی مستی فزاید	1 — زخاک من اکر کندم براید
تنورش بیت مستانه سراید	2 — خمیر و نانبا دیوانه کردد
تراخر پشته ام رقصان نماید	3 — اکر بر کور من آبی زیارت
که در بزم خدا عمکین نشاید	4 — میابی دف بکور من برادر
دهان افیون ان دلدار خاید	5 — زنج بر بسته و در کور خفته
خراباتی زجانت در کشاید	6 — بدری زان کفن بر سینه بندی
زهر کاری بلا بدکار زاید	7 — زهر سوبانک چنک چنک مستان
هان عشقم اکر مراکم بساید	8 — مراحق از می عشق آفریدست
بکو از می بجز مستی چه آید	9 — منم مستی واصل من می عشق
بیر روح من یکدم نیاید	10 — ببرج روح شمس الدین تبریز

TÜFKÇEYE İZAHLI TERCÜMESİ

1 — Benim toprağında hasıl olan buğdaydan ekmek yapılırsa fazla sarhoşluk, fazla vecd ve tarp verir. Benim terkettiğim eserler dikkat ve idrak ile mütalea ve tettebbüde bulunacak olanlara kimsenin hissedemiyeceği tesirler husule getirir.

2 — Gerek mezarında biten şeylerden tertip edilen çöreğe ve taama, gerek bunları pişirecek ocağa ve ekmekçiye, açığı ulvî bir kuvvet ve hareket, tatlı bir inşirah ve âzadaki gelir. Eserlerimden istinbat ve istidlâl edilecek meslek ve felsefe de başka bir tesir ve teessür, başka bir ruh ve kuvvet vardır.

3 — Nuri ve kuvveti yerinde bir göz, hassasiyet ve intibah halindeki manevî bir özle kabrimi ziyarete gelersen sandukam sana ruhumun teheyhüç ve tahriki altında raksan ve destefşan görünecektir. Eserlerimi çeşmi itina ve nazarı idrak ile tetkik eder isen onlarda canlı ve ehemmiyetli bir felsefe göreceksin.

4 — Kardeşim. Benim mezarımın başına neysiz ve düfsiz [tef] ve nağmesiz gelme. Çünkü, hakkın ve hakikî dilberin hüsnü mutlakını ve afitabı cemalini tecelli ettirdiği nezih ve mukaddes bir sahaya, pak ve müteâlî bir mahfile sıklet ve kasvet, melâl ve keduret getirmek yakışmaz ve caiz olamaz.

5 — Çenesini kilitlemiş olduğu halde mezarında uyur görünen merdi münferit; hiç kimsenin tatmadığı bir lezzeti haiz olan başka türlü bir afyondan dildarının ağzına sunmuş olduğu habbeciği kendinden ve her çeşit dağdağadan geçmiş ve zevk ve sükûnu ebediye dalmış bulunarak bilâ hareket çiğneyip emmektedir.

6 ve 7 — Ölü sandığın o mesti müstağrakın kefeninden bir parça alır da göğsüne yamarsan can evinden harabat tarafına, o bipayan olan manevî bah-tiyarlık gülzarına bir kapı açılır. Benim felsefem ve tarzı hayatımı biraz iltizam ve tetebbü ettiğin halde benim kavuştuğum manevî ikbal ve ihtişama senin de vusulün için yol ve kapı bulunabilir.

Benim kisvemden üzerinde bir yama bulundurursan, benim şekli hayat ve tarzı tefekkürümü kendine az çok meslek nümunesi ittihaz edersen maddeten eski mevkiinde bulunduğun halde manen kendini başka bir cihanda seyahat ediyor ve muhteşem meclislerde, debdebeli mahfellerde yaşıyor gibi görürsün, çeşit çeşit saz nağmeleri, müessir hanende teraneleri ve garip sarhoş gürültüleri duyarsın; behmehal her türlü işten, her nevi hareketten hâdiselere tesadüf eylersin; mesle-kimi ve eserlerimi tetkik ve tetebbüde ve az çok iltizamda bulunduğun zaman harekâtı insaniye ve ahvali medeniyenin her şubesine ve her nev'ine hattâ her türlü ilim ve fen meselelerine müteallik nümuneler, misaller ve amelî, tatbiki hâdiseler göreceksin; bu muhakkaktır.

8 — Hak beni aşkın şarabından yaratmıştır. Ölüm, temas ve sademesile maddiyetimi ezip beni ademe gönderdikten sonra ben mutlak ve mücerret bir aşka istihale ve inkılâp edeceğim, mahzı sevda ve mahsalei muhabbet olacağım.

9 — Ben bir sarhoştan başka bir şey değilim; beynim dalgadan, cezbeden, garip tezahürlerden ve vecd ve tarpten bir saniye bile hali olamaz. Benim hilka-timin mebedi, mevcudiyetimin aslı ve sermayesi şaraptır. Hamiri, tıynetî şaraptan ibaret olan bir vücut heyecanlı neşvelerden gürleyip kükremelerinden ve harikulâ-de rakıslardan ve deveranlardan başka ne halet gösterebilir, söyle!

10 — Benim ruhum bir kere uçarak tebrizli Şemseddinin burcuna eriş-tikten sonra bir daha oradan avdet etmez.

Ve sandukanın alt tarafındaki mailî pervazının üst ve altında dairenmadar iki satırdan ibaret olan yazılar Mevlâna mesnevisinin muhtelif ciltlerinden inti-hap ve hak olunan beyitler şunlardır:

(SANDUKADAKİ ŞEKİL VE İMLÂDA)

فارغ از سر دارم و کرکس نیم	6 — باز سلطانم کشم نیکو بیم
زخم بر نایقه نه بر صالح زند	4 — بازجانم، باز صد صورت تند
صد چنان ناقد بزاید متن کوه	4 — حال صالح کز بر آرد یک شکوه [6]
روح شد منصور انا الحق می کند [7]	5 — چشم دولت سحر مطلق می کند
رفت و شد با معنی معشوق جفت	6 — صورت معشوق چوق شد در نهفت [8]

(Eski mesnevi nüshalarındaki şekil ve imlâda)

[6] صالح از یکدم که ارد باشکوه

[7] روح شد منصور انا الحق می زند

[8] صورت معشوق از او شد نهفت

- 6 — جسم ظاهر عاقبت خود رفتنیست
 6 — آن عتاب از رفت هم بر پوست رفت
 6 — من شدم غریبان زتن اواز خیال
 3 — کارگاه کنج حق در نیستیست
 6 — جمله استادان پی اظهار کار
 6 — لاجرم استاد استادان همه
 6 — هر چکا این نیستی افزون تراست
 6 — نیستی چون هست بالاتر طبق
 ؟ . . . . . کان و محزن سر خدا
 3 — چون نه شیری هین منه توپای پیش
 3 — ورز ابدالی و میشت شیر شد
 3 — کیست ابدال آنکه او مبدل شود
 3 — هست از روی بقای ذات او
 3 — چون زبانه شمع پیش آفتاب
 3 — می پرد چون آفتاب اندر افق
 3 — انهم تحت قبای کامنون
 3 — در خور دریا نشد جز مرک آب
- تا ابد معنی بخواهد شاد زیست
 دوست بی آزار سوی دوست رفت
 می خرامم در نهایت الوصال
 غره هستی چه دانی نیست چیست
 نیستی جویند و جای انکسار
 کارگاهش نیستی ولا بود
 کار حق و کارگاهش آن سراسر است
 بر همه بردند درویشان سبق [9]
 نیست غیر نیستی در انجلا
 کان اجل کرکست و جان تست میش
 ایمن آ که مرک تو سر زیر شد
 خمرش از تبدیل یزدان خل شود
 نیست کشته وصف او در وصف هو
 نیست باشد؛ هست باشد در حساب
 با عروس صدق و صورت چوق تق
 جز که یزدانشان نداند آز نمون [10]
 ختم کن والله اعلم بالصواب [11]

Muhtelif mesnevî şerh ve tercümelerinde bu beyitlerin şerh ve tercümelere mevcut olduğundan burada tercümelerine lüzum görülmemiştir.

MEVLÂNANIN PEDERİ SULTAN ELULEMANIN BELHDEN HİCRETİ VE İRANA GİTMİYEREK ANADOLUYA GELMESİNİN SEBEBİ

ve

HARZEMŞAHİLERE DERECEİ KARABETİ [12]

Mevlâna Celâleddini Rumînin pederi (Sultan Elulema) ünvanile mülâkkap

[9] از همه بردند درویشان سبق
 [10] جز که یزدانشان نداند زازمون
 [11] انهم کن والله اعلم بالصواب

ESKİ MESNEVÎ NÜSHALARINDAKİ ŞEKİL
 VE İMLÂDA

[12] Bu fasıl, yazdığım mevlevî tarihinin 71 inci sahifesinden nakil olunarak Erzincan valisi Ali Kemalî Beyin talebi üzerine gönderilmişti. Müstensih takdim ve tehir yap-

(Mehmet Bahaeddin Velet) in bir taraftan hanedanı saltanattan bulunması, bir taraftan ilim ve fazilet fevkalâde ve ahlâkı kerime ashabından olması dolayısıyla talebesinin ve yaranının günden güne çoğalması o zamanın Harzemşahını kuşku-landırıyor idi. O hükümdardaki vehim ve haset ateşi, meşhur müfessir Fahreddini Razi'nin [13] körüklemesile bir kat daha şiddet peyda ettiği için Sultanülulema, Harzemşahının sarıh ve vazih bir istiskaline hedef olmuş ve Belhi tereke zımnan icbar edilmiş bulunuyordu [15]. Sultanülulema Mehmet Bahaeddin Velet Belhi terkettiği zaman maiyetinde üç yüzden ziyade ademi vardı. Mehmet Bahaeddin büyük bir Türk hanedanından ve tamamen Türk harsı almış hanefi mezhebine mensup bir zat olduğu için, Belhi terk edeceği zaman Karamana ve Konyaya nisbetle çok yakın bulunan bir İran beldesine geçmeği ve orada kalmağı hiç hatırına bile getirmede. Çünkü neslinin, nesebinin, tarzı hayatının ve aldığı harsin İranda ihtiyar ikametine ve istirahatine müsait bulunmadığını pek iyi bilirdi.

Türk olan Selçukiler ile Sultanülulemanın hanedanları arasında zaten bir karabeti milliye ve nisbiye var idi. Meşrepleri, mezhepleri de bir idi. Mehmet Bahaeddin Türk olduğu için memleketin yanı başındaki İrani Anadoluya, Karamana, ve Konyaya tercih ile orada ikameti ihtiyar edemedi. Bu kadar uzak mesafeli yolun meşakketini ihtiyar ile Karamana ve Konyaya kadar gelmeğe kendisini mecbur gördü. Belh'de «Sultan Elulema» ünvan muhteşemini hak ve liyakatle gerçekten ihraz etmiş bulunan Mehmet Behaeddin doğup yetiştiği o anası, atası yurdunda baht ve taliinin arzusuna muhalefetten naşi beş yaşındaki oğlu Mehmet Celâleddin ve yedi yaşındaki diğer oğlu Alâeddin [16] dahil oldukları halde üç yüz kadar bendegâni ve âzayı hanedanile beraber bir kervan teşkil ederek kısmı azamı pederinden muntekil kitap olmak üzere eşyasını develere yükleterek 608 H = 1211 m tarihinde vatanlarından yani Belh şehrinde çıkmışlardır. Bu hareketlerine «Hicret» kelimesi tarih düşmüştür. Bağdada muvsaletlerinde pek şerefli bir surcette kabul olunarak Halife Nasırla Dinul'lah Ebül'abbas Ahmed'den azim riayetler görmüşlerdir. O esnada Bağdatta bulunan Konya ümerasından bazı zevat [17] Sultan Elulemanın Müstansiriye medresesinde [16] vazinde ve meclisi sohbetinde hazır bulunarak meftun kemalâti olmuştur, Konyaya avdet-

tığı ve bazan atlamış olduğu Ali Kemal Beyefendinin eseri olan "Erzincan" tarihinin 38 ilâ 43 sahifelerinde görülmüş olmağla doğrusu buraya yazıldığı gibidir.

[13] Fahreddini Razi, Sultanülulemanın amcazadesi olduğu halde gerek - Hanefi - Şafiî - mezhep ihtilâfatı, gerek akait ve amal cihetinden meşrep mübayineti hesabı ile Sultanülulemanın en şedit hasmı idi. Hüseyin Hatibi ile Ömer Hatibi ikisi de Şeyh Ahmet Hatibinin oğullarıdır. Bunlar "Rey" Hatibi idiler. Ahmet Hatibinin oğlu Hüseyin Hatipten 543 senei hicriyesinde Sultanülulema doğmuştur. Ömer Hatibinin oğlundan 544 senei hicrisinde Fahreddini Razi doğmuştur.

[15] Bir postta sultan yaşamaz ve bir meşezare iki arslan bağdaşmaz, eğer kendileri memlekette saltanat sürmek hevesinde iseler işte kalenin anahtarları? Saltanatları mübarek olsun; değilse bu tutukları yol bu memlekette böyle bir zamanda müthiş bir fitne ve fesadı iş'al edeceğinden mahza ibadullahın selâmeti için diyari aharde nesri din buyursunlar. Tarzında Harezimşah tarafından Sultanülulemaya tebligatta bulunulmuştur. (Velet Çelebi notundan).

[16] Mevlânanın kardeşi Alâeddin Çelebi 601 tarihinde tevellüt ve 621 hicri senede vefat ederek Karamanda maderi Mevlâna türbesinde mefundur.

lerinde onu daha şehzade iken Sultan Alâeddin Selçukiye tavsif ve tavsiye eylemişlerdir. Bir müddet sonra Sultanülulema maiyetile Bağdattan hacrı şerife giderek oradan Şama gelmişlerdir. Şamdan Halep tarikile Erzincana gelerek orada kalmışlardır. Birinci Alâeddin Keykubat Padişah olunca Erzincana bir davetname göndermiş ve Konyaya gelmelerini rica eylemiş olduğundan 617 H = 1220 m tarihinde Karamana vâsıl olmuşlardır. Sultan Elulema, Karamanda bir medresede vaiz ve nasihat ederek bütün ahalinin muhabbetini kazanmış ve talebesi çoğalmış olduğu için Karamanda ikameti ihtiyar eden bu muhacir fakat bu muhterem hanedan, Alâeddin Selçukinin mükerrer daveti üzerine 624 H = 1227 m tarihinde Konyaya gelmişlerdir. Bu muhteşem Kârbani Sultan Alâeddin Selçuki şehir haricinde istikbal ederek haklarında pek büyük hürmet ve riayet göstermiştir.

Büyük ve şerefli bir Türk olan Sultan Elulema, Alâeddin Selçukiden pek ziyade hüsnü kabul, takdir ve taltif görür. Padişah o şanlı muhaciri kendisine daima müsteşar ittihaz eder. Hattâ saraya geldiği vakit Alâeddin onu kendi tah-tında yanında oturtur. Sultan Alâeddin Türkistanın bir saltanat hanedanına mensup olan bu şerefli aileye sarayı ve yaptırdığı camii civarında ikametgâhlar tahsis ve halkı tedris ve irşad için İplikçi camii gibi mevkiler tayin eder.

Belh şehri Türkistanın en büyük ve meşhur merkez hükümetlerindedir. Bütün âzası asaletçe, ilim ve faziletçe ve ahlâkça maddî ve manevî pek büyük meziyetleri ve namütenahi fezaili haiz oldukları için, Sultan Alâeddin, uzak ve eski Türkistandan gelen bu eski hemşehrileri ve kavmiyettaşları hakkında bipayan ikramda bulunur ve muhacereti vataniye acılarını hissettirmez. Sultan Alâeddin Konya müzesinin şimdiki yerini, çok sevdiği bu Gül Bağçesini daha çok sevdiği o ilmünezahat hanedanının temellük ve intifarna ferağ ve ithaf eylemiştir. Sultanülulema ailesi seneyi kısmen Alâeddin camii civarındaki kışlıklarında [17] kısmen bu yazlıklarında geçirirler imiş. Bu hanedan burayı bu suretle istimal etmekte iken Sultanülulema Mehmet Bahaeddin Velet 628 senesi Rebiulahirinin 18 inci günü seher vaktinde edebiyet âleminde intikal eder [1231 m]. Hazreti Mevlâna bu bahçenin havuzu mevkiinde defneder ve ilerde kendisinin ve mensubat ve müteallikatının da oraya defnedilmesini vasiyet eyleyler.

Sultanülulema Mehmet Behaeddin Velet ekser evkatını Konyada ve ahalinin talep ve istirahatı üzerine bazan Karamanda geçirir idi. Karamanda ikameti sırasında yani 621 H = 1224 m tarihinde zevcesi Mümine Sultan ve müteakıben büyük oğlu Alâeddin Çelebi ayni senede vefat ederler. Karamandaki zaviyede defnolunurlar. Hazreti Mevlâna bir sene sonra yani 622 H = 1225 m tarihinde Karamanda tehhül eder.

Üstadı muhteremim Halil Edhem Beyefendi «Karaman Oğulları hakkında vesaiki mahkûke» nam eseri muteberinde Metni kitabede «Karamanda made-ri

[17] Bu zevatın isimlerini tesbit edemedim. Hattâ menâkıp sahibi Sipehsalar dahi- isimsiz geçmiştir.

[18] Tarihler müstensiriye medresesi diyorlar. Zannıma göre o tarihte müstensiriye medresesi bina olunmamıştır. Herhalde başka bir medrese olacaktır.

[19] Maalesef bu mevkii tayin edemedim.

Mevlânanın dahi burada metfun olduğunu ifham edecek bir ibare yok ise de birinci satırdaki "Hurre" kelimesinin kamus ta "Kişizade ve kerime olan hatun ve azat olan hatun» geldiği muharrer bulunduğuundan bu cihetin tetkiki erbabi vukufa bırakılmıştır diyorlar.

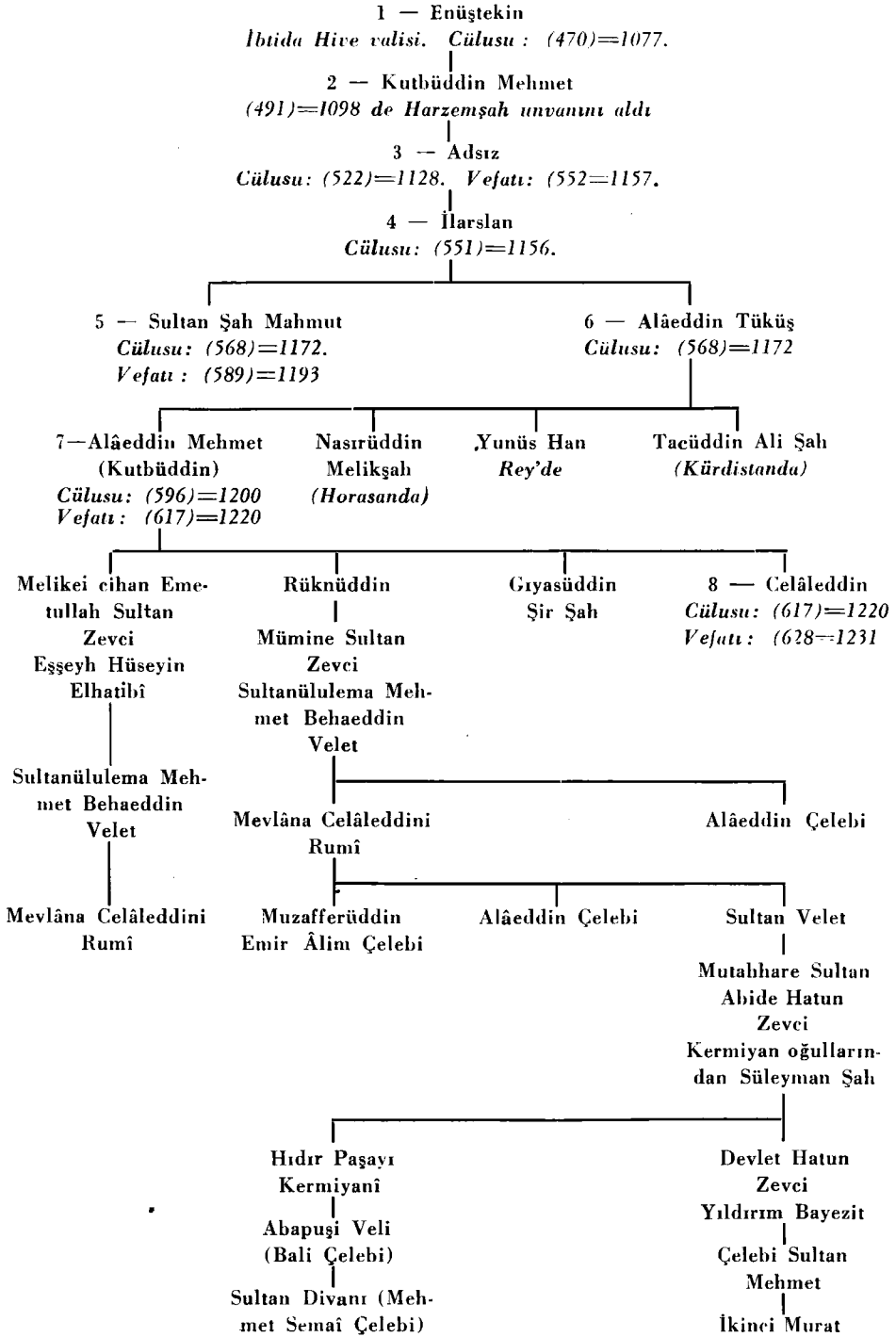
Benim bu bapta yaptığım tetkikat madei Mevlâna Mümine Sultan 621 tarihi hicrisinde vefat ettiği zaman yukarda beyan eylediğim veçhile orada defnolunmuştur. Mevlevî menakıpleri, madei Mevlânanın orada metfun olduğunu ve oğlu Alâeddin Çelebi dahi aynı senede vefat eylemekle validesi yanında defnolunduğunu müttefikan beyan ediyorlar. Kitabenin bir istambajını aldırırım filhakika Halil Etem Beyin okuduğu gibi "Hurre" = (حرة) kelimesi mevcut değildir.

Kitabe aynen şudur:

- 1 - امر بعمارة هذه الزاوية المباركة المنسوبة الى حضرة [20]
- 2 - قطب العارفين سلطان العاشقين مولانا جلال الملة والحق والدين قدس الله سره المتين والمرقد الامير السعيد الشهيد
- 3 - سيف الدين سليمان بيك بن خليل بن محمود بن قرمان نور الله ضريحه السلطان الاعظم ظل الله في العالم مالك رقاب الامم سيد
- 4 - (ا) لسلطين العرب والعجم قاهرالطغاة والمتحردين قاتل الكفرة والمشركين ابو الفتح علاء الدين خليل بن محمود
- 5 - بن قرمان خلد الله مملكته واعلى الويته ونصر اعوانه في تاريخ اوایل ربيع الاول سنة اثني وسبعين وسبعماية الهجرية

Mümine Sultanın Harzemşahlara nisbeti nesebiyesi şu silsilenameden anlaşılır.

[20] Bu kitabeyi yerinde gördüm. (حرة) kelimesinin (ض) harfi kırılmış ve kelime şu şekli almıştır: (حسرة) kırılmış yerleri iyi görülüyor.

ANKARA ARKEOLOJİ MÜZESİNDE 13 ÜNCÜ ASRA AİT BİR SELÇUK KABARTMASI

Friedrich Sarre
Berlin

Buraya konulan ve (Resim 1) de görülen kabartma Ankara Arkeoloji Müzesinde bulunmaktadır (No. IV, 472). Bunu bana Bay Halil Etem bildirmişti.

Resim 1 -- Ankara kabartması

Nusaybinde bir ev temelinde çıkan bu kabartmanın ölçüleri 61×44 santimetredir. Bunun Ankaradan gönderilen bir ufak parçacığının Berlin Devlet Müzeleri Kimya lâboratuvarında Profesör Brittner tarafından yapılan muayenesinde Foraminifer kireci denilen kireçtaşı cinsinden olduğu anlaşılmıştır.

Aslında dört köşeli olan levhanın yukarki sol köşesi eksik olup, aşağıda ve solda kırılmış olan bir parça tahminen doğru bir surette yerine konularak

fotoğrafı yapılmıştır. Kabartmanın üstü ziyadece ezilmiş ve silinmiştir. Taşın soldaki küçük tarafı, yukarıya doğru darlaşan ve yalnız bir ince silme zıhı bulunan bir düz satıhtan ibaret olduğu halde, daha büyük olan sağ tarafı, zemini çukurlaştırılmış ve kabartma olarak işlenmiştir ki bunda sağa doğru giden ve elinde bir mızrak tutan bir atlı ve bunun arka zemininde süs olarak rensolar görülür. Bu kıvrımlı dalların bozuk olmasına rağmen, onların üslûbu anlaşılabilir. Kabartmanın üst ve altını sınırlıyan bir kenar silmesi yoktur, fakat önce bulunmuş olduğunu farzetmelidir. Aşağıda sağ tarafta görünen ve ancak üçte ikisi kadar kalmış ve yürek şeklinde kenarlanmış olan palmet çiçeğinin özel bir önemi vardır. Çünkü bundan anlaşılıyor ki bu kabartma özgül büyüklüğünde olmayıp sağ tarafa doğru daha uzanıyordu. Bu görüş üst tarafta da teyyüt eder. Çünkü burada atın başının üzerinden geçen mızrak sağdan doğru görünen bir sılıkla karşılaşmakta olup bu iki sırığın birleştiği nokta tahminen palmet çiçeğinin üstünde olmasına göre, manzaranın aslında ortası burası olduğu ve kabartma tamam iken daha büyük bir kompozisyon olduğu halde, şimdi yalnız yarısı kaldığı kanaatini vermektedir. Şu halde deyebiliriz ki o kompozisyon mızraklarıyla birbirine hücum eden iki atlının vuruşmasını göstermekte idi.

Bu motif İslâmdan evvelki Şarka yabancı değildir. Biz İranda Persepolis'te kaya üzerindeki ünlü üç Sâsanî atlıları kabartmasını burada hatırlatmak isteriz. Milâttan sonra 3 üncü asrın sonundan kalma olduğu zannedilen ve bir Romalı harperi ile İran Krallarının zaferli mızrak savaşını temsil etmekte olan bu eser İranlıların en büyük düşmanı olan Romalıya üstünlüğüne bir işarettir [1]. Buna benzeyen ve muhakkak bu eski an'aneye matuf olan ve daha yeni İslâmî devirde de çok kere zuhûr eden arma gibi manzarada görülen iki atlı ise, burada birbirile vuruşmakta olmayıp, herbiri bir hayvan ile uğraşmakta, yani aynı zamanda avda imişler gibi temsil edilmektedirler.

Buna bariz bir misal olmak üzere şimdi İstanbul'da Çinili Köşk Müzesinde bulunub Konyada yıkılan ve Selçukî zamanından kalma Alâeddin Köşkünden çıkan ve san'at noktasından pek mühim olan Srük'ten bir kabartmayı anabiliriz [2].

13 üncü asrın Selçuk san'ati ve onun resimli alçı tezyinatı için seciyeli bu kabartma parçası, palmet kıvrımlarından anlaşıldığına göre, bir uzun tırazın ancak bir kısmıdır. Burada da yine palmet kıvrımları, ellerindeki silâhlar ile bir ejderi vurmakta olan atlılar için arka zeminini teşkil etmektedir (Resim 2).

Şimdi yine Ankara kabartmasına dönelim: Mızraklı atlının başı, farkolun-duğuna göre, önden işlenmiştir. Bu ise kavğanın gidişine a, kırılı olmakla beraber,

[1] F. Sarre, Die Kunst des alten Persiens, Berlin 1922, Levha 82-83.

[2] F. Sarre, Seldschukische Kleinkunst, Leipzig 1909, Levha III. — F. R. Martin, The Miniature Painting and Painters of Persia, London 1912 S. 113, şekil 280. — R. M. Riefstahl, Persian Islamic Stucco Sculptures, The Art Bulletin, Cild XIII, No. 4 (1913) S. 10, şekil 23.

Anadolu Selçuk san'atine has bir şekil olduğu da anlaşılıyor. Çünkü meselâ, Keykubat I in bir sikkesinde mızrak ile bir aslanı öldürmekte olan ve yine Kılıç Aslan IV ün bir sikkesinde bir ok çekmekte olan atlı resimlerinde de adamların başları önden ve yüzünden görülmektedir. Halbuki her ikisinde de at üzerindeki-lerin vücudu ve atlar da yandan görünüşle resmedilmişlerdir [1].

Ankara kabartmasının atlısı, Konyanın Stük kabartmasında olduğu gibi ve âdet veçhile, beli kuşaklı ve uzun kollu bir kaftan giymiştir. Fakat başına ne giydiği, bozuk olduğundan, anlaşlamıyor. Kaftanın sağ tarafındaki eteğinin altından çıkan ve bir kılıç kımına benzeyen şeyin bu olmayacağı tabiidir. Çünkü kılıç sol tarafta taşınıyor. Bu ise yukarda andığımız kaya üzerindeki Sâsanî kabartmalarında da görülen ve okları koymağa mahsus olan ince ve

Resim 2 — Konya kabartması

uzun şeklindeki «kandil» denilen mahfazadır. Atın eğeri, dizgin takımları ve haşanın arkasındaki püsküller ancak güç farkedilecek bir derecededir. Bununla beraber yukarda andığımız sikkelere ve yine bazı o zamana ait Selçuk san'atindeki atlı timsallerine uygundur.

Konya kabartmasından başka bir ikinci eser daha vardır ki gerek konu ve gerek üslûb notasından Nusaybin kabartmasına pek yakındır (Resim 3). Bu eser Şikago'da Art İnstitute'de saklanmakta olup rensolu olan arka zemininin

[1] St. Lane-Poole, Catalogue of Oriental Coins in the British Museum, London 1877, III, Levha IV, No. 176 ve Levha V, No. 246.— İ. Galib, Takvimi Meskûkâtı Selçukiye, İstanbul (1309 H.) No. 58 . — A. Tevhid, İstanbul Müzeleri Meskûkâtı İslâmiye Kataloğu IV. İstanbul (1321 H.) No. 211, Levha IV, ve No. 509, Levha V.

üzerinde atını sağa doğru dörtüml koşturan mızraklı bir atlı görülür [1]. Bunda da rensolarn teşekkülleri bize sağ tarafta bir ikinci atlının bulunmuş olması fikrini verir. Kabartmayı yukarsında sınırlıyan süslü kenar, tıpkı Konya kabartmasındaki gibi muhafaza olunmuştur. Bunun da maddesi Stükten imiş. Her halde burada da Ankara kabartmasının eşi olan bir teknik görülür. O da bu kabartmanın yapılışında tatbik olunan kesme ve cisimleme ameliyesinde, Stzygowski'nin dediği «Derinlik karanlığı» yani derin gölgeli bir zemine karşılık olmak üzere tesirli bir surette aydınlık bir satıh üretilmiş oluyor. Diğer taraftan Stükten yapılmış ve zannolunduğuna göre, bir kalıptan baskı ile çıkarılmış olan ve belki de sonradan üzerinde el ile işlenen Konya kabartmasında yumuşak ve daha az

Resim 3 — Şikagodaki kabartma

kabartmalı bir iş görürüz. Bunda kabartma ile zemin derinliğindeki seviye farkının pek az olmasından ötürü kabartmalar gölgesiz ve aydınlık olarak kalmıştır. Şikago kabartmasının işi için atfedilen eski bir tarihe karşı biz bunun ancak 12 - 13 üncü asra ait olmasında Prof. Riefstah'lin fikriyle mutabık kalırız.

[1] İranda Rages'de çıktığı söylenen ve 11 - 12 inci asra ait olduğu zannedilen bu parça 30 santimetre yükseklikte olup kısmen (meselâ başı) tamir edilmiştir. Bakınız: D. K. Wilson, Important Additions to the Persian Collection, Bulletin of the Art Institute of Chicago, Cild XXII (1928), S. 35, şekil 9. — London Exhibition of Persian Art 1931, Katal. No. 35. — R. M. Riefstahl, yukarda mezkûr eserinde, S. 10, Şekil 25.

Renso işlerinin üslûbuna göre bu kabartmanın menşei İran olduğunda şüphe edilemez.

Binaenaleyh gerek üslûpça, gerek mevzuca birbirine yakın olan ve burada tetkik edilen üç atlı kabartmasından en eskisi doğrudan doğruya İranda çıktığı zannedilen Şikago kabartmasıdır ki Sâsanî an'anesini en sıkı bir surette muhafaza etmiş olduğunu görürüz. İçlerinde san'atçe en mühimmi olan Konya kabartmasında ise bu an'ane en az kalmıştır ki bunda motif te değişerek iki kişi arasındaki savaşın yerine bir av manzarası gelmiş oluyor. Burada ilk defa olarak tanıtmakta olduğumuz Ankara kabartmasında ise, gerçi onda hâlâ Sâsanî örneği açıkça belli oluyorsa da, aynı zamanda 13 üncü asrın ilk yarımına ait ve gerbe doğru yayılmakta olan Selçuk san'atinin seciyeli bir misalidir. Bu san'at Konyada en yüksek bir mertebede inkişaf ederek Çinili Köşkteki o güzel av kabartması gibi işleri meydana getirmiştir. Ön Asya san'atinin en iyi bilicilerinden biri olan göçken Dr. F. R. Martin bunda bir Avrupalı san'atkâr elinin yardımı bulunduğunu kabul etmekte idi. Bizim fikrimize göre Selçuk san'ati garpten gelme bir yardıma mühtaç değildi. Gerek Konya kabartmasında ve gerek Nusaybinde çıkıp Ankaraya gelen o güzel atlı kabartmada, Selçuk Türk san'ati kendisince özgü olan başarıyla yaratıcı olmuştur.

EIN SELDSCHUKISCHES RELIEF DES 13. JAHRHUNDERTS IM MUSEUM VON ANKARA

Friedrich Sarre

Das in der Abbildung wiedergegebene Relief [1] auf das mich Herr Halil Etem aufmerksam machte, befindet sich im Museum von Ankara (No. IV, 472); es stammt aus Nusaybin. Die Masse betragen 44×61 cm. Nach einer durch Herrn Professor Brittner vom chemischen Laboratorium der Staatlichen Museen in Berlin vorgenommenen Untersuchung einer dem Relief entnommenen Materialprobe besteht dieses aus natürlichem Kalkstein, sogen. Foraminiferen-kalk.

Von der rechteckigen Platte fehlt die obere linke Ecke, während rechts unten ein Stück abgebrochen und in ungefähr richtiger Stellung auf der Photographie angepasst erscheint. Auch die Oberfläche ist stark bestossen und abgerieben. Während die linke, kleinere Seite des Steins eine sich nach oben verjüngende, bis auf eine schmale Randleiste glatte Fläche aufweist, ist die grössere rechte Seite mit vertieftem flächigen Grund reliefartig behandelt; sie zeigt einen nach rechts gewendeten Lanzenreiter und im Hintergrund ornamentales Rankenwerk, dessen freilich undeutliche Formen noch in ihrem Stil zu erkennen sind. Eine obere und untere Abschlussborte des Reliefs fehlen, dürfte aber zu ergänzen sein. Besondere Wichtigkeit beansprucht die anscheinend herzförmig umrandete und zu zwei Drittel erhaltene Palmettenblüte rechts unten; denn sie lässt mit Bestimmtheit erkennen, dass das Relief nicht in seiner ursprünglichen Grösse erhalten ist, sondern sich nach rechts hin fortsetzte. Diese Beobachtung findet eine weitere Bestätigung rechts oben, wo über dem Pferdekopf eine sich mit der Lanze des Reiters schräg kreuzende, ihr gleichartige Stange sichtbar wird. Und da dieser Schnittpunkt der beiden Schäfte sich ungefähr über der Spitze der Palmettenblüte befindet, ist der Schluss naheliegend, dass hier die ursprüngliche Mitte der Darstellung lag, und dass wir es demnach mit der einen Hälfte einer grösseren Reliefkomposition zu tun haben. Diese veranschaulichte den Kampf zwischen zwei mit gefällter Lanze gegen einander anstürmenden Reiter.

Das Motiv ist dem vorislamischen Orient nicht fremd. Wir erinnern an die bekannten drei sasanidischen Reiterreliefs von der Felswand von Naksch-i-Rustem bei Persepolis, die vom Ausgang des 3. nachchristlichen Jahrhunderts stammen dürften und persische Könige im siegreichen Landzenkampf mit einem römischen Krieger darstellen, symbolierend die Ueberlegenheit der Perser über

[1] Für die Abbildungen siehe im türkischen Text.

den römischen Erbfeind [1]. Aehnlich und sicher auf diese ältere Fassung zurückgehend ist die in jüngerer, islamischer Zeit vielfach vorkommende wappenmässige Dartstellung von zwei Reitern, die sich nicht gegenseitig bekämpfen, sondern ihrerseits im Kampf mit einem Tier, also gleichsam auf der Jagd befindlich wiedergegeben sind.

Ein charakteristisches Beispiel hierfür ist das bekannte, künstlerisch bedeutsame Stuckrelief, das von dem jetzt eingestürzten Alâeddin Kiosk, d. h. dem seldbunknizen Sultanspalast von Konia stammend, sich zur Zeit in der Sammlung des Tschinili - Kiosks in Istanbul befindet [2]. Dieses für die seldschukische Kunst des 13. Jahrhunderts und ihre figürliche Stuckdekoration charakteristische Relieffragment bildete anscheinend einen Teil eines fortlaufenden Frieses. Auch hier sind es Palmettenranken, die den Hintergrund für die beiden Reiter abgeben, die ihrerseits einen Löwen und einen Drachen mit dem Schwert bekämpfen (Abb.2).

Doch kehren wir zu dem Ankara - Relief zurück. Der Kopf des Lanzenreiters ist, soweit man erkennen kann, in Vorderansicht wiedergegeben, was der Kampfhandlung eigentlich widerspricht, aber eine Eigentümlichkeit der kleinasiatisch-seldschukischen Kunst zu sein scheint. So sehen wir z. B. mit der gleichen nach vorn gerichteten Kopfhaltung auf Münzbildern Kay-Kobad I dargestellt, wie er einen Löwen mit der Lanze ersticht, oder Kilidsch Arslan IV, wie er den Pfeil abschliesst. Beidemale sind sonst die Reiter und die Pferde auch hier in Seitenansicht gestellt [3].

Der Reiter des Ankara - Reliefs trägt ähnlich wie auf dem Stuckrelief von Konia den üblichen gegürteten langen Aermelrock, während die Kopfbedeckung zu undeutlich erhalten ist, um gedeutet werden zu können. Der unter dem Rockschoß hinten vorkommende, einer Schwertscheide ähnliche Gegenstand hat mit dem natürlich links zu tragenden Schwert nichts zu tun; es ist der lange schmale Köcher, wie er schon auf den oben erwähnten sasanidischen Felsreliefs vorkommt. Der Sattel, die Zäumung und das mit Quasten versehene Hinterzeug des Pferdes sind gleichfalls nur undeutlich zu erkennen, entsprechen aber den Reiterdarstellungen seldschukischer Zeit auf den erwähnten Münzen und den sonstigen gleichzeitigen figürlichen Denkmälern seldschukischer Kunst.

Neben dem Reiterrelief von Konia giebt es nun noch ein zweites Denkmal, das im Motiv und im Stil unserem Relief nahe verwandt ist (Abb.3). Es befindet

[1] F. Sarre, Die Kunst des Alten Persien, Berlin 1922, Taf. 82, 83.

[2] F. Sarre, Seldschukische Kleinkunst, Leipzig 1909, Taf. III.

F. R. Martin, The Miniature Painting and Painters of Persia, London 1912, p. 113, Fig. 280.

R. M. Riefstahl, Persian Islamic Stucco Sculptures, The Art Bulletin, Vol. XIII, No. 4 (1931), p. 10, Fig. 23.

[3] St. Lane Poole, Catalogue of oriental Coins in the British Museum, London 1877, III, Taf. IV No. 176, V. No. 246.

İ. Galib, Takvimi Meskükâti Selçukiye, Istanbul (1309 H.) Taf. IV. No. 58; No. 95, (türk).

A. Tevhid, Istanbul Müzeleri Meskükâti İslamiye Kataloğu, İstanbul (1321 H.), Taf. IV. No. 211; Taf. V. No. 509, (türk).

sich im Art Institute von Chicago und zeigt, gleichfalls auf Rankenhintergrund, einen nach rechts sprengenden Lanzenreiter [1]. Auch hier lässt die Bildung der Ranken auf der rechten Seite vermuten, dass wir uns einen zweiten Reiter ergänzen müssen. Die obere ornamentale Abschlussborte hat sich ebenso wie bei dem Konia - Relief noch erhalten. Das Material soll Stuck sein; jedenfalls handelt es sich um die gleiche Technik wie bei dem Ankara-Relief, um eine Reliefbehandlung, die sich des Schneidens und Modellierens bedient, und bei der jenes charakteristische "Tiefendunkel" -nach einem Worte Strzygowskis- erreicht wird, das die helle Oberfläche in wirkungsvollen Gegensatz zu dem tief beschatteten Grunde bringt. Andererseits sehen wir bei dem aus Stuck gefertigten, vermutlich aus einer Form gepressten und dann vielleicht noch übermodellierten Konia - Relief eine weiche und flachere Reliefbehandlung, bei der auch der Hintergrund in seinem geringen Niveauunterschied von der Oberfläche hell und unbeschattet in die Erscheinung tritt. Wir stimmen mit Prof. Riefstahl darin überein, dass das Chicago-Relief im Gegensatz zu einer früheren Datierung erst dem 12. - 13. Jahrhundert angehört. An die persische Herkunft dürfte in Rücksicht auf den Stil des Rankenwerks nicht zu zweifeln sein.

So sehen wir in dem ältesten der drei stilistisch und inhaltlich mit einander verwandten und hier behandelten Reiterleiefs, dem von Chicago, das in Persien selbst zum Vorschein gekommen sein soll, die sasanidische Tradition am strengsten in dem Konia - Relief, bei dem sich -es ist zugleich das künstlerisch bedeutendste- auch das Motiv gewandelt hat, und wo an die Stelle des Zweikampfes die Jagd getreten ist. In dem Relief von Ankara, das wir hier zum ersten Male bekanntmachen durften, kommt das sasanidische Vorbild zwar noch deutlich zum Ausdruck, es ist aber zugleich ein charakteristisches Beispiel der seldschukischen Kunst aus der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts auf ihrem Wege nach dem Westen, wo sie sich dann in Konia zu grösster Höhe entwickelte und Arbeiten hervorbringen sollte wie das schöne Jagdrelief im Tschinili - Kiosk. Einer der vorzüglichsten Kenner der vorderasiatischen Kunst, der verstorbene Dr. F. R. Martin, glaubte hier die Mitarbeit einer europäischen Künstlerhand annehmen zu müssen; unseres Erachtens konnte die seldschukische Kunst einer Hilfe vom Westen entbehren und schöpfte erfolgreich aus ureigener Kraft, hier ebenso wie bei dem schönen, aus Nusaybin stammenden Reiterrelief von Ankara.

---

[1] Das angeblich in Rhages in Perisen zum Vorschein gekommene und dem 11. - 12. Jahrhundert zugeschriebene Stück ist 30 cm hoch und teilweise restauriert, z. B. am Kopf. Vgl. D. K. Wilson, Important additions to the Persian Collection, Bulletin of the Art Institute of Chicago, Vol. XXII (1928), p. 35 ff. Fig. 9. - London exhibition of Persian Art, 1931, Cat. number 35. - R. M. Riefstahl, a. a. O. p. 10, Fig. 25.

MADENDEN ÜÇ TÜRK ESERİ

Halil Etem

I

YAVUZ SULTAN SELİM ADINA DEMİRDEN AT - ALINLIĞI

Gerek İstanbul, gerek Avrupanın silâh müzelerinde ve hususî koleksiyonlarda pek çok demirden, bakırdan ve bronzdan başlıklar (miğferler) kolçaklar, dizçekler ve örme zırh takımları görülmektedir. Nasıl ki insanlar kavgalarda zırh giymişlerse, onun gibi üzerine bindikleri atları da zırhlarla donatırlardı. Bunların en çoğunda hiçbir tezyinat yoktur; bir takımının üzerinde bulunan yazılar ve nakışlar ise sadece çizgilerle kazanmıştır. Altın ve gümüş kakmalı olanlar da varsa, bunlar nadirdir. Birçoğunda görülen yazıların ibaresi Mısır tarzında olduğundan, onları Yavuz Sultan Selim Mısır seferinden alıp getirmiş olduğu anlaşılıyor. Hattâ böyle zırh takımlarının bazılarında Memlûk Sultanlarının ve yahut Memlûk Baylarının adları da yazılıdır. Bunlardan İstanbulda Askerî Müzede ve Topkapı Sarayı Silâh Müzesinde bulunmaktadır.

Bu makalemizde göstermek istediğimiz demirden yapılmış bir At - alınlığı Selim I in adını taşımaktadır. Pek nadir bir parça olduğunda şüphe yoktur. Bu mühim Türk eserinin sahibi Hollandada Arnhem şehrinde yaşamakta olan Mr. Scheidius onu memleketinde bularak koleksiyonu için satınalmış ve burada fotoğraflarıyla beraber neşretmekliğimize müsaade eylemiştir. Eskiden Hollanda ile Türkiye arasında sıkı tecimel bir münasebet olduğundan bu parçanın da bir tecimeri yahut siyasal memur tarafından Türkiyeden oraya götürülmüş olması ihtimali vardır.

Bu Alınlığın uzunluğu Om. 60; göz yerlerinde enliliği Om.30; alt tarafındaki en dar yeri Om.09 dur. Üst kısmında, ortası Om. 03 çıkıntılı bir siper vardır ki iki parça demir levhanın kaynatılmasıyla teşkil edilmiştir.

Tam burun kemiğinin üstüne gelen kısım az bir şey dışarı doğru kabarıktır. İki yanlarında bulunmuş olması lâzımgelen tel örgülü zırhlar noksandır; fakat bunların delikleri ve düğmeleri duruyor.

Yukarıda gördüğümüz (Resim 1) siperin hemen altında girift olarak yazılı iki satırlık, ve daha aşağıya doğru, on iki kavisli bir medalyon içinde, yine o yazı ile üç satırlık birer kitabe vardır. Kelimelerin pek azında nokta görülür; yazıların arasında hiç nakış yoktur, halbuki bu iki kitabenin aralarındaki ve yanlarındaki boş yerler çok zengin renso halinde yapraklar ve çiçekler ile süslenmiştir.

Yukarıki iki satır kitabenin metni şöyledir (Resim 2):

(1) عن لولانا السلطان الملك المظفر الحن كار الاعظم مالك رقاب الامم
(2) ملك البحرين والبحرين سلطان الحرم الشريفين سليم خان ابن بايزيد خان عن نصره

Medalyonun içindeki kitabe de şöyledir (Resim 3):

سليم خان
عن لولانا السلطان الملك المظفر
عن نصره

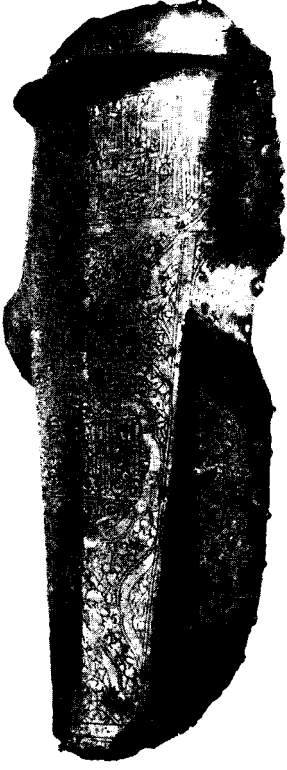
San'at ve iş itibarıyla Alınlığın üzerinde görülen ve 16 ıncı asrın ilk zamanlarını andıran üslûplanmış zengin rensolar, büyük bir meharet ve ustalıklı çizilmiş ve kazınmıştır. Bunda gümüş kakmalar esasen yoktur. Bu kıymetli ve nadir eserin, Selimin kendisine mahsus olmak üzere Mısırın fethi yılı olan 1517 ile Selimin ölüm tarihi olan 1520 yılı arasında Mısırdan veya Suroyede, veyahut Selimin Mısırdan getirdiği sanatkârlar tarafından İstanbulda meydana getirildiğine ihtimal veririz [1]. Çünkü Memlûk neshi denilen kalın bir sülüs ile yazılı olan kitabenin ibareleri tamamiyle Mısırın Memlûk Sultanlarının teşrifat usullerindeki tarzdadır.

Alınlığın yazılarının ibaresi umumiyetle doğru olup yalnız iki kelime gözümüze çarpar. O da 1 inci kitabenin 1 inci satırındaki الحن كار kelimesi ile 2 inci satırındaki الحرم الشريفين terkididir. Mekke ve Medineye işaret olan bu son tabir de ikiyi ifade etmek üzere "Elharemeyn" olması lâzım iken, yazıcı veyahut kazıcı yanlış olarak "Elhareme" koymuştur.

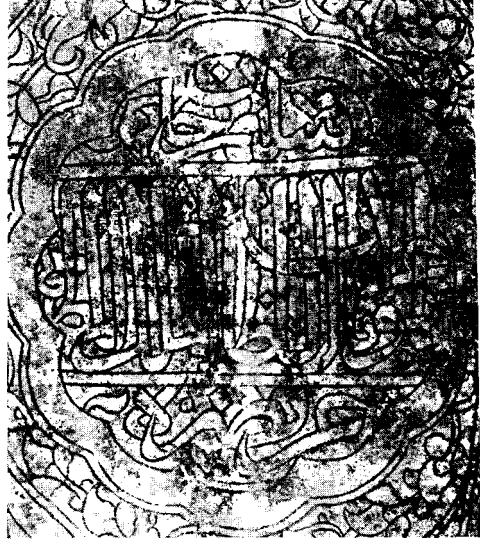
«Hünkâr» kelimesinin arapça olmadığını bilen yazıcının bunu iki kelime olarak yazmasına ve başına bir de harfitarif olan «e1» edatını koymasına şaşılmaz. Çünkü Arapların böyle kullandıkları vardır. Makrizî ve İbn İyas gibi arap tarihçilerinde bu kelimenin harfitarifle yazıldığı da görülmüştür.

«خونكار» veyahut bir ۱۱ vav ile «خونكار» kelimesini bu vesile ile biraz araştırarak olursak, bunun tıpkı «padişah» tabiri gibi Osmanlı Sultanlarının bir

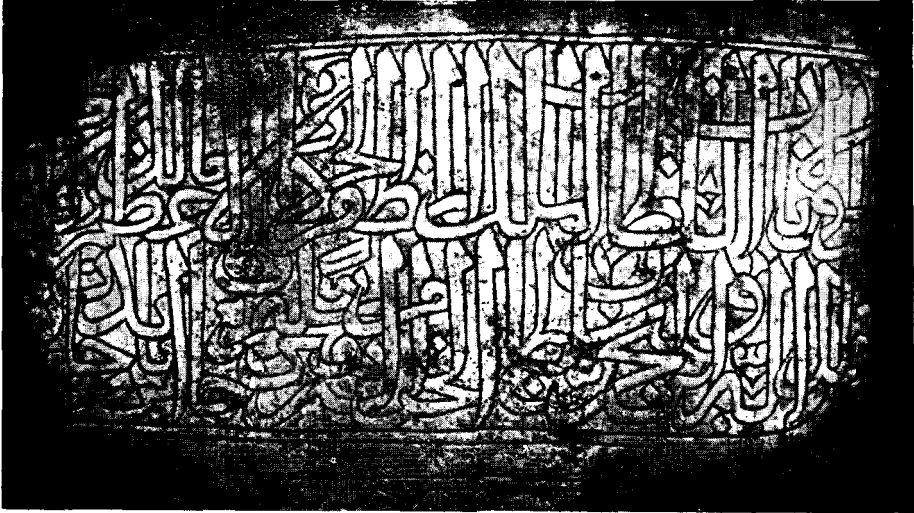
[1] Selim I in Mısırın fethi için «Mısırın Memlûk Sultanı Melik Tumanbay II adına Çorluda bulunan bir kitabe» başlıklı bu mecmuanın bülteninde ve 1935 te neşrettiğim makalede gerek bu sefer ve gerek Selimin Mısırdan İstanbula getirdiği sanatkârlar hakkında bazı tafsilât vardır.

Res. 1 — At - Alınlığı

Res. 3 — At - Alınlığı, (ikinci kitabe)

Res. 2 — At - Alınlığı, (birinci kitabe)

unvanı olduğunu görürüz. Fakat aynı zamanda yüksek ruhanî şahsiyetlerden Mevlâna Celâleddini Rumîye «Molla Hünkâr» ve Hacı Bektaş Veliye de «Hünkâr Hacı Bektaş» deniliyordu. Bu kelime hakkında baktığımız lûgatlerin ve kitapların çoğu onun acemce olan ve Allah, Padişah ve Sultan yerine kullanılan «Hüdavendigâr» kelimesinden bozma olduğunu söylerler. Tarihler Sultan Murad I için de hünkâr unvanını verirler. Her halde hünkâr kelimesinin farsça olduğunu hiçbir kitab söylemez [1].

Eski Fransız müsteşriklerinden bir âlim olan Katırmer (Quatremère), daha kendisinden evvel hünkâr tabiri üzerinde araştırmalar yapan Silvestere dö Sasi (Silvestre de Sacy) nin beyanatını da birleştirerek yaptığı tetkiklerde farsça olmıyan bu tabirin öyle «kaniçici» ve «kandökücü» manalarına gelen «hunhar» ve «hunriz» gibi gaddarlığa işaret ve alâmet olması kat'iyyen vaki olmadığını, çünkü bir büyük hükümdarın kendi kendine böyle cellatlığı ifade eden bir unvanı alması hatıra bile gelebileceğini söylüyor. Şunu da ilâve ediyor ki, gerçi ilk Abbâsî Halifesine kandökücü demek olan «Seffah» derler ise de, bu lâkabı kendisi almayı başkaları tarafından verilmiş, ve yine Akkâ Paşasına verilen ve kasab manasına gelen «Cezzar» lâkabı ise kendi gaddarlığını gösterdiğinden, onu kendisi sevinçle kabul etmiştir. Neticede bu müellif «hünkâr» tabirinin «hüdavendigâr» dan bozulmuş olan «hantgâr» ve «hantgâr» kelimelerinin kısaltılmış bir şekli olduğu zannında bulunuyor [2].

O zamanlar Türk dilinin temelleri daha anlaşılmamış olduğundan dilciler yukardaki mütalealardan başka bir şey diyemezlerdi. Bununla beraber «hünkâr» tabirinin «kandökücü» gibi bir mana ile fransızcadan gelmediğini beyan ediyorlardı. Hele Hammerin «hünkâr» ile almanca kıral manasına gelen «chunk» yahut «könig» kelimesi arasında bir münasebet bulunduğunu söylemesi diğkate şayandır [3]. Şimdi ise yeni Türk dil teorisi için yapılan önemli tetkikler, hünkâr tabirinin akıl, doğruluk, adl, hüküm gibi manalar ifade ettiği ve farsça olan «hüdavendigâr» dan bozulmuş bir kelime olmadığı ve bu halde bir hükümdarın kendine hünkâr tabirini bir unvan olarak alabileceği açıkça anlaşılıyor [4].

[1] Ferhengî Şuûrî, Müteferrika basması, Cilt 1, yaprak 394. — Âli, Kühül Ahbar, basma, Cilt 5, S. 15. — Zenker, Türkçe, Arapça, Farişî Lûgat. — Redhouse, Türkçe-İngilizce Lûgat. — Encyclopédie de l'İslam. Bunlarda «hüdavendigâr» kelimesinde bakılır. Ahmet Vefik Paşa, Lehcei Osmanî. — Hüseyin Kâzım, Büyük Türk Lûgati; bunlarda hünkâr kelimesinde aramalı. — Muallim Naci Lûgatinde hünkâr kelimesinin filasıl farişide saadet manasına olan «hung» ile «ar» dan mürekkep vasfıterkibi olduğunu söylüyor.

[2] Makrizînin Es-sülûk adlı tarihinin bir kısmının fransızcaya tercümesi olan «Histoire des Sultans Mamlouks de l'Égypte» Paris (1838), C. I. S. 64 - 68, Not 96.

[3] «Könü» türkçede «âdil» demektir.

[4] Bu malûmatı dilimiz üzerinde derin tetkiklerde bulunan Bursa Saylavı Bay Esat Sağaya borçluyuz .

II

AKKOYUNLU HAMZANIN ADINA MARDİN KALESİ KİLİDİ

Bir Türkmen devleti olan Akkoyunluların ilk zamanına ait olarak bu kilidin üzerindeki kitabeden başka, bizim bildiğimize göre, bir de onlardan Cihangirin Mardinde bir yapı kitabesi bulunuyor. Bundan dolayı bu kilidin Türk Tarihi için büyük bir önemi vardır.

Bu asma kilit 1896 da İstanbul Arkeoloji Müzesince satın alınmış ve el'an Çinili Köşkte 378 No. ile teşhir olunmaktadır. İstanbul Müzeleri Genel Direktörü Bay Aziz Oğanın iznile bu tarihî eseri fotoğraflarile beraber burada neşrediyoruz [1]. Kilidi Müzeye satan zat onu o civardan getirmiş ve kendisinin babadan dededen kalma malı bulunduğunu ve Ergani şehri arkasındaki «Selâsil Kalesi» nin kilidi olduğunu söylemişti. Oralarda bu adda bir kalein bulunduğunu tahkik edemedik. Bizim bildiğimize göre, Evliya Çelebi, Cilt 2, S. 427, Ankara Kalesine «Selâsil Kalesi» de denildiğini ve fakat Defterhane kayıtlarında buranın adı Ankara olduğunu yazıyor [2]. Kilidin üzerindeki kitabede Mardin Kalesinin adı bulunduğu, bunun herhalde buraya ait olduğunda şüphe bırakamaz.

Bu büyük asma kilit demirden yapılmıştır. Kesimi dört köşeli bir gövde ile bir de kapının çengellerine takılmak için bir uzun demir çubuğu vardır ki bununla beraber uzunluğu Om. 535 tir. Kilidin gövdesinin uzunluğu ise Om. 33 ve her yüzünün enliliği Om. 06 ve ağırlığı da 6 kilogramdır. Anahtarı mevcut değildir.

Kilidin dört yüzünü A. B. C. D. harfleriyle işaret edersek, (A) ile bunun ve üst tarafında (B) yüzlerindeki kitabeler; (C) de yalnız bir nakış bulunup uzun çubuğun altına tesadüf eden (D) yüzünde ise ne yazı, ne de nakış yoktur.

Yazılar ve nakışlar hep çift çizgilerle demire kazınmıştır. Gümüş kakmaları yoktur. Kitabelerin yazıları oldukça düzgün ve Memlûk tarzında girift bir sülüstür.

Şimdi kitabelerin metinlerini görelim: (A) yüzünde uzunluğuna yazılı olan iki satır kitabenin baş tarafı kesilmiştir (Resim 4):

(1) . . . . اشالله تعالى انعمتة ماردین الحر [واسة باسم الامير الكبير عثمان بهادر خان

(2) عمل برسم السلطان الاعظم مالك رقب الامم مولا ملوك العرب وانعم حمزه بهادر خان

Yine bu yüzün sağ tarafında, fakat enliliğine olarak (Resim 5):

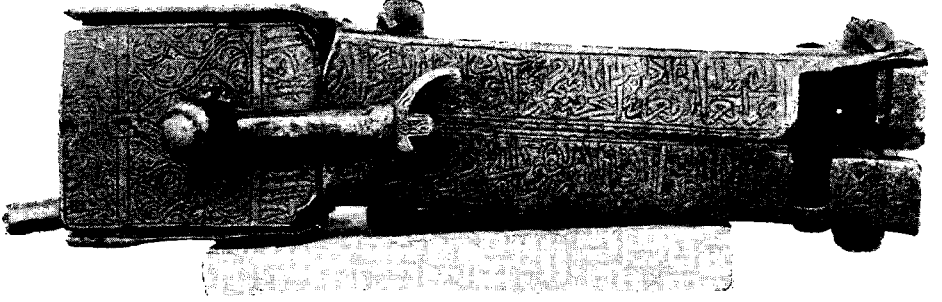
(3) عمل المعلم نصر بن رسول (?) غفر الله له

(4) اعز ال [دايم] والاقبال [الزاید] ؟

[1] Bu kilidin şimdiye kadar başka taraftan neşrolunduğunu bilmiyoruz. Yalnız Van Berchem «Amida» adlı eserinde, Paris 1910, S. 116, not 9, ve ondan alarak Migeon, Manuel d'Art Musulman'da, Paris 1927, I. S. 392. 2 nci basım, İstanbul Müzelerinde böyle bir kilidin bulunduğunu yalnız haber veriyorlar.

[2] Wittek «Zur Geschichte Angoras im Mittelalter» Festschrift für Jakob 1932 S. 352, Not 4. de Şükrullah da Engüriye ile beraber Selâsil adının da bulunduğunu ve yine Karamanî Mehmet Paşa ve Læwenklau'da bu ada tesadüf edildiğini söylüyor . .

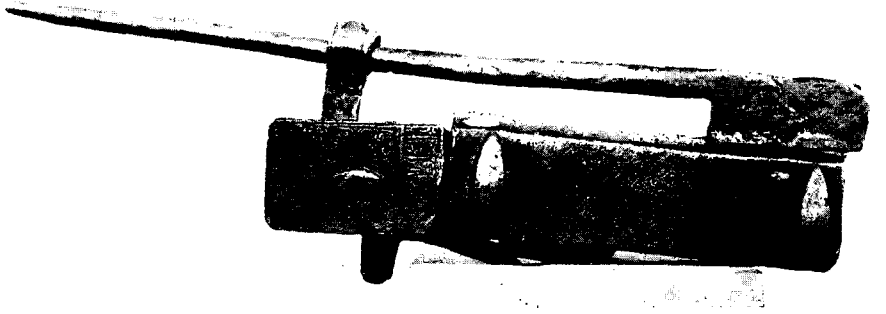
Bu iki satırın arasındaki dört köşeli boşlukta üslûplanmış nakışlar vardır. Bunun ortasına kilidin aksamından olarak bir demir kol mihlanmış olduğundan 4 üncü satırın bir iki kelimesini örtmektedir.

Res. 4 — Mardin Kalesi Kilidi (A yüzü).

Res. 5 — Mardin Kalesi Kilidi (A yüzü).

Res. 6 — Mardin Kalesi Kilidi (B yüzü).

Bu yüzün üstüne tesadüf eden (B) yüzünün uzun kısmında yalnız bir nakışlı medalyon bulunur ki bunun sol tarafında enliğine olarak şu iki satır yazılıdır (Resim 6):

(5) واصحابه السعادة والسلامة وطول العمر |
 (6) ماناحت حماة ولاغم (؟) الى يوم القيامة]

Burada da bu iki satırın arası, (A) da olduğu gibi, üslûplanmış nakışlar ile süslenmiştir. Ortasında beyzi şekilde bir çivi perçin edilmiştir.

Tarihi olan (A) kitabesinin birinci satırının başı kesiktir. Bu yerden sonra gelen اشاعة تعالى cümlesindeki birinci kelime belki « انشا » gibi okunmak lâzımdır. Fakat nuna ait olacak diş yoktur. Bundan sonra gelen kelime لقلعه olmak lâzım iken, yazıcı, yahud kazıcı yanlış olarak لقلعه gibi yazmıştır. المحروسة burada Mardin kalesine bir sıfattır; masun ve iyi saklanmış demektir. Bu kelime (و) harfi eksiktir. Bu satırda Osman Bahâdire verilen الامير الكبير unvanını sanki daha yaşıyormuş gibi خلد ملكه duası takib ediyor. Bu birinci satırın metni, başındaki kelimelerin eksikliğinden dolayı, ne mana ifade edeceği anlaşılıyor. Zannederiz ki, aşağıda görüleceği veçhile, kalenin Kara Osman tarafından 835 de zabtına işaret olacaktır. Herhalde Kiliö yapıldığı vakit Osman Bahâdir artık hayatta bulunmuyordu ki, ikinci satırda oğlu Hamza Bahâdir daha bazı yüksek lâkablara ile beraber, hem Sultan hem Han unvanlarını almaktadır. Yazık ki bu kitabede bir tarih senesi yoktur. Bununla beraber kilidin Hamzanın hükümete geldiği 838 den sonra yapılmış olması lâzım gelir.

İkinci satırın başında عمل برسم ibaresi yazılı olduğundan, kilidin Hamza için yapıldığını öğreniyoruz. Bundan sonra bir, veya iki kelime kesik ve noksandır. Belki burada المولانا yahud السلطان ابن kelimeleri vardı. Daha sonra gelen العرب kelimesinde bir yanlışlık olarak harfi tarif olan (ا) kendi başına ve عرب kelimesinden ayrı olarak yazılmıştır.

Burada münakaşa ettiğimiz (A) yüzünde ve sağ tarafında kilidi yapan ustanın adını المعلم نصر بن رسول gibi okuyoruz. Bunun da burada yazılı olması esere ayrı bir kıymet verir. Belki bu imza başka bir eserde de bulunabilir. Yine buradaki 4 ile işaret ettiğimiz satırda ve (B) yüzündeki 5 ve 6 ncı satırlarda görülen diğer arapça sözler kilidin sahibine, yani Hamzaya, hitab edilen dualar ve temennilerdir ki tahminen « ve sahibine sürekli şan ve çok olcay ve bahtiyarlık ve sağım ve güvercin öttüğü müddetçe [1] uzun ömür. . . (?) ve ulu güne kadar . . . » demektir. Birçok başka evanınin üzerinde bu sözler, hattâ manzum kıtalarda olarak, ve bazı farklar ile yazılı bulunmaktadır. Burada ise ibare eksiktir.

TARİHİ ARAŞTIRMA: Akkoyunluların tarihi, ilk zamanları için, daha pek karanlık içindedir. Bunların bir taraftan Mısırlılar ve öte taraftan Timuriler ve Anadolu hükümetleriyle, bhusus Osmanlılar ile [2] olan sıkı münasebetlerin-

[1] ماناحت حماة yerine bazan ماغت حماة yazılır ki iki surette de güvercin öttüğü, yani başka tabirle, güvercin mevcut olduğu kadar, demektir. Bu tabirin Peygamberin üzerine getirilen selat ve selâmda ve yine Kasidei Bürde de geçtiğini İstanbulda Umumî Kütüphanenin Direktörü Bay İsmail bize söylemiştir. Esasen bu kuşa pek çok bassalar ve vasıflar atfolunur. Güvercin pek eski zamanlardanberi halk arasında birçok şeylere âlem olmuştur, hattâ mukaddes bile addolunur.

[2] Feridun Bey Münşaati, 2 inci tabı, I, S. 154 iih.

den dolayı muhtelif kaynaklara, bahusus arapça tarihlere bakmak lâzımdır. Bunların verdikleri haberler ise çok karışıktır. Biz aşağıda yalnız Mardin Kalesi kilidinin kitabesine ait olan cihetleri araştırmak istedik .

Kilidin üzerindeki (A) ile gösterilen esas kitabenin birinci satırında adı geçen Osman Bahâdir Akkoyunlu, yahut Bayındırıye [1] devletini kuran ve bir büyük Türkmen aşiretinin başı olan Bahaeddin Kara Osman ki Kara İlek, yahud Kara Yülük ve Kara İlük [2] diye de anılan hükümdardır. Kitabede kendisine « Emiri Kebir » deniliyor ve sonra « Hallede Mülkehu » duası ilâve kınıyor. Babasının adı Kutlug, büyük babasının adı Durali olduğunu ve bunların Türkistandan kalkarak Azarbaycan üzerinden gelib iptida Diyarbekir havalisinde yerleştiklerini tarihler bazı farklarla yazarlar [3].

Başlangıçta Kara Osman Sıvas Sultanı Kadı Bürhanettin Ahmedin yanına gidip onun hizmetinde bulunmuş fakat Kayseri muhasarası arasında onunla bir düşmanlık hâsıl olarak Divriği civarlarında ve 1397 - 1398 (800 - 801 H.) yıllarında yaptıkları bir çarpışmada Bürhanettin mağlûp ve telef olmuştur.

Timurun Anadoluya gelişinde Kara Osman onun tarafını tutmuş ve Timur Sıvası aldıktan sonra onu Malatyaya tâyin etmişti. Timur 1400 (803) sonlarında Suriye'den dönerken Mardin şehrini tahrib etmişse de kalesini alamadığından bunun zaptını Kara Osmana emir ve havale etmişti. Bu da muvaffak olamıyarak yalnız şehre bir müddet hâkim kalabildi. Timur Ankara muharebesinden sonra Gürcistana doğru dönerken Mardin ve Amid ile beraber Irak ve Elcezirenin Umum Valiliğini torunu Mirza Ebubekire ismarlamıştı ki bu suretle memleketlerin Bayları da onun hâkimiyeti altına girmiş bulunuyorlardı.

Kara Osmanın istiklâlini, şüpheli olarak, 1403 (806) yılından itibaren ederler. Kendisinin kuvvet ve egemenliği mütemadiyen aramakta olduğundan 1404 de Amidi istilâ etti ve burası artık Akkoyunluların paytahtı oldu. Kara Osman 1408 (816) da tekrar Mardin üzerine yürüdü ise de burada hükûmet eden ve Mardin Artukları Şubesinin sonu olan Melik Sâlih Şahabeddin Ahmed mukavemet edemiyerek Akkoyunluların rakipleri olan ve birbirleriyle mütemadiyen

[1] Akkoyunlular nesillerini Uğuzhana çıkararak bunun torununun adı « Bayındır » olduğundan bu devlete « Bayındırıye » de denildiğini tarihler yazarlar.

[2] « İlek » ve bunun gibi diğer isimler hakkında Düveli İslâmiye S. 179 - 180 deki tafsilâta bakınız. Bu malûmat Encyclopédie de l'İslam'da İlek-Khan kelimesindeki yazıdan ve sair kaynaklardan toplanmıştır. Mardin Artukları münasebetile İsmail Galip, İstanbul Müzeleri Meskûkâtı Türkmaniye katalogunda, S. 81, Not 1 de bazı malûmat veriyor.

[3] Akkoyunluların son devresi kitabeleri için Abdürrahim Şerifin « Ahlat Kitabeleri » adındaki esere de bakılabilir, İstanbul 1932, S. 76 - 77. Ercişde ve Ahlatra bulunan koyun heykelleri için Karakoyunluların mezarlarıdır deniliyor . — Yine yeni kitaplardan Ali Kemal'in « Erzincan » adlı eserinde S. 78 - 79 ilh. da ve yine kitabeler bahsinde S. 245 de Kara Osmanın babası Kutluğa atfolunan bir kitabe mezkûrdur. Bu eserde (S. 67) resmi gösterilen koyun heykelinin Hitit asarından olduğu zannediliyor.

savaşan Karakoyunlulardan Kara Yusuf'a şehri vererek Musula kaçmış ve onun da burada ölmesi üzerine, Mardin Artukları o sene içinde sönmüşlerdir [1]. Mardine tamamiyle sahip olmak için Kara Osman 1411 de tekrar oraya hücum ve şehri tahrip etmiş, fakat kalesini ancak 1431 (835) te alabilmiştir ki, işte kilidin üzerindeki kitabenin birinci satırı buna işarettir zannediyoruz.

Kara Osmanın 1434 (838) de Karakoyunlu Emîr İskender ile yaptığı bir savaşta Erzenerrumda (bazılarına göre Erzincanda), yaşı doksana geldiği halde, telef olduğunu tarihler haber veriyorlar [2].

Akkoyunlu Kara Osmanın başka bir kitabesi olduğunu bilmiyoruz [3]. Fakat adına sikke bastığı kuvvetle zannediliyor [4]. Kendisi bir aralık Mısır Memlûklerinden Sultan Barsbaya inkıyat ettiğiinden, onun adıyla da 1431 (835) te bir gümüş para çıkardığını söylerler [5].

Kara Osmanın vefatı üzerine yerine oğlu Celâleddin Ali gelerek 1438 (842) yılına kadar hükûmet ettiğini iddia edenler vardır [6] (Meselâ Münecimbaşı Hamzanın hükûmete geçtiğini kabul etmiyor). Fakat Alinin sikkesi olmadığından bazı tarihçiler Alinin hükûmetine inanmayıp, Kara Osmanın vefatında diğer oğlu Nureddin Hamza babasının tahtına oturduğunu ve ölümü tarihi olan 1444 (848) yılına kadar kaldığını yazmaktadırlar. Filvaki Mardin kilidinin unvan ve elkabına bakılırsa Hamzanın Sultanlığında şüphe edilemez [7]. Ham-

[1] Ahsenüt Tevarih, Nuru Osmaniyede arapça yazma, Cilt 11, No. 3317. — Âli, Kühül Ahbar, basma, İstanbul, Cilt 4, cüz 3, S. 27. — Weil, Geschichte der Chalifen, Cilt V (1862) S. 199 da Kara Osmanın 1435 (Sefer 839) da telef olduğunu bir sene fark ile, Makrizî, İbn Hacer, Ebül Mahasin vesair arap tarihçilerine atfen yazıyor. Esasen Akkoyunlular tarihinin bu devrine ait olan vak'alarını Weil, arap kaynaklarından topluyarak, araştırmıştır.

[2] Ali Emiri, Kâtip Ferdinin «Mardin Mülûkü Artukiye tarihi ve kitabeleri ve sair vesâiki mühimme sene 944» adlı eserini «Nevadırı Eslaf» külliyyatının 4 üncü sayısında, İstanbul 1331 H. neşretmiştir. Bu küçük risalede bu devletin sonlarına dair malûmat vardır, S. 61 - 70.

[3] Esasen Akkoyunluların ilk devresine ait olarak bu kilit kitabesinden başka bir de yalnız Kara Osmanın oğlu Alinin oğlu ve dördüncü Akkoyunlu hükümdarı Muizeddin Cihangirin Mardinde Ulu Cami avlusunun duvarında kasaplara koyun başları hakkında konulmuş olan verginin ilga ve iptalini buyuran bir kitabenin bulunduğunu biliyoruz. Bakınız: Van Berchem, Arabische Inschriften aus Syrien, Mesopotamien und Kleinasien, gesam. von M. Oppenheim (Beitraege zur Assyriologie VIII, 1. 1908, S. 68). Mısır Memlûkleri tarzında yazılmış olan bu kitabede Cihangir السلطان الماردين unvanını alıyor. 1444-1453 (848-857) yıllarında hükûmet ettiği zannolunan Cihangirin bu kitabesinde bir tarih senesi yoktur. Akkoyunluların sonraki devrelerinin kitabeleri için evvelki sayfada Not. 3.

[4] Ahmed Tevhid, İstanbul Müzeleri İslâm Meskûkâtı Kataloğu, Cilt 4. S. 474.

[5] Makrizî ve Ebül Mahasine atfen, Weil yukarda anılan eserinde, Cilt 5, S. 196.

[6] Düveli İslâmiye, S. 411.

[7] Ankarada Kütüphaneler Direktörü Bay Hasan Fehminin bize gösterdiği, müellifi bilinmeyen eski bir yazmada Kara Osmandan sonra Hamzanın geldiği ve bunun ölmesile

zanın bu kitabesinden başka Amid ve Erzincan'da kesilmiş sikkeleri de vardır. Onlarda aldığı السلطان المال unvaniyle beraber Akkoyunlulara mahsus olan bu □□□ damga da görülmektedir ki sonraları diğer bazı Akkoyunlu hükümdarlarının paralarına da konmuştur [1].

On sene kadar devam eden Hamzanın hükûmetine ait vekayide pek mühim bir şey görülmez. Bunun Mısırın Memlûk Sultanı İnal ile uğraştığını ve Amid valisi olup Mısır Sultanına tâbi olan kardeşi Aliyi Amidden çıkardığını ve nihayet Hamzanın Mısır'a inkıyat edip memlûk sultanı adına para bastığını ve diğer kardeşleriyle de düşmanlıkta bulunduğunu arap tarihleri yazıyorlar. Fakat Ali ile kâh bozuşuk, kâh barışık olduklarına göre, onların birbirine rakip olarak aynı zamanda hükûmet etmiş olduklarına ihtimal verilmek gerektir.

Bilindiğine göre Akkoyunlular Diyarbekirden başka Azarbaycan, İran ve sair yerlerde de hükûmet etmişlerdir. Bunların en büyük hükümdarı ve Fatih Sultan Mehmedin muasır olan Uzun Hasan Azarbaycanı istilâ ettikten sonra Tebrizi paytaht yapmış ve Fatih ile 1473 (878) de vukua gelen Tercan ovası büyük savaşında külliyen mağlûp olduktan sonra artık Akkoyunlu devleti inkıza karşı yürümüştür. İranda Safeviler devletinin tesisinden sonra, Uzun Hasanın ahfadı orayı artık terke mecbur olmuşlar ve Diyarbekir kıtasına dağılmışlarsa da burada da tutunamayıp 1508 (914) te Safevilerden Şah İsmail memleketlerini istilâ ederek Akkoyunlu devleti bütün bütün sömmüştür [2].

Kilidin kitabesinde adı geçen Mardin kalesi eski vakitlerde pek meşhurdu. Evliya Çelebi, Cilt 4, S. 57, buranın Timur tarafından neticesiz muhasara olduğunu ve sonra nasıl Osmanlıların eline geçtiğini anlatarak yalnız bir kaya üzerinde bulunan bu mevki « bu kalenin fethi makduru beşer değildir » diyerek evsafını sayıyor [3]. Filvaki denizden 119 metre yükseklikte olan Mardin şehrinin kalesi buradan 100 metre daha yüksektir. Hakikaten bundan 100 sene evveline kadar Mardin kalesi, zaptı mümkün olmıyan bir mevki sayılırdı. İslâmlar Hicretin ilk asrında oraya kadar gelmişlerdi. Mervaniler ve Selçuklardan sonra Artuklar oraya hâkim olarak bunların Mardin şubesi olan İlğaziye dev-

---

kardeşi Celâleddin Alinin oğlu Cihangirin oturduğu yazılıdır. — Feridun Bey Münşaatında Cilt 1, S. 188, Alinin Sultan Murat II ye yazdığı bir mektubun cevabında جناب عمدة الامرا في الزمان زبدة الاعظم في الدوران جلال الدين على ابن شهبان جمله ایله ve fakat Hamzadan gelen bir mektubun cevabında ise جذب امامت مآب ملك نامدار سرور سهدار ديار نوردولة وادين جزء بك زدت دولته diye hitap ediliyor ki birincisi bir Emîre ve ikincisi ise bir hükümdara verilen unvanlardır.

[1] Ahmet Tevhit, İstanbul Müzeleri İslâm Meskûkâtı Kataloğu, Cilt 4, S. 475. — Mardin kalesindeki harap camiin minaresinde de bu damga görülür.

[2] Düveli İslâmiye, S. 403 ve buradaki kaynaklar.

[3] Mardin kalesi hakkında Evliya Çelebiden başka Encyclopédie de l'Islam'da « Mardin » kelimesinde toplu olarak bazı izahat vardır. — Yine bu Dergide Cilt 1. S. 135 de, neşrolunan Prof. Gebriel'in raporunda Mardin şehri ve kalesi hakkında en son malûmat bulunur.

letini kurmuşlardı. Mardin adıyla paralar basmışlardır [1]. Salâhaddin Eyubi 1163 (579) da ve sonra başka Eyubiler Mardin kalesini almağa uğraşırlarsa da mümkün olamamıştır. İran Mogollarından Hulagû 1259 (657) de Mardin Artuklarından Necmeddin Gazî I Saidi kendisine itaate mecbur etmişti. Timurun da oraya geldiğini ve Karakoyunluların ve Akkoyunlu Kara Osmanın oradaki hakimiyetlerini ve nihayet 1508 (914) de Safevîlerin istilâsiyle Akkoyunlu Devletinin söndüğünü yukarda söyledik.

Makalemize mevzu olarak aldığımız Mardin Kalesinin demirden asmakîlidinin kitabesi Türk tarihi için nekadâr mühim olduğunu ve nekadâr çok vak'aları hatırlattığının şu kısa yazımızdan anlaşılabilirliğini ümit ederiz.

III

EBU SAİD BAHÂDİR HAN ADINA KONYADA BİR BAKIR KAZAN

Konyaya gidip te, şimdi bir müze olan Mevlâna Türbesini görmiyenler orada dünyanın en nefis ve san'at tarihi için en önemli eserlerinden biri bulunduğunu bilmezler [2]. Yalnız bunu görmek için Konyaya gitmeğe değer. Üzerinde gümüş ve altın kakmalarla birçok yazılar ve resimler bulunan ve Konyaca «Nisan Tası» denilen bu kazanın gerek epigrafi ve gerek san'at noktasından mufassal bir surette ve tekmil resimlerini de göstererek bir monografisini yapmak lâzımdır. Biz burada memleketimizde böyle harikulâde bir san'at eserinin var olduğunu ilgisi bulunanlara kısaca haber vermek istiyoruz. Önce bu eserin başkaları tarafından uzun uzadıya neşrolunduğunu bilmiyoruz [3].

Genel durumunu göstermek üzere buraya koyduğumuz resimden anlaşılacağı veçhile bu kazan dört parçadan ibarettir. Kaidesi, biri üstüvanî, diğeri yuvarlak olarak iki parçadır. Onun üzerine karnı şişkin ve kenarı içeri doğru yatık olan asıl kazanın gövdesi ve bunun üzerinde de kapağı oturmaktadır. Konya Müzesinde, müdürü Bay Yusufun himmetiyle, şimdi sayın bir mevkide duran bu kazan 384 numarada yazılıdır. Genel yüksekliği 1 m. 30; kaidenin alt kenarından kazanın ağzına kadar olan yüksekliği Om. 74 ve kazanın ağzının kutru Om. 78

[1] İsmail Galip, İstanbul Müzesi İslâm meskûkâtı katalogundan «Meskûkâtı Türkmaniye» S. 24-84.

[2] Eskiden türbeye girince sol tarafta karanlık bir köşede duran bu kazana «Nisan Tası» denilmesinin sebebi, halk arasında makbul tutulan Nisan yağmurlarının suyu ile her sene doldurulmasından dolayıdır ki, bu sudan hastalara şifa ve tarlalara bereket getirci olarak, istiyenlere birer miktar veriliyordu.

[3] Yabancı gezginlerden bu kazanı görenler vardır, hatta Wolfgang Zorer adında biri onun ve türbenin içinden ve diğer eşyasından birçok fotoğraflar yapmış ve «Das Rom der Mohammedaner» adile «Die Woche» mecmuasının Mart 1929 numarasında kazanın 1 ve türbeye ait başka 5 resimle üç sayfalık bir makalede kazandan da bahsetmiştir. Bu yazının da, ilmi bir mahiyeti yoktur.

dir. Bütün parçalarıyla beraber ağırlığı 33 Klgr. 375 dir. Bu eser pek iyi korunmuştur (Resim 7).

Kazanın tarifine yukarısından başlayalım: Tepesinde, kapağın topu yahut düğmesi yerine olan kuş bir horoza benzer; kuşun ağzı açıktır, gagasının ucu ile tepeliği ve kuyruğu kırıktır. Bastığı yerin etrafında çember gibi bir sıra ördek vardır. İslâm san'atinde madenden bu gibi kuşlar nadir olduğundan ayrıca incelemeğe değer [1]. Kapağın üst kısmı mahrutî bir kubbe gibidir. Alt kısmı

Res. 7 — Konya Müzesinde Nisan - Tası.

ise geniş ve dışarı doğru yatık bir etektir. Kubbe gibi olan kısmın tahminen ortasında dolaşan ve altın kakmalı bir kitabeyi havi bulunan şeritte «ya saki» deye hitab edilen beş beyitli arapça bir şiir vardır ki içki ve aşk âlemleri için söylenmiştir. Bu şerit dört yerinde dört büyük medalyonla kesilmiştir ki bunların içinde hepsi birbirinin benzeri olarak sola doğru giden bir atlı avcu resmi vardır. Yazılı şeritten bu dört büyük medalyonun aralarına tesadüf eden beyitlerin alt ve üstünde ikişerden sekiz küçük medalyon daha vardır ki bun-

[1] Ankarada Etnoğrafya Müzesinde bulunan Musul işi bir bakır kâsenin kapağında da bir kuş vardır (No. 5578).

ların içinde de hepsi birbirinin eşi olarak yedi seyyareden «Ay» ı temsil eden bağdaş kurmuş ve ellerile bir yarımaya tutmakta olan bir adam resmi görülür. Kapığın etek kısmındaki kalın yazıları kesmek üzere altı medalyon vardır. Bunların içindeki resimler yukarıda gördüğümüz gibi, yine yedi seyyareden olan Ayı temsil etmektedir.

Kazanın asıl gövdesindeki tezyinata gelince: bunun ağız tarafına gelen kısımda dolaşan yazıları, etrafları altışar boğumlu olan altı medalyon keser. Bunların içindeki resimler de, ortada bir taht üzerinde oturmakta olan ve bir hükümdarı temsil etmesi muhtemel bulunan bir adam bağdaş kurmuş olarak görülüyor. İki tarafında bazan bir, bazan iki kişi ayakta durmakta olup, kâh ellerindeki bir surahiyi hükümdara doğru uzatmakta ve kâh bir kadehi doldurdıkları ve bazan da bir kılıç tuttıkları görülür. Herhalde içki âlemleri tasvir edilmektedir. Tekmil kazanın zemini türlü türlü kıvrımlı dallar, çiçekler, kuşlar ve hayalî birtakım küçük hayvan resimleriyle gümüş kakma olarak işlenmiştir.

Kazanın kaidesini teşkil eden iki parçada ise yazıların arasına konulmuş olan yuvarlak medalyonların içinde yalnız nakışlar vardır. Kazanın ve parçalarının üzerindeki yazılar anıtsal deneşek bir mahiyette nefistir. Elifler ve lâmlar gayet uzun ve tertibi girifttir. Metinlerinde sultanlığa ait birçok lâkaplar ve unvanlar ile büyük sünni hükümdarlara verilen türlü tabirlerle saygı sözlerini ve duaları ihtiva etmek üzere hepsinde «Ebu Said Bahâdir Han» ın ismi görülür. Gerçi kapakta *ابوالمجاهد شاه سلطان* sözleri varsa da, bu da yine Ebu Saide aittir.

Bakır ve sair madenler üzerine gümüş ve altın kakma san'ati Şarkta eriştiği yüksekliğe hiç bir memleket gelememiştir. Konya kazanı da işte bu itibarla bu işlerin en nefislerindedir.

Kakmalı eski bakırların asıl menşei olarak Musulu kabul ederler. Çünkü yukarı Mezopotamyada pek çok bakır madenleri de vardır. Hattâ bir kaç mühim bakır evani yazılarında Musulda hükümet eden Atabeylerin ve Musullu ustaların adları görülmektedir. Biz zannediyoruz ki bu san'at Musula Asyadan gelmiştir.

Bu bakırcılık san'ati sonradan Musuldan İrana, Anadoluya, Suriyeye ve Mısır yayıldığına ihtimal verilmektedir. Fakat bu bapta muayyen ve doğru bir fikir hâsıl etmek için daha birçok adlı veya tarihli parçaların bulunmasını beklemek lâzımdır. Şimdiki halde üzerlerinde ad ve tarih olmıyanların menşeleri ancak işlerine göre ve mukayese ile tayin edilmektedir ki çok meşkûk neticeler verir.

Hiç şüphe yok ki burada bahsettiğimiz Nisan Tası Musul işlerinin en güzellerindedir; ve üzerinde Ebu Said Bahâdir Hanın adının bulunmasıyla zamanı da belli olduğundan bu eşsiz esere ayrı bir ehemmiyet verilmiş olur.

Ebu Said Bahâdir Han İslâm tarihinin büyük simalarından biridir. İranda 1256 (654) de Hulagûnun kurduğu ve İlhanlar denilen İran Mogollarının sonu sayılır; çünkü Ebu Saidin 1335 (737) de ölmesiyle bu silsilede artık erkek evlât

bulunmadığından İlhanlar devleti sönmüştür. Gerçi bunlara uzaktan akrabalığı olanlardan bir ikisi daha, hattâ Ebu Saidin Kızkardeşi Satı Hatun, kısa kısa müddetle hükümet etmeğe çalışmışlarsa da mütemadi çıkmakta olan isyanlardan dolayı 1344 (744) de memleketleri başka ellere geçmiştir. Ebu Said İranda Veramin'deki Ulu Camiin ve sair bazı anıtların yapıcısıdır. Anadoluda İlhanların hakimiyetine işaret olarak Samsunda 723 tarihli Ebu Said adına bir cami kitabesi olduğu gibi, Niğdede, önce Sonkurbey camiiinde iken sonra «Dış Cami» adındaki bir Osmanlı binasına naklolunan ve ehemmiyetli bir anıt sayılan ağaç Mîmber de Sultan Ebu Saidin adını taşır. Bunlardan Başka Doktor P. Wittek'in neşrettiği Ankaradaki adsız ve tarihsiz bir İlhanî kitabesi, hakikaten müellifin dediği gibi, 730 dan biraz önceye ait ise, o da Ebu Sait zamanına girer [1]. Daha Ebu Saidin sağlığında ve 1323 (728) yılında Anadoluda türeyen Alâeddin Ertena adındaki bir Bayın İlhanilerin valisi olmak üzere istiklâlini ilân ederek Sultan unvanını almış ve sikke de kesmişti. Fakat 1381 (783) te Ertena oğullarının yerine Srvas Sultanı Kadı Bürhanettin Ahmet geçmişse de, bunun da Akkoyunlu Kara Osman ile 1398 (801) de yaptığı bir savaşta telef olması üzerine, Anadoluda kuvveti artmakta olan Yıldırım Beyazıt bu memleketlere sahip olmuştur.

Burada tarif ettiğimiz kazanın ne vakittenberi Mevlâna türbesinde bulunduğu ve kimin tarafından oraya gönderildiğine dair hiçbir malûmat bulamadık. Gerçi bunun Ebu Said tarafından Musulda yaptırılarak tekkeye armağan edildiği hakkında bazı rivayetler varsa da, buna hiç ihtimal verilmez; çünkü kapağındaki arapça beyitlerden de anlaşıldığı üzere içki konmak için yapılmış bir kaptır ki Ebu Saidin kilerine mahsustu. Etrafındaki resimler de içki âlemini tasvir etmektedir. Halbuki pek mukaddes tutulmakta olan Mevlâna türbesine Ebu Sait böyle bir şeyi gönderemezdi. Bu ancak ismini bilmediğimiz bir zat tarafından elde edilerek, pak parlak ve kıymetli bir eser olması itibarile, sonraları oraya takdim ve vakfedilmiş olduğu çok muhtemeldir.

[1] Türk Hukuk ve İktisat Tarihi mecmuasında Wittekin makalesi (1931) Cilt I, S. 162 - 164.

TROIS MONUMENTS TURCS EN MÉTAL

Halil Etem

I

UN CHANFREIN EN FER FORGÉ AU NOM DE YAVUZ SULTAN SÉLIM I.

Cet objet, d'une réelle valeur historique et artistique, appartient à Monsieur Scheidius d'Arnhem, qui l'a trouvé et acquis aux Pays-Bas pour l'incorporer dans ses collections. C'est avec son autorisation que nous le publions ici en utilisant les photographies qu'on voit dans le texte turc de ce volume.

Presque toute la surface du chanfrein dont la hauteur est de Om. 60, est finement ciselée de rinceaux et de deux inscriptions en arabe dans le style mamlouk. Les caractères de l'écriture sont tracés en doubles lignes. L'inscription qui est à la partie supérieure, est en deux lignes, tandis que l'autre, plus bas, se trouve dans un médaillon polylobé. Il n'y a pas trace d'incrustation en argent. On peut traduire le premier texte ainsi :

"Gloire à notre maître, le sultan le roi victorieux, le grand hünkâr, qui tient les nuques des peuples, le roi des terres et des mers, le sultan des deux villes saintes, Sélim Khan, fils de Bayézid Khan, que sa victoire soit bénie."

L'inscription dans le médaillon donne, à peu près, le même sens, mais d'une rédaction très courte.

Cet objet a aussi un intérêt capital pour l'art d'armurerie turque. Il a dû être fait, d'après notre avis, en Égypte ou en Syrie, ou bien à Istanbul, même, après le retour de Sultan Sélim de l'expédition d'Égypte, par conséquent, entre l'année 1517, date de la conquête d'Égypte et celle de 1520, date de la mort du Sultan.

II

SERRURE DU CHÂTEAU DE MARDIN

C'est un grand cadenas en fer forgé faisant partie des collections d'art musulman du Tchibili Kiosque à Istanbul. Il porte le No. 378. Sa longueur est, avec la barre d'attache, de Om. 535; son poids, de 6 Klgr. Le corps de la serrure est de forme carrée ayant, sur trois de ses faces, des inscriptions arabes

et quelques belles ornements en ciselure (voir les figures dans le texte turc de ce volume). Les dites inscriptions nous renseignent suffisamment sur l'origine de l'objet en nous donnant les noms de Mardin, de deux souverains et aussi du maître forgeron. Dans l'inscription principale, en deux lignes, nous lisons le nom d'Osman Bahâdir qui est le fondateur de la dynastie Turcomane des Akkoyounlou, ou des Moutons-Blancs et celui de son fils Hamza Bahâdir, pour qui la serrure a été faite.

Dès lors, on comprend l'importance et la grande valeur historique de ce monument, d'autant plus que c'est le seul texte épigraphique qui renferme les noms des premiers souverains de cette dynastie. Osman, appelé aussi Kara Osman ou Kara Yelük, mourut en 1434 et si son fils assiege, dans cette inscription, son nom à celui du père, conjointement avec celui de Mardin, c'est que, croyons nous, cette place forte fut conquise sur les Kakakoyounlou ou Moutons-Noirs, leurs ennemis et rivaux, par Osman en 1431 qui en fit sa capitale.

La date de la confection manque dans l'inscription, pourtant, il est à présumer qu'elle fut faite au commencement du règne de Hamza (1434 - 1444). Le maître forgeron qui fabriqua la serrure s'appelle Nasr fils de Ressoul. Nous regrettons que son nom ethnique n'est pas indiqué dans cette signature, mais nous croyons que cet artisan doit être originaire de Mardin même, ou de Diyarbekir qui faisait partie, également, de la domination des Moutons-Blancs.

Le roi le plus puissant de cette Maison fut Ouzoun Hasan (1453 - 1478) qui conquiert aussi une partie de la Perse. Son contemporain, le Sultan Ottoman Mehmed II, le défit entièrement à la bataille de Terdjan en 1474. Les Moutons-Blancs perdant alors leur puissance, se retirèrent dans le pays de Darbekir, d'où ils furent enfin chassés en 1508 par les Safévides de Perse. C'est ainsi que cette dynastie s'éteignit définitivement.

III

LE GRAND BASSIN DE CUIVRE AU NOM D'EBU SAID BAHÂDIR KHAN A KONYA

Ce monument unique au monde sous tous les rapports, mérite d'être minutieusement étudié et publié en forme d'une monographie spéciale. Ces quelques lignes ici sont destinées à signaler seulement l'existence de cet objet merveilleux.

Il se trouve, on ne sait depuis quand, dans le Tekké de Mevlana à Konya, aujourd'hui transformé en un riche musée. Il est appelé dans le pays "Nisan Tassi" ou Bol d'Avril, parceque, anciennement, on y conservait l'eau comme des pluies d'Avril considérée comme salutaire, pour être distribuée.

Ainsi que l'on voit sur la photographie reproduite dans le texte turc de ce volume, ce Bassin se compose de quatre pièces: De la base formée de deux parties; du corps du récipient, et enfin, du couvercle dont le haut a la

forme d'un dôme. Au sommet de ce dôme se trouve, en guise de pommeau, un oiseau qui ressemble à un coq.

Les dimensions et le poids de ce monument sont tout à fait extraordinaires : La hauteur totale est de 1 m. 30, et le poids de 33 Klgr. 375.

Sur toutes les surfaces, il y a des inscriptions en petits et en gros caractères, entre lesquelles se trouvent des médaillons avec différentes représentations et dont le fond est admirablement travaillé avec des figures et des rinceaux de toutes sortes. Toutes ces ornements et les écritures sont incrustées d'or et d'argent. Dans les médaillons on voit tantôt un cavalier chasseur, ou la figure de la Lune faisant parties des sept planètes. Dans d'autres, c'est un roi avec des serviteurs qui lui offrent la boisson.

Dans les inscriptions, on lit plusieurs fois le nom d'Ebou Said avec une titulature très compliquée. Il n'y a pas de doute que ce Bassin, fait pour la personne du sultan, était destiné pour recevoir des boissons.

Le Sultan Ebou Said Bahâdir Khan est le neuvième et dernier souverain des Mongoles de Perse, appelés également des Ilkhans. Il régna de 1316 - 1335. Le grand Bassin de Konya date, par conséquent, de la première moitié du 14e siècle et peut être considéré comme un travail de Mossoul où on faisait les plus beaux objets en cuivre incrusté.

BARBAROSUN OTANTİK RESMİ

Tabsin Öz

Topkapı Sarayı Müzesi Direktörü

Türklerin resim yapmakta ne kadar eski olduklarını Orta Asyada yapılan, kazı ve araştırmalarla ele geçen Fresko denilen, duvar nakışları, resimli kumaşlar, minyatürler ispat etmektedir.

Zaten bugün (Moğol minyatürü) adile tanılan ve bazılarının yanlarında uygurca, moğolca yazılar bulunan minyatürler şüphesiz en eski eserlerimizdir.

Bu tarzı san'atin Bağdat ve İran san'atleri üzerinde yaptığı tesir Hulâgû'nun Bağdadı istilâsile son dereceyi bulmuştur.

Asırlarca bu tarzın devam ettiği de mevcut olan eserlerden anlaşılmaktadır.

Bu kısım minyatürler arasında öyle mühim parçalar vardır ki mahiyetini tayin için uzmanlar daha uzun zamanlar uğraşmağa mecbur olacaklardır.

Fakat bu noktada hassas ve titiz olmak gerektir.

Çünkü, mevzuumuz olan Osmanlı devirleri minyatürlerinin en eskilerinden Sinan ki; Âli menakibi hünerveranda Fatih zamanında yaşadığını [1] Venedik üstatlarından (Masturi Pavli) nin şakirdi olduğunu yazmaktadır.

Halbuki Viyana kütüphanesi Direktörü Karabacak 1918 senesinde Viyanada çıkardığı (Abendländische Künster zu Konstantinopol im XV. XVI.) isimli kitabında bu Sinanın doğrudan doğruya Centile Bellini olduğunu iddia eder.

Bu iddianın ne kadar asılsız olduğuna, nakkaş Sinanın bugün Bursa Müzesinde bulunan mezartaşı, en canlı bir anıt ve cevaptır (Resim: 1).

Güzel, ince bir tezyinat arasında (Nakkaş Sultan Mehmed, Sinan Bey...) kitabesini taşıyan, bu taş aynı zamanda nefis ve nadir bir izerdir.

İşte taşile, nakşile, ortada duran Fatih devrinin bir Türk san'atkârı için İtalyan olduğu savasını gördükten sonra buna nazaran daha eski, ve çözümleni daha güç olan pek değerli (Moğol minyatürler) i denilen eserlerimizin mutlaka kendi membalarını tarayarak kendi elimizle ortaya konulması gerekli olduğu bir kat daha meydana çıkar.

Sinandan sonra gelen hayli önemli minyatürcüler daha vardır ki; bunlardan ve eserlerinden bahis, ayrı ve birer büyük mevzu olur. Bizim burada eserinden bahsedeceğimiz minyatürcü (Nakkaş Haydar) demekle tanınmış Reis Haydardır.

Kanunî Süleyman ile Selim II nin zamanlarında yaşamıştır. Âli menakipte Selim II nin şehzadeligi esnasında meclisine girenlerden olup ve yine Selim zamanında Tersane Reisi olduğunu ve (Şebih yazmakta hususan Sultan Selim

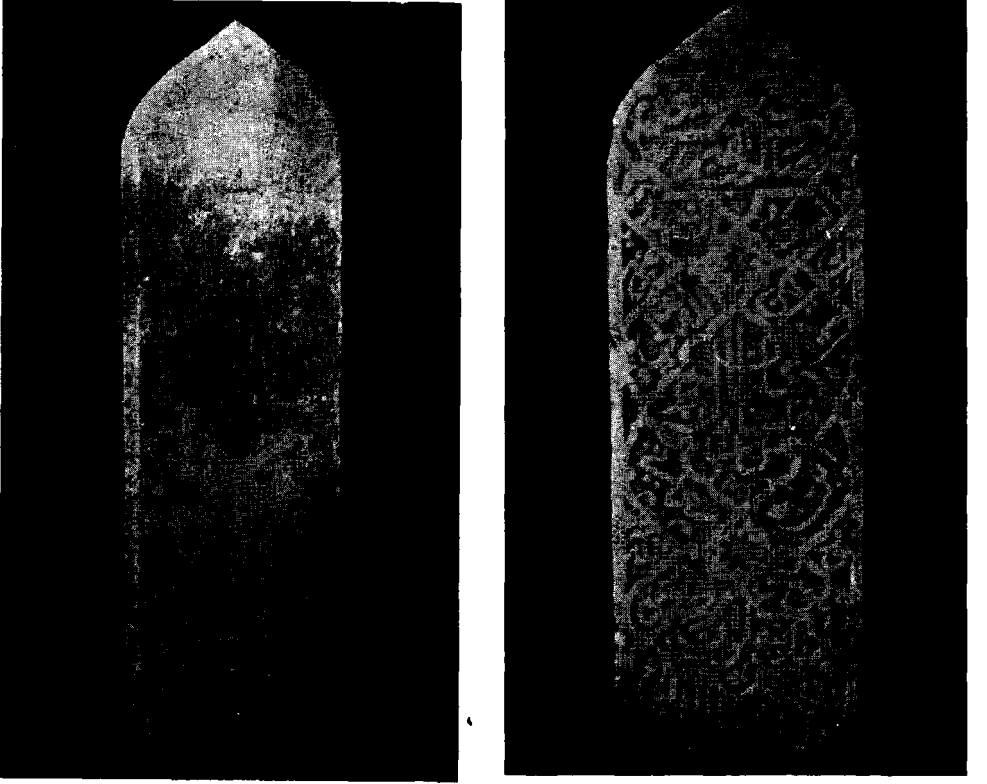
[1] Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanesinde bulunan Fatihe ait resimlerden birinin Sinanın elinden çıktığı zannındayız.

merhumun nazirini tasvirle) maruf bulunduğunu yazıyor. Şebih yazmak resim yapmak manasına kullanılmaktadır.

Haydarın mahlasının Nikâri olduğunu da Aşık Çelebi, Hasan Çelebi tezkerelerinde yazıyorlar.

İşte devrinin hem bir şairi hem de tanınmış bir ressamı olan Haydarın iki minyatürünün Londrada Britiş Müzeumda bulunduğunu F. R. Martin The Miniature painting an paniters of Persia, İndia, an Turkey Londra 1912 adlı eserinden öğreniyoruz.

Yine Haydarın Kanunî devrine ait Fransız, İspanyol sefirlerini gösterir iki eserinin de Parisin ulusal kütüphanesinde bulunduğunu Mimar Şahabeddinden

Res. 1 — Nakkaş Sinanın mezar taşı

öğrenmiştim. Fakat şimdiye kadar bu ünlü Türk resimcisinin eserleri memleketimizde ele geçmemişti.

Uzun zamandanberi bu yolda araştırma ve incelemeler sonucunda bu san'atin Türklere ne derece yükseldiğini gösterir mühim belgelerle karşılaşmadık.

Bu defa da Topkapı Sarayı Müzesi hazine kitapları arasında 3611 numaralı ciltte bulunan murakkalar arasında bu yüksek artistin birkaç eserini bulmak kıvancına eriştik:

بسم الله

کتابخانه عمومی دانشگاه تهران

اولاد حق در شمیمه در کانون

کتابخانه عمومی دانشگاه تهران
کتابخانه عمومی دانشگاه تهران

I — 0,46×0,29 boyunda kalın bir kâğıt üzerine yapılmış olan bu eserdeki resim kâğıdın 0,20×0,27 boyundaki bir kısmını kaplamaktadır.

Haydar bu eserinde ünlü Türk denizcisi Barbarosu gösteriyor (Resim: 2).

Resimde başında büyük bir beyaz sarık ve arkasında kaplan çizgili kırmızı kumaş kaplı bir kürk bulunmaktadır. Bir elinde karanfil ve diğer elinde asa bulunuyor.

Sakalının ve hatta kaşlarının beyaz olmasına nazaran bu resim Hızırın ihtiyarlık zamanını göstermektedir.

İzerin bir köşesinde güzel bir yazı ile:

«Reisler çok veli Nakkaş Haydar
Olardan hem şecidir hem dilâver
Gezenler görmediler mülkü Rus'u
Nigârî şöyle yazdı Barabarus'u»

Demektedir.

Haydar burada kendisinin Reis olduğunu, hem ismini hem de mahlasını söylemekle beraber resminde Barbarosun olduğunu tasrih etmektedir.

Kendisinin Tersanede bulunması hasebile Barbaros Hayreddini [1] en yakın tanıyanlardan biridir. Padişaha vermek üzere hazırladığı bu eser hiç şüphesizdir ki: koca deniz kahramanının şimdiye kadar görülen resimlerinin en değerlisi ve en gerçeğidir.

Bu eser Haydarın o devrin çok kuvvetli bir portraitiste'i olduğuna inanç veriyor.

Bundan sonra deniz tarihimize ait yapılacak neşriyatta ancak Barbarosun bu resimle gösterebiliriz. Çünkü şimdiye kadar Barbarosun bir Türk elinden çıkmış ve zamanında yapılmış bir resmi bulunamamıştı.

II — Bu eser 0,40×0,26 boyunda iki parçadan mürekkeptir. Âli menakipte Haydarın Selim II nin resmini yaptığını yazıyordu. İşte bu eserde öyle bir meclisi [2] göstermektedir (Resim: 3).

Bir tarafta Selim II bir elinde oku atmış bir vaziyette yay, öteki elini yukarı kaldırmış ve parmağında zehgir bulunmaktadır.

[1] Barbarosun asıl ismi Hızır'dır. Bunun Müradî (Gazavatı Hayreddin Paşa) isimli eserinde tesbit etmektedir. Fakat Hayreddin ismini de zannolunduğu gibi Kanunî Süleyman zamanında İstanbula geldikten sonra almamıştır ki: Cezayirde bir cami kitabesi ile sabittir.

Maamafih Topkapı Sarayı kütüphanesinde bulunan Cezayir ahalisinden 1519 senesinde Selim I e gelen uzun bir mektupta bu noktayı aydınlatmaktadır.

Bu mektup Uruç Reisin kardeşi ile Cezayire nasıl geldiklerini, yardımlarını, Urucun Tilsmanda şahadetini pek açık anlatıyor. Ona halef olan Hayreddinin de İstanbula gitmesine mâni olduklarını da söyledikten sonra (biz Emîrimiz Hayreddin Cenabı alanızın hizmetkârlarıyız). diye bitirmektedir.

Bu belgenin aynen neşrine mevzuumuz müsait değil. Yalnız tanıttirmekle iktifa ediyoruz. Tamamen neşrini, bu alanda, çalışın değerli arkadaşımız deniz tarihçisi Bay Feyziye bırakıyoruz.

[2] Grup halinde bu şekildeki resimlere meclis denilmektedir.

Başında müteaddit sorguçlar sarmakta olan büyük bir kavuk vardır. Sakalı sarı ve gözleri mavidir. En ziyade şayanı tetkik olan, sırtındaki elbise, ve kaftandır.

16 ıncı asrın, en güzel bir Türk kumaşının tek mil, renk ve tezyinatını, taşıyan bu kısım, cidden güzel bir etüt sahası olacak bir şaheserdir.

Yanında bulunan Silâhdarağa bir elinde oklar, diğer elinde bir karanfili tutmaktadır. Bunun da elbisesi Taç tezyinatını havi bulunması itibarile değerlidir.

Resim: 3

Karşı tarafında hedefi tutan Doğanırbaşının başlığı ve elbise yakası kaplan postundandır. Kılıç kabzası bilhassa aslan kafası şeklindedir ki: silâh tarihimiz için çok mühimdir. Bu parçanın yukarı tarafında Nigârinin:

Nice medhettmeyin tirü kemanını şeha
O keman tiri bana Yusuf ve gayriye Sinan

beyti yazılıdır.

İşte Haydarın adını ve ebyatını taşıyan bu iki değerli belge bize bu yüksek artistin, yüce kudretini yakından tanıttı. Bunların elimize geçmesi bununla da kalmaz, Büyük Denizci Barbarosun Türk elile yapılmış gerçek simasını gördük. Ve tanıdık. Yine o devirde, kumaşta, tezhipte, tezyinde hattâ silâhta Türk sanatlerini gördük. Bundan başka bu eserleri iyice gözden geçiren, ve bu alanda çalışan meslektaşlarımız Haydarın imzasız eserlerini bile mukayese ederek gizli kaldıkları köşelerden bulup çıkarabilecekler ulusal varlığımızın değerli tankılarını bize sunacaklardır.

ARKEOLOJİNİN ROLÜ

Nakleden: *Bilâl Aziz*

Profesör *Albert Gabriel*

Arkeoloji ve arkeoloğlar ekseriya, nükteli alaylara maruz kalırlar. Filhakika itiraf etmek lâzımdır ki bazı âlimler de çok defa halkın nazarında komik vaziyete düşmüşlerdir. Labiche sağ olsaydı son zamanlardaki Glozel hâdiselerini günü gününe kaydederek Grammaire adlı meşhur vodvilinin zevkli ve canlı bir eşini vücade getirebilirdi. Fakat bu gibi zarflarımız yüzünden yüz senedenberi beşerî ilme bu kadar kıymetli hizmetler ifa eden bir ilmi de tezyif etmek doğru değildir.

Hekimler de, avukatlar da aynı muameleye maruz kalırlar; fakat bu hal hiçbirinin umurunda bile değildir. Lâkin arkeoloğları tezyif etmekten daha vahim olan şey arkeolojiyi — zararlı değilse bile — lüzumsuz bir ilim haline koyan birtakım kaideler ve nazariyeler kurmaktır. Esasında bu tez bayağı ve pek simpliste'dir ki kısaca şöyle ifade edilebilir:

“Beşerî faaliyetler arasında serveti, rahat ve refahı arttırmaya yaramıyan her şey lüzumsuz bir iştir. Enerjiyi israf etmekten başka bir şey olamaz.

Binlerce sene evvel insanların şu veya bu suretle yaşamış olmalarından bana ne? Saraylarını, mabetlerini şu veya bu modaya göre yapmış olmaları, düşüncelerini tuhaf, işaretlerle taşlara kazmış olmaları, bütün bu bir daha çıkmamak üzere göçüp giden devirlere ait malûmat neye yarar? Eğer ben kendim iyi bir evde yatıp kalkıyor, karnımı iyi doyuruyor, iyi giyiniyorsam ve her yeni doğan gün hayatımın, mevcudiyetimin maddî nizamında bir terakki husule getiriyorsam kendimi memnun addederim.”

Bu kadar mutlak bir realizmi pek boş gören ve daha yüksek emellere malik olanlar bile arkeoloji'yi bir fikrî tekâmül unsuru saymazlar.

Bunların nazarında arkeoloji münhasıran dilettante'lerin tecessüsünü izaletmekten başka bir şeye yaramaz ve herhalde pahalı bir lüksten ibarettir.

Hattâ daha ileriye giderek şöyle düşünenler de vardır:

Terakki yolunda azimkârane ilerlemek ve bu terakkinin vücade gelmesine iştirak etmek istiyen her millet, arkeoloğları yetiştirmek ve bunların vazifesini kolaylaştırmakla kendi damı altında gözleri musirrane maziye dikili, mürteci kafalar barındırmak tehlikesine maruzdur; bunlar içtimâî cihazın tufeylî çarklarıdır ki makinanın işlemlerini geciktirir ve ahengi bozar.

İşte bunun içindir ki bu asrın iptidasında bazı ukalâlar müzeleri yıkmayı, tarihî kütüphaneleri yakmayı, eski şehirleri hâk ile yeksan etmeyi, eski abideleri dinamitle fırlatıp atmayı ve bundan sonra yeni şehirle yeni cemiyeti her türlü arkeolojiden ari bir zemin üzerine kurmayı teklif etmişlerdir. Bunlar delil-

lerinin zafını kâfi derecede örtmeyen birtakım tamtıraklı sözlerle ifade edilmiş çocukça paradokslardır.

Bu teklifler bazan hakaretli bir gururu ve derin bir cehaleti gösterir. Fakat bunlar binbir türlü haklı hayran bırakmanın müfrit bir şeklinden başka bir şey olamaz. İlme münhasıran intifai (ütilitaire) bir vazife tahmil eden telâkkilerle iş uzağa varır. Bu telâkkilerin neticeleri en son haddine vardırıldığı takdirde aynile heyetin, yüksek riyaziyatın, felsefe ve filolojinin de reddedilmesini icap eder. Filhakika en karışık makinelerin inşası için mahalli tatbiki olmıyan mücerret mefhumdan ibaret bazı riyaziye nazariyelerini bilmeğe lüzum olmadığı bariz bir hakikattir.

Şüphe yoktur ki fonetik veyahut mukayeseli gramer kanunları bazan pek ince fakat bir dilin tekâmülü üzerine doğrudan doğruya tesiri olmıyan pek ince müşahedelerin terkiibinden başka bir şey de değildir. Ve bu takdirde, mantıkan tarihi tetkiklerin heyeti mecmuasını köhne mobilya teferruâtı içine atmak icap ederdi.

Zira, buna hiç şüphe yoktur ki, tarih, arkeoloji ile baştan başa değiştirilmediği zamanlarda da şayanı hayret derecede zenginleşmişlerdi. Hattâ yakın zamanlara, bilfarz Kurunu Vusta'ya taallük ettiği takdirde bile abide ve san'at eserlerinin tetkiki Orta Zaman tefekkür tarzını bize metinlerden daha iyi anlatmaktadır ve arkeolojiyi sadece tarihe yardımcı bir ilim gibi telâkki etmek, bunun ro'ünü küçültmek demektir.

Hasılı arkeoloji, vakayii tecessüm ettirmek kudretini yalnız başına haiz olan ve Michelet'nin tabiri veçhile tarihî bir basü badel mevz haline koyan yeni vesikalar meydana çıkarır.

Pek eski devirler mevzuu bahs olduğu takdirde hafriyat yapanlar yerden teferruata ait parçalar değil, bütün bir medeniyet âlemi çıkarmışlardır. Nil vadisinin ilk esrarı meydana çıktıktan sonra bilgi ganîmetimiz her sene daha çok artmıştır.

Firavunların makarrından sonra sıra Mezopotamiya'ya geldi; hieroglifler okunduktan sonra çivi yazısı keşfedildi. Yunan kadimde Miken hafriyatı Elenizm (Hélénisme) ve Hommere destanları hakkındaki nazariyatı kâmilen değiştirmiştir. Daha yakın zamanda, bundan takriben 30 sene evvel, Girit adasında hiç umulmıyan bir medeniyetin keşfi Ege meselesini bütün azametile ortaya atmıştır ki, bunun halli daha birçok araştırmalara lüzum gösterecektir.

Belki üzerinde ortaya çıkan meselelerde - hele Eti meselesinde - her yerdekenden daha büyük karışıklık bulunan muhtelif materielle dolu o kadar geniş Anadolu toprağında bu Ege meselesinin anahtarının saklı olmadığı ne malûm?

Esasen bu sahanın bir kısmında hemen hemen tam bir cehalet içindeyiz. Lidyalıların ve Likyalıların menşeleri, dilleri ve muhaceretleri hakkında cesaretsiz bazı faraziyeler ileri sürmekten başka yapılmış bir şey yoktur. Herhalde Anadolunun henüz başlamış olan sistematik istikşafı, mutlaka istikbalde umumî medeniyet tarihi için fevkalâde mühim neticeler verecektir.

Bu tarihin boşluklarını dolduracak olan bütün araştırmaları faydasız ve lüzumsuz diye mutlaka atmak mı lâzımdır?

Endişeleri arasında tarihî tetkiklere malûm olan ehemmiyeti vermekle Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti bilâkis nasıl dikkatli ve alâkalı bir gözle bu vadideki işleri takip ettiğini göstermektedir. Bugün eski devirler mevzuu bahis olduğu zaman müşkül sualler karşısında kalıyor ve bunlara dair bildiklerimiz gayri kâfi olduğu için işi az çok safiyane faraziyelerle geçiştiriyoruz. Ancak sistematik, saburane araştırmalarla ve vesaikın ilmî ve mukayeseli tetkiki sayesinde zulmette kalan vakayii, yavaş yavaş aydınlatmak kabil olabilir. İşte bunun içindir ki bilginimizin mutlak yokluğu karşısında yarın bir hakikat olması mümkün olan, hattâ en cüretkâr telkinleri bile kablettecrübe reddetmekten sakınmak lâzımdır.

İşte bu suretle tarihin en büyük mesnedi olarak kalan arkeoloji en eski zamanlar mevzuu bahis olunca, kendisi tekâmül tarih oluyor. Fakat diğer taraftan doğrudan doğruya ve asıl tarihten ayrı olarak çalışıyor, müze bir hırdavatçı dükkânı veyahut, demek istedikleri gibi sırtıcı bir mağaza değildir. Güzel san'atler üzerindeki tesiri san'at fikrinin tekâmülünde başlı başına bir fasıldır. Antika merakının bazı zamanlarda meş'um bir tesiri olduğunu maalmemnunîye teslim ederim. Fakat birtakım bariz hata ve mubalâgaların yanısıra nekadar da mes'ut neticeler meydana çıkarmıştır. Kurunuulâya ait büyük asarı atika kolleksiyonları en meşhur artistler için bir intihal membar değil, fakat feyyaz bir ilham kaynağı olmuştur. Bu eserler ölmüş bir maziye ait olmakla beraber büyük mübdiler tarafından anlaşılıp şerh ve tefsir edildikleri zaman yeni cereyanlar doğurmuş ve istidatları maziye irca etmek şöyle dursun, bilâkis istikbale çevirmişlerdir.

Bundan başka bu ilim ve sana't mülâhazalarının üstünde daha başka mülâhazalar vardır ki bunlar da siyasî ve hissî sahada ehemmiyetsiz addedilemez. Bizden evvelki nesillerin ne oluklarını araştırmaya, anlamaya bizi sevkedenden derin bir insiyaktır. İnsanlar mazi ile her türlü bağlarını birdenbire kesip, gözlerini yalnız maddî muvaffakiyetlere dikselerdi hayatları nekadar hazin, nekadar çıplak olurdu. Tabiidir ki her fert gibi, her ırk, her millet bilâkis üzerinde yaşadığı toprağa kendisini bağlayan kökleri araştırır.

EDİRNE MEZARLARI

Ankara Arkeoloji Müzesi Direktörü
Hikmet Turhan Dağlıoğlu

Edirne Türkiyenin büyük şehirlerinden biri, Türk acununun en güzel bir köşesi ve yüz yıllardanberi bin bir tarihî vak'aya alan olmuş Trakyanın merkezidir. 14 üncü yüz yılın ortalarında (1357 M. S.) Rumeli yakasına geçen Türk atlıları ilk hızlarını Edirne'de aldılar. İşte o vakitten bugüne kadar Türk yönetimi altında bulunan Edirne köprüler, camiler, sağlık yurtları, saraylar, su yolları, hamamlar, çeşmeler ve mezarlar gibi birçok san'at eserleriyle süslenmiştir.

1934 yılında biri temmuz öteki eylülde olmak üzere iki yol Edirneye gitmiştim. Bu gidişlerimde Edirne mezarlarını gözden geçirdim. Mezarlarımızın tarih ve kültür bakımından ne kadar değerli olduğunu Cumhuriyet [1] gazetesile İstanbul Halkevi tarafından çıkarılan Yeni Türk dergisinde belgelere (vesika) dayanarak yazmıştım. Edirne gibi tarihte rolü büyük olan bir şehrin mezarlarını incelemek çok gerekli idi. İşte bu yazı bu amaçla yazılmış bulunuyor.

(Riyazi Beldei Edirne) adlı üç ciltlik yazma bir Edirne tarihi yazan Kaltakıranzade Badî Ahmet Efendi ile Edirne renumasını yazan Tosyavîzade Doktor Rifat Osman merhumlar Edirnenin büyüklerini tesbit etmek için çok uğraşmışlardır. Badî Ahmet — ki Edirne Saylavı Faikın babasıdır — Edirnenin Bizanslardan alınması hakkında tarihinde şunları yazar; (Tuna ile Meriç, Arda nehirlerinin birleştikleri mühim noktada vaki olan Edirne şehrinin fethi istişare buyurulup orduya kumanda eden Lala Şahin Paşa ile komutanlardan Hacı İl Bey Edirne üzerine gönderilmişti, Lala Şahin Paşa yanındaki askerle Edirneye iki saat mesafede bulunan Sazlıdere denilen yere gelmiş ve Edirne kalesinde muhafız bulunan Andriya dahi maiyetindeki askerle Türkleri istikbale çıkmış olduğundan Sazlıderede sel gibi kanlar aktı ve Edirne Türklerin eline geçti.

Bu muharebelerde Lala Şahin ile Hacı İl Beyden başka Ece Bey Gazi Fazıl Bey ve Evrenos Beyler de büyük yararlıklar gösterdi. (Cilt I S. 13).

Edirne fethedildikten sonra yüz yıla yakın bir zaman için Osmanlı Devletine yönetge merkezi olmuştu. İstanbulun 1453 yılında elde edilmesi üzerine Edirne merkezlikten çıkmış ama gene büyüklük ve değerliliğinden bir şey kaybetmemiştir.

Çünkü Balkanlardan Macar ve Nemselerine giden büyük orduların geçit ve durak yerleri Edirne idi.

[1] Cumhuriyet gazetesinin 17 şubat 1934 tarih ve 3515 numaralı nüshasında (Mezarlarımız ve mezar taşlarımız) diye yazılan yazı ile Yeni Türk Dergisinin haziran - temmuz 1934 tarih ve 23 - 24 ve 29 ve 34 sayılı nüshalarındaki İstanbul Mezarları adlı yazılara bakılsın.

Edirnedeki mezarlar Türk san'at ve mimarisinin en güzel anıtlarındandır. Edirne'de bugün bulunan mezarlar şunlardır:

- 1 — İstanbul yolu mezarlığı
- 2 — Uzun kaldırım mezarlığı
- 3 — Tatarlar öteki adı ile Zindan mezarlığı
- 4 — Buçuktepe mezarlığı
- 5 — Bademlik mezarlığı
- 6 — Tepe mezarlığı
- 7 — Acıçeşme mezarlığı
- 8 — Sezai Dergâhındaki mezarlık
- 9 — Sarıca Paşa Camii avlusu mezarlığı
- 10 — Gazi Mihal avlusu mezarlığı
- 11 — Kasım Paşa Camii avlusu mezarlığı
- 12 — Seyit Celâli mezarlığı
- 13 — Dağınık mezarlar
- 14 — Darülhadis Camii mezarlığı

Bu mezarlıklardan en büyük ve tarihi değeri olanları İstanbul yolu mezarlığı ile Uzun kaldırım mezarlığı ve Sarıca Paşa, Gazi Mihal, Sezai ve Kasım Paşa mezarlıklarıdır. Edirne müzesinde bulunan mezar taşlarını da bu arada yazabiliriz [1].

1 — İstanbul yolu mezarlığı: Bu mezarlık Edirnenin en büyük bir mezarlığıdır. Edirneyi İstanbula bağlayan şosenin her iki yakasında geniş bir alanı kaplar. Bu mezarlıklardaki mezarlar on altıncı asırdan başlar. Bu mezarlığı iki yönden tetkik etmek gerektir.

A — Tarihî şahsiyetler yönünden:

1 — İstanbul yolu mezarlığındaki en değerli mezarlardan biri Ispartalı Kınalızade Ali Efendinin mezarıdır. Bu mezar İstanbula giden caddenin tam üzerinde ve Vezir Çeşmesi diye anılan çeşmenin hemen yanındadır. Mezarın üzerinde şu kitabe vardır.

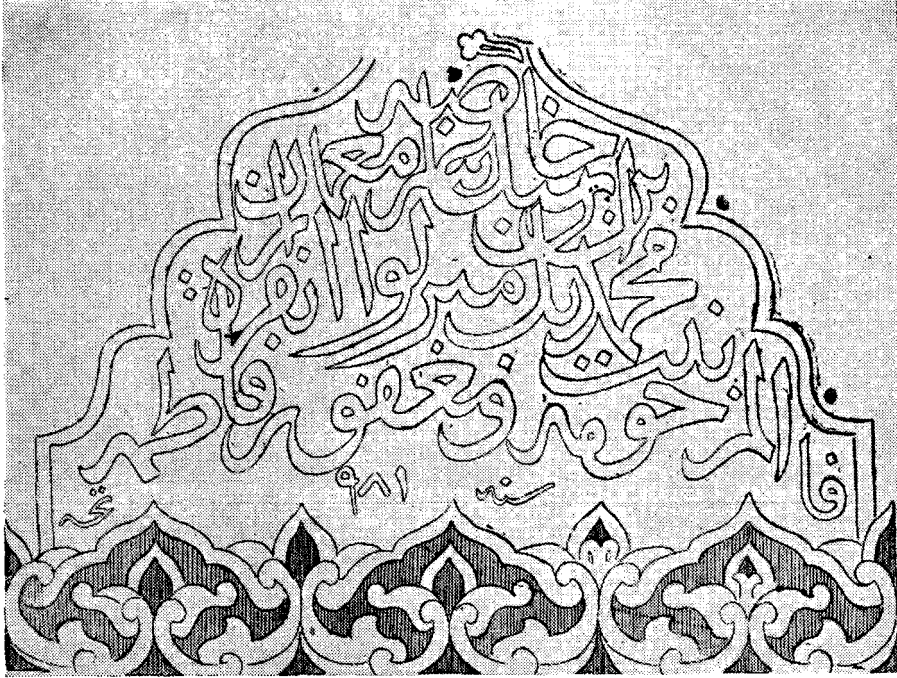
فرید دهر وحید زمان علی چلبی
که باد جان عزیزش بخلد جاویدان
بشهر ادرنه در پنجم مه رمضان
الشهیر بحالی زاده

Bu farişî kitabeden anlaşıldığına göre ahlâki âlâi sahibi Ali Çelebi 979 yılı ramazanının 5 inci günü vefat etmiştir. Kınalızade Ali Çelebi Fatih Sultan Mehmede hocalık etmiş olan Ispartalı Abdülkadir Efendi oğlu Emrullah Efen-

[1] Edirne mezarlarını tetkik ederken bana yardımlarda bulunan Edirne Halkevi ile Edirne Müze Memuru Bay Necmi, Edirne Bulgar Mektebi türkçe Muallimi Bay Osman Nuri, Edirne Erkek Muallim Mektebi Direktörü Reşat ve resimlerin alınmasında yardımlarda bulunan İstanbul ilkmektep muallimlerinden Ispartalı Mustafa Nuri ve Edirne Kız Muallim Mektebi Direktörü Bayan Rebia ile Öğretmen Lûtfiye teşekkürlerimi sunmayı bir ödev bilirim.

dinin oğludur [1]. Ali Efendi, (916 H. 1510 M.) tarihinde Ispartada doğdu. Şeyhülislâm Çivi Efendizadeden okudu. Birçok memuriyetlerde bulunduktan sonra nihayet Anadolu kadraskeri oldu ve (978 H.) tarihinde Selim II nin idaresindeki ordu ile beraber Edirneye geldi ve müptelâ olduğu Nikris illetinden kurtulamıyarak (979 H.) yılı (1572 M.) ramazanının 5 inci günü 63 yaşında olduğu halde öldü. Bütün Alimler, vezirler ve devlet adamları cenazesinde bulundu. Namazı Camii Atik musallasında kılındıktan sonra İstanbul yolunda (Nazır - Vezir) çeşmesi kabristanında cadde boyunda defnolundu. Şu kıtada vefatlarına tarhitir.

Kadiî askeri İslâmı güzin
Ol Ali; nâmı reisülfudalâ
Dediler nakledicek tarihin
İrtihal eyledi kutbulülema

Resim: 1 — Mimar Sinanın torunu Fatma Hanımın mezar kitabesi

İlmi nazik dahi vefatı hakkında şu tarihi demiştir:

Elin hinnalı zade yudu gür abı hayatından

[1] Kınalızade Ali Efendinin tercümei hali için Isparta Halkevi tarafından çıkarılan Ün mecmuasının 2, 3, 15 inci sayılarında Neş'et Köse tarafından yazılan tetkikleri ve ahlâk kitabının tahlili içinde 1932 tarih ve 36 sayılı terbiye dergisinde Nafi Atuf Kansu tarafından yazılan yazıyı okumalıdır.

Kamusülâlâmda hastalanıp Dersaadete avdetinde irtihal eylediği yazılmış ise de Şemsettin Sami merhum bunda yanılmıştır.

Ali Çelebinin, Hasan Çelebi adlı tezkere sahibi bir oğlu vardır ki Mısırda metfundur.

Şerhi tecride, camiye tefsiri beyzaviye ve şerhi mevakife haşiyeleri Türkçe divanı ve münâşatı, ahlâkı âlâi isimli kıymetli bir ahlâk kitabı vardır. Her üç lisanda nazma kadir ve Maarifte eşi olmıyan bir şairdi. (*Riyazi beldei Edirne Cilt I S. 298 - 299*).

2 — Pertev Paşa: Bu mezar da İstanbul yolu üzerinde ve şehrin kenarında Seyit Celâlî mezarlığındadır. Mezarının etrafı demir parmaklıklarla çevrilidir: Mezarında Avrupa styli göze çarpar. Taşı üzerinde talik yazı ile şu beyitler vardır:

Darı ukbaya sefer eyledi Pertev Paşa
Eyliye cayigehin cenneti âlâ mevlâ
Buna da kalmadı, encam bıraktı gitti
Bu güzergâhı fena, işbu vefasız dünya.
Eyleyüp ruhuna Allahı taalâ rahmet
Ede gülgeşti behiştî ona daim meva
Okuyup geçme hemen merkadinin tarihin
Oku bir fatiha ruhuna eyle ihda.
Reşhai rahmet olup noktaî tarihi ana
Beyti firdevs ola menzili Pertev Paşa

1253

Pertev Paşanın mezarı mermerden ve lâhit şeklindedir. Mezartaşının üzerinde Mahmut II devrinde giyilen ve kenarı işlemeli fes vardır. Mezarının yanında bulunan asakiri mansura alayı binbaşlılarından Binbaşı Halil Efendinin mezarı üzerinde güzel bir ayla yıldız resmi bulunmaktadır. Pertev Paşa tanınmış ediplenimizden Akif Paşanın amansız bir önürdeşi idi. Kendisi Kırımdan Anadoluya gelen göçmenlerdendir. Birçok yıllar devlet kapısında değerli hizmetlerde bulunmuştur. 1826 Rus - Türk harbine başlıca ön ayak olanlardan biridir. 1242-1826 tarihinde Reisülküttap yani dışbakanı olmuştu. Bir aralık Mısır'a Mehmet Ali Paşanın yanına gidip geldi. Daha sonra mülkiye nazırı yani iç bakanı oldu. Paşa kardeşi Emin Efendiyi Mühimmatı Harbiye Nazırı yaptırmış kızını da Mahmut II nin kâtibi Vassaf Efendiye vermişti. Pertev Paşanın yıldızı çok geçmeden söndü. Bir saray entrikasına kurban olarak azledildi. Edirneye sürüldü. Kardeşi Emin Efendi ilkin Kütahya'ya sonra Dime-tokaya, damadı Vassaf Efendi de Varnaya sürüldü. Pertev Paşa Edirnelilerce Deli Emin Paşa demekle tanınmış Reşit Mehmet Paşa oğlu Mehmet Emin Paşa valiliğinde Edirne'de, Vassaf Efendi Varnada, Emin Efendi de Dimetokada boğdurularak öldürüldü. Fakat hükûmet her nedense resmî gazetesi olan "Tak-vimi Vakayi" de paşanın vefatını şu suretle ilân etmişti: (Müptelâ olduğu illeti müzminesi nüksile bir mahtan beri namızaç ve meşgûlü ilâç olduğu halde ba-emri tâalâ hulûlü eceli mevudu ile füceten irtihali darı beka etmiştir.)

Pertev Paşa bir zamanlar katolikler zamanında okul olup bugün gene içinde Kız Muallim Mektebi bulunan konakta boğdurulmuştur (Nevselî Osmani sene 1326. S. 143)

Vak'aniüvis Lûtfi Efendi tarihinde Pertev Paşanın ölümünün Akif Paşa yüzünden olduğunu yazar, Pertev Paşanın asıl ismi Mehmet Sait olup Pertev

mahlasını sonradan takınmıştır. Pertev Paşa çok okumuş olmakla beraber güzel şiirler de söylerdi. Tabedilmiş divanı onun şairliğinin derecesini göstermeğe el verir. Badî Efendi basılmamış Edirne tarihinde Pertev Paşa öldürüldüğü sırada ticaretle Edirne'de bulunmakta olan İranlı Ali Ekber adında bir zatın paşa hakkında söylediği mersiye'yi yazıyor ki bu mersiye'nin bir parçasını buraya koymak gereksiz sayılmaz [1].

Resim: 2 — Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın mezar taşı
(Edirne'de Sarıca Paşa Camiinde)

Cenabı Perteve sundun ilâhi camı lebrizi
Edüp camı şahadetle Nedimin şemsi tebrizi
Hüdavenda o zatın hedmine herkim bays olduysa
Kaza çalsın anın da sadrına semşiri şertizi

[1] Ali Ekberin, Babi tarafından Edirne'de oturmalarına müsaade edilen (Babi)lerden olması muhtemeldir. Bunlar İran mültecileriydi.

Vassaf Efendi de genç, asil bir zat idi. Köprülü zadelerin kibleli soyuna mensuptu. Mezartaşları bugün Bulgaristanda Varna müzesindedir ki kitabesi şöyledir:

Hüvelbaki

Mahmut hanın elhak has bendesinden idi
 Vassaf Beyefendi ah etti azmi baka
 Köprülü zadelerden kim nesli kibleliden
 Ol zat hemçü Hurşit olmuş idi hüüveyda
 Menfada Varna içre ol zat genç iken vah
 Mevte şehiden etti rıhlet bihükümü mevlâ,
 Ol şeh kitabetinde bulundu hayli müddet
 Hem nam ismin etti inşası namı imha
 Etti fırakı anın dostane tenk dehri.
 Tevsi ede hak kabrin eyleyüp adnı i'ta
 Tarihi irtihalin ukbaya dedi hatif
 Vassaf Beyefendi kıldı behiştı meva.

Lillâbil fatiha

1253

Pertev Paşa nakşibendî tarikatinden olduğu için Üsküdar'da Selimiyede nakşibendî tekkesi Şeyhi Behçet Efendiyi çok severdi, hattâ bunun içindir ki paşa bu tekkeyi onartmıştır. Bunu tekkenin üzerindeki kitabeden anlıyoruz yazı meşhur Yesarizade Mustafa İzzet Efendinin yazısıdır. Pertev Paşanın zevcesi Ayşe Sıddıka (1277 Recep) ile oğlu ve mutasavvıfından İbrahim Hayrani Efendi şairlerden tekaüt nazırı Hacı Seni Efendi gibi zevat ta bu tekkede gömülürler Pertev Paşa ayrıca bir kütüphane vücade getirmiştir ki bu kütüphane Bugün Fatih Millet Kitapsarayı içinde bulunmaktadır [1].

İstanbul yolu mezarlığının sağ tarafında bazı önemli mezarlar vardır ki bunları kurtarmak lâzımdır. O mezarlardan bazılarını yazıyorum.

3 — İbrail muhafızı Yeğen Mahmut Paşa vefatı tarihi 1211.

4 — İbrail muhafızı Yeğen Mahmut Paşa zevcesi Ayşe vefat tarihi. 1201.

5 — Selânik Valisi Selim Paşa vefat tarihi 1205

6 — Mevalii kiramdan Mahrusei Edirne kadısı iken vefat eden Muhzirzade Muhammed Zihni Efendi.

B — Tip yönünden önemli mezarlar:

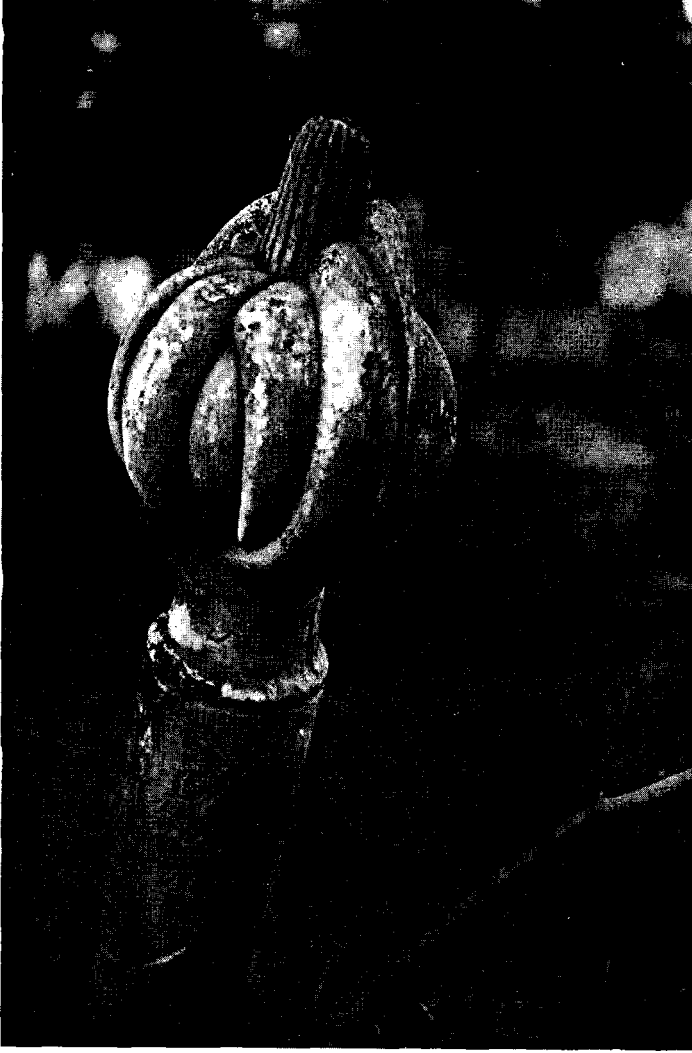
İstanbul yolu mezarlığında tip yönünden çok önemli mezarlar vardır. Hele buradaki yeniçeri mezarlarının eşlerine başka yerlerde hemen hemen rastlama-

[1] Pertev Paşa hakkında Edirne Bulgar Mektebi Muallimi Osman Nurinin resimli Şark mecmuasının 1934 mart tarihli ve 39 numaralı nüshasında bir değerli yazısı vardır: Muallim Osman Nuri, Paşanın mevlevî tarikatinden olduğunu yazar. Yukardaki yazılarımızdan da anlaşıldığına göre Paşa nakşibendî tarikatine bağlıydı ve şeyhi de Behçet Efendi idi.

Pertev Paşanın küçük kızı Emine Muhsine (1283) de oğlu Şahap Beyfendi de (1298) de ölmüşler ve Selimiye tekkesinde gömülmüşlerdir.

yız. Bu mezarlıkta tıp yönünden önemli gördüğümüz mezarlardan birkaçını yazalım:

1 — 18 bölüğün çorbacısı Süleyman ağa: Ölüm tarihi 1169 dur. Mezar kitabesinin üstünde yeniçeri zabitlerine mahsus işlemeli kavuk vardır. Mezartaşındaki yazı talik bir yazı ile yazılmıştır.

Resim: 3 — Haseki İskender Çavuşun mezarı
(Edirne'de Kasım Paşa camii avlusunda)

2 — İstanbul yolunun sol tarafında kâtip sınıfından Ali Efendinin mezarı başında 18 inci asırda giyilen kâtiplere mahsus kafesli bir kavuk vardır. Mezar kitabesindeki yazı güzel bir talik kırmāsile yazılmıştır. Üzerindeki yazı şöyledir:

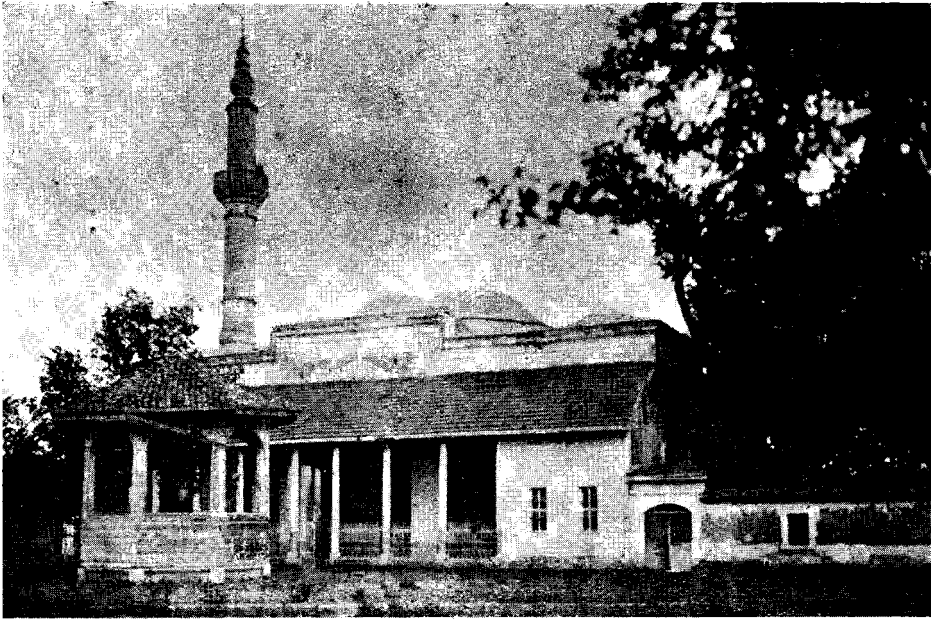
Semmi şiri huda zibi zümrei küttab
 Ali Efendiye hak vermişti tab'ı selim
 Fünunu hatla güyaki tacı sani idi
 Ederdi dersi hututile alemi tedris
 Samahr cana çun erdi nıdai intiha
 Bilâ tevakkuf etti fedai re'si nefir
 Duayla dedi hatif figanei tarih
 Ali Efendi ola huru cennetile enis

1130

Resim : 4-5 — Yeniçeri Saati Ahmet Beşe ile Mehmedin mezartaşları
 (Edirne müzesinde)

Yeniçeri tiplerini gösteren mezartaşlarından pek güzellerine bu mezarlıkta rastlarız (Resim: 4 - 5). İstanbul mezarlıklarında yeniçeri tiplerini gösteren mezarlar hemen hemen kalmamıştır. Tarihimizi baştan başa doldurmuş olan yeniçerilerin, mezartaşlarının ortadan kalkması san'at tarihimiz için bir eksikliklerdir. Bunun için yeniçeri mezartaşlarını korumak ve bu gibi mezartaşlarımızı müzelerimize getirmek en gerekli bir işimiz olmalıdır. Resimde görülen iki orijinal ve çok değerli yeniçeri mezartaşını İstanbul yolu mezarlıklarından Edirne müzesine kaldırtmıştım. Bu taşlar bugün Edirne müzesinde bulunmaktadır. Resimde görülen mezar taşlarından biri yeniçeri Ahmet Beşenindir. Başındaki üsküf [1] çiçeklerle süslü ve işlemelidir. Mezar kitabesi güzel bir talik yazı ile yazılmıştır. Bu mezar taşındaki işlere göre Ahmet Beşenin halivakti yerinde ve genç yaşında ölmüş bir adam olduğu anlaşılıyor. Üzerindeki kitabe şöyledir:

Resim: 6 - Gazi Mihal Bey Camii (Edirne'de Tuncanın sağ kıyısında)

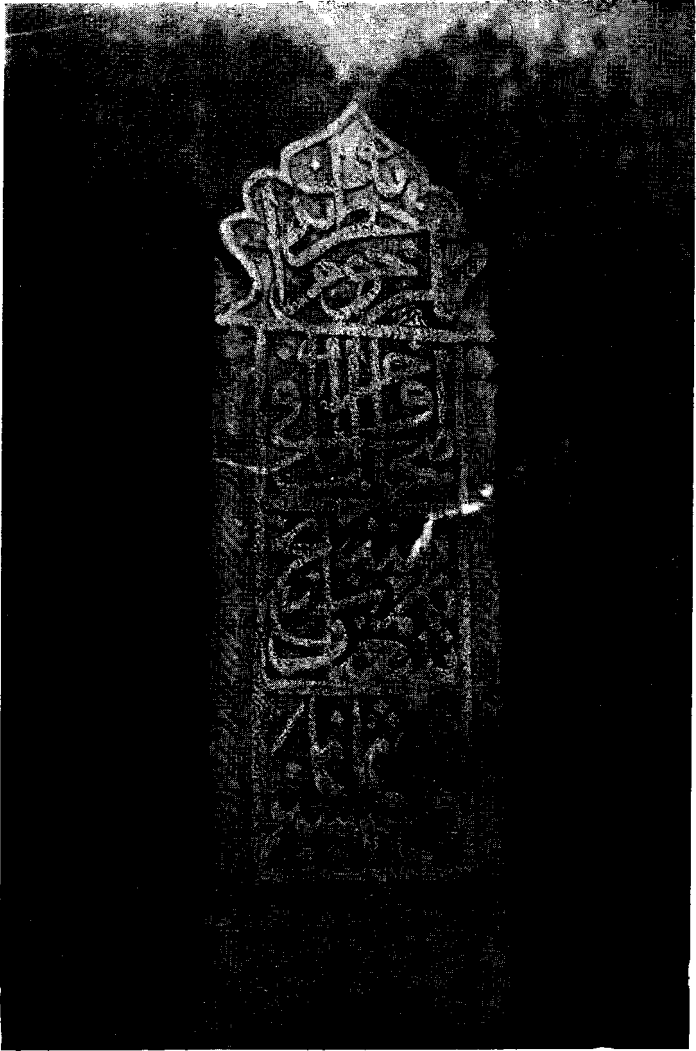
[1] Üsküf Murat Hüdavendigârın icadı olan bir serpuştur. Serez veya Avolonya kalelerinin elde edilmesinden sonra tesadüf eseri olarak bulunmuştur. Avolonyayı fetheden Lala Salım Paşa pekçok algılar elde etmişti. Sipahilerinin biri eline bir altıntas geçirmişti. Halktan saklamak için başına giyip üzerine bir destar sardı. Sultan Murat bunu gördü. İş anlayanca tası sipahiye verdi. Ve Üsküf adile tanılan ikülâhı icat eyledi ki üzeri yaldızlanırdı. Bir buçuk endazedden uzun olup yarısı arkaya sarkardı.

Bu börtler beyaz çuhadan ve keçeden yapılır alt tarafı şerit şeklinde sırma ile işlenir ve ön tarafa sarı tenekeden kaşıklık ilâve olunurdu. Kaşık yoldaşlığının yeniçerilerce büyük bir önemi olduğu için bu kaşıklığa birer kaşık sokarlardı. Üsküf daha ziyade subaylara mahsustu,

Ruhu için el fatiha

Kıldı bu vahşetserayı dehriden azmi baka
 Ola menzilgâhı yarab vadii gülşenseray
 Halik olmaz mevt ile mü'min dedi kavli resul
 Heb güzâr eyler bu menzilgâhtan şahu gedây
 Bir dakika saat aram etmeyüb o pak; zat
 İrcii emrile çekti bu cihandan desti pây
 Eyledi çun babı firdevse hırâm ol nevcivan
 Hasretinden valideynin kametini kıldı pay
 Dedi taib fevtinin menkutıla tarihini
 Saatrı Ahmed Beşeye gülşeni adn oldu cay

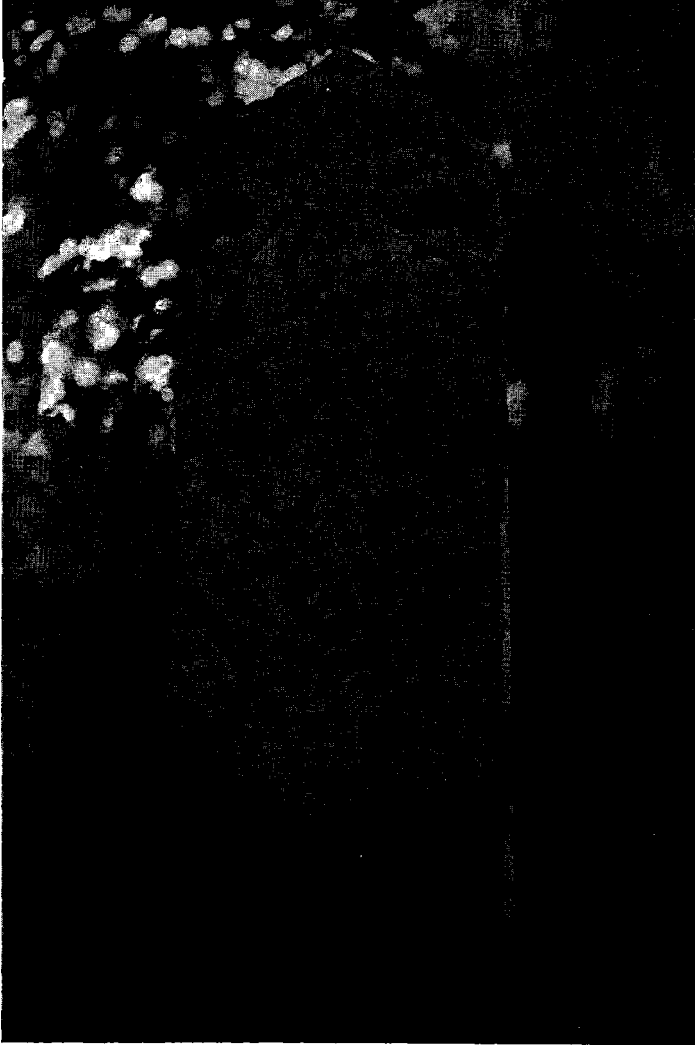
1145

Resim: 7 — Gazi Mihal Beyin oğlu Hızır Beyin mazarı (Edirne)

Fotoğrafta görülen ikinci mezar taşı da bir yeniçeri çocuğunun taşıdır ki style yönünden ötekinden ayrıdır.

Üzerinde merhum Mehmet İbni İbrahim ruhu için el fatiha 1092. Yazısı ve ortasında bir kemere geçirilmiş hançer resmi vardır üsküfö daha az işlemedir. Üzerindeki ufki ve biribirine muvazi su yolları vardır. Bu her iki mezar taşı mermerden yapılmıştır.

Resim: 8 — Veli Beyin hatununun mezar taşı (Edirne Gazi Mihal camiinde)

İstanbul yolu mezarlığında bir yeniçeri mezar taşı daha vardır ki bu Şehzade Ahmet Ağanın oğlu Mehmet adındaki genç yeniçerininidir. Yeniçeri Mehmet, mezar kitabesine göre 1175 tarihinde ölmüştür. Bu taş üzerinde 5 inci fotoğrafta görülen süs ve sanat eserleri yoktur.

4 — İstanbul yolu mezarlığının sol iç taraflarında gördüğüm yanyana iki kavuklu mezartaşı tip yönünden bir ayrılık gösterir. Bu mezartaşları mantar başlıklı birer yuvak = üstüvane üzerindedir. Bu nevi mezartaşları 17 inci asırda genç yaşında ölen bey çocukları için kabul edilmiş bir mezar stylidir. Bu iki mezartaşından biri Mahmut Bey oğlu Mehmet Beyindir ki üzerinde 1017

Resim: 9 — Bir Haseki sancaktar mezartaşı
(Edirne'de Gazi Mihaî Camii avlusunda)

tarihi vardır. Ve adının altında bir kemere geçirilmiş bir hançer resmi görülmektedir öteki mezartaşı da Ali oğlu Abdülâzizindir ki üzerinde 1028 tarihi okunmaktadır. Bu mezar başlığının genel görünüşünün biçimi dilimli bir kavuğu andırmaktadır..

5 — Bu mezarlığın sol iç taraflarında din adamlarından birinin mezar

taşında görülen özellikler dikkat gözünüzü çekebilecek bir haldedir. Bu mezar kitabesinde isim yeri kırık olduğu için mezarda kimin yattığı anlaşılıyor. Yalnız babasının Ahmet Ağa olduğu ve 1221 tarihinde öldüğü okunabiliyor. Mezar taşında fatihanın her iki yanında yuvarlakları yukarıya doğru uzanmış iki çengel görünmekte ve bunun altında da:

Ey felek kaddin bükülsün neyledin ah sen beni

Mısra okunmaktadır. Bu mezar taşının tarikat ve işaretlerinin özelliği yönünden değeri büyüktür.

İstanbul mezarlıklarında önemli olarak birkaç mezar daha vardır. Bunları da birer birer yazalım.

Resim : 10 — 1— Edirne Uzun Kaldırım mezarlığında Tevkii Mustafa Paşanın mezarı
2 — Lâhit şeklinde mezar

6 — Edirne kadısı Kalyonizade Mehmet Emin Efendinin oğlu Müderrisinden Seyit Ahmet Daî Efendi.

7 — Edirne cebeci başısı mirî Ahmet kethüda. Ölüm tarihi 1176 yolun sağ tarafındadır.

8 — Silistire muharebelerinde yararlık gösterdiği için gazilik adını kazanan Ayşe hanımın mezarı da yazılmıya değer, mezar taşında şu yazılar vardır:

Esbak Silistire Valisi yeğen elhaç Ahmet Bey kethüdası Hacı Emin ağa kerimesi merhum Şerife Ayşe Gaziye Hanım: ölümü 1252.

9 — Yolun sol iç yakasında Kadı Şerif Efendinin kızı Şahide Hanımın mezarı görülür ki Vezir Çeşmesi yakınındadır üzerindeki kitabeden bu kızın genç yaşında taun illetinden öldüğü anlaşılmaktadır. Hemşiresi Adile kardeşi İbrahim Etem Hilmi de aynı tarihte (1254) te ve taundan ölmüşlerdir.

Bu hal bize gösteriyor ki İstanbul ve Trakya çevresinde yaman bir taun illeti (1254 H. 1838 M.) de ortalığı kasıp kavuruyordu.

Bu yol üzerinde sanduka biçiminde ve çok güzel işlenmiş iki kız mezarı daha vardır. Bunlardan biri Murat ağa kızı Ayşe Hanımın mezarıdır ki üzerinde 979 tarihi okunmaktadır. Ötekisi ise Ankara mirlivası Mehmet Beyin kızı Fatma Hanımın mezarıdır üzerinde 981 tarihi okunmaktadır. Bu mezar

Resim: 11— Edirne Müzesinde mihraplı ve ortası taşlı bir mazartaşı

Mimar Sinanın yapıdır. Mezarın yanındaki açık namazgâhta gene bu büyük Mimarın eseridir. Çünkü yapılış ve mimarî durumu Selimiyedeki mimarî style uygundur.

Bu lâhidin üzerindeki yazı şöyledir:

(Elmerhume ve mağfur (h siliktir)

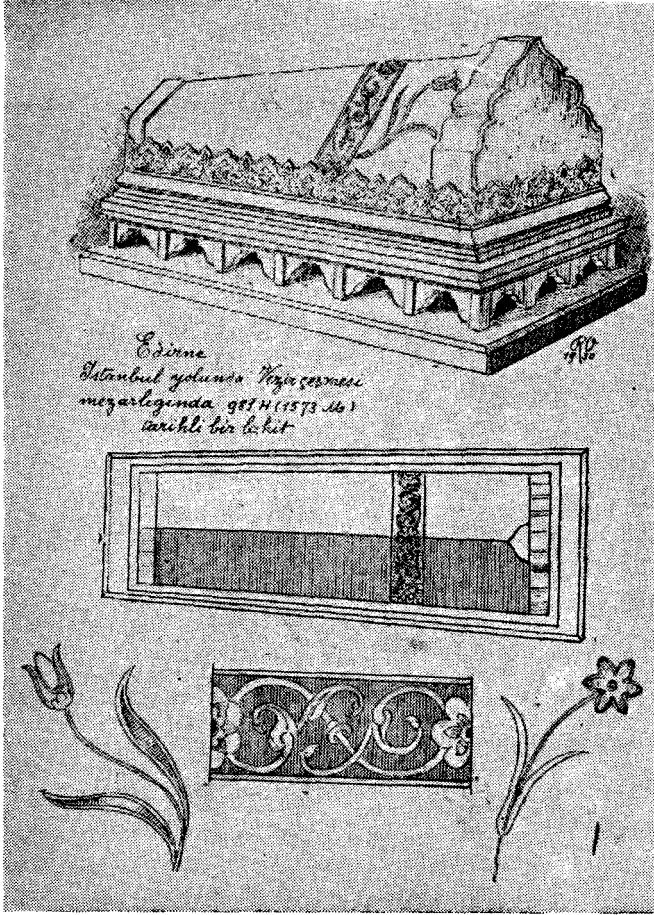
Fatma binti Mehmed Bey mirlivai

Ankara ibni Sinan Ağa ser

Mimararı hassa sene 981) (1 inci ve 12 inci resimlere bakınız)

Dr. Rifat Osman merhum bunun için şöyle der: [1].

(Bu kitabede Sinan Ağa) kelimesi aşikâr ve yeknazarda okunması mümkün olmıyan bir şekil ve vaziyettedir. Levhanın bu kısmında bir silinti ve bozuk-

Resim : 12 — Mimar Sinan'ın torunu Fatma Hanımın mezarı ve üzerindeki süsler

luk olmayıp bu gibi yazıları okumakta tecrübe ve vukufu olan birkaç zat dahi yazıyı mahallinde tetkikle arzettiğimiz veçhile okumuşlardır).

[1] Tosyavizade (Dr. Rifat Osman) merhumun bu mezar hakkında (Mimarî Tarihi-mizle alakadar bir lâhit) diye İstanbul Belediye Dergisine ek olarak yazdığı bir risale vardır. Dr. Rifat Osman vasiyeti üzerine bu kızın mezarı yanına gömülmüştür. Mezarının yapılması Edirneliler için bir borçtur. Babası Tosyevizade Osman Efendi Oğlu Mehmet Rifat Efendi (Vefat tarihi. 1285 H) ve büyük annesi Fatma H. İstanbulda Edirnekapı mezarlığında metfunlardı. Mezar taşları mahkûkât müzesindedir.

Yazı yukarda örneği yazdığımız gibidir. Bu lâhidin tetkiki Architecte tarihi için önemli olacaktır.

SARICA PAŞA MEZARLIĞI

Sarıca Paşa Edirne Erkek Lisesinin biraz yukarsında harabe yüz tutmuş bir camidir. Bu caminin avlusunda değeri çok birkaç mezar vardır [1].

1 — Reisül meşayih vel hattatin hafız Ahmet Zihni Efendi İsakcalı ölümü 1285.

2 — Sabık yeniçeri ağası Edirneli Turnacıbaşı Ahmet Ağa toprağa gömülü olduğu için tarihi okunamamıştır.

Resim: 13 — Edirne Müzesinde İngiliz elçisi William Honey'in lâhdi

3 — Budim valisi (Bodin) İbrahim Paşa kesik başına ait mezar taşı. Bu taş topraklara gömülü bir halde bulunuyordu: İbrahim Paşa Macaristan'daki son Osmanlı valisidir. Mezar kitabesi aynen şöyledir:

Valî Budimken İbrahim Paşa kal'anın
 Vermedi bir taş etti düşmanı cenk ile mat
 Dediler ana melek reşketti cengine felek
 Bulmadı desti kazadan akıbet bir dem necat
 Hak taâla rahmetin efsun edip magfurede
 Kıldı bin doksan yedi salinde ol gazi vefat
 1097

İbrahim Paşayı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa yoğaltmıştır. (İdam ettirmiştir). İbrahim Paşa Viyannın zabtı için kurulan mecliste Kara Mustafa Pa-

[1] Fatih Sultan Mehmet II Vezirlerindendir. Sarıca Paşa;

şaya tek başına karşı gelmiştir. Tarihçi Raşide göre buna kızan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ordu Viyana kapıları önünde bozulup Yanık kalesine ricat ettiği zaman İbrahim Paşayı yanına çağırıp azarlamış ve (sen ordunun kaçmasına sebep oldun hakkında gelinmek iktıza eyledi) diyerek çavuş başıya hapis ve idamı için emir vermiştir. İbrahim Paşa başı cellât elinde ve satır altında iken bile Mustafa Paşanın büyüklüğünü ve devletin selâmeti için kendisine kırılmamasını söylemek faziletinde bulunmuştur.. Şu hale nazaran İbrahim Paşa 1097 tarihinde değil 1095 tarihinde öldürülmüştür. Kafası sonradan Edirneye getirilip Sarıca Paşa Camii avlusuna gömülmüştür. Mezartaşı sadedir. Mezar kitabesinin acemi bir şair tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Şimdiye kadar İbrahim Paşanın mezar taşının varlığı bilinmiyordu. Badî Ahmet Efendi ile Rifat Osman da bu hususta bir şey yazmamışlardır. Ne garip bir tecellidir ki İbrahim Paşa ile Merzifonlu Mustafa Paşanın mezar taşları bugün yan yana bulunmaktadır [1]. (Resim: 20)

4 — Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa: 17 inci asrın en büyük vezirlerinden olup Viyanayı muhasara etmiş olmakla tanınmıştır. Paşanın kesik başının mezar taşı Sarıca Paşa Camii avlusundadır. Viyana askerî müzesinde Kara Mustafa Paşanın olduğu söylenen kafa taşının bir masal olduğu bu suretle ortaya çıkmış oluyor. Kara Mustafa Paşa Viyana (bozgunluğundan sonra Avcı Mehmet IV tarafından Belgrada gönderilen Edirneli Gazzaz Ahemet ağa marifetile (6 Muharrem 1095 - 25 kânunuevel çarşamba 1683) tarihinde yogaltıldı. [2]. Paşanın başı konağının dairesi İmamı Arap Hidayet Hoca vasıtasile Sarıca Paşa Camii avlusuna gömülmüştür. Paşanın mezartaşı küçük ve adi bir taştır. Kitabe acemi bir nâzım tarafından çabucak ve ne olursa olsun bir hâtıra kalmak üzere yazılmış benziyor. Taş üzerindeki kitabe şöyledir:

Seri serdarı ekrem sadrazam Mustafa Paşa
Edüp rihlet civarı evliyada eyledi me'va
Kusuru yogiken sa'yi gazada min veçhi nev'an
Şehidü hem said oldu ola firdevsi ebed sükna
Sene 1095 (Resim 2 ye bakınız)

[1] İbrahim Paşanın mezartaşını ben buluncıya kadar toprağın içinde gömülü kalmıştır).

[2] Gazzaz Ahmet, Paşanın hayli lütfunu görmüş bir adamdır, paşayı idam ederken (hep cezayı amelindir sakın kimseye bahane bulma diye paşanın son nefesinde kalbini kırmıştır. Fakat Gazzaz Ahmet Ağa da bu nankörlüğün cezasını bulmuş pek az bir zaman sonra çıldırarak ölmüştür. Silâhtar tarihinde paşanın öldürülmesi hakkında şu malûmat vardır.

Vezir Âzam Kara Mustafa Paşanın düşmanları Darusseade ağası Yusuf Ağa ile Büyük İmrahor Boşnak Sarı Süleyman Ağa idi. Paşanın öldürülmesi için Avcı Mehmet IV ü kandıran Yusuf Ağadır. Silâhtar tarihini yazan Fındıklı Mehmet Ağa bunun için "Mehini devlet kara yüzlü kanlı arap" der. Paşanın öldürülmesi için Belgrat kapıcılar kethudası Gazzaz oğlu Ahmet Ağa ile Çavuşbaşı Kadıköylü Mehmet Ağa gönderildiler. Paşa Belgratta mührü humayunu gelenlere teslim ettikten sonra bize ölüm var mı? dedikte: Olmak gerek Allâh imandan ayırmasın dediler. Ol dahi rıza Allâhın deyip seccade kodurdu. Anlar da dışarı çıktılar Öğle namazın kılıp kenduye asla infial gelmedi. Ve dua edip el yüze çaldıktan sonra iç oğlanına: Artık siz varın gidin beni duadan unut-

Paşanın mezar taşının karşısında ayrıca bir ayak taşı yoktur.

III — Sezai dergâhındaki mezarlar:

Bu mezarlık Süleymaniye küçük pazarındadır.

Bu dergâhta önemli olarak Edirne'de valilik yapmış olan Antepli Kadri Paşanın mezarı vardır. Burada bir de gülşeni tarikatının piri sanisi Şeyh Hasan Sezai Efendi gömülüdür. Yattığı türbenin kapısı üzerinde şu beyit vardır:

Aya şahı resul rahmet Sezai derdi mendindir
Kapun bekler kadimi hizmetinde piri perverdir.

ve dergâhın kapısı üzerinde de şu kıt'a vardır.

Menbar feyzi hidayettir makamı Gülşeni
Cayı emni abad imiş darüsselâmı Gülşeni
Suret erbabı Sezai anlamaz nutketsede
Manevi ilhâm imiş çünkü kelâmı Gülşeni

ve dış duvar üzerinde de arapça şu ibare vardır:

هذا مقام قطب العارفين وذخر الواصلين
الشيخ حسن سزائی قدس سره العالی
العارف الكامل المرشد فی طریقہ الابراهيم الكلشنی
وبی تربیة المتبرکة صاحب الاثار احمد افندی
غفر له سید عبدالله

۱۱۵۳

Bu tarikatın piri Şeyh İbrahim Gülşenidir ki 1100 tarihinde Edirne'de ölmüştür. [1].

1 — Kadri Paşa; Kadri Paşa Cenanzade ailesinden olup Kıbrıs mutasarrıfı İshak Paşanın oğludur. [2] Paşanın kabri lâhid şeklindedir. Mezar kitabesinin altında bir arma vardır. Mezar kitabesi aynen şöyledir.

mayın dedi ve kendu elile kürkün ve sarığın çıkarıp gelsinler ve şu kalıçeyi kaldırım cesedim toprağa abdar olsun dedi kaldırdılar ve cellâtlar dahi girip iplerin hazırladıkta kendu ellerile sakalın kaldırıp bir hoş usul ile takın deyup kazaya rıza verdi. Anlar da takı iki defa çekip teslimi ruh eyledi badehu esvabın soyup aşağı saray avlusunda bir köhne çadıra indirip gasl ve tekfin ve namazın kıldılar. Ve yine ol çadıra götürüp tabut içinde cellât başın yüzüp cenazesin saray karşısında cami şerif avlusunda defneylediler. (Cilt 2. S. 119 - 124) Kara Mustafa Paşanın katlinden sonra veziriazamlık Kara İbrahim Paşaya Engrüs Serdarlığı da Bekri Mustafa Paşaya verilmisti. Kara Mustafa Paşanın Oğlu Ali Beyki sonraları Maktulzade Ali Paşa diye nam almıştır.

[1] Edirne'de bu gibi tarikat adamları hep kendi dergâhlarında gömülmüşlerdir. Meselâ 1145 tarihinde ölen mevlevi Enis Dede de Edirne mevlevihanesinde metfundur.

[2] Kadri Paşa 1248 tarihinde Antepte doğmuş 1301 tarihinde Edirne'de Vali iken vefat etmiştir. Kendisi bir aralık 1297 - 1879 - 80 tarihinde Başvekil olmuştur. Abdülhamit tarafından Edirneye vali olarak nefyedilmiştir. Paşanın Edirne'de birçok eserleri vardır. Hâlâ bugün saray içinde bulunan küçük sayfiye de Kadri Paşanın eseridir. Paşa hakkında yazmakta olduğum Antep tarihinde tafsilât bulunacaktır.

Hüvelbaki

Padıŝahı cem'haŝem Sultan Hamid
 Adilü, alî himem darayı din
 Bir veziri kâmilî manendikenz
 Bu hetiri hâke olmuŝdur defin
 Ol veziri kâmil u asaf nihad
 Sadrı ihraz eylemiŝdi piŝi ezin
 Bade ezan vali olub bu kiŝvere
 Adlü dadeyler iken aynel yakin
 Geldi divanı kazadan nagihan
 İrci menŝuru bâ ruhülemin
 Daveti hakka icabet eyledi
 Oldu mihmanı sarayı kanitin
 Nukrei tarihidir tamulayar
 Kadri Paşa oldu cenette mekin
 Sene 1301

KASIM PAşA CAMİİ MEZARLIĞI

IV — Edirne'de Tuncanın sol kıyısında Fatih Mehmet vezirlerinden Kasım Paşanın yaptırmış olduğu bir cami ve bu camiın avlusunda birçok kabirler vardır. Bu mezarların birçoğu topraklara gömülmüŝ bir haldedirler. Kasım Paşa camii bugün Edirnenin hemen hemen kenarında kalmıştır [1]. Bu camiın kapısındaki kitabe aynen şöyledir:

من يعمر مساجد الله منها بنى بناءً منيفاً وجامعاً لطيفاً ومجمعاً شريفاً قاسم باشا وقفه الله لما يشاء
 في تاريخ سنة ثلاث وثمانين وثمانمائة.

Buradaki mezarları bir bir yazalım:

1 — Kasım Paşanın mezarı: Bu mezarın taşı güzel bir sülüs yazile yazılmıştır. Üzerinde arapça şu yazılar vardır:

الله تعالى

من دار الفناء الى دار البقاء
 عبدالله قاسم بن غريب تار
 يخ سنة ثلاث وثمانين وثمانمائة

Bu taş kırılmış olup sonradan onarılmıŝtır. Taşın iki tarafı süslüdür ve kitabe kabartma şeklindedir

2 — Kasım Paşanın karısının mezarı: Üzerinde şu yazılar vardır:

مبارك باد
 سعادت باد
 انتقل المرحومه المغفوره السعيدة الشهيد (هـ) المحتاج الى رحمة الله تعالى نسا قاسم باشا بنت محمد
 چلي محمود چلي الواقع في شوال المكرم سنة ستين وثمانمائة
 تاريخ ٩٦٠

[1] Sahaüfûlahbarda müŝarileyhin İŝhak Paşanın yerine veziriâzam olup âlim fazıl ve ilmenleri sever (sahibülhayrat velhasenat) bir vezir olduğu yazılıdır. 883 tarihinde vefat etmiştir. (Hadikatülvüzerâ Cilt 3. S. 444) Aşık Paşa zade tarihinde Kasım Paşa için şu yazılar vardır: Tuli Mezak Oğlu Kasım Paşa Edirne'de bir safihane yaptı S. 191.

Bundan anlıyoruz ki Kasım Paşanın zevcesi 860 tarihinde vefat etmiştir.

3 — İsmi bulunmıyan bir mezartaşı: Güzel bir sülüs yazile yazılmış mezartaşının üzerinde (İsmetüdünya) kelimeleri olduğuna göre mezar sahibesinin hatırlı bir kadın olduğu anlaşılıyor. Üzerindeki kitabe şöyledir:

Resim : 14 — Edirne'de Kasım Paşa mezarlığında bir kadın mezartaşı

طرا صفوة النسوان دولة العقبى
عصمة الدنيا في مثلها وليس خافتها
ترنجى رحمة ربى ارحمه من والديها

Bu kitabe kabartma bir şekilde yazılmıştır. Taşın her iki yanında burmalı sütun şekli vardır. Üzeri çiçeklerle süslüdür. (Resim: 14)

4 — Kadın mezarı: Bu avludaki öteki mezarlara göre basit bir mezardır. Üzerinde Türkçe şu mısralar okunmaktadır:

İlâhi menzilin cennet eyle
Ana lütfü keremdir rahmet eyle
Cemalîne müşerref edip anı
Ana hak erenleri hem sohbet eyle
(Bir fâtiha ihsan edib
(Kasei kabrin nur eyle

Son iki mısra bir satıra sıkıştırılmıştır. Style itibarile bu da IX uncu H. yüz yılında yapılmış mezar taşlarına benzemektedir.

5 — Kadın mezarı: Basit bir mezardır 886 senesinde ölen Abdullah kızı Nigâr Hatuna aittir. Üzerinde kitabe aynen şöyledir.

السعيدة الشهيدہ
نکار خاتون بنت
عبدالله فی نصف
ذی الحجہ سنہ ستہ وثمانین وثمانائہ

6 — Haseki ['] Sancaktar mezar taşı: Bu mezar taşı bir ince sütun üzerine oturtulmuş dilim şeklinde bir kavuktan ibarettir. Daha doğrusu (8-9 H. 14-15 M.) asırda Türk ordularında sancak taşıyanların kavukları bu şekilde idi. Bu mezar taşı san'at yönünden de çok güzeldir. Üzerindeki yazıdan mezar sahibinin İskender isminde bir adam olduğu anlaşılıyor. Belki de bu sancaktar Veziriazam Kasım Paşanın sancaktarı idi çünkü büyük kumandanların yanında her zaman bir sancaktar bulunurdu nitekim böyle bir mezarın eşine Gazi Mihal camiindeki mezarlıklarda rastlıyacağız. Bu mezarın üzerinde şu yazı okunmaktadır:

المرحوم اسکندر چاوش تاریخ ۹۹۲
(Resim 3 e bakınız)

GAZİ MİHAL CAMİİ MEZARLIĞI

Gazi Mihal camii Edirne'de Tuncanın sağ kıyısındadır (*Resim: 6*). Bu camiin üzerinde şu kitabe vardır:

انشاء هذا المكان المبارك الامر الكبير عز نصره ميخال ابن عزيز تكملت في ايام سلطان
مراد بن محمد بن بابزید خان ۸۲۵

Bu kitabeden anlaşıldığına göre bu cami (825 H. 1421 M.) yılında ve

['] Vaktile bostancı ocağı subaylarile mübaşirlere, erkek ve kadından saray özel hizmetlerinde bulunanlara söylenirdi. Yeniçeri teşkilâtında 14, 49, 66, 67 inci cemaatin müşterek adları. Bunların efradına (Ağa) derlerdi.

Büyük, küçük haseki diye de Yeniçeri Orta Âmirlerine derlerdi. Bunlar Yeniçeri ağasının vekili gibidirler. Bunlar kumandanlık ile hududa ve vilâyetlerde Yeniçeri ocağı ile ilgili bir iş çıktığı zaman tahkikat için gönderilirdi.

Murat II nin ilk saltanat yıllarında yapılmıştır. Burası bir zaviye olup sonradan camiye çevrildiği Enisülmisafirinde yazılıdır.

GAZİ MİHAL CAMİİ AVLUSUNDAKİ MEZARLAR

Edirnenin en iyi korunmuş mezarlarından. Burada bulunan bellibaşlı önemli mezarlar şunlardır:

1 — Emiri Kebir Mihi bin Aziz üzerindeki mezartaşının bir yüzünde arapça şu yazılar vardır:

انتقل من دار الغرور
الى دار السرور الامير
الكبير ميخال بن عزيز

Öteki yüzünde de 809 tarihinde vefat ettiği yazılıdır. [1]

2 — Hızır Beyin mezarı: Hızır Bey Mihi Beyin oğludur. Üzerindeki kitabe şöyledir:

انتقل من دار الفناء الى دار البقاء المرحوم
خضر بك ابن ميخال بك في اواخر شعبان تاريخ
سنه سته وخمسين وثمانمائة.

Bu kitabeden anlaşıldığına göre Hızır Bey (856 H. - 1452 M.) tarihinde ölmüştür. Bundan da anlaşıldığına göre Gazi Mihi camiini babasının adına yaptıran Hızır Beydir (*Resim: 7*).

3 — Bali Bey: Bali Bey Hızır Beyin oğludur. Mezar kitabesinde şu yazılar vardır:

سعيد شهيد المحتاج الى رحمة الله تعالى بالى بك بن خضر بك بن ميخال بك تاريخ احدى
وثمانين وثمانمائة.

Bu yazıdan anlaşıldığına göre Bali Bey (881 H. - 1476 M.) yılında ölmüştür.

4 — Gazi Mihi oğlu Yahşi Beyin kızının mezarı: Üzerinde 847 tarihinde öldüğü yazılıdır.

5 — Aziz bin Mihi Bey: Mezar taşının üzerinde 876 tarihinde öldüğü yazılıdır.

6 — Yusuf bin Mihi Bey: Mezartaşının üzerinde 876 tarihinde öldüğü yazılıdır. Mezartaşı Selçuk tarzından kalma bir üslûpla işlenmiştir. Üzerindeki

[1] Gazi müşarileyh ahfadından Esbak İzmit mütesarrıfı Mehmet Nüzhet Paşanın (Ahvali Gazi Mihi) isminde bir eseri vardır.

Memlekete ilk akıncı sınıfını sokan bu ailedir. Akıncılar 250 yıl kadar tarihimizde rol oynamış bir sınıf askerdir. Sonra bunlar (Dal Kılıç) ve (Serden Geçti) diye ikiye ayrılmışlardır.

Mihaloğlu Mehmet Bey en meşhur akıncı kamutanlarımızdan olup Düzme Mustafanın veziri olan Kadı Taceddin tarafından öldürüldü. Sonra Taceddin de bir kümeşte yakalanarak Mihalzadeler tarafından parçalandı.

yazı güzel bir hat ile yazılmıştır. Mezartaşı mihrap şeklinde oyulmuştur. Çevresi burmalı bir taş şeklindedir. Yazı ile burma sütun arasında hendesî süsler vardır. Mezar taşında iki tane büyük çiçek ve onların altında iki karanfil çiçeği vardır. En üstte güzel kabartmalarla süslü olup dört tane daire şeklinde oymaları vardır. Bu mezartaşı başlıbaşına bir san'at eserdir (*Resim: 15*).

Resim: 15 — Edirne'de Gazi Mihal Beyin oğlu Yusuf Beyin mezartaşı
(Gazi Mihal Camii avlusunda)

7 — Lütfü Hütun bint İshak: Üzerinde 870 tarihinde öldüğü yazılıdır. Bu kadın mezarının arkasındaki süsler çok güzel bir san'at eseridir (*Resim: 8*).

8 — Hatun Veli Bey: Bu kadının mezartaşı üzerinde 885 tarihinde öldüğü yazılıdır. Bu mezar taşının arkasındaki süsler güzeldir.

9 — Mehmet Bey: Üzerinde şu yazı okunmaktadır.

Hamili livayı Mihal Mehmet Aziz

حامل لوائى ميخال محمد عزيز

ve ismin altında da şu hadis vardır:

المؤمنون لا يموتون . . . . .

Bu mezartaşında tarih yoktur. Üzerindeki kavuk 14 üncü ve 15 inci asırlarda sancaktarların giydikleri haseki kavuğunun güzel bir örneğidir, bunun gibi bir sancaktır. Tipine Kasım Paşa camiindeki mezarlıklarda rastlamıştık. (*Resim: 9*).

10 — Serdengeçti tabak elhaç Mustafa: Üzerinde 1223 tarihi okunmaktadır. kavuğu serdengeçti kavuğudur. Bu mezarlıkta bundan başka birkaç mezar daha vardır ki onları da yazalım:

11 — Abdülaziz bin Osman: Üzerinde 1028 tarihi okunmaktadır.

12 — Mehmet ibni Yusuf Han: Üzerinde 874 tarihi okunmaktadır. Yusuf Han incelemeğe değer bir şahsiyettir. Şimdilik bunun kim olduğunu bilmiyoruz?

Bu adam belki de Fatih devrinde Edirneye gelmiş bir Hint veya Türkistan prenslerindedir.

13 — Hasan bin Abdullah: Üzerinde 866 tarihi okunmaktadır.

14 — Haffaf Beyazıt Aka ibni Adem: Üzerinde 867 tarihi okunmaktadır. Bu mezar taşındaki aka kelimesi dikkat gözünü çekmeğe değer bundan anlaşılıyor yorki (9 uncu H. 15 inci M.) asırda ağa kelimesi aka şeklinde söyleniyordu. [1].

UZUN KALDIRIM MEZARLIĞI

Bu mezarlıkta da eski ve tarihî kabirler vardır. Bu büyük mezarlığı tamamiyle taramağa vakit bulamadım. Ama burada rasladığım birkaç önemli, mezarı da yazmaktan geçmiyeceğim.

1 — Bektaşî Mustafa Babanın mezarı: Bu mezar dört köşeli bir mezartaşı olup üzerinde şu yazı vardır (*Resim: 16*):

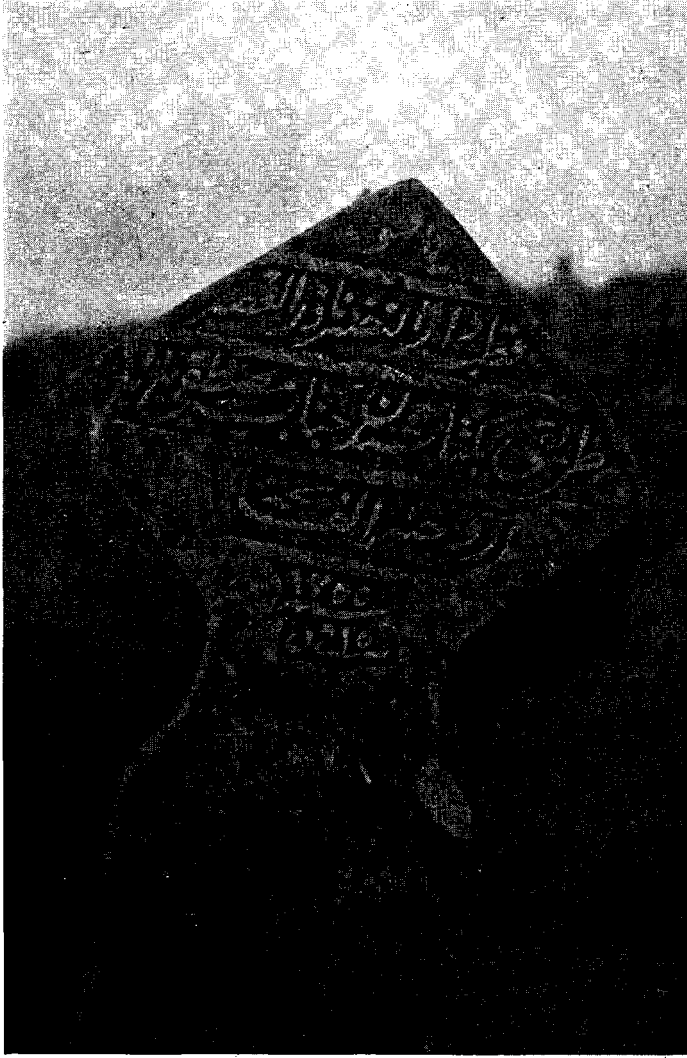
ياهو
قطب دار النضر نادر العصر
طريقى بكتاشيدن جناب مصطفي بابا
روحنه الفاجه

١٢٥٥ ١٥ ج ب

[1] Gazi Mihal'in Ali Bey isminde bir oğlu daha vardır. Bunun mezarına raslanmadı. Ali Bey adına yazılan (Tarihi Mihalzade Ali) isminde bir kitap Fatih Millet kitap-sarayında 1533 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

2 — Bu mezarlık ta tıpkı Mustafa Babanın mezarına benzer Ali Abadan Ahmet Babanın da mezarı vardır ki üzerinde 1284 tarihi vardır.

3 — Yolun sol yakasında da birkaç önemli mezar vardır. Bu mezarlardan

Resim : 16 — Edirne'de uzun Kaldırım mezarlığında Bektaşî Mustafa Babanın mezarı

birisi 1072 tarihinde ölen tevki'i Mustafa Paşanın mezarıdır. Üzerinde şu beyitler vardır:

Hizmeti tevki'ile Mustafa Paşa
 Bunca yıl sultanın oldu Mustakimi kâmilî
 Ahır esnai seferde kıldı ukbaya sefer
 Arsei uhriye kurdu barigâhı mahmili

Samini aşri muharremde o düsturu kerim
 Oldu tuğrayı ebedle darı adnin vasılı
 Dai'i methi dua edip dedi tarihini
 Ya ilâhi cenneti firdevs ola ol menzili
 Sene 1072

Bu Mustafa Paşanın mezartaşındaki kavuk 17 inci asırda vüzeranın kullandığı kavuklardandır. Mustafa Paşa Avcı Sultan Mehmet devri vezirlerindedir.

4 — Mustafa Paşanın yanında büyük lâhit şeklinde yapılmış üzerleri, yanları güzel bir sülüs yazı ile yazılmış birkaç mezar daha vardır. Birisinin üzerinde arapça şu yazılar okunmaktadır. (Resim 10 a bakınız.)

الدهر مضى والايام الدجي وانت حاصل بما تهوى
 انت عن الحق عاقل تعمل في الدنيا وعقله غرور

EDİRNE MÜZESİNDEKİ MEZARLAR

Edirne Müzesinde de tarih ve san'at yönünden çok güzel ve değerli mezartaşları vardır. Bu mezartaşlarına Selçuk tarzının son örnekleri gibi bakılabilir. Bunlardan birkaçını yazalım:

1 — Aşırı derecede güzel süslerle dolu bir mezartaşı. IX uncu asır Türk işçiliğinin bir şaheseridir.

2 — Kadın mezarı: Bu mezartaşı da artık derecede güzel bir san'at eseridir. Üzerindeki süsler çok güzel işlenmiştir. Mezar taşının ortasında:

انه من سليمان وانه Tanrı sözü vardır ki بسم الله الرحمن الرحيم (Resim: 17).

3 — Mihrap şeklinde yazılmış mezartaşı: Ortasında bir tas ve tasın üzerinde altı köşeli bir yıldız vardır. En üstte sülüs bir besmele ve oyma mihrabın iki yanında şu ayet vardır:

Sağ tarafta (كل من عليها فان) sol tarafta (وبين وجه ربك ذو الجلال والاكرام) ve mihrabın içinde (قال رسول الله صل الله عليه وسلم) ibaresi ve onun altında da:

المؤمنون لا يموتون بل ينتقلون من دار الفناء الى دار البقاء
 الموت شراب وكل ناس شاربه والقبر باب وكل ناس داخله

Hadisi vardır.

4 — Üstüvane = yuvaklı ve mihrabı istilâktit şeklinde oyulmuş bir mezartaşı: X uncu asrın san'at eserlerine benzemektedir. Başında tarikat ve şeyhlere mahsus işlemeli bir kavuk vardır. Mihrap gibi yerin iki yanında ve yuvarlaklar içinde altı köşeli birer yıldız vardır üzerinde şu yazılar okunmaktadır:

انتقل المرحوم المغفور السعيد الشهيد نوره قبره وجمل مشواه مصطفى بن قاسم مات

(Resim: 39) bu eser san'at bakımından güzeldir. Üzerinde tarihi yoktur. (Resim 19)

5 — Lâhit biçiminde mezar: Bu mezar, İngiliz sefiri (William Honey) [*] in

Resim : 17 — Edirne Müzesinde bir kadın mezar taşı

lâhididir. Üzerinde lâtince yazılmış yazılardan anlaşıldığına göre 1691 yılı Eylülünde Türklerle Avusturyalılar arasında barış yapmak üzere Edirneye gelmiş ve sırtından ölmüştür. Bu sandukanın bir yüzünde haçlarla sair süsler, öteki yüzünde de türkçe yazılar vardır. Ancak türkçe yazılar Edirnenin Yamanlılar tara-

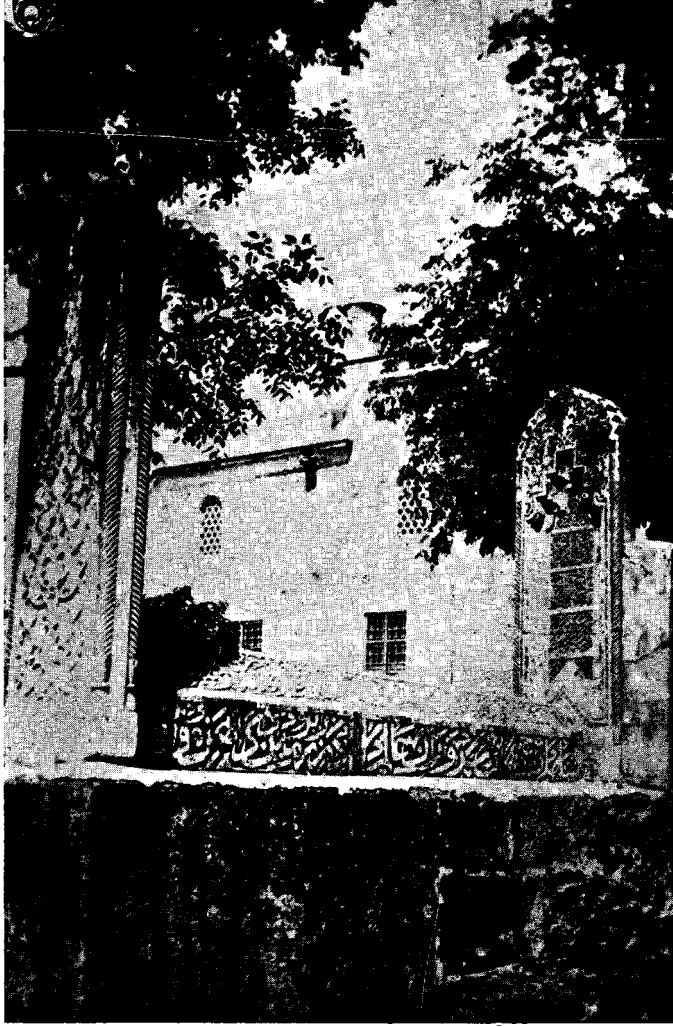
[*] Honey İngilizce (Bal) demektir.

fından işgali sırasında silinmiştir. Burada ancak okunabilen tek bir kelime kalmıştır ki o da (sulh) kelimesidir [1] (Resim 13 e bakınız).

1 — Darülhadis Camii mezarlığı:

Bu camide tarihimizden yana en önemli mezar Karamanoğlu Mehmet

Resim: 18 — Edirne'de Darülhadis Camiinde Karamanoğlu Mehmet Beyin mezarı

Beyin mezarıdır (Resim: 18). Mehmet Bey Edirne valilerinin beşincisi olup o zaman eyalet merkezi olan Çermende 856 tarihinde ölmüş cesedi Edirneye getirilerek Darülhadis camii avlusuna gömülmüştür. Mehmet Bey Karaman Hüküm-

[1] Bu mezardaki yazıların okunmasını eski şark eserleri mütehassısı Prof. Dr. E. Ungere borçluyum.

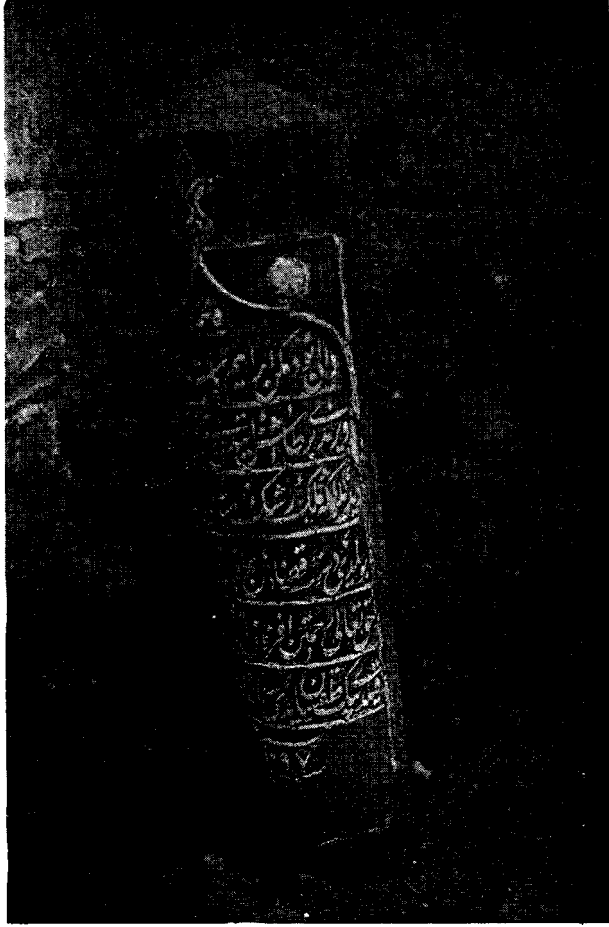
dar ailesindedir. Bu mezar Edirnenin en güzel kabirlerindedir. Bu mezartaşını 1321 - 1905 tarihinde Dr. Rifat Osman onartmıştır [1].

Edirne mezarlıklarında benim incelemeğe imkân bulabildiğim mezarlar bunlardır. Türkiyenin en büyük kültür ve san'at merkezlerinden biri olan Edirne'de daha tetkik edilecek yüzlerce mezar vardır. Bunlar üzerinde uğraşmak ve ata armağanı bu mezarları korumak ulusal işlerimizden ve ödevlerimizden biridir.

Resim : 19 — Edirne Müzesinde Kasımoğlu Mustafanın mezar taşı

[1] Bu mezarın fotoğrafını bana değerli genç âlimlerimizden dostum Dr. A. Süheyl Ünver vermek lütfünde bulunmuşlardır. Kendilerine teşekkürü bir borç bilirim. Dr. Rifat Osman bu fotoğrafı Dr. Süheyle 7 haziran 1930 tarihinde Edirnedan yollamış ve aziz Süheyl diye armağan etmiştir.

Resim : 20 — Bodin Valisi İbrahim Paşanın kesik başının mezar taşı [Edirne'de Sarıca Paşa Camii'nde]

GÜNEY YURTTA DAMGALAR

Yazan: Y. Yalçın

Anadolunun güneyinde Halk: Atalardan görenek olarak birkaç türlü damga kullanmaktadır.

Bu damgalar; ev eşyalarında, düğün bayrak ve kapılarında, davar kulaklarında; sığağın geçmemesi için toprak aşırıboyasile duvarlarda ve başa giyilen terliklerin doruğunda, çul ve kilim motifleri arasında kolayca bulunur [1].

Adanada Orozdibak karşısında bakkal Cumalı'da bir at vardır. Bu atın sağrısında şöyle bir damga görülür. Bu damganın adına halk «Rahvan at» damgası der. Cumalı'nın sözüne göre bu damgalı at: Doğu Anadoludan (Çarşamba taraflarından) gelmiştir. [Ş. 1]

Resim: 1

Ben bu yazımda yalnız Gazi Antep'te bakkallar arasında karşılaştığım damgalardan bahsedeceğim, bugün hâlâ tecimen işlerinde yaşayan ve babadan oğula bir armağan gibi geçen örnekler tam (52) tanedir. Her bakkalın bir damgası vardır.

Bakkallar Kurumu:

Damgalara dair öğrendiklerimi anlatmadan önce Gazi Antep bakkallarının çok eski olan bir kurumunu da bu yazının içine katmağı uygun buluyorum.

Gazi Antep göçlükçüleri, (sebzecileri) bakkalları arasında eski ve köklü olan bu kurumun aralarından seçilme bir başçılı (reisleri) ve gene seçme bir yiğitbaşlıları vardır. Esnaf sık, sık, tanınmış bir kahvede toplanır burada kendi işlerini konuşur ve münakaşa eder toplandıkları bu kahvenin hususî adı «Sof» dur.

[1] Bak: "Ceuapta Türkmen Oymakları" birinci kısım kitabının Sa. (18 ve 25) inci damgalar. Aynı kitabın Kt. 4 Sa. (45) inde: Kilim motiflerine.

Sofbaş veya başçıl her hükmü verebilen bir reis ve yiğitbaşı ise bir icra âmiridir. Bu kurumun bellibaşlı gördüğü işler şunlardır.

- 1 — Eksik ölçüleri arar, ölçekleri kontrol eder.
- 2 — Hergün yeni buyrukları ve yeni piyasayı neşreder.
- 3 — Kurum için bir vergi toplar ve bunu bir deftere kaydeder.
- 4 — Buyruklara aykırı yön alan esnafa cezalar verir.

Bu hükümlerin hepsini de Yiğitbaşı elile icra eder bu teşekkülün gördüğü işlerden en değerlisi köylü veya bahçıvanlarla esnafın dürtüst olmalarıdır. Meselâ: bir köylü bir esnafa borçludur, borcunu yoğurt ve yağ gibi şeylerle ödeyecektir. Fakat şehire gelince bu istihsalâtını borçlu olduğu bakkala vermez yani bir bakkala satarsa alacaklı hemen esnaf başçılına baş vurur, Yiğitbaşı malı alan bakkala koşar ve keyfiyeti anlatır. Köylünün yeni alıcısı hesap görünken köylünün diğer bir bakkala olan borcunu keser.

Bunu her esnaf yapmağa mecburdur çünkü: Bu suretle tahsil olunan paralardan esnaf kurumu yüzde iki buçuk varidat alır. Bu yordam sayesinde hem esnafın alacağı takırtda kalmaz ve hem de köylüler sözlerinde durmuş olurlar.

Gazi Antep bakkallar kurumunun en ağır cezası «mezat kesme» cezasıdır. Mezat kesme cezası kabahatliye başçıl tarafından tebliğ edilir «Arkadaş esnaf sana küstü» denir ve hemen Yiğitbaşı marifetile bütün esnafa haber verilir. Artık esnaf bu adama ne mal satar ve ne de bundan malalır. Cezalı amana gelir. haksızlığını kabul eder, yalvarır ve bir gün affedilir. Tekrar barışa kavuşan cezalı esnaf meslekdaşlarına bir ziyafet ve yiğitbaşıya bahşiş verir, eski haklarını kazanır. (Bu cezanın geçen sene kaldırılmış olduğunu kurum yazıcısı Hacı Mustafa söylüyor).

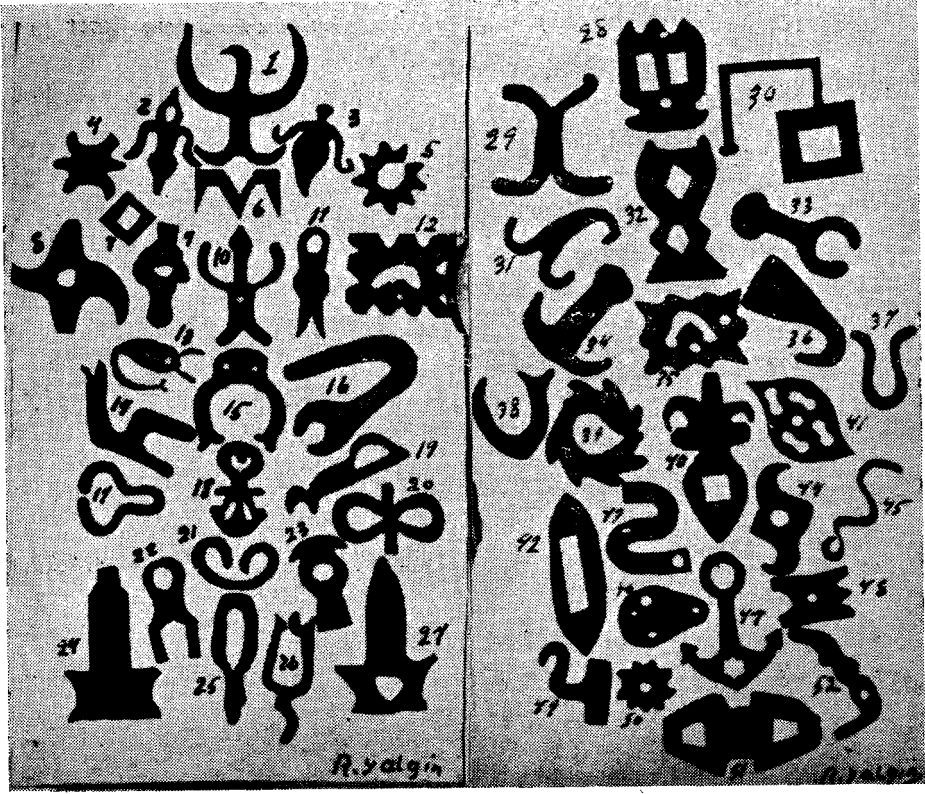
Damğalar: [Ş. 2]

Her damganın bir sahibi vardır. Numara sırasile damgaların sahiplerini ve isimlerini görelim.

- 1 — Numara saatçi Hocaoğullarından bakkal Hacı Halilin Kırlangıç adlı damgası.
  - 2 — No. Hacı Memilinin Hacı Memedin damgası (Bu damganın sahibi ölmüş olduğundan damga demirci Şakirin dükkânında kalmıştır).
  - 3 — No. Altmış senedir sahipsiz kalmış bir damgadır şimdi demirci Şakirin dükkânındadır. (Bu iki damganın adına «Adam» denmektedir).
  - 4 — No. Bakkal Mustafa Çavuşun damgasıdır.
  - 5 — No. Kömürcü Hacı Mehmetoğullarından Ökkeşin damgasıdır. (Demirci Nurinin dükkânındadır).
- Son iki damganın adları «Yıldız» dır.
- 6 — No. Tartaroğlu Şih Mehmedin damgasıdır.
  - 7 — No. Kavsara [1] babanın oğlu Mehmedin damgasıdır.

[1] Kavsara = Hasırdan yapılan bir nevi çuval adıdır.

- 8 — No. Demirci Şakirin dükkânında sahipsiz kalmış damgalardandır.
 9 — No. İzzetinoğlu Mustafanın damgasıdır.
 10 — No. Nalbant oğlu Mehmed Alinin damgasıdır.
 11 — No. Dana Mehmetoğlu Hasanın damgasıdır.
 12 — No. Sahipsiz damgalardandır. (Demirci Muhyeddinin dükkânındadır).
 13 — No. Sahipsiz damgalardandır. (Demirci Muhyeddinin dükkânındadır).
 14 — No. Sarıklı Hocanın damgasıdır.
 15 — No. Bakkal kurumunun yazıcısı Hacı Mustafanın damgasıdır. Damganın adı «Semerkaş» dir.

Resim: 2

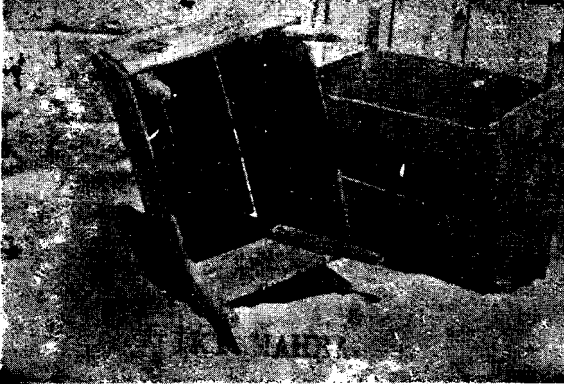
- 16 — No. Bakkal Mehmed Efendinin damgasıdır.
 17 — No. Hacı Abdininoğlu Mustafanın damgasıdır.
 18 — No. Molla Petek Mehmedin damgasıdır.
 19 — No. Sahipsizdir. (Demirci Muhyeddinin dükkânındadır).
 20 — No. Mustafa Çavuşun damgasıdır.
 21 — No. Musa Çavuşoğlu Tahirin damgasıdır.

- 22 — No. Kasımoğlu Mehmedin damgasıdır.
- 23 — No. Ölmüş Bakkal Mıstılının damgasıdır. (Demirci Muhyeddinin dükkânındadır).
- 24 — No. Sahibi belli değildir. Çok eski bir damgadır. (Demirci Muhyeddinin dükkânındadır).
- 25 — No. Arpacı Mehliniloğlu Şakirin damgasıdır. (Adı Ayna) dır.
- 26 — No. Asker Mehmedin damgasıdır. (Bu damga süslü yazı ile yazılmış «Asker» kelimesi gibidir.)
- 27 — No. Tunaoğlu Mustafanın damgasıdır.
- 28 — No. Halim Hocaoğlu Abdullahın damgasıdır.
- 29 — No. Bekteş Ağanın damgasıdır.
- 30 — No. Hacı Hüseyinin damgasıdır. (Aslı bulunmadığı için Esnaf yazıcısı tarafından resmî yapılmıştır).
- 31 — No. Uyuz Hacınoğlu (Bu aile çoktanberi inkıraz etmiş olduğundan damga şimdi Demirci Alinin dükkânındadır).
- 32 — No. Besnilioğlu Ali Rızanın damgasıdır.
- 33 — No. Yağcı Osmanın damgasıdır.
- 34 — Emirinoğlu Mehmet Saidin damgasıdır.
- 35 — Sahipsizdir. (Demirci Şakirin dükkânındadır).
- 36 — No. Alibazoğlu Ömerin damgasıdır.
- 37 — No. Bakkal Yusuf Hocanın damgasıdır.
- 38 — No. Hacı Durdununoğlu Şakirin damgasıdır.
- 39 — No. Araslı Kayalı Halidin damgasıdır.
- 40 — No. Saraç Mehmedin damgasıdır.
- 41 — No. Ahmetoğlu aHsanın damgasıdır.
- 42 — No. Arifoğlu Mahmudun damgasıdır. aDmğanın adı: (Mekik) damgadır.
- 43 — No. Bakkal Kadrinin damgasıdır.
- 44 — No. Ölmüş uncu Hacı Mehmedin damgasıdır. (Bu damga şimdi demirci Hanefinin dükkânındadır).
- 45 — No. Sahipsizdir. (Demirci Alinin dükkânındadır).
- 46 — No. Güzelbeyoğlu Ömerin damgasıdır.
- 47 — No. Hacı İmamın damgasıdır.
- 48 — No. Şih Mehmed Hocanın damgasıdır.
- 49 — No. Kınacıoğlu İmam Hüseyinin damgasıdır.
- 50 — No. 44 numaradaki damğanın ayrı bir eşi olduğu ve sahibi olmadığı söylenmiştir. (Demirci Hanefinin dükkânındadır.)
- 51 — No. Bostancı Ahmedin damgasıdır.
- 52 — No. Demirci Nurinin dükkânında kalmış sahipsiz ve eski bir damgadır ki: demirciye bile babasından devredilmiştir.

Damgaların yeri:

G. Antep'te bu damgalar iki yerde kullanılır. Biri; Mahraların muhtelif yerinde, öteki de Küleklerin üstlerindedir.

1 — Mahralar: Dibi dar üstü geniş kavak tahtasından yapılan bir örnek sandıklardır. [Ş. 3]

Resim: 3

Bu tahta kaplar ile pazarlara, bakkallara sebze ve meyva gibi şeyler çok kolaylıkla taşınır. Her eşnaf bunların lüzum olduğu kadarına maliktir.

Resim: 4

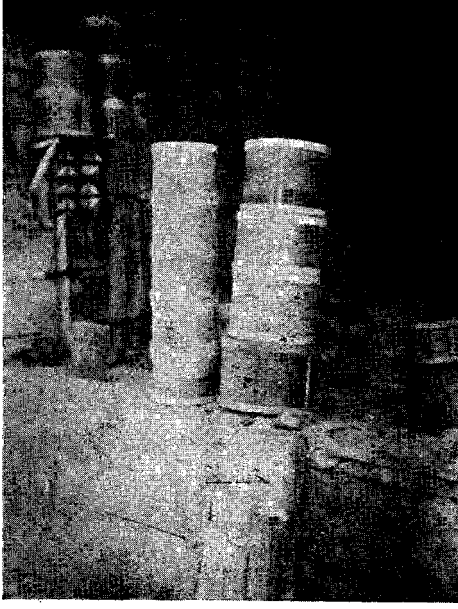
2 — Külekler: (Bunun bir adına çatı) denir. Külek: Her yerde Şinik adını alan ölçü kabıdır. Bu kaplar zahire ölçekliği yaptığı gibi bu mıntakalarda aynı zamanda su, yağ, yoğurt gibi sulu yiyeceklere de kap olmuştur. Gazi Antep'te ve Maraşta bunları yapan müstakil dükkânlar vardır. [Ş. 4]

Külek yahut çatıların boy ve kuturlarına göre ölçüleri de vardır. Bu ölçülerin adları: (Bütün çatı, yarım çatı, urub çatı) dır.

Bütün çatı bir batman, yarım çatı yarım batman, Urub çatı batmanın dörtte biri nisbetinde bir ölçektir. (Bir batman «5200» gram kadardır).

Esnaf çatılardan şüphelenirse Sof Başçılı (Cemiyet Reisi) o küleği tetkik

Resim: 5

Resim: 6

eder ve doğru bulursa şüpheyi izale için üzerine şu « صح » damgayı basar. Bu damganın adına «sah» damgası denir. [1]

Bugün bile yaşayan bu damgalar incelenir ve iyice gözden geçirilirse içinde «Ordu, Eti» yazıları ve hatta «Oğuz» boyu damgalarına benzerleri eksik değildir.

[1] Albistanın (Sevin) köyü oymakları arasında bulduğum damgalar Adana Halkevi'nin "Akgünler" gazetesinde çıkmıştır. Bak: Sayı (1-2-3) y. y.

AYASOFYA NARTEKS MOZAIKLERİ 1932 DE YAPILAN İŞ

Türkiye hükûmetinin Amerika Bizans Enstitüsüne Ayasofya mozaiklerinin meydana çıkarılması ve muhafazası hususunda müsaade itası hakkındaki emri haziran 1931 de Ankarada Vekiller Heyeti tarafından verildi. O zaman Maarif Vekili bulunan Esat, İstanbul Meb'usu ve sabık İstanbul Müzeler Müdürü Halil Etem, Asariatika ve Müzeler Müdürü Dr. Hâmit Zübeyr, İstanbul Müzeleri Müdürü Aziz iptidadanberi ve devamlı surette kıymetli rey ve teşviklerle ve büyük bir şevk ile bize yardım ettiler. Türkiye Hükûmeti memurlarının tükenmez lû-tufkârlıklarına karşı lâyük olan şükranı ifade etmek imkânsızdır.

Bir zamandanberi Enstitü âzalarının uğraşmakta oldukları mozaik tetkikine camiin narteksinde 1931 Birincikânundan itibaren ciddiyetle devam edildi. Bu iş için İstanbulda çelik ray üzerinde her tarafa döner tekerleklerle yürüyen 13 metre yüksekliğinde çelik bir iskele yapıldı. İleri geri kayar iki kat sahanlığı bulunan bu iskele narteksin tonozuna kadar yetişir ve transversal kuşaklara değmeksizin hareket edecek surette imal edilmiştir. Her iki sahanlığı bez ile örtülü olup camiin elektriği ile tenvir ve teshin edilir. Birincikânun 1931 ile nisan 1932 arasında mozaiklere dokunmadan evel narteksin tonozlarında ve duvarlarındaki mozaiklerin sathının tamamı itina ile tetkik edilerek fotoğrafları çekildi. Nisanın 6 sında Venedikli mühendis Signor Marangoni'nin tavsiye ettiği iki usta mozaikçi, Signor Gregorini ve Signor Benvenut İstanbula geldiler. Aynı zamanda mühendis Marangoni de gelip bir hafta kalarak temizlemenin teknik işini tasvip etti.

Bunun üzerine narteksin doğudaki duvarının batı kiblesindeki birinci maberde işe başlandı. Bu tarihten itibaren narteksdeki mozaikler bir usul üzere sürekli bir işleme altına alındı. Bu işin sürdüğü müddet Mîmar Macit Asariatika Müzesini temsil ediyordu. 18 ağustosta Venedikli ustalar mukaveleleri bittiğinden İtalyaya döndüler. Bundan sonra fotoğraf çekmek ve narteksin süslerini ölçmek ve saire gibi bu teşebbüse ait faaliyetler ve tettebbülere 6 eylüle kadar devam edilerek o tarihte iskele söküldü ve camideki çalışma gelecek bahara bırakıldı.

Bay Esat ağustosun birinde ve üçünde olmak üzere iki kere camiî ziyaret ve mozaikleri bizzat tetkik etti; o vakit Evkaf Başmühendisi bulunan Fikri tetkik heyeti reisi sıfatile müşahadatını hükûmete bildirdi. Türkiye Reisi Cumuru Ankarada 11 ve 12 temmuzda Enstitü Müdürünü kabul ve kendilerine arzedilen malzemeyi tamamen tetkik ettikten sonra tasviplerini izhar buyurdular.

NARTEKS

Ayasofya narteksi dörder dilimli tonoslu dokuz mabere bölünmüştür. Her maberden camiin içine girilir, yani büyük orta kapıdan olduğu gibi şimaldeki dört küçük ve cenuptaki dört küçük kapıdan da girilir. Narteksteki mozaikler bilhassa İsviçre İtalyanlarından Gaspare ve Giuseppe Fossatinin işçiliklerindeki meharret sayesinde muhafaza edilebilmiştir. Bunlar 1847 - 1849 yıllarında Sultan Abdülmecit emrile cami tamir ve mozaikleri korumak için tanzif edildiler, ve nezaretleri altında narteksin kubbeli tavanı levhalarındaki ve kemerlerin içindeki ve camiye girilen kapıların üstündeki lünetleri kaplıyan mozaikler, kemerleri süsleyen oymalı pervazlar ve pencereleri çerçevesiyen akantus nakışlarının hepsi yenilendi. Mozaiklerin dağıldığı belli olan yerlerde düşmüş Parçaların bıraktıkları boşluklara alçı doldurularak, henüz yerinde kalanları da tutturmak için etrafı sıvanmış, bazen de mahallî tersimat için acele ile kanatlı kenetler, hatta maalesef demir çiviler bile kullanılmıştır. Fossatiler tarafından nartekse original resimler ithal edilmemiş. 1932 de sathlarının üzerine ilâve edilen yağlı boya nakışlar kaldırılınca ne bir Türk san'at eseri, ne de eski veya değerli hiçbir eser tahrip edilmedi. *Evliya Çelebi XVII inci asırda mozaikleri görmüş ve tarif etmiştir. Binbaşı Cornelius Loos tarafından 1710 gibi geç bir tarihte çizilen taslaklar saliplerin o tarihte meydana olduğunu gösterir. Narteksteki Bizans tezminatı XVIII inci asırdan ervel örtülmemiş olduğu bu suretle anlaşıldığı gibi Fossatilerinkinden daha eski bir örme izi mevcut değildir.*

Camiin narteksi dokuz bölüğe bölünmüş ve herbirinin üstüne dört kavisli kemer kurulmuş olup bunlardan karşılıklı olan iki büyük kemer narteksin çaprazlar, keza karşılıklı olan iki küçük kemerde narteksin duvarlarını tetvik etmektedir. Yer plânının dokuz bölümünün her birinin üstüne tonoslu bir örtü tekabül etmektedir.

Narteksteki mozaiklerin, [orta E lünetini dolduran portre müstesna olarak] binanın Justinian devrinde (532 - 7) inşa edildiği zamana ait olduğu şüphesizdir. Haçlar Justinian'ın Monophysitleri resmî kiliseye alıştırarak hükûmette kendi yerini sağlamak için binanın bütün ilk iç süsüne verdiği karakter hakkında da bir ipucu vermektedir. Tavanın geniş çiçekli motifler ve enlemesine kemerlerdeki tekerlekler ve değirmenler Mısırın altıncı asır Kıbtî mezarlarındaki kumaşlar ve elbiselerde görülen ve aynı muhtelif renklerde ve şekillerde olan resimlerle mukayese edilmelidir. Kubbe çeşiti altın kumaştan bir otak gibi gerilmiştir. Tafsilâtli resimlere müracaat etmeden bu işi lâyıkile anlaşılabilir surette tarif etmek mümkün değildir. Halbuki bu resimlerden bahsetmek istimali bu raporumuzun şümülünü aşmış olacağından şimdilik tezminatın teferruatından sarfınazar edilmıştır.

Orta lünetin (E) tetkikından anlaşıldığına göre aradaki mozaikler narteksin sair kısımlarındakilere nisbetle daha geç bir devre aittir. Daha erken bir devir mozaiklerinin kesilip çıkarıldığı ve yerine sonradan başka birinin bulunduğu belli idi. İhtimal İznikte olduğu gibi, kesilip çıkarılan resim basit bir salipten

ibaret olup evvelce nartekste başka bir mevzu görülmemiştir. Sahanın ortasında takriben iki adam boyundaki bir Mesih şekli gösterilmektedir. Tam yüksekliği, hâleden hariç 2 metre 15 santimdir. Mesih giyimli ve hâleli olarak yüksek ve geniş arkalıklı bir tahta oturmuştur. Sağ elile takdis ediyor, sol elile sol dizine dayalı açık bir kitap tutuyor. Ayağı tahtın önüne konmuş bir ayak iskemlesine dayalı mesihin sağında daha küçük mikyasta, maamafih tabii cesametinin bir buçuk mislinde bir şekil diz çökmüş bir küppeli imparatoru tapınırken göstermektedir. Başı bir hâle ile çevrilmiştir. Lünetin her iki tarafında boşlukta tahtı kanatlıyan birer medalyon olup herbirine tabii büyüklükte bir şeklin başı ve omuzları vardır. Solumuzdaki koyu mavi maphorion giyinmiş bir kadın, sağımızdaki kanatlı, eli âsalı bir melek görünüyor. İmparatorun bedeninin hareketinden secdeye kapandıktan sonra biraz kalktığı ve şimdi ellerini tazarru' vaziyetinde kaldırdığı anlaşılıyor. Boynundan geçen çizgi imparatorun başkaldırma hareketile derinleşmiştir. Gözleri, karşısındaki haşmetten çevrilerek tefekkürde temerküz etmiştir.

Bu yüzü sikkelerdeki imparator resimlerle mukayese ederssek *hükümdarını Leo VI. (886 - 912) olduğunda tereddüt edemeyiz*. Sikkelerdeki muayyen portrelerle temin edilen bu teşhis, 1200 den Novgorodlu Anthony'nin doğrudan doğruya şehadete Berlin müzesindeki fildişile, ve *Basil I. in* eserleri hakkında Kostantin tarafından tanzim edilen fihristte kaydı mevcut olmaması ile de teyyüt etmektedir.

İmparatorun portresinin hakikate benzeyişi ve elbisesinin teferruatı bu mozaiklerin sâniinin kabiliyetini gösterdiği gibi bunları tasvirde gösterilen realizmden imparatorun esvaplarını da pek yakından tanıdığı anlaşılmaktadır. Diğer cihetten, evvelce Justinian II devrinde (685 - 711) imparator sikkelerinde ve daha evvel de nakışlarda görülmüş olan bu Mesih şekli nazarı ittılaimıza arzedilen en büyük san'at eserleri gibi daha eski bir tipe istinat ettiği muhakkaktır. Ressam, itibarî bir şeklin şartları içinde çalışmakla hem serbest hem de bağlıdır: Tevarüs ettiği vezin ve ahenklere sadık kalan şair gibi. İbda kuvvetlerini, dehâlarını edebileştirecek olan mecralardan idare etmek vazifesinin ilcasiledir ki bu kuvvetler tecelli eder. Portre öyle değildir. Bunda inzıbat ressamın şahsî görüşünün mahiyetini ve bu görüşü ifade etmekteki kuvvetini meydana çıkarır. Bir hükümdarın hükümdar kalarak kendisini metbuu önünde küçültmesi burada bir mozaik çevresi içinde şaşmaz bir muvaffakiyetle ve canlı bir duygu ile gösterilmiştir. Bu değerli portre bundan böyle beşerî muvaffakiyetler arasına ithal edilmiştir. Renkli bir eserin fotoğrafla gösterilmesi her nekadar nakıs kalırsa da hiç olmazsa aslını narteks zemininden hiçbir vakit mümkün olamayacak bir surette göstermektedir *Salzenberg* tarafından verilen izahat ancak bir digaramdan ibaret olup eserin mahiyeti hakkında bir fikir veremez.

Orta lünette toplu resim, teşhir şahıslarını göstermek ihtimalile beraber kat'iyetle bir Deisis veya bir teşhir sahnesi olarak telâkki edilemez. Zira İmparatorun 6 ıncı Leon olduğu kabul edilince çevenlerde gösterilen şahısların Berlin fildişindekilerden - taç giyerken gene imparatorun yanında bulunanlardan

başkaları olmadığı da kabul edilmelidir ki, bunlar da sağlığında daima koruyucuları olan Meryem'le Cebrail'dir.

Camiin mozaiklerinden alınan derslerin telhisi anı henüz gelmemiştir. Şimdiye kadar icra edilen tetkikattan hâsıl olan netice şudur: Orta lünetteki büyük mozaikin ifade ettiği mana itibarile, ehemmiyetli narteksdeki diğer tezyinatın hepsinden üstündür. Bunların hepsi için de şunu diyebiliriz ki *payitahı ustalarının eserleri karşısındayız*; bunlarla, meselâ muasır İtalyan mozaikleri mukayese edilince bunlardan muktebes ve eyalet işi gibi kalır. Neticede şunu söylemeli ki, mozaikleri örten boya kaldırılmış, fakat hiçbir mozaik yerinden çıkarılmamış ve hiçbir yenilik ilâve edilmemiştir. Bugün narteksde görülen, Bizans devrinden kalma mozaiklerdir; temizlenmiş ve tersim edilmiş fakat hiçbir şey çıkarılmamış veyahut ilâve edilmemiştir.

ST. SOPHIA
THE MOSAICS OF THE NARTHEX
WORK DONE IN 1932

The order of the Turkish Government enabling the Byzantine Institute of America to lay bare and conserve the mosaics of St. Sophia was issued in June 1931 at Ankara by the Council of Ministers. His Excellency Esat Bey, at that time Minister of Public Instruction; B. Hâlıl Ethem sometime Director of the National Museum and now Deputy from Istanbul in the Grand National Assembly at Ankara; B. Dr. Hâmit Zubeir Direktor of Museums; and B. Aziz Director of the National Museums of Istanbul, from the first and continuously gave their advice, encouragement, and enthusiastic support.

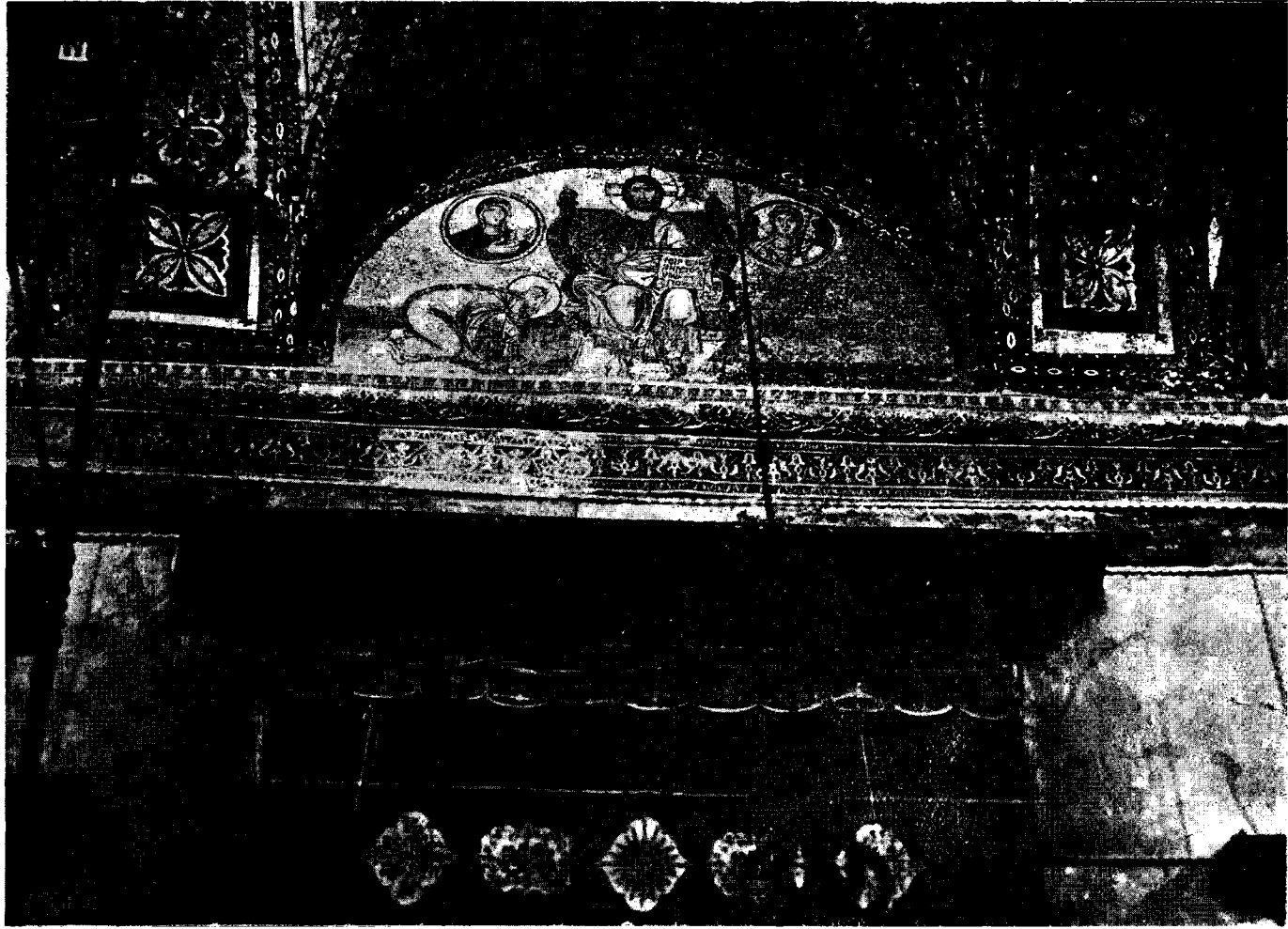
The study of the mosaics on which members of the Institute had already been for some time engaged, was actively pursued from December 1931 in the Narthex of the Mosque. First the entire mosaic area of the vaults and walls of the Narthex was submitted to careful study and was photographed. The mosaics throughout the Narthex largely owe their preservation to the skilful work of Gaspare and Guiseppe Fossati, natives of Italian Switzerland, who between the years 1847 and 1849 were engaged at the command of the Sultan Abdül Mecid in the task of renovating the Mosque and preserving the mosaics. Under their supervision the mosaics of the Narthex which cover the panels of the vaulted ceiling, the soffits of the arches, the lunettes over the doors leading into the Mosque, the crenellated borders which trace the ribs, and the acanthus scrolls which frame the windows, were all re-established. No original design was introduced by them into the Narthex; and when during 1932 the surfaces were freed from the extraneous oil-painting, no Turkish work, and no ancient work, and no work of any merit whatever was destroyed. Evliya Efendi saw the mosaics and described them in the seventeenth century. Cornelius Loos as late as 1710 shows that the crosses in the lunettes above the doors were freely exposed at that time. It would thus seem that no scening of the Byzantine decoration in the Narthex had occurred up to the eighteenth century; nor are there traces of any earlier covering than that of the Fossati.

Examination of the central Lunette showed that its mosaics are of a later epoch than those of rest of the Narthex. It was clear that an earlier mosaic had been cut out and another inserted subsequently. It is, indeed, possible that, as occurred at Neceae, the excised representation was that of a simple cross, and that previously no other subject had appeared in the Narthex. In the middle of

the scene a figure of Christ is presented of about twice human size. The exact height excluding the nimbus is 2. 15 m. He is seated robed and nimbate on a high and broad-backed throne. With the right hand He is blessing, with the left He supports an open book resting on the left knee. His feet repose on a footstool placed before the throne. To Christ's right hand is a figure conceived on a smaller scale, yet half as large again as a human being, representing an emperor kneeling. He is shown wearing a mantle in the act of adoration. His head is encircled with a nimbus. On either side of the lunette in the space flanking the throne is placed a roundel, each containing the head and shoulders of a figure of human proportions. That to our left contains the figure of a woman wearing a dark - blue *maphorion*; that to our right shows a winged angel bearing a wand. When we compare the Emperor's face with the images of emperors on the coins, there can be no hesitation in recognizing the monarch as Leo VI (886 - 912). The identification afforded by the definite portraiture of the coinage is corroborated by the direct testimony of Anthony of Novgorod in 1200, by that of an ivory in the Berlin Museum, and by the omission of the mosaic from Constantine's list of works executed by Basil I. The vivid sense of a monarch humbling himself before his suzerain, while remaining a monarch, is here expressed within the terms of a mosaic picture and with unflinching success. This precious portrait is now added once again to the series of extant human achievements.

The moment has not yet arrived for epitomizing the lessons to be learnt from the Mosaics of the Mosque. As far as the task of examining them has been carried, it is clear the great mosaic in the central lunette outweighs in the importance of its intention the other decorations of the Narthex; but we may say of all of them that we are in the presence of works of Metropolitan masters, compared with which the contemporary mosaics in Italy, for instance, are provincial and derived. By way of conclusion it should be stated that mosaics have been scaled of the paint deposited on them, but no extraction of mosaics has taken place, nor have any artificialities been introduced. The mosaics of the Narthex, as they are seen to-day, are the mosaics of Byzantine times, cleansed and corroborated, but not subjected to subtraction or addition.

Thomas Whittemoe

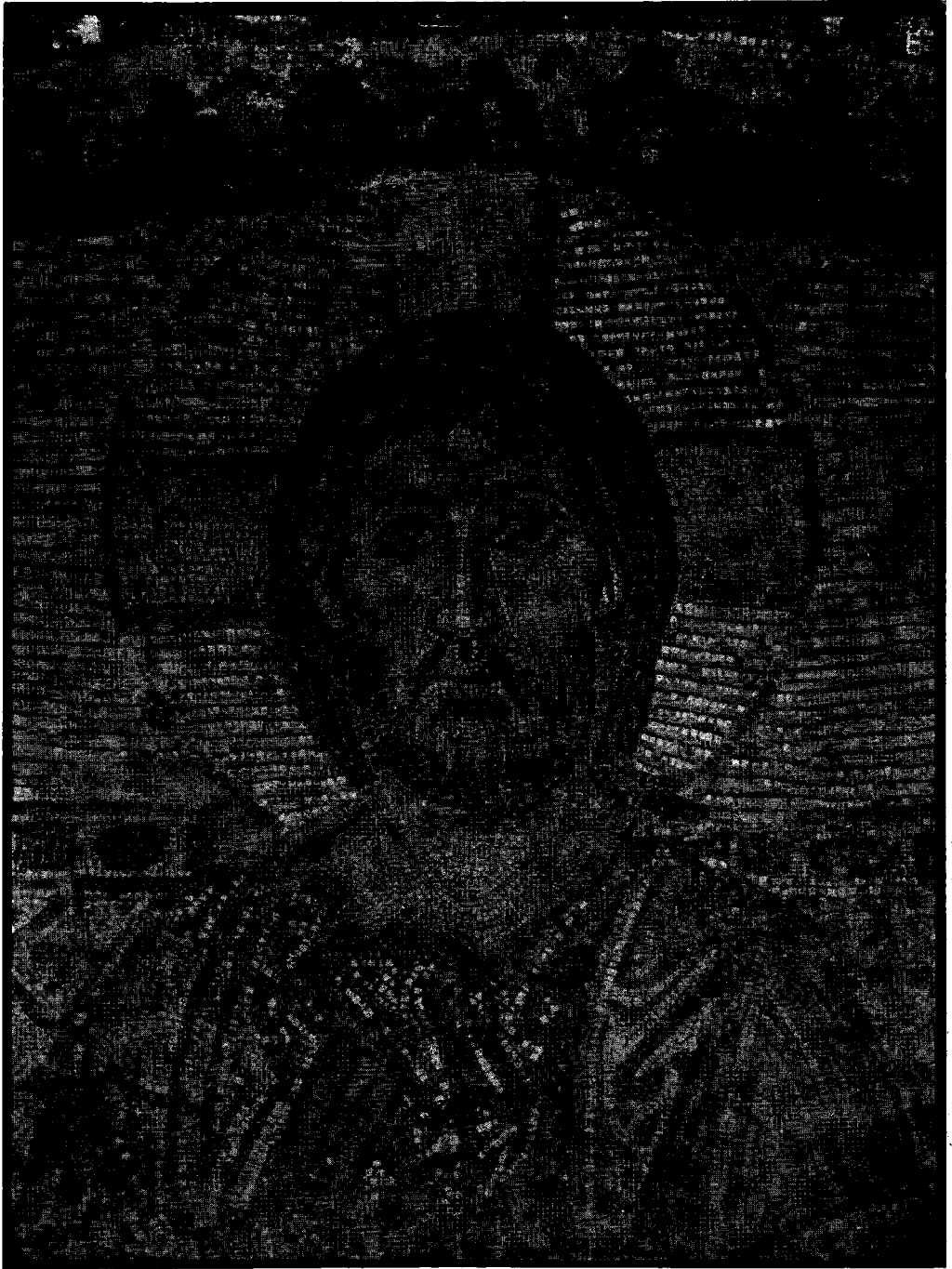

Central Lunette over the main entrance into the Mosque, after cleaning.

Central Lunette over the main entrance into the Mosque, before cleaning.

Detail of the head of Jesus in the Central Lunette.

Golden ceiling of the Narthex, now cleaned.

RAPORLAR

DIE AUSGRABUNG IN LARISA DES FRÜHJAHRS 1934

Die Campagne begann am 26. April 1934 und dauerte bis zum 22. Juni Dr. Schefold, Aissistent am Archäologischen Institut des Deutschen Reiches, leitete die Grabung. Die Architektur wurde von den Architekten Regierungsbaumeister Johannes und Dipl. Ingenieur Meyer aufgenommen und bearbeitet. Dr. Crome untersuchte die Keramik und die Kleinfunde. Das türkische Kul-

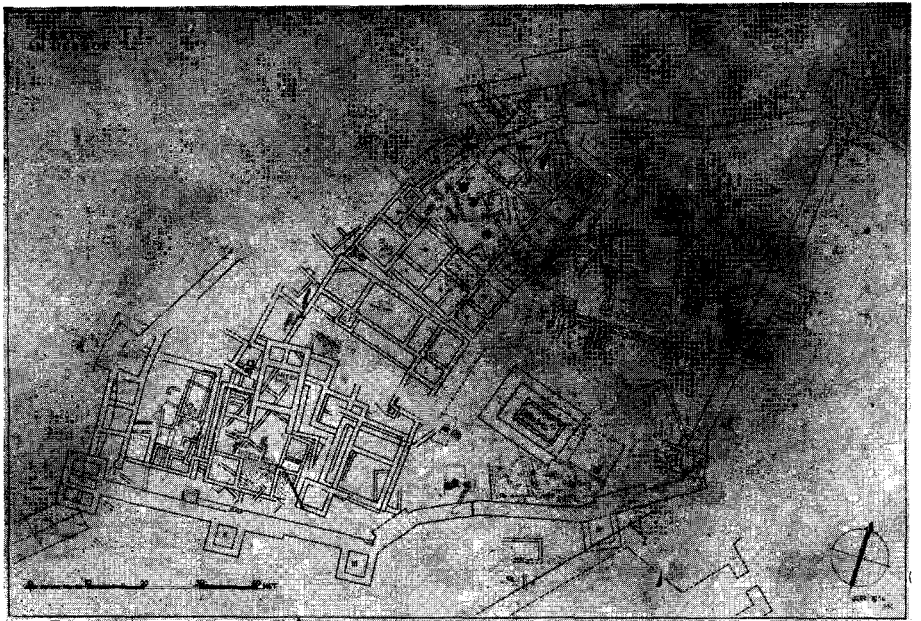
Ein Ansicht von dem Ausgrabungsgebiet

turministerium hatte als Regierungskommissar Mustafa Bey vom Ethnographischen Museum aus Ankara entsandt. Dankbar muss er genannt werden, dem unermüdlich hat er sich um die Arbeiten der Grabung gekümmert und allen Verkehr mit den Behörden uns in zuvorkommenster Weise erleichtert.

In den ersten Wochen wurde durchschnittlich täglich mit 35 Arbeitern gegraben, während in den letzten 4 Wochen nur mit 3 oder 4 Arbeitern gearbeitet wurde. Im ganzen sind 1086 Tagewerke bezahlt worden.

Die Hauptaufgabe der diesjährigen Grabung war, das bisher auf der Burg noch nicht ausgegrabene Gebiet zwischen T V und T VII und das Gebiet östlich von T I und T VIII freizulegen. Die Aufgabe wurde erfüllt, obwohl hohe Schuttmassen weggeräumt werden mussten. Hierfür war die uns aus Pergamon entlehene Feldbahn eine grosse Erleichterung.

In dem Gebiet östlich von T I und VIII war schon in der vorhergegangenen Grabung ein Gebäude angeschnitten worden, das jetzt als erstes freigelegt wurde. Es ergab eine westöstlich orientierte Raumflucht mit vorgelegter Säulenhalle. Nach der Keramik und der Mauertechnik ist das Haus am Ende des 5. Jhdts. erbaut worden. Die Grossräumigkeit und die ganze Anlage gestattet es, das Gebäude als ein amtliches der Demokratie Larisas anzunehmen.

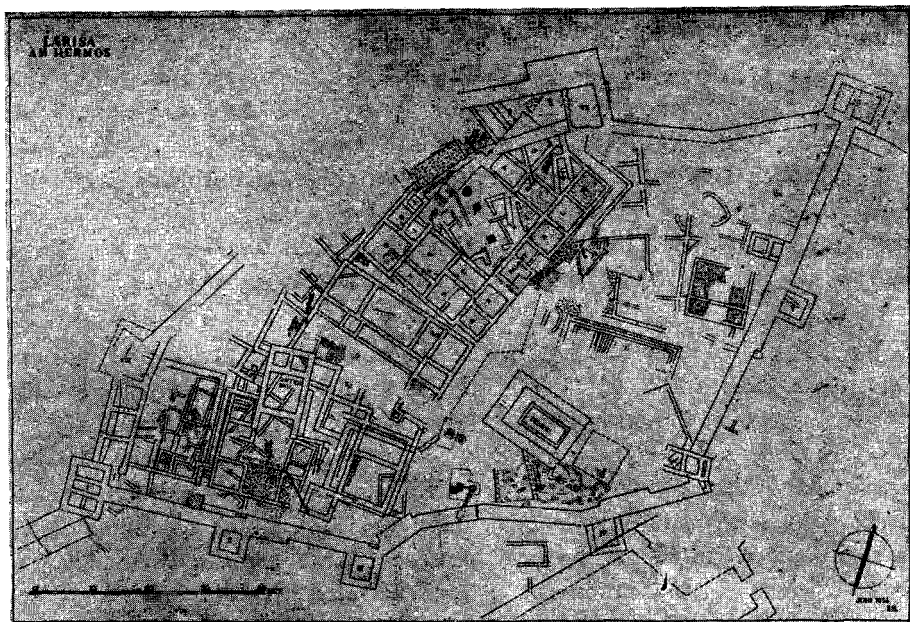

Plan des Ausgrabungsgebietes von Larisa

Ungefähr in der Mitte des neu ausgegrabenen Teiles kam der bedeutendste Bau heraus, der neben dem Tempel auf der Burg bekannt ist. Es ist ein Antenbau noch südlich, fast senkrecht zur Kurtine T I - T III orientiert, mit einer Länge von 15,24 m. und einer Breite von 8,13 m. Hinter der Vorhalle liegt ein grosser, fast quadratischer Hauptraum, an den sich nach hinten zwei kleinere quadratische Räume anschliessen. Der Bau ist in der Polygonalmauertechnik der Burgmauer errichtet, dieser also gleichzeitig um 500 v. Chr. Der Bau, durch seine Richtung und Räumlichkeit kein Tempel, ist die eigentliche Residenz des Tyrannen, während sein Wohnpalast in den grossen Mauern des 6 1/2 m. westlich in gleicher Richtung liegenden Baues zu erkennen ist. Die östliche Längsfront und ein Teil der nördlichen Schmalseite sind bisher freigelegt

worden. Der Palast wurde im 5. Jhd. nach Vertreibung des Tyrannen und einer vollkommenen Zerstörung überbaut. Der Antenbau stand bis in das 4. Jhd. aufrecht und späterer Bauten, wie das „Hathaus“ des 5. Jhdts. in kreuzförmiger Anlage und seinen späteren Erweiterungen nehmen auf ihn Rücksicht (vgl. Abb. 1). Im östlichen hinteren Raum wurde in der Ecke ein grosser Pithos des 4. Jhdts. gefunden.

Von der Südostecke des „Hofhauses“ führt eine Wasserleitung durch den südwestlichen Eckraum des Ostbaues, dessen Zerstörung im 5. Jhd. daher schon angenommen werden muss. Eine zweite Wasserrinne mit Gefälle nach Norden konnte an der Westseite des Antenbaues aus der Zeit der Anbauten des 4. Jhdts. festgestellt werden. Aus dem 5. Jhd., also älter als die Wasserrinne,

Plan des Ausgrabungsgebietes von Larisa

wurde 5 m. von der Nordwestecke des Antenbaues eine Abortanlage gefunden, die, im 4. Jhd. schon wieder überbaut, eine der ältesten bisher bekannten Anlagen dieser Art ist.

Das zweite freigelegte Gebiet liegt ganz dicht über dem gewachsenen Felsen mit einer niedrigen Kulturschicht, die zum grössten Teil Schuttmasse mit Scherben bis in das 4. Jhd. ist. Kleine Mauerzüge, meist ovalen Grundrisses, die sich genauer nicht festlegen liessen, wurden gefunden. Es liessen sich vorläufig nur zwei Bauten im Grundriss ganz erkennen. Westlich von T V, ganz in der Nähe der Stadtmauer ist es ein Bau von 60,7 m. Länge und 10,3 m. Breite. Von einem Vorraum führt ein breites Tor in einen gepflasterten Hof mit Resten von Säulenstützen. Da ein Abfluss aus dem Raum festgestellt wurde

und an der Ostwand ein Mauerzug als Krippenfundament zu deuten ist und der ganze Bau nach seiner Anlage kein Wohnhaus ist, wird ein Stall das Wahrscheinlichste sein. Weiter nach Norden stösst direkt an die Ostmauer ein Bau, der eine Vorhalle hatte. Nach dem Baugrubenbefund gehört er in das 5. Jhd.

Die verschüttete archaische Mauer der Nordseite zwischen T VI und T VII wurde freigelegt, ebenso ein kleiner Teil der Westseite. An mehreren Stellen wurden Tiefgrabungen angestellt wie im Antebau. Sie ergaben, dass unter den griechischen Schichten der geometrischen Zeit ein tiefschwarzer Kulturboden fast einheitlicher, polierter, heller Keramik liegt. Die unterste Schicht zeigt eine rauhe, mit rotem Überzug, ganz anders geartete Ware. Eine weitere Bestätigung dieser ununterbrochenen Besiedlung, die also bis in das 3. Jahrtausend reicht, ergab eine erneute Untersuchung des Tempels. Die gleiche Schichtung alten Kulturbodens wurde direkt dem griechischen Tempelfundament gefunden. Viel Keramik, Feuersteingerät, Steinbeile (Abb. 2) konnten aus diesen Schichten geborgen werden. Auch die höheren, jüngeren Schichten ergaben wichtige Kleinfunde.

Nördlich hinter dem Antebau wurde im alten Perserschutt spätarchaische Architekturterrakotten gefunden, vor allem ein grosses Fragment des Gastmahlfrieses (Abb. 3), dazu ist ein Fragment mit dem Oberkörper des Wagenlenkers, des Wagenrennenfrieses mit vorzüglich erhaltener Bemalung geborgen.

Die Bauten hinter dem Bollwerk, alle in ihrem letzten Zustand aus dem 4. Jhd., ergaben kleine Terrakotten bekleideter Frauen (Abb. 4 u. 5) und einer Dionysosstatuette (Abb. 6) in feinsten Ausführung des frühen Hellenismus. Da sie nach ihrem Fundort genau datiert sind, sind sie für die Kunstgeschichte des 4. und 3. Jhdts. von Wichtigkeit. Eine Mantelherme gleichen Materials aus der Mitte des 4. Jhdts. wurde auch in diesen Bauten gefunden. In der Keramik gab es keine Überraschungen. Für das 7. Jhd. ist eine grosse, stark betonte Buccerokeramik und orientalisierende Ware charakteristisch. Für das 6. Jhd. einheimische Streifenware, Jonisches und von der Mitte des Jhdts. auch Attisches. Immer mehr verwilderte Streifenware, unbemalte Keramik und wieder Attisches sind bezeichnend für das 5. und 4. Jhd. Auch dieses Mal konnte spätere Keramik nicht geborgen werden. Es bestätigt sich also die von Schefold gemachte Feststellung, dass Larisa kurz nach 300 verlassen wurde. Die Burg ist mit dieser Campagne ausgegraben. Nur ältere Schichten müssen noch in Einzeluntersuchungen geklärt werden. Das wäre eine der Hauptaufgaben der weiteren Campagnen. Die zweite aber wäre es nun, die Stadt, die zur Burg gehört, in ihrer Anlage zu erkennen und wenigstens die Stassen mit den Häusern festzustellen und einige Häuser genauer zu untersuchen, um einen Begriff des Hausbaues des 6. 5. und 4. Jhdts. in der Aeolis zu erhalten.

Im Anschluss an frühere Grabungen in der Nekropole von Larisa untersuchte Meyer einige Grabanlagen und konnte so feststellen, dass sie nicht so einheitlich waren, wie früher angenommen wurde. Die Anlagen sind sehr mannigfaltig und immer und immer wieder benutzt und erweitert.

In den letzten Tagen der Campagne wurde ein Werk entdeckt, das eine menschliche Riesenleistung darstellt. Es ist dies eine Wasserleitung, die unten am Fuss des Berges von buruncuk herumläuft und teilweise bis 7 m. tief und 65 cm. breit im Felsen geschlagen ist. Teilweise ist sie überwölbt oder mit Stuck verkleidet. Zum grössten Teil wurde im Laufe der Jahrhunderte die Wasserrinne vom Erdboden zugeschwemmt. Doch da in diesem tiefen lockeren Boden die Disteln üppiger wucherten als ringsum, liess sich die Leitung über 2 1/2 km. bisher nachweisen. Sie kommt mit einem ganz geringen Gefälle vom Fuss des Sardenengebirges, läuft um den Städtberg von Larisa herum und ist hier am Fuss des Berges in Höhe des Stadtttores zuletzt nachweisbar. Es ist unbedingt notwendig, in der nächsten Grabung die noch offenen Fragen nach Anfang und Ende der Leitung und ihrer Zeit zu beantworten. Das Ganze, das nach dem Scherbenbefund in Byzantinischer Zeit noch bestand, ist zu gross und eigenartig, als dass man sich mit dem bisher Erkannten begnügen dürfte.

Istanbul, im Juli 1934

J. F. CROME   BRUNO MEYER

MONUMENTA ASIAE MINORIS ANTIQUA REPORT OF THE EXPEDITION OF 1934

The American Society's Expedition of 1934 consisted of W. M. Calder of Edinburgh University and L. Highby of Ann Arbor. It was accompanied and assisted by A. B. Birnie of Aberdeen University, travelling as Wilson Fellow, and Hilmi Suleiman, representing the Turkish Ministry of Education.

Operations were begun at Afion Kara Hisar. Six monuments added to the Museum since 1933 were recorded. They include the tombstone of the *scriiniarius* published from a drawing in *Mama* iv, No. 34, and a triple Hecete from Emir Dagh.

From Kara Hisar Synnada, where twelve new monumentes had recently been unearthed, was visited. These include dedications to a *logistes* of Synnada, a *catholicus* (of Phrygia?), a *strategos* who had laid 2,000 feet of pavement, an *epitropos* of the Emperor, a *syndikos* of the Imperial treasury, and a priest of the *Boule* and *demos*. Two stones of exceptional interest recorded a dedication by one Attikianos to Zeus Pandemos and Septimius Severus and M. Aurelius Antoninus, and a dedication by the *demos* of Athens to Claudios Attalos, son of an Asiarch and nephew of a priest of the Hellenes.

Apamea and its villages were next explored, and 68 monument recorded.

Among pagan monuments were several municipal records. One of these records the construction of two *selides* in the *stadion* and the presentation of a statue τῆ ἱερωτάτῃ πλατῖα. A second is the dedication by the Council and Ecclesia of a statue to the wife of M. Vettius Erennianus, propraetor of Asia and *Princeps peregrinorum*. A specially interesting text is a large fragment of a municipal decree in honour of Kephisodoros, son of Ariston, who had "supplied corn to the soldiers in the war" in the reign of one of the Attali of Pergamos.

Among pagan tombstones may be mentioned that at Dikici, published in Ramsay, C. B., No. 322. The correct reading is Καὶ ἀσταφῆς τυχοῦσα (or Καιροστροφῆς τυχοῦσα), implying that the woman buried in the tomb had been struck by lightning.

Of the interesting Christian tombstones of Apamea some of the most instructive were rediscovered and photographed. These include Ramsay, C. B., No. 389, 393, 394, 399, in all of which improvements have been made in the text. No. 399 has eluded the Expedition's search. Several new Christian inscriptions were found, and their symbolism carefully noted. One of these, seen at Dikici, contains one of the few epigraphical references to the Asian Antioch. Two new Montanist tombstones were discovered; one of these is a valuable accession to the *Corpus*, for it repeats, and establishes the genuineness of, the

curse-formula on the ossuary of the Martyr Trophimos of Synnada. The authenticity of this monument, which is now in the Museum at Istanbul, has quite unjustly been called in question.

From Apamea the Expedition travelled *via* Laodicea and Antioch to Aphrodisias. Here and in the surrounding villages a month was spent, a considerable amount of surface clearance and moving of large blocks was carried out, and 231 monuments were recorded.

The majority of these monuments were blocks containing portions of the enormous epitaphs characteristic of Aphrodisias; the moving of these blocks into position and their recording involved considerable expenditure of time. A more exciting and on the whole a more remunerative task was the clearing and recording of between twenty and thirty large sarcophagi, with an extraordinary variety of design, in the village of Geyre and in the fields around it and below Eymir. The photographs of those sarcophagi will contain material for a very full chapter in the history of Asian sepulchral art. Among the more instructive texts recorded at Aphrodisias were a series of agonistic inscriptions, including a list of money prizes for the different events in an ἀγών ταλαντιαῖος founded by Flavius Lysimachus, and a Byzantine inscription mentioning a Θερινὸν Ὀλύμπιον λουτρον, presumably of Aphrodite. Good records of most of the known texts in the city walls were secured; Mr. Highby's cat-like skill in scaling walls was of great value to the Expedition.

Three days were devoted to an excursion to Attouda. Here 22 monuments were recorded, with a nomenclature illustrating the close connection between Attouda and Aphrodisias. The majority of the Attoudan texts were agonistic and honorific. A fragment of a law or regulation will puzzle epigraphists.

At Makuf, already visited in 1933, two new texts, a dedication to a πρόταγίς of Heraclea and a dedication to Ζεὺς Κτήσιος πάτριος were discovered, and a plan of the city-walls was made.

At Laodicea six monuments recently brought to the Depot were recorded. They include the authorisation by the Roman Senate of fortifications at Tabae, partly recorded at Davas in 1933. The Expedition owes warm thanks to the Vali of Denizli who had this valuable monument extracted from the masonry of a house-wall in Davas, and brought to Denizli for our inspection.

To the Turkish authorities the Expedition again owes warm thanks for much help and consideration.

W. M. Calder

SIPYLOS

I

Site de "SERT KAYA"

La chaîne montagneuse du Mont Sipyle s'étend partie en Lydie et partie en Ionie. Orientée de l'Est à l'Ouest, elle est manifestement et éminemment d'origine volcanique. Sa longueur totale, dans le sens de son orientation, est de 47 kilomètres environ, alors que, du Nord au Sud, on ne compte que 20 klmts. environ.

Le Sipyle est limité, au Nord, par le cours de l'Hermos (Gediz Çai) et son affluent le Nif Çai (rivière de Nymphaeum); à l'Est, par le même Nif Çai; au Sud, toujours par le Nif Çai, en majeure partie, et, par le Golfe d'Izmir, en partie moindre; à l'Ouest, l'Hermos le bordait encore avant son détournement, mais actuellement c'est la plaine alluvionnaire des anciens lits.

Le Sipyle est plein de vestiges antiques de toutes les époques et particulièrement des civilisations préhelléniques. On y rencontre de nombreuses cavernes et refuges, semblant remonter aux âges de la pierre, des acropoles et murs dits cyclopéens, des sculptures rupestres, des temples et des tombeaux taillés dans le roc, etc, etc.

Malheureusement, son accès est difficile et c'est peut-être là la raison pour laquelle ses monuments ont été négligés.

C'est l'un d'eux que nous voulons décrire. A notre connaissance il n'a pas été signalé à ce jour.

Au Nord-Est du Sipyle; à 15 klmts. environ au Sud-Est de Magnésie (Manisa); à 3 ou 400 mts. environ sur la droite de la route carrossable, qui conduit de cette dernière ville à Çobanisa; au lieu dit "SERT KAYA" (la Roche Dure); à 12 mètres environ au dessus du niveau de la plaine, s'ouvre, dans un bloc de rochers à pic, fortement ravinés, une vaste caverne, orientée Nord-Est-Sud-Ouest.

Le sentier qui y grimpe serpente à travers des rochers, qui paraissent éboulés. A notre avis, ils proviennent de l'entrée, qui était fermée primitivement.

Cette entrée est actuellement large de 4.15 mts. Dès qu'on y est, on aperçoit, à sa gauche et à ses pieds, le lit à sec mais caractéristique, court et étroit, d'un courant d'eau, qui chutait dans un genre de caniveau, dont nous nous occuperons tout à l'heure.

Immédiatement après, la paroi d'une roche qui s'élève brusquement et presque perpendiculairement, semée de trous dont quelques uns assez profonds

Cette roche va rejoindre le massif dans lequel s'ouvre l'ancre. Elle forme toute la paroi gauche de la caverne, s'étalant en forme d'arc de cercle assez tendu.

Le visiteur, resté toujours à l'entrée, aperçoit à sa droite une série continue de pointes de rochers, reliés entre eux, s'élevant graduellement jusqu'à rejoindre le massif. Cette partie de la caverne affecte la forme d'un demi-cercle, et, les pieds des rochers en viennent rejoindre le plancher en pentes assez raides mais accessibles.

Au fond et en face de lui s'ouvre largement l'ancre, vaste et très élevée; à droite de l'ancre, une énorme paroi lisse, semée de trous et s'élevant perpendiculairement.

Le plafond de l'ancre forme une voûte irrégulière, s'avancant vers l'entrée de 8 à 9 mts., abri large et profond. Ce plafond est à plus de 15 mts. au dessus du niveau du plancher.

La paroi rocheuse du fond de l'ancre s'élève en pente raide, atteignant, à droite et à gauche, à deux grands trous, dont le premier est le plus important.

On y remarque quelques traces caractéristiques du passage de chercheurs de trésors, si fréquentes dans les monuments préhistoriques.

De l'entrée jusqu'à l'ancre, s'étend une vaste plateforme dont le plancher est fait de rocs aplanis, plus ou moins grossièrement.

A 7 ou 8 mts. de l'entrée, la largeur de cette plateforme est de 13.60 mts. environ, au niveau de son plancher. Elle atteint 31 mts. un peu plus loin. C'est sa partie la plus large. A ce même endroit, il y a 40 mts. environ entre la paroi verticale de gauche et le sommet des rochers de droite.

La longueur totale de la plateforme et de l'ancre est de 35 mts. environs.

Au dessus de l'ancre, fortement encaissé dans la montagne et s'y perdant à son sommet, on aperçoit un ravin assez étroit et profond.

De part et d'autre, des roches taillées à pic complètent l'encadrement de la caverne et de son ancre.

Nous visitâmes le site en Mai 1934. Il nous parut bien curieux. Mais, nous avons dit qu'il y en a tant dans le Sipyle.

M'y étant attardé, je revenais seul dans la plaine, et me retournais pour en prendre une photo.

A ce moment, je crus remarquer une grande figure humaine, juste au dessus du large trou bétant que forme l'ancre, et encastrée dans le ravin étroit et profond.

Mes compagnons m'appelaient déjà. Je n'avais pas le temps de vérifier, d'ailleurs, je me méfiais par expérience, des illusions d'optique dont on est souvent victime en montagne et dans le Sipyle en particulier.

Je pris hâtivement la photo No. 1.

Les épreuves reproduisirent, encore plus nettement, la figure aperçue. Elles en montrèrent même une autre, située un peu plus loin, à droite sur un

plan légèrement plus bas. Mais cette figure latérale ressemblait bien plus à un animal qu'à un être humain.

Sur agrandissement, je crus même en apercevoir une troisième, située entre les deux et en retrait. Bien plus, je crus distinguer, à la loupe, deux hiéroglyphes, juste au dessous de la première figure aperçue. C'eût été le disque solaire (HROZNY) et la tête d'oiseau (Karabel). Mais la troisième effigie et les hiéroglyphes n'étaient qu'illusions, résultats de coïncidences fortuites.

De toute évidence, les données de ma photo étaient des plus intéressantes et des vérifications s'imposaient.

Muni d'une lettre de recommandation de S. E. le Général KĀZIM, Gouverneur Général du Vilayet d'Izmir, et, accompagné de SELAHATTIN, l'aimable Directeur du Musée, je me rendis à Magnésie (Manisa).

S. E. MURAT, Gouverneur Général de ce Vilayet, tint à nous accompagner sur les lieux, avec Mr. l'Ingénieur en Chef et un dessinateur.

Partis à 4 heures du matin, nous prenions le thé au pittoresque café situé sur l'étang qui baigne les pieds du rocher où s'élève le monument Hittite, que les Ioniens appelaient de Cybèle et le vulgaire de Niobé.

Passant ensuite sous "YARIK KAYA" (la Roche Fendue) et sa petite ville de troglodytes, nous fîmes une autre station au grand tombeau, sans doute phrygien, taillé en entier dans le roc, dit "Chapelle de Saint de Charalambe", (Photo 1 bis).

Enfin, nous étions devant la caverne vers 6.30 heures.

Il s'agissait de vérifier avant tout la réalité des figures reproduites par la photo.

Venant de la plaine et abordant la caverne par sa droite, avertis par l'examen de la photo, nous ne tardâmes pas à apercevoir, en partie du moins, celle située juste au dessus de l'ancre, encadrée dans le ravin. Je la nommerai "figure centrale" par la suite.

Je pris la photo No. 2 et m'éloignai vers la gauche, en arc de cercle par rapport à la caverne.

Je revis la figure, plus nettement, sur le verre dépoli de mon appareil et pris la photo No. 3.

Enfin, les deux figures apparurent quand je fus juste en face. C'est la photo No. 4 que l'on peut rapprocher du No. 1; en tenant compte que celle-ci a été prise par temps nuageux, le soleil caché; alors que l'autre est prise vers 7 heures du matin, par plein soleil.

M'éloignant toujours sur la gauche et en arc de cercle, je pris la photo No. 5, qui représente donc la caverne vue de gauche à droite. La figure centrale a presque disparu, mais celle que j'appellerai latérale, par la suite, reste visible. Enfin, me rapprochant encore des pieds de la montagne, je pris la photo No. 6, qui appelle les mêmes observations que la précédente.

Puis, m'avançant jusqu'au sentier qui donne accès à la caverne, je pris, de bas en haut, les photos No. 7 et 8. Les deux effigies apparaissent à nouveau;

celle latérale beaucoup plus nette. On y voit particulièrement la fente au fond de laquelle se trouvent les caniveaux dont nous avons parlé.

La photo No. 9, montre le sentier d'accès à la caverne, avec ses roches éboulées.

Le No. 10 montre l'entrée de la caverne, donnant accès à la plateforme, à 12 mts. environ au dessus du niveau de la plaine. Il est prise de l'intérieur, par conséquent, la roche qui s'élève verticalement, à droite de la photo, constitue la paroi gauche de la caverne.

Le No. 11 montre la continuation en hauteur de la paroi.

La photo No. 12 montre le côté droit de la caverne.

Le No. 13 montre la continuation des sommets de roches, de ce côté.

Le No. 14 montre la paroi rocheuse, à droite de l'ancre.

Le No. 15 la paroi gauche.

La photo No. 16 montre le fond de l'ancre, sous l'abnî, et, l'un des deux trous, celui de gauche, dont l'accès est le plus difficile.

Pour se rendre compte de ce que représente le No. 17, il convient de le rapprocher des Nos. 7 et 8. A l'intérieur de la fente que l'on y remarque, existent deux caniveaux verticaux, séparés par un autre horizontal, légèrement incliné. Le No. 17, montre l'entrée du caniveau supérieur, vu du plancher de la caverne.

Ce caniveau est une sorte de cylindre, fendu par son milieu, dans le sens de sa hauteur. Plus étroit à son orifice du haut, il s'évase, en son milieu, et, débouche dans une sorte de cuvette aux parois arrondies, en forme d'anse pansue, Il a 2.75 mts. de haut. La cuvette déversait ses eaux dans un caniveau, légèrement incliné vers un autre. Ce second caniveau, horizontal, débouche sur un troisième caniveau vertical qui a 7.50 mts. de haut. Au bas de ce caniveau, qui affecte la même forme que le premier, même cuvette, plus large et plus profonde. De là, les eaux s'écoulaient dans la plaine. Ce troisième caniveau présente cette particularité qu'il est pincé en son milieu, son embouchure et son débouché son ainsi plus larges que son milieu.

La photo No. 18, représente quelques ustensiles de pierre ramassés par moi-même, à fleur de terre, tout contre la paroi rocheuse qui se dresse à droite de l'ancre; une cognée, deux pierres meulières familiales. Le tout a été remis au Musée d'Izmir.

Enfin, le No. 19 représente, sur la rangée du haut, des débris de céramique de très haute époque, également ramassés par moi-même sous la voute de l'ancre. Sur la rangée inférieure sont reproduits divers cristaux de roches, trouvés épars sur le plancher. Le quartz y est fréquent. Le tout se trouve au Musée d'Izmir.

Il n'a pas été possible de fixer la nature des roches formant l'ensemble de la caverne. Cette partie du Sipyle semble avoir été particulièrement bouleversée par des poussées volcaniques. Les roches s'entremêlent dans un fouillis

inextricable. Le sol de la caverne paraît être de granit très dur "SERT KAYA", de même qu'une grande partie de la paroi de gauche et de l'autre. Mais tout cela plus ou moins fortement veiné de quartz, de trachyte rouge et de calcaire, blanc ou grisâtre, tel le marbre d'Asie-Mineure.

J'ai utilisé un appareil "ROLLEIFLEX", 6 × 6, objectif Zeiss-Tessar Focus 1:4,5, diaphragmé 8, avec verre filtrant jaune No. 2; la distance de l'appareil jusqu'au pied de la caverne était de 125 mts. environ.

Il y a certes des omissions dans ma description. On voudra bien m'en excuser, en égard au temps et aux moyens limités dont je disposais.

Nous essayerons maintenant de définir ce que peut avoir été ce monument, où la présence et le travail de l'homme se manifestent de façon évidente.

Était-ce, à l'origine, quelque refuge des âges de la pierre?

La situation très propice, dominant la plaine de l'Hermeros, à l'abri d'une enceinte rocheuse, tendrait à nous le faire croire.

La présence des ustensils retrouvés le confirmerait.

Fut-il, plus tard, aménagé en quelque lieu de réunion d'un culte antique?

Voici les considérations qui tendraient à nous le faire admettre:

A. — Il est situé dans le Sipyle, centre du culte de Cybèle et qui lui était consacré en entier. La déesse était même censée y résider.

B. — Les rites de son culte se déroulaient dans des cavernes. Ils s'entouraient par conséquent de mystère. Ces cavernes étaient soit naturelles soit aménagées à cet effet.

Or, l'aménagement de la plateforme, les rochers aplanis, l'enceinte demi-circulaire, fermée par des rochers élevés, la disposition autour de l'autre, démontrent le travail humain. Sa surélévation et l'impossibilité d'y accéder, sauf d'un seul côté, mettaient le site à l'abri des regards indiscrets.

B. — La présence:

1. — de la grande effigie centrale et son emplacement, juste au dessus de l'autre.

Il est vrai qu'elle semble être, en majeure partie, une œuvre naturelle. Mais, il nous a paru y distinguer quelques traces de travail humain. La nature du lieu et le manque de temps et de moyens d'escalade ne nous ont pas permis de vérifier de très près.

2. — des yeux dilatés et hagards de cette même effigie.

3. — de l'effigie latérale qui ressemble bien plus à celle d'un animal qu'à celle d'un être humain.

Or, Cybèle est généralement représentée les yeux hagards et accompagnée d'un ou plusieurs fauves.

C. — L'application au site de quelques légendes et mythes antiques.

Nous y revenons plus loin.

Ce lieu comprenait-il quelque bassin d'eau?

Nous serions disposés à le croire.

Avant leur éboulement, les roches à travers lesquelles on se faufile ac-

tuellement pour atteindre la caverne, pouvaient bien s'élever à son entrée, formant ainsi un vaste bassin intérieur.

Or, l'exercice de la médecine primitive était un privilège des prêtres, et, l'hydrothérapie, un des remèdes les plus fréquemment prescrits sous quelque prétexte culturel ou rituel.

Ainsi s'expliquerait la présence des caniveaux dont nous avons parlé, et, qui nous ont bien paru porter des traces de travail humain.

Ils formaient le système de décharge des eaux.

Mais d'où venaient ces eaux?

Peut-être s'accumulaient-elles durant l'hiver. Peut-être aussi provenaient-elles de quelque source, disparue depuis par suite de quelque tremblement de terre, si fréquents en ces régions. Une anfractuosité, qui s'enforce sous la paroi gauche de la plateforme, peut fort bien en avoir été la bouche.

A notre avis, ce sont l'éboulement des rochers et l'assèchement des eaux qui ont été les causes de l'abandon puis de l'oubli du site.

Car il semble bien qu'il a été complètement oublié depuis des temps reculés.

Aucun auteur ne le signale, sauf peut-être PAUSANIAS, quand il parle de NIOBE. Nous verrons cependant, plus loin, que ce qu'il en dit ne peut s'appliquer au site.

Nous en sommes donc réduits, comme souvent dans la préhistorique, à rechercher son identification dans les "souvenirs" qui sont parvenus jusqu'à nous forme de légendes ou mythes.

Il sont certes nombreux; mais, parmi ceux qui sont de notre connaissance, trois ont retenu notre attention.

A. — Serions-nous en présence des phénomènes qui ont donné naissance à la légende des TITANS?

Ce mythe cristallise, dans bien des pays, le souvenir des grands cataclysmes et perturbations géologiques. Nous avons dit que cette partie du Sipyle est particulièrement et manifestement bouleversée par des phénomènes de ce genre: éruptions, tremblement de terre, etc... De plus, la taille gigantesque des effigies s'accorderait bien aussi avec la légende. Les corps resteraient ensevelis sous les rochers. Toutefois, aucun auteur, à notre connaissance, ne situe ce mythe dans le Sipyle.

B. — Faut-il y chercher l'origine du mythe de TANTALE?

A notre avis, cela serait vraisemblable.

Tantale régnait sur ce même Sipyle. On y rencontre, encore aujourd'hui, des ours, des loups et parfois des panthères. Les terrains cultivables y sont rares et les sources y sont nombreuses. Il ne pouvait donc être habité que par des chasseurs ou des éleveurs de bétail. Pour tous les deux le chien est l'animal utile par excellence. Or, tous les auteurs mettent à la base des malheurs de Tantale le

recel d'un fameux chien de garde et le faux serment qu'il osa prendre pour le conserver.

La figure centrale pourrait bien représenter Tantale et la latérale celle du chien, cause initiale de ses malheurs.

Passons maintenant à l'épilogue de l'aventure.

Ici les auteurs varient. Le supplice de Tantale assoiffé est le plus connu. Il a passé dans toutes les littératures.

Or, si l'on admet que primitivement le site de "SERT KAYA" comportait un large bassin d'eau, on peut fort bien appliquer cette version de l'épilogue au site.

La figure centrale viendrait en effet juste au dessus du bassin. Mais il est d'autres versions parmi lesquelles celle d'ANTONINUS (Liv. 36).

ZEUS, indigné de ce que Tantale avait osé prendre un faux serment en invoquant son nom, le précipite du haut du Sipyle et change PANDAREUS, le voleur du chien, en un rocher.

La figure centrale resterait donc encore celle de Tantale, mais la latérale ne serait plus celle du chien mais bien celle de Pandareus. S'imagine-t-on l'effet normal que pouvait produire, sur les populations primitives de ces temps reculés, la vue du supplice infligé aux parjures.

Est-il trop osé d'admettre que les prêtres, malgré l'abandon du site, avaient continué à exploiter ces effigies pour impressionner le peuple ignorant?

Au profit de la moralité publique, sans doute, mais de leur propre influence.

Plus tard, on perdit ou on oublia la situation des grandes effigies qui illustraient manifestement la maxime morale. Seul le souvenir en resta.

Plus tard encore, les Ioniens, retrouvant ce souvenir, l'ont enjolivé et en ont fait une belle histoire qu'ils nous ont transmise sous cette forme.

Certains de ces souvenirs conservaient la mémoire d'un bassin d'eau, d'où la version de Tantale assoiffé; alors que d'autres l'avaient perdue, d'où la version Antonius.

C. — Toutefois, ne serait-ce, après tout, que la NIOBE de Pausanias?

Nous ne le pensons pas.

Il dit l'avoir vue lui-même sur le Mont Sipyle.

De près, ce n'était que rochers et précipices.

C'est bien le cas des effigies de "SERT KAYA".

De loin, on reconnaissait la figure et l'attitude d'une femme en pleurs.

Malgré que dix-sept siècles se soient écoulés depuis que Pausanias a passé au Sipyle, il est assez difficile de s'imaginer que la figure

centrale ait pu être prise pour celle d'une femme en pleurs.

Au reste, n'aurait-il pas remarqué et signalé la deuxième effigie, juste à côté de l'autre, si c'était bien le site de "SERT KAYA" qu'il avait visité.

Il ne peut donc s'agir, à notre avis, de la NIOBE de Pausanias. Toutefois ces effigies prouvent que celle-ci peut fort bien exister, quelque part ailleurs, dans le Sipyle, et, que Hamilton comme Chandler se sont trop pressés de parler de fantômes.

En résumé, nous croyons, en ce qui nous concerne, que:

1. — le site de "SERT KAYA" a été connu et fréquenté par les hommes d'une des époques des âges de la pierre;
2. — plus tard, il fut aménagé en lieu de réunion du culte de CYBELE (KABABA ou KUPAPA) avec bassin d'eau servant aux pratiques de la médecine primitive;
3. — la main de l'homme aida la nature, pour faire ressortir les deux effigies.
4. — abandonné, par suite de cataclysmes géologiques, il fut peu à peu oublié au milieu des invasions violentes et consécutives du pays;
5. — mais, le souvenir resta de ses roches bouleversées, de ses effigies gigantesques, et probablement de son bassin d'eau. Il transmet oralement;
6. — l'imagination asiatique aidant, ce souvenir oral prit la forme fréquente de la légende et du mythe, qui sont arrivés jusqu'à nous.

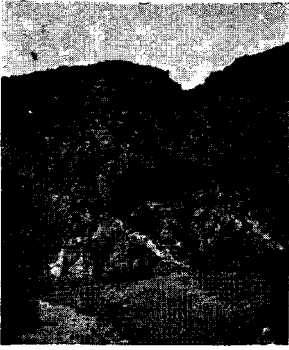
Ce site, mérite-t-il quelque étude plus complète?

Nous sommes persuadés que oui.

D'autant plus qu'aux environs il existe d'autres monuments et vestiges, que nous nous réservons de signaler et de décrire ultérieurement.

Izmir, le 20 Juillet 1934

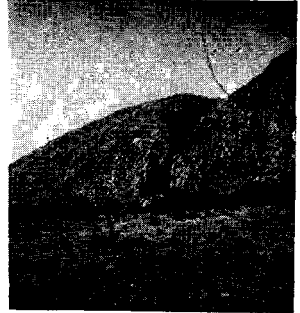
Lionel Belhomme

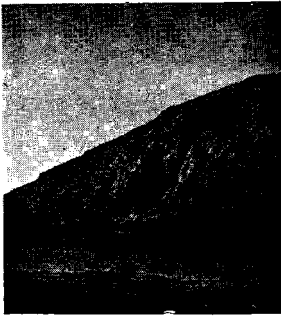
1

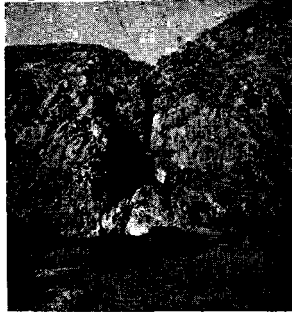
1 Bis

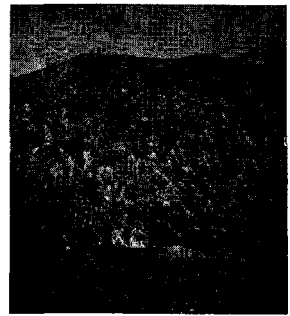
2

3

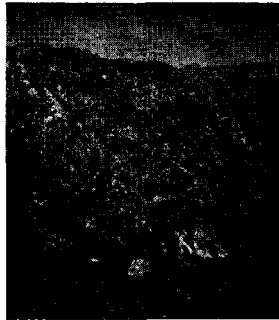
4

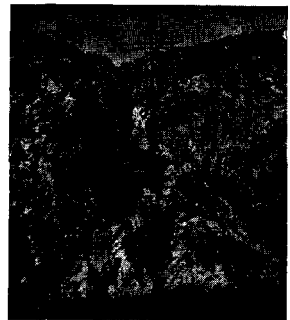
5

6

7

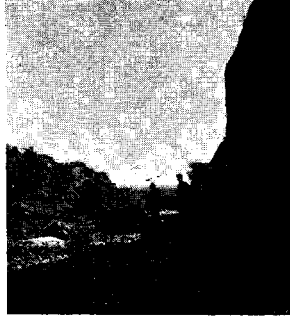
8

Mont Sipyle site de: "Sert Kaya,,
"La Roche Dure,, Mai-Suillet 1934

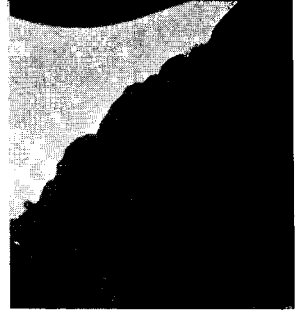
Planche I
(voir description)

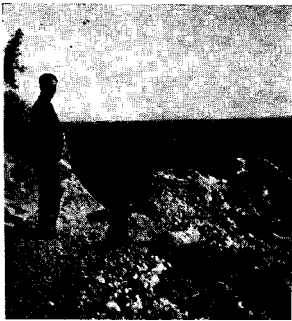
8

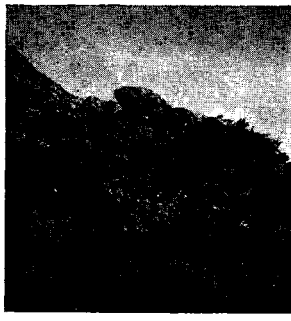
16

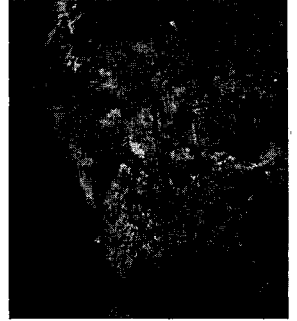
11

12

13

14

15

16

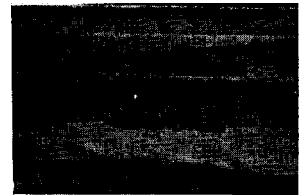
17

Planche II

(voir description)

Mont Sipyle
aile de "Sert Kaya,,

ADANADAN GELEN VAZO

Remzi Oğuz Arık
Kültür Bakanlığı Arkeoloğu

1 — Adanadan yollanan ve bugün Ankara Arkeoloji Müzesinde bulunan vazo, bir Pyksis yani bir kadın ıtriyat veya süs kutusudur. Adana tüccarlarından birinin elinde üken o, Atatürke hediye etmek üzere Ankaraya göndermiş,

I.

ve sonra müze satınalmıştır. Alt ve üst kenarlarda, bir iki ufak kıraktan başka bir sakatlığı bulunmayıp çok güzel korunmuştur. Kapağı gelmemiştir.

Üstüvane biçiminde olup ağız ve dip yanları "scoties" ve tores'lerden meydana gelen silmeler, süslerle işlenmiştir. Yüksekliği 12 santimetre ve 2 milimetre, kutru 11,5 santimetre ve 1 milimetredir. İnce, pembemsi hamurdan yapılmış-

tır. Vazonun dışyüzü biraz mat ince siyah cilâ ile örtülmüş olup kabartma şekilleri açık kırmızı veya pembemsi kırmızı bir renkle ışmaktadır.

Ağız ve dip yanlarının arasındaki gövde kısmı, bu iki kenardan dokuz milimetre derinde olup üstünde fırdolayı kabartmalar bulunmaktadır. Kabartmaların yüksekliği 2,5 milimetredir.

2 — Kabartmalar Mitolojik bir mevzu anlatmaktadır. Ortada süslü, iki tekerlekli bir araba (bioge) ve onu çeken iki aslan bulunmaktadır. Aslanların üstünde biri rübab çalan, öteki ok atan iki minik Eros; arabanın üstünde ise geniş, bol elbiseli başı örtülü bir kadın oturmaktadır. Kadının başında meşe dalından bir taç ve onun üstünden arkaya sarkan geniş örtü; sağ elinde bir "tympamun"

II.

veya tef, sol elinde bir asa bulunmakta ve bu işaretler onun "Kybéle" olduğunu anlatmakta, sağ elindeki tef, "dünya" yı ifade etmektedir. Aslanların önünde (bakana göre sağda) "Mercure" yahut (Hermés) yürümektedir. Genç Tanrı başında kanatlı "Pétase" denen şapka; sağ elinde "Caducée" denen asa ve omuzlarında dalgalanan bir harmani taşımaktadır. İleriye yürümesi onu araba üstündeki ana Tanrıya bakmaktan ve âdeta onun buyruğuna kulak verir vaziyette durmaktan vazgeçirmemektedir. "Mercure" ün arkasından Neptune veya

(Poseidon) bulunuyor. Denizler ve sular Tanrısı, her zaman olduğu gibi, sakallıdır; başında bir çelenk, sol elinde "Tridens" denen yaba veya asası, omuzunda bol harmanisi görülmektedir. Başı yandan gösterilmiştir. Neptune'ün arkasında Jupiter'in eşi Junon veya (Héra) geliyor. Ana-Tanrı tam giyilidir: Yani, "chiton" un üstünde "peplos" u; başında tacı, sol elinde asası vardır. Sağına (bakana göre: Sola) dönmüş konuşuyor; elile yeni verilen bir şeyi yokluyur gibidir.

III.

3 — Bu yürüyen Tanrılar kfilesi, soldaki minik "Eros" ve "Neptune" bir yana bırakılırsa hep sağa yani arkaya bakıyor ve biraz bekliyor gibidirler; bekleediklerinin ne olduğunu anlıyoruz; ilkin arabada uzanmış oturan Kybéle'in dizleri dibinde bir genç kız yürüyor. Tam giyimli, saçları toplanmış, sol elinde bir başak, bir meyva veya çiçek; sağ elile geniş mantosunun ucunu tutup kaldırarak bu genç kız Kybéle ile konuşuyor ve elindeki demeti ona sunuyor.

4 — Bu genç kız bir elçiye benziyor. Bunu yollıyanlar ağır ağır arkadan geliyorlar. Bunlar çiftler çiftler yürüyen veya, en ahenkli, ince danslardan birini yapa yapa ilerliyen on genç kızdır; hepsi tam giyimli olup "chiton" ları üstündeki bol ve güzel "chimation" yani mantoları yürüyüş ahengine uyarak ölçülü dalgalar yapmaktadır. Öndekilerden sağda (bakana göre solda) yürüyenin sağ elinde bir komedyaya maskesi, bir ucu eğri sopa, solunda bir tef vardır; solda yürüyenin sağ elinde ne bulunduğu belli değildir; sol eli düşünceli, biraz imrenir gibi çenesine dokunmaktadır. İkinci çiftin sağda yürüyenini sağ elini mantosuna geçir-

IV.

miştir; başında sakallı bir adam maskesi vardır; sol elinde bir kılıç tutmaktadır. Solda yürüyen, ince bir dikkatle öne eğilmiş olup sağ elinde tuttuğu bir ince çubukla, sol elinin tuttuğu bir "küre" veya âlem üzerinde, yıldızlar arasında bir noktayı gösterir gibidir. Üçüncü çift birbirinden biraz aralıklı görünmektedir. Sağdaki bir süslü "cithare", solda ve arkadaki bir rifte fülüt çalmaktadır. "Cithare" çalanın başında defne veya zeytin dalından bir çelenk; ötekinin başında ise saçların tepesini fırdolayı saran bir şirit bulunuyor. Çıplak kolları serbestçe

gömleğinin omuzundan dışarı fırlamıştır. Dördüncü çiftin sağda yürüyeni sade bir rübab çalmakta; solda yürüyen geniş harmanisine bürünmüş, ileri bakmaktadır. Sol eli, göğüs hizasında mantosunu ileri itmekte; başında bir çelenk taşımakta ve sağ elinde tuttuğu şey belli olmamaktadır. Beşinci çiftin solda bulunanı iki elinde bir açık parşömen tutarak sağdakine bakmakta, bu da çıplak kolları arasındaki sade rübabın sesine kendi sesini uyduruyor görünmektedir. Bütün bunların ayağında ince, sade sandallar bulunmaktadır.

Bunların Yunan-Roma mitolojisindeki (Muses) ler olduğu şüphesizdir. Birinci çiftin solundaki hatırlamak İlahı ve hitabet Muse'i Polymnie; sağdaki, dram ve umumiyetle pastoral şiir, komedy Muse'ü Thalie'dir. İkinci çiftten soldaki felekiyat Muse'ü Uranie, sağdaki tragédie san'atkârının içine nağmeler doğduran Melpoméne'dir. 3 üncü çiftin öndeki "érotique" şiiri ilham eden Erato; berideki neşe ve zevk şiirinin perisi Euterpe'dir. Burada Erato bir "Appollon Musagète" e daha çok benziyor. Hele "Muses" lerin sayısının fazlalığı, bu benzetmeği kuvvetlendiriyor. 5 inci çiftin sağda rübab çalan Terpsichore'dur ki dans Muse'üdür; soldaki tarih Muse'i Clio'dur. 4 üncü çiftten sağdaki için bir şey söylemek zordur; belki de, composition'da muvazene ve ahengi temin etmek üzere zanaatkârın ilâve ettiği, tekrarlanmış bir parçadır. Fakat soldakinin düşünce ve güzel söz perisi Calliope olması gerektir; durumu, érique şiiri hatırlatmaktadır.

5 — Bu mezu neyi anlatmaktadır?

Bütün bu merasim, Ana Tanrı Kybéle'in şerefine yapılmaktadır. Tanrıçanın önünde bir elçi gibi, elindeki çiçek ve başak demetini sunan genç kızın bir mevsi temsil etmesi, ve Ana Tanrıya tapan beldenin saygı ve sevgisini göstermiş bulunması muhtemeldir. Kilikya'da Kybéle'i özel olarak takdis eden iki beldeyi hatırlıyalım: Aegae (şimdiki Ayas?) ve Tarse (Tarsus). Bu deniz kıyısı yerlerde Neptune, Mercure ve Junonun da çok saygı gördüğünü düşünürsek bu merasimi nakleden Pyksis'in oralarda yapılmış olması çok ihtimal içine girer. Tarsusun figürin ve seramik atelyeleri klasik çağda en ünlü eser verenlerdendi.

6 — Eserin değerine gelince:

İstil bakımından eserde bir "électisme" görünmektedir. Neptune'ün başı, saçları ile Mercure'ün, Juno'nun ve öteki şekillerden bir kısmının gözleri, [M. Ö.] V inci asrın ilk yarısına rastlayan ve "style sévère" denen istilde işlenmiştir. Kybéle'in önünde, ona hediyeler getiren genç kızın duruşu, sağ elile mantosunu kavrayışı Atina Arkopolü'nde bulunan arkayık "coré" lerin duruşunu, gülüşünü andırıyor. Fakat; rübabların, fülütlerin sesine uyararak çok ahenkli bir dans ölçüsü ile ilerliyen "Muses" ler grupunda olsun, Tanrılar grupunda olsun., giyimlerindeki bol, ağır, derin kıvrımlar; irili ufaklı Tanrıların benzindeki ağırbaşlılık, yumşak ve tatlı gülümseme, kıvılda ve yürüyüşlerdeki ölçülü hal.; M. Ö. V inci ve IV üncü asırların "style libre" ini hatırlatıyor. Saçların ince bir örtü içine hapsedilip tuvalet biçimi bu seziyi artırıyor.

Bununla beraber, Kybéle'in yüzünden ve giyiminden tutunuz, Juno'nun, Mercure'ün - biraz Apollon "Musagète" i andıran Erato zannettiğimiz - Muse'e kadar, bazılarının mantolarında gördüğümüz dalgalanışlar; gövdelerdeki fazla

“déhanchement”, ışık - gölgenin biribiri ardından gelmesi ile elde edilen plastik “effet” nin biraz lüzumundan fazla kullanılmış olması.... gibi bazı istil meselesi veya istil zayıflığı eseri birdenbire gençleştirip Hellenistik çağdan sonraya atmaktadır. Aslanların ağız, gözleri, başları ile Kybéle’in arabasındaki süsler ve fülüt çalan “Muse” lerin yüzündeki naturalist bozukluklar., istile bir Roma çağı çeşnisi getirmekte gecikmiyorlar.

V.

İkonografi bakımından ise eserin gençliği daha çok meydana çıkıyor. Bir kere “Muses” leri tam olarak ve bütün özel alâmetleriyle teşekkül etmiş bulmaktayız. Hepsinin “attributs” leri Roma çağındaki şair ve hatiplerin “Muses” lere vermeği pekiştirdikleri tafsilat ve açıklıklardır. “Procession” da bu iki grup halinde “Muses” leri bölmek, öndeki dördünün daha çok “Méditatif” durumda, arkadakileri ise daha çok “émotif” durumda göstermek., Roma çağında yapılmış seramik ve maden kaplarda, lâhitlerde sık sık gördüğümüz “conventions” lar-

dandır. [Örnek olarak, Louvre Müzesindeki "Muses'ler Lahiri" ni göstermek isteriz.]

Sonra; Kybèle'in arabasını çeken aslanlar üstündeki Eros'ların varlığı da Roma çağında, Ana-Tanrı "culte" ünün ortaya çıkardığı hususiyetlerdendir. [Bu Eros'lardan sağdakinin Atys olması çok mümkündür.]

Teknik bakımından da eserin Roma çağının izlerini taşıdığını sanıyoruz. Yukarda söylediğimiz gibi, vazunun asıl hamuru pembemsidir. İçi ve dışı, mat, ince bir siyah cilâ ile örtülmüştür. Kabartmalar, hamurun asıl renginde bırakılmıştır. Kabartmalar kalıpla kabın üstüne sonradan tatbik olunmuştur. Şekillerin

VI.

üzerinde yer yer, sonradan, bıçakla yapılmış düzeltmeler; ille alt kenarda görülen ve "composition" u firdolayı kuşatan derin çizgi bu "applique" tarzının delilleridir. Böyle kalabalık bir mevzu zaten kapların üstünde, daha çok, Roma çağında bulduğumuz işlerdendir. Sözelimi: Roma çağındaki bütün "stèle" ler, lâhâtiler, maden ve seramik kaplar üstündeki kabartmalar, gevezelik denecek bir "éléments" bolluğu ve yığını içindedirler. [Türkiyenin her müzesinde bu çağın

lâhitlerine rastlamak kolaydır. Hele; "Sidamara Lâhitler" denen örnek bu hususta çok değerli bir belgedir. Zanaatkâr, boş yer bırakmaktan korkuyormuş gibidir. Zaten; Alexandrin çağından sonra, pişmiş topraktan yapılan kaplar üstünde - maden kapları taklit ederek - böyle kalıpla kabartmalar yapmak âdeti yerleşmiştir. Roma çağı - söz gelimi Antonenler ve Flaviens'ler devri. - Bu âdeti sık sık ve seve seve tatbik etmiştir.

7 — Sonuç.

Kapağı bulunmayan bu güzel tuvalet kutusu tarih, arkeoloji, san'at tarihi, mitoloji bakımından pek değerli bir eserdir. Anadolunun cenubundaki iki belde-mizin tarihi için; Tanrı tiplerinin, klâsik devirlerde büyük heykeltraşların yaptığı örneklerine şahitlik yaparak arkeoloji için; Helenistik ve Grekoromen devirlerindeki san'at anlayışını ortaya bir kere daha koyarak san'at tarihi için; ve nihayet türlü tanrıların tiplerini, alâmetlerini, tapınma biçimlerini bize tanıtarak Yunan - Roma mitoloji ve ikonografisi için... Bu eser sahiden temiz ve iç açıcı bir vesikadır. San'at Muses'lerinin böyle tam olarak gösterildiği ufak eserler hemen pekaz elimize geçmiş gibidir. Kybèle'nin hem sevgilisi hem ölümlüsü olan Atys'in bir minik Eros halinde Ana Tanrının aslanlarını yürütmesi de az bulunur vesikalardandır.

Hulâsa, Adanadan yollanan Pyxis pek değerli bir kazançtır.